

الْجَامِعُ الْعَوَامُّ
عِلْمُ الْكَلَامِ

SELEFİ SALİHİNİN MEZHEBİ

HUCCEU'L İSLAM
İMAM GAZALİ

TAHKİK, ŞERH VE TERCÜME KONTROLÜ
Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

TERCÜME
Ahmet Mak

HAK
YAYINLARI

HAK YAYINLARI: 36

İlcamu'l Avam An İlimi'l Kelâm

Yazan

İmam Gazali

Tahkik, Şerh ve Tercüme Kontrolü

Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el Kudsi

Tercüme

Ahmet Mak

Kapak Tasarım ve Mizanpaj

Hak Yayınları

ISBN: 978-605-65073-8-0

Yayinevi Sertifika No:42126

Adres:

15 Temmuz Mah.1493. Sok. No:13

Bağcılar / İstanbul

Tel:

0 (212) 514 93 19

Web:

www.hakyayinlari.com

1. Baskı

Ekim 2018 / Safer 1440

Baskı-Cilt:

Oğul Matbaa.

Maltepe Mah. Davutpaşa Cad. No:83/301-302

Zeytinburnu / İstanbul Telefon: 02125672077

Matbaa Sertifika No: 27591

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

YAYINEVİNİN ÖNSÖZÜ

Allah'ın adıyla başlarız.

Kurulduğu ilk günden itibaren, Rasulümüzün insanlara bildirdiği ve sahabelerinin de ondan naklettiği üzere İslam'ın hakikatini günümüz insanlarına en sade ve en anlaşılır şekilde nakletmeyi gaye edinen yayinevimiz, bu gaye doğrultusunda yeni eserler basmaya devam etmektedir.

Yayinevimiz, büyük bir âlim olan Hucetu'l-İslam İmam Gazali'nin selefi salihinin mezhebi hakkında yazdığı, diğer ismi İlcâmu'l-Avâm olan eserini hakkı isteyenlere, sadece metin tercümesi olarak değil, şerhli olarak sunmaktadır. Bizi bu hayırlı işe muvaffak kılan Rabbimize hamdederiz.

Bu kitabı yayımlamamızın sebebi; delillerle selefi salihinin gerçek mezhebini beyan etmek ve bu mezheple alakası olmadığı halde kendini selefi salihine nispet eden teccim ve teşbih mezhebinin gerçek yüzünü ortaya çıkarmaktır.

Umarız ki bu kitap, hakkı isteyenler için hak yoluna ışıktutan bir eser olur.

Başarı Allah'tandır, tevekkülümüz de sadece O'nadır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

RİSALEYİ TAHKİK VE ŞERH EDENİN ÖNSÖZÜ

إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ ، نَحْمَدُهُ ، وَنَسْتَعِينُهُ ، وَنَسْتَغْفِرُهُ ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ
شُرُورِ أَنْفُسِنَا ، وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا ، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ ، وَمَنْ
يُضِلِّهِ فَلَا هَادِيَ لَهُ ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ، وَأَشْهَدُ
أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ
مُسْلِمُونَ .

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ
وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا . يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ
وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِغِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا .

أما بعد:

فإن أصدق الحديث كتاب الله ، وخير الهدي هدي محمد ، وشر
الأمور محدثاتها ، وكل محدثة بدعة، وكل بدعة ضلالة ، وكل ضلالة في
النار وكل ضلالة في النار

Allah-u Teâlâ'ya hamd olsun! O'na şükreder, O'ndan yardım diler, O'nun bağışlamasını isteriz. Nefislerimizin şerrinden, kötü amellerimizden O'na sığınırız. Allah-u Teâlâ kime hidayet ederse onu saptıracak, kimi de saptırırsa ona hidayet edecek yoktur. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka ibadete layık ilah yoktur. O tektir, O'nun ortağı yoktur. Ve yine şehadet ederim ki, Muhammed *Aleyhisselatu Vesselam* O'nun kulu ve rasûlüdür.

“Ey (Allah’a, rasulüne ve ona indirilene) iman edenler! Allah’tan korkulması gerektiği gibi korkun (O’nun nimetlerine şükredin, emirlerine itaat edip yasaklarından uzak durun) ve (cenneti kazanmak istiyorsanız) ancak Müslümanlar olarak ölün (ölüm size gelinceye kadar şirkten uzak durup tevhid dini İslam’a sımsıkı sarılın!)”

(Âli İmran: 102)

“Ey insanlar! Rabbinizden korkun (O’nun emirlerini yerine getirip yasaklarından uzak durun). O, sizi bir tek nefisten (Adem’den) yaratan, ondan eşini (Havva’yı) yaratan ve bu ikisinden birçok erkek ve kadın meydana getirip dünyanın her yerine yayandır. Adını zikrederek birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah’tan korkun ve akrabalık bağlarına riayet etmemekten sakının. Muhakkak ki Allah üzerinize gözetleyicidir (yaptığınız her şeyi bilir ve ona göre hesap soracaktır).” (el-Nisâ: 1)

“Ey iman edenler! Allah’tan sakının ve sözün en doğrusunu söyleyin ki Allah, amellerinizi kabul etsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah’a ve rasulüne itaat ederse en büyük kazancı elde etmiş olur.”

(el-Ahzab: 70-71)

En doğru söz; Allah-u Teâlâ'nın kitabı ve en hayırlı yolu gösteren; Rasûlü *Sallallahu aleyhi ve sellem* 'in sünnetidir. En şerli şey; bidat olan şeydir. Her bidat, dalalettir. Her dalalet, ateştedir.

Allah-u Teâlâ, insanları ve cinleri yalnızca kendisine ibadet etmekle mükellef olarak yaratmıştır. Kulların bu mükellefiyeti yerine getirebilmeleri için Rablerini eksiksiz bir şekilde tanımaları, O'na zatı, sıfatları, filleri, hak ve yetkilerinde hiçbir eksiklik vermemeleri; bunun için kendilerine verilen akıl nimetini yerli yerinde kullanmaları gerekmektedir.

Gerçek manada iman eden ve aklını hiçbir etki altında kalmadan doğru bir şekilde kullanan kimse, kevnî ve şeri delillere baktığında bilir ki Allah-u Teâlâ her şeyin rabbi ve sahibidir. Her şey isteyerek ya da istemeyerek O'na boyun eğmiş, O'nun hükmü ve tasarrufu altındadır. O'nun dilemesi dışında hiçbir şey meydana gelmez. Var olan her şey varlığında da varlığının devamında da O'na muhtaçtır, O ise hiçbir şeye muhtaç değildir.

Allah-u Teâlâ, mükellef kullarına kendisini tanıtmak için kitaplar indirmiş ve bunları açıklayan rasuller göndermiştir. Gönderilen her rasul; hiçbir şeyin etkisi altında kalmayan ve sadece hakkı isteyen akılların itirazsız kabulleneceği, kalplerin mutmain olacağı şekilde âlemlerin rabbi olan Allah-u Teâlâ'yı tanıtmış; O'na verilmesi gereken hak, sıfat ve yetkileri açıklamış, O'na hiçbir noksanlık verilmemesi gerektiğini ve O'nun noksanlıklardan nasıl tenzih edileceğini öğretmiştir.

Allah-u Teâlâ, kıyamete kadar şeriatı baki kalacak olan Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem' i* en son rasul olarak bütün insanlara ve cinlere göndermiş, o da her mükellefin tanyacağı en açık şekilde rableri Allah-u Teâlâ'yı tanıtmış ve sahabelerine eksiksiz bir şekilde öğretmiştir. Onun vefatından sonra ise mirasçıları olan sahabeler; Allah-u Teâlâyı insanlara tanıtmak görevini yüklenmiş, onlardan sonra da tabii ve onların tabileri bu görevi hakkıyla yerine getirmişlerdir. Onlardan her biri Allah-u Teâlâ'ya verilmesi gereken hak, sıfat ve yetkiler konusunda asla bir yanlış düşmemiş, verilmemesi gereken sıfatları Allah-u Teâlâ'ya vermemiş, O'nu gereği gibi takdis edip her türlü noksanlıklardan tenzih etmiştir, insanlara da bu yol üzere olmalarını öğretmiş ve bu şekilde inanmalarını telkin etmişlerdir. İşte, selefi salihin dediğimiz kimseler bunlardır!

Hak üzere olan selefi salihin, Allah-u Teâlâ'yı tanıtırken onlardan her biri kendi zamanındaki fitnelere karşı çıkmış, o fitneler konusunda hiçbir kapalılık kalmayacak şekilde hakkı isteyenlere hakkı açıklamıştır. Çünkü onlar, İslam davetçisinin asıl görevinin hakkı ortaya koymak, batılı ise ortadan kaldırmak olduğunu çok iyi biliyorlardı. İşte bu, her hak davetçisi üzerine farzdır.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* zamanında selefi salihinin mezhebinden uzaklaşdığı için selefi salihinin mezhebinin ne

olduğu konusunda bazı kimselerde netlik kayboldu ve böylece sapık fırkalar türedi. Hatta bu sapık fırkalar, selefi salihinin inancına sahip olmadıkları halde -*özellikle sıfatlarla ilgili meselelerde*- kendilerinin selefi salihinin inancında olduklarını iddia ettiler. İşte elinizde bulunan bu kitap; İmam Gazali *rahmetullahi aleyhin* zamanındaki fitneyi yok etmek, selefi salihinin gerçek mezhebinin ne olduğunu ortaya koymak ve selefi salihinin inancı hakkındaki iftiralara reddiye olması için kaleme aldığı bir kitaptır.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyhin* “**İlcâmu’l Avâm an İlmî’l Kelâm**”, diğer adıyla “**Risâle fi Mezhebi Ehli-sselef**” adlı kitabı, vefatından iki hafta kadar önce, hicri 505 yılının Cemadilâhir ayının başında selefi salihinin mezhebi hakkında yazmış olduğu bir kitaptır. (*İmam Gazali rahmetullahi aleyh hicri 505 yılının 14 Cemadilâhir Pazartesi gününde vefat etmiştir.*)

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu kitabı niçin yazdığını kitabın başında beyan ederek şöyle demiştir:

“Ey kardeşim! Allah seni hakka ulaştırсын! Bana, Allah-u Teâlâ hakkında Kur’an ve sünnette geçen; ilimden uzak kıt akıllı kişilere, Haşeviye’den olan cahillere ve sapıklara teşbihi çağrıştıran bazı haberlerin manası hakkında sordun. O cahil kimseler, bu haberlerin zahiri manasına inanarak Allah ve sıfatları hakkında imkânsız olan, Allah’ın tenzih edilmesi gereken (O’na layık olmayan) **صُورَة** (suret), **يَد** (yed: el), **قَدَم**

(kadem: ayak), **النُّزُول** (nüzul: inme), bir yerden bir yere intikal

etme, arşın üzerine oturma, **الإِسْتِقْرَار** (istikrar: karar kılma) ve buna benzer şeyleri Allah’a nispet ettiler ve bu inancın, selefin inancı olduğunu iddia ettiler.

Bana bu soruyu sorman vesilesiyle sana, selefi salihinin gerçek inancını anlatmak istiyorum. Bu müteşabih haberler hakkında bütün halkın inanması gereken şeyleri açıklayacağım ve bu açıklamayla hakkın üzerini örten örtüyü kaldıracam. Bu açıklamalarla soru sorup araştırma yapılması gereken konuları ve susup hiç araştırma yapılmaması gereken konuları da belirteceğim.

Allah’tan başka hiç kimsenin rızasını gözetmeksizin ve hiçbir mezhebin görüşüne taassupla meyletmeksizin, sırf

Allah'ın rızasını kazanmak niyetiyle hakkı apaçık bir şekilde anlatarak sorduğın soruya cevap veriyorum.”

İşte bu kitap, selefi salihinin inancını anlatmakta ve bütün Müslümanların, hiçbir mezhebe taassup etmeksizin inanması gereken şeyleri ihtiva etmektedir. Aynı zamanda bu kitap; hakikatte selefi salihinin mezhebine ait olmayan, ancak teşbih ve Haşeviye ehlinin, selefi salihinin müteşabih haberler konusundaki mezhebine sokuşturduğu şeylere bir reddiyedir. İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu kitapta, müşebbihe ve Haşeviye'nin, kendilerinin selefi salihinin görüşünde oldukları iddialarına cevap vermekte; onların iddialarının batıl olduğunu ve selefi salihinin gerçek mezhebinin ne olduğunu delillerle güzel bir şekilde ispat etmektedir.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*'in bu kitabı yazma gayelerinden biri de herkesin bilmesi gereken İslam akidesini avama anlayacağı bir şekilde sunmak; onlara akide hakkında bir şey sorulduğunda nasıl cevap vereceklerini öğretmek ve üzerlerine farz olan şeyler konusunda derine inmeden nasıl cevap vereceklerini bildirmektir. Bu sebeple akideyle ilgili önemli olan her meselenin cevabını, avamın fitneye düşmemesi için anlayacağı şekilde beyan etmiştir. Aynı zamanda müşebbihe ve mücessimelerin görüşlerine reddiye yapmış ve onların, Allah-u Teâlâ'nın zatı hakkında söylediklerinin batıl olduğunu delillerle ispat etmiştir.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* kitabını üç baba ayırmıştır: **Birinci babda**, müteşabih haberler konusunda selefi salihinin mezhebinin hakikatini beyan etmiş; **ikinci babda**, bu konudaki hak ve doğrunun selefi salihinin mezhebi olduğunu ve onlara muhalefet edenlerin bidatçı olduklarını ispat etmiş; **üçüncü babda ise** bu ilimle alakalı faydalı olan farklı birtakım fasıllar ortaya koymuştur.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu kitapta, teşbihi çağrıştıran ayet ve hadisler konusunda avamın üzerine şu yedi görevin vacip olduğunu söylemiştir:

1- Takdis etmek: Allah-u Teâlâ'yı cisim ve cisme tabi olan (cevher, araz gibi) şeylerden tenzih etmek.

2- Tasdik etmek: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediği söze iman etmek; söylediği sözün onun kastettiği mana yönüyle hak olduğuna ve onun ancak doğruyu söylediğine inanmak.

3- Acziyetini itiraf etmek: Allah hakkındaki müteşabih haberlerde kastedilen manayı bilmenin gücünü aşan bir konu olduğunu ve bu manayı araştırmakla mükellef olmadığını itiraf ve ikrar etmek.

4- Susmak: Bu gibi müteşabih haberlerin manası hakkında soru sormayıp bu işe dalmamak; soru sormanın bidat olduğunu, bu meseleye dalmanın dini açıdan tehlikeli olduğunu ve hiç fark etmeden kişiyi küfre sokabileceğini bilmek.

5- Kendini tutmak: Bu gibi müteşabih haberlerde geçen lafızlar üzerinde dille ilgili herhangi bir değiştirme, lafız başka dile çevirme, harf ekleme ve harf çıkarma yapmamak; farklı yerlerde zikredilen müteşabih lafızları bir araya toplamamak, lafız içinde geçtiği cümleden ayırıp tek olarak zikretmemek ve lafız nasıl geçmişse o şekilde muhafaza etmek.

6- Hiçbir şey yapmamak: Allah hakkındaki müteşabih haberlerin manası konusunda düşünmemek, kalbi araştırmaktan men etmek.

7- İlim ehline teslim olmak: Allah hakkındaki müteşabih nasların manası aczinden dolayı kendine gizli kalsa da bu naslardan bazılarının manasının rasullere, evliyalara, sıdıklara gizli kaldığına inanmamak.

Sonra İmam Gazali bu yedi görevi delil ve örneklerle güzel bir üslup kullanarak açıklamış, akabinde de birtakım soruların sorulabileceğini düşünerek onlara cevap vermiştir.

Bu kitap birkaç isimle zikredilmiştir. Brockelmann bu kitabı “**Risâle fi Mezhebi'l-Selef**” ismiyle zikretmiştir.

Britanya Müzesinde Arapça el yazmaların bulunduğu bölümde bu kitaba “**Kitabu'l-Vezâif**” ismi verilmiştir. Kitaba bu ismin verilmesinin sebebi; birinci babı, “Bu bab, yedi görevi ihtiva etmektedir.” sözüyle açmış olmasıdır.

İstanbul'da Hamidiye Kütüphanesinde bulunan el yazması eser, “**el-Vezâif fi Beyâni'l-Ulûmi ve'l-Letâif**” ismini taşımaktadır.

İmam el-Subki bu kitabı “**İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm**” ismiyle zikretmiştir, el-Murteza ve İbni Kadı Şuhbe de aynı isimle zikretmiştir.

Zehebi⁽¹⁾, Gazali'nin ve Radî el-Câvânî el-İrbilî Muhammed ibni Ali'nin hayatını anlatırken şöyle dedi: “Bağdat’a çocuk iken geldi. Ebu Hâmid el-Gazali’den fıkıh dersi aldı ve Bağdat’ta “İlcâmu’l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi)” kitabını anlattı. Altmış seneye yakın yani yaklaşık hicri 560 yılına kadar orada kaldı. Doksan iki sene yaşadı.”

İlcâmu’l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabının çeşitli isimlerde birçok el yazması bize ulaşmıştır. Bak: Cemil Salibe ve Kamil İyad’ın “**Gazali’nin Eserleri**” bölümünde İmam Gazali’ye nispetinin kesin sahih olduğu kitaplar bölümünde 71 numara.

İlcâmu’l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabı ilk olarak İstanbul’da, hicri 1278’de basılmıştır. Kahire’de hicri 1303, 1309, 1328, 1350 ve 1351 senelerinde; Beyrut’ta hicri 1413’te Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye’de basılmıştır. İmam Gazali, Mecmu’ul-Resail, c.4.

İlcâmu’l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabı, Gazali’nin bazı eserleriyle birlikte İspanyolcaya tercüme edilmiştir.

İmam Gazali bu kitabında, okurları bazı eserlerine yönlendirmiştir. Örneğin:

“Bunlara benzer ayetlerin sayısı 500’e yakındır. Bunları “**Cevâhiru’l-Kur’ân**” kitabında topladık.” (sayfa: 85)

“**El-Maksadi’l-Esnâ Fi Maani Esmâillâhi’l-Husnâ**” kitabında kesin delillerle açıkladığımız üzere...” (sayfa: 94)

“Bunun kötülendiğine dair açıklamaları **İhyâ** kitabının “**Kavâidu’l-Akâid**” bölümünde zikrettik.” (sayfa: 108)

“Bu metotları **Kıstâsu’l-Mustakîm** kitabında açıkladık. Bunları tekrarlayarak sözümüzü uzatmayalım.” (sayfa: 140)

Bu kitabın İmam Gazali’ye ait olduğu sabittir. Akaidle ilgili önemli bir bahsi konu edinmesi ve zamanımızda yayılan tecsim ve teşbih fitnelere cevap niteliğinde olması sebebiyle bu ve benzeri kitapları tek tek ele alıp içlerindeki bazı ka-

(1) **Zehebi**: Asıl ismi Abdullah Şemseddin el-Zehebi’dir. Dimeşk şehri yakınındaki Kefer Batna isimli bir köyde, hicri 673 yılında doğmuş, orada yaşamış ve 748 yılında vefat etmiştir. Esasen hadis ve tarih âlimidir. Hocaları; İbni Teymiyye, el-Muzzi, el-Berzali, Şihabuddin el-Suhreverdi’dir. Taceddin el-Subki, İbni Kesir el-Dimeşki meşhur öğrencilerindendir. En meşhur kitapları **Siyeru A’lâmi’l-Nubelâ**, **Târîhu’l-İslâm** ve **Tezkiretu’l-Huffâz**’dır.

palı noktaları açmayı gerekli gördüm. Zamanımızdaki tecsim ve teşbih fitneleri, İmam Gazali zamanında olduğundan daha fazla yayılmış, insanlar artık Rablerini tanımayacak duruma gelmiş ve selefi salihin inancıyla uzaktan yakından ilgisi bulunmayan tecsim ve teşbih mezhebi selefi salihe nispet edilmeye başlanmıştır. İşte her Müslümanın bilmesi ve inanması gereken şeyleri ihtiva eden ve onlar için faydalı olan bu önemli kitabı, herkes rahatlıkla anlasın diye basit ve anlaşılır bir şekilde açıklamaya çalıştım.

Başarı Allah'tandır; hata yapmış isem bu, şeytandan ve nefsimdendir, Allah'tan beni affetmesini umarım. Muvaffakiyet sadece Allah'tandır, O'na tevekkül ettim; O, yüce arşın rabbidir.

Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

İmam Gazali Kimdir?

Asıl ismi Ebu Hâmid Muhammed el-Gazali el-Tûsi el-Neysaburi olan İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* Şafîî âlimlerinden olup akidede Eşari mezhebine tabidir. Hicri 450 ila 505 yılları arasında yaşamıştır, hicri 5. yüzyılın müceddidi ve en meşhur âlimlerindendir.

Fıkıh ve usul âlimi, filozof ve sufidir. Zamanının en büyük Şafîî âlimlerindendir. Akidede tabi olduğu Eşari medresesinin kelam ilmi alanında İmam Ebu el-Hasen el-Eşari⁽²⁾, İmam Bakillani⁽³⁾ ve İmam el-Harameyn el-Cüveyni'den sonra temelini koyanlardan biridir. Zamanında birçok lakap almıştır, bunlar; Huccetu'l-İslam, Zeyneddin, Mahaccetuddin, zamanın en büyük âlimi, ümmetin müftüsü, insanların bereketi, dinde imamların imamı, imamların şerefidir.

İran'ın Tus şehrinde yaşamıştır; sonra Nişabur'a gitmiş ve İmam el-Harameyn Ebu el-Meali el-Cüveyni'den⁽⁴⁾ ilim al-

(2) Ebu el-Hasen el-Eşari: Asıl ismi Ali ibni İsmail'dir. Ebu el-Hasen, onun künyesidir. Hicri 260 yılında Basra'da doğmuş, 324 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Usul ve kelam âlimidir. Ehlişünnetin akidesini kuvvetli hüccetiyle müdafaa etmesi sebebiyle kendisine "Nâsıru'l-Sunne (Sünnetin destekleyicisi)" lakabı verilmiştir. Birçok kitap kaleme almıştır. Bize ulaşanlarından bazıları; **Makâlâtu'l-İslâmiyyîn, el-Lum'a, el-İbâne, Risâle ilâ Ehlissuğr, Risâle fi İhtihâni'l-Havz fi'l-Kelâm**'dir.

(3) Bakillani: Asıl ismi Ebu Bekir Muhammed ibni Tib ibni Muhammed ibni Cafer ibni Kasım'dır. Ebu Bekir künyesidir, Bakillani olarak bilinir. Hicri 338 yılında Basra'da doğmuş, 403 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Büyük bir Eşari âlimi olup Maliki mezhebinin büyük âlimlerindendir. Ehlişünnetin akidesini kuvvetli bir şekilde savunması sebebi ile "Şeyhu'l-sünne, lisanu'l-ümme (sünnetin şeyhi, ümmetin lisani)" lakabını almıştır. Birçok eseri vardır, bazıları şunlardır: **el-İnsâf, Temhîdu'l-Evail, Tekrib ve İrşad**.

(4) Ebu el-Meali el-Cüveyni: Asıl ismi; Abdulmelik ibni Abdillah el-Cüveyni'dir. Hicri 419 yılında Nişabur'da doğmuş, 478'de orada vefat etmiştir. Lakabı, İmam el-Harameyn'dir. Büyük bir Şafîî âlimi olup fıkıh, usul ve kelam âlimidir; zamanının en büyük Eşari âlimle-

mıştır. Otuz dört yaşına ulaştığında Bağdat'a gitmiş ve Selçuklu veziri olan Nizamülmülk'ün⁽⁵⁾ isteğiyle Nizamiye Medresesinde hoca olmuştur. Bu, Abbasi hilafeti zamanında idi. İmam Gazali bu dönemde meşhur olmuştur. İlim isteyen talebeler ona giderlerdi. Hatta rivayete göre kendi meclisinde zamanın en iyi âlimleri, en faziletli talebeleri onun derslerini dinliyordu ve bunların sayısı dört yüze kadar çıkıyordu.

Hayatının belli bir döneminde insanlardan uzaklaşıp hayatını ibadet etmekle, nefisini terbiye etmekle, tasavvuf ilmi ve kitaplarını okumakla geçirdi. Bir müddet sonra Bağdat'tan çıktı ve on bir sene uzun bir yolculuk yaptı. Bu sürede Dimeşk, Kudüs, Halil, Mekke ve Medine'yi dolaştı. **İhyâu Ulûmiddîn** kitabını da bu sürede yazdı. Sonra kendi şehri olan Tus'a döndü ve orada evinin yanında, fıkıh öğretmek ve nefis terbiyesini aşılama için bir medrese kurdu.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* fakir bir ailede doğmuştur. Babası yün eğirip satıyordu, bundan dolayı kendisine "Gazali" denmiştir. Babası tarikata meyli olan bir kimse idi; çeşitli ilmi dersleri dinliyor ve âlimlere hizmet ediyordu, çocuğunun âlimlerden olması için Allah'a devamlı dua ediyordu.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* küçük yaştan itibaren, hicri 465 senesinde ilim almaya başladı. Tus şehrinde, şeyhi Ahmed ibni el-Razikani'den fıkıh ilmini öğrendi. Sonra ilim talep etmek için Cürcani'ye gitti; Ebu Nasr el-İsmaili'den ve

rindendir. En meşhur öğrencileri, Ebu Hâmid el-Gazali ile Ebu Kasım el-Ensari'dir. Fıkıh, fıkıh usulü, usuluddin, kelam, şeri siyaset gibi birçok alanda kitap yazmıştır. En meşhurları şunlardır: Fıkıh alanında **Nihâyetu'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb**; fıkıh usulü alanında **el-Burhân, el-Varakât**; akide alanında **Luma'ul-Edille fî Kavâid Ehlissunne, Akîdetu'l-Nizâmiyye fî Erkâni'l-İslâmiyye**; şeri siyasette **el-Ğiyâsu'l-Umem**.

(5) **Nizamülmülk**: Asıl ismi Kavamuddin Ebu Ali el-Huseyn ibni Ali ibni ishak ibni Abbas el-Tusi'dir. Nizamülmülk lakabıdır. Hicri 408 yılında Tus'a bağlı Nukan şehrinde doğmuş, 485 yılında Asbahan'da öldürülmüştür. Selçuklu Devletinin melikleri "Alp Arslan" ve onun oğlu "Melikşah"ın veziri idi. Fakat Nizamülmülk sadece siyaset ile uğraşan bir vezir değildi, ilmi çok seviyordu. Ehlisünnet akidesinin yayılması için hırslıydı, bu sebeple Nizamiye Medreselerini inşa ettirdi.

İsmail ibni Sa'd el-İsmaili'den de ilim aldı. Hicri 473 sene-sinde Nişabur'a gidip İmam el-Harameyn Ebu el-Meali el-Cüveyni'nin yanında, o ölünceye kadar kaldı. O dönemde İmam el-Harameyn Nizamiye Medresesinin hocası ve zamanın en büyük âlimlerinden idi. İmam Gazali ondan usul, kelam, mantık gibi birtakım ilimler öğrenmiştir. Kendisi çok çalışkan bir talebeydi, hatta hocası onun hakkında, "İlim konusunda deniz gibidir." diyor, onunla övünüyordu. Öyle ki İmam Cüveyni, İmam Gazali'yi daha küçük yaşta yardımcı hoca tayin etti.

İmam Gazali talebe iken usul alanında **el-Menhûl fî İlmi'l-Usûl** isimli kitabı kaleme almıştır. Rivayete göre bu kitabı İmam Cüveyni'ye takdim ettiği zaman İmam Cüveyni ona: "Sen beni daha ölmeden defnettin, bari ölmemi bekleyseydin." demiştir. Yani İmam Cüveyni, talebesinin kendisini geçtiğini itiraf etmiştir. İmam Ebu el-Meali el-Cüveyni hicri 478'de vefat etti. İmam Gazali hocası ölünceye kadar devamlı onunla beraberdi ve ondan birçok şey istifade etti.

İmam Cüveyni vefat edince İmam Gazali Nişabur'a, o dönemin Selçuklu veziri olan Nizamülmülk'ü ziyaret etmeye gitti. Devlet erkânı o zamanda ilme çok önem verir, ilim meclisleri düzenler, her görüşten âlimleri çağırır, onlara tartışma ortamları hazırlardı. İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* o meclise gidince orada bulunan farklı fikirlere sahip alimlerin hepsini yendi ve oradaki âlimler İmam Gazali'nin ilminin kendilerinin ilminden daha fazla olduğunu itiraf ettiler.

Nizamülmülk, Nizamiye Medreselerini kuran; Şafî mezhebinin görüşlerinin, Eşari akidesinin yayılmasına katkısı olan bir âlimdir. Hicri 484'te İmam Gazali henüz otuz dört yaşında iken onu Bağdat'ta medrese hocası tayin etti. O dönemde Abbasi hilafetinin başında el-Muktedi bi Emrillah el-Abbasi bulunuyordu. Bu medresede ders verince insanlar gerek ilim gerekse ahlak olsun her bakımdan ona güvendi ve her yerden bu medreseye ilim almak için gelenler oldu. Dört sene boyunca o medresede ders ve fetvalar verdi, kitaplar yazdı. Böylece artık meşhur oldu ve sadece Bağdat'tan değil, farklı ve uzak yerlerden de ondan ilim almak için gelenler

oldu. Nizamülmülk İmam Gazali'ye "Zeyneddin" ve "Şerefu'l-Umme (ümmetin şerefi)" lakabını vermiştir. İmam Gazali'nin o dönemde bu medresede üç yüz talebesi bulunmaktaydı; bunlara fıkıh, kelam, fıkıh usulü gibi ilimler öğretiyordu. İbni Akil⁽⁶⁾, Ebu el-Hattab, Abdulkadir Geylani⁽⁷⁾, Ebu Bekir ibni el-Arabi⁽⁸⁾ gibi o dönemin büyük âlimleri İmam Gazali'nin derslerine katılıyordu.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*'in bu dönemde en çok uğraştığı şey, ehlisünnet mezhebine muhalif olan fırkalara reddiye hazırlamak ve Nizamiye Medresesinde ders vermektir. O sırada "**Makâsıdu'l-Felâsife**" adlı kitabı yazarak filozofların fikirlerini anlatmıştır. Sonra "**Tehâfutu'l-Felâsife**" kitabıyla onların tarikatlarının sapık olduğunu ortaya koydu. İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bâtını fikirlere de karşı çıkıp yazılar yazdı. O dönemde bâtını fikirlere sahip olan en tehlikeli taifelerden biri Şii olan İsmaili taifesidir. İmam Gazali onların fikirlerine reddiye yazmıştır. Hicri 485'te Nizamülmülk Bâtıniler tarafından öldürülmüş, ardından Abbasi halifesi el-Muktedî bi Emrillah vefat etmiş, yerine el-Mustazhir Billah halife olarak gelmiştir. Mustazhir Billah, Gazali'den Bâtınilerin fikirlerine reddiye olacak bir kitap yazmasını is-

(6) **İbni Akil**: Asıl ismi Ali ibni Akil'dir. Hicri 431 yılında Bağdat'ta doğmuş, 513 yılında orada vefat etmiştir. Hanbeli mezhebinin büyük âlimlerindendir; usul, kıraat ve kelam âlimidir. Kitaplarından bazıları şunlardır: **Resâil fi'l-Kur'ân ve İsbâtu'l-Harf ve'l-Savt Radden ala'l-Eş'ariyye, el-İrşâd fi Usûliddîn, el-Fünûn.**

(7) **Abdulkadir el-Geylani**: Asıl ismi Abdulkadir ibni Musa ibni Abdullah'tır. Hicri 470 yılında Ceylan şehrinde doğmuş, 561 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Tasavvuf âlimidir. Hanbeli mezhebine mensuptur. Bazı eserleri şunlardır: **İğâsetu'l-Ârifin, el-Gunyetu li Tâlibi Tarîki'l-Hak, Fethu'l-Rabbânî.**

(8) **Ebu Bekir ibni el-Arabi**: Asıl ismi Muhammed ibni Abdullah ibni Muhammed el-Mearifi'dir. Ebu Bekir künyesidir. Hicri 468 yılında İsbiliyye şehrinde doğmuş, 543 yılında Fas'ta vefat etmiştir. Fıkıh, usul, hadis, tefsir ve kelam âlimidir. Maliki mezhebinin büyük âlimlerindendir. Birçok eseri vardır, bazıları şunlardır: **Kânûnu'l-Te'vil, Ahkâmu'l-Kur'ân, el-Avasım mine'l-Kavâsım, el-Emedu'l-Aksâ fi Şerhi Esmâillahi'l-Hüsna.**

temiştir. Bunun üzerine İmam Gazali üç kitap yazmıştır: **Fedâihu'l-Bâtıniyye, Huccetu'l-Hak ve Kavâsimu'l-Bâtıniyye.**

İmam Gazali felsefe ilminde çok derine inmiştir çünkü önceleri hakikate ve tam mutmainliğe bu ilimle ulaşabileceğine inanıyordu. Sonra anladı ki bu yol akli ikna eder fakat nefsi mutmainliğe ulaştırılmaz. Böylece tasavvufa kaydı ve aradığını tasavvufta elde etti. Çünkü bu yolda daha çok Kur'an ayetlerine ve nefis terbiyesine yöneldi, bu da onu mutmainliğe erdirdi.

Bu sırada **İhyâu Ulûmiddîn**'i yazdı. On bir sene uzlete çekildikten, beldeleri dolaştıktan sonra tekrar medreseye döndü ve daha önce kuru metotlarla yazıp öğrettiği kitapları artık başka bir ruhla, başka bir nefesle, yani ruhani bir nefesle öğretmeye başladı. Daha önce akideyle ilgili sahip olduğu temel düşünceleri asla değişmedi, sadece düşüncelerini ele alış, öğretim tarzı değişti.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* hayatının son zamanlarında evinin yanında fıkıh âlimleri için uzlet ve ibadet yeri olacak bir medrese kurdu. Burada bazı vakitler ders veriyor, bazı vakitler ibadet ediyordu. Yine bazı vakitler Kur'an'ı hatmediyor, bazı vakitlerde tarikat ehliyle birlikte tasavvufa dair meseleler konuşuyordu.

İmam Gazali hadis ilmiyle, diğer ilimlerle (usul, kelim vs.) uğraştığı kadar uğraşmamıştır fakat hayatının son zamanlarında hadis ilmine yönelmiştir. Allah-u Teâlâ ömür verseydi bu ilimde de imam olurdu. Bu sebeple İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*'in hadislerle ilgili hiçbir şey bilmediğini, bu konuda avam gibi olduğunu söylemek doğru değildir. İmam Gazali son zamanlarında Buhari⁽⁹⁾ ve Müslim'i⁽¹⁰⁾ okuyor, Ömer

(9) **Buhari:** Asıl ismi Ebu Abdullah Muhammed ibni İsmail el-Buhari'dir. Ebu Abdullah künyesidir. Hicri 194 yılında Buhara'da doğmuş, 256 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir. Buhara şehrinde doğduğu için oraya nispetle kendisine Buhari denilmiştir. Büyük bir hadis, fıkıh ve cerh ve ta'dil âlimidir. Kur'an'dan sonra en sahih kitap olan Sahih-i Buhari'nin müellifidir. Bazı eserleri şunlardır: **el-Câmiu'l-Sahîh, Edebu'l-Müfred, Halku Ef'ali'l-İbad.**

ibni Abdülkerim ibni Sadeveyh el-Ravasi'den hadis ilmini öğreniyordu.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* hicri 505 senesinde vefat etmiştir. Kabri bazılarında göre Tus şehrinde, bazılarında göre Bağdat'tadır.

İmam Gazali'nin Bazı Öğrencileri:

1- Ebu el-Nasr Ahmed ibni Abdillah ibni Abdirrahman el-Hamgadi. Hicri 544 senesinde vefat etmiştir. Tus'ta Gazali'den fıkıh dersi almıştır.

2- Ebu Mansur Muhammed ibni İsmail ibni el-Huseyn el-Attarî. Tus'ta vaiz idi. Hicri 486'da vefat etmiştir. Tus'ta Gazali'den fıkıh dersi almıştır.

3- Ebu el-Feth Ahmed ibni Ali ibni Muhammed ibni Burhan. Hanbeli idi, sonra Gazali'den fıkıh tahsil etmiştir. Nizamiye Medresesinde çeşitli ilimler okutmuş, talebelere İhyâu Ulûmiddîn'i ders olarak vermiştir. Hicri 518'de vefat etmiştir.

4- Ebu Said Muhammed ibni Es'ad el-Tevkânî. Hicri 554'te vefat etmiştir.

5- Ebu Abdillah Muhammed ibni Abdillah ibni Tûmert el-Masmûdî. "el-Mehdi" ile lakaplanmıştır.

6- Ebu Hâmid Muhammed ibni Abdilmelik el-Cûzikânî el-İsferayinî. Bağdat'ta Gazali'den fıkıh almıştır.

7- Muhammed ibni Yahya ibni Mansur. O, İmam Gazali'nin öğrencileri içerisinde en meşhur olanlarından biridir. Gazali'den fıkıh dersi almış ve Gazali'nin "el-Vasît" kitabını şerh etmiştir.

8- Ebu Bekr ibni'l-Arabî. Malikî kadılarındandır. Hicri 495 senesinde İmam Gazali'nin İhyâu Ulûmiddîn kitabını, doğudan batıya götüren kişidir.

⁽¹⁰⁾ **Müslim:** Asıl ismi Müslim ibni Haccac ibni Verd ibni Kuşaz el-Kuşeyri el-Nisaburi'dir. Künyesi Ebu Hasan'dır. Hicri 206 yılında Nişabur'da doğmuş, 282 yılında orada vefat etmiştir. Büyük bir hadis âlimidir. Sahih-i Buhari'den sonra en sahih hadis kitabı olan Sahih-i Müslim'in yazarıdır. Bazı eserleri şunlardır: **el-Câmiu'l-Sahih, el-Temyîz, el-Tabakât.**

9- Ahmed ibni Maad ibni İsa ibni Vekil el-Tucîbî el-Dânî el-Uklîşî. İmam Gazalî'den direkt olarak ders almamış fakat onun eserlerini, rivayetlerini şeyhleri Ebu Bekr ibni el-Arabî ve Ubbâd ibni Serhân el-Meârifi yoluyla almıştır.

10- Abdulkadir el-Geylani. O, İmam Gazali ile karşılaştı ve ondan etkilendi. Öyle ki İhyâu Ulûmiddîn kitabını model olarak "el-Ğunye li-Talibi Tariku'l-Hakk" kitabını telif etti.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* elli beş yıllık ömrüne nice kitap sığdırmıştır. Araştırmacı Cemil Salibe ile Kamil İyad, İmam Gazalî'ye ait olabilecek, kimi matbu kimi el yazması kimi de kaybolmuş olan 228 kitap ve risale toplamış ve bunları şöyle tasnif etmiştir: 72 kitap kesin olarak İmam Gazalî'ye aittir. 73-95. kitapların İmam Gazalî'ye ait olduğu şüphelidir. 96-127. kitaplar ona nispet edilmekle birlikte aslında ona ait değildir. Bu durumda İmam Gazalî'ye ait olduğu kesin olan 72 kitap vardır.

Akide, kelim ilmi, felsefe ve mantık alanındaki kitapları:

- 1- El-İktisâd fi'l-İtikâd
- 2- Buğyetu'l-Murîd fî Mesâili'l-Tevhîd
- 3- İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm
- 4- El-Maksadu'l-Esnâ Şerhu Esmâillahi'l-Hüsna
- 5- El-Meârifu'l-Akliyye ve Lubâbu'l-Hikmeti'l-İlâhiyye
- 6- El-Kânûnu'l-Kullî fi'l-Te'vîl
- 7- Faysalu'l-Tefrika beyne'l-İslâmi ve'l-Zendeka
- 8- Fedâihu'l-Bâtniyye
- 9- Kavâsımu'l-Bâtniyye
- 10- Makâsıdu'l-Felâsife
- 11- Tehâfutu'l-Felâsife
- 12- Mi'yâru'l-İlmi fi Fenni'l-Mantık
- 13- Mihakku'l-Nazar fi'l-Mantık
- 14- Mîzânu'l-Amel

Fıkıh, fıkıh usulü ve cedel ilmi alanındaki kitapları:

- 1- El-Ta'lika fî Furû'il-Mezheb

- 2- El-Basât fi'l-Furû'
- 3- El-Vasît (İmam Şafî'nin fihkî hakkında)
- 4- El-Vecîz (İmam Şafî'nin fihkî hakkında)
- 5- Fetâvâ el-Gazalî
- 6- Ğayetu'l-Ğavr fi Dirâyeti'l-Devr
- 7- El-Mustasfâ fi İlmi Usûli'l-Fıkh
- 8- El-Menhûl fi İlmi'l-Usûl
- 9- Tehzîbu'l-Usûl
- 10- el-Mebâdî' ve'l-Ğâyât
- 11- Şifâu'l-Ğalîl fi'l-Kıyâsi ve'l-Ta'lîl
- 12- El-Kıstâsu'l-Mustakîm
- 13- Esâsu'l-Kıyâs
- 14- El-Muntehel fi İlmi'l-Cedel
- 15- Meâhizu'l-Hilâf
- 16- Tahsînu'l-Meâhiz fi İlmi'l-Hilâf
- 17- Cevabu Mufassalu'l-Hilâf

Tasavvuf ilmi alanında yazdığı kitaplar:

- 1- İhyâu Ulûmiddîn
- 2- El-İmlâu alâ Müşkili'l-İhyâ
- 3- Bidâyetu'l-Hidâye
- 4- Eyyuhe'l-Veled
- 5- Esrâru Muâmelâtiddîn
- 6- Ravdatu'l-Talibîn ve Umdetu'l-Sâlikîn
- 7- El-Erbaîne fi Usûliddîn
- 8- Medhalu'l-Sülûk ilâ Menâzili'l-Mülûk
- 9- Mîzânu'l-Amel
- 10- Kimyâu Saâdet (Kitap Farsça yazılmış, Arapçaya tercüme edilmiştir.)
- 11- Zâdu'l-Âhira (Kitap Farsça yazılmış, Arapçaya tercüme edilmiştir.)
- 12- Mukâşefetu'l-Kulûb el-Mukarrib ilâ Hadreti Allâmi'l-Ğuyûb
- 13- Sirru'l-Âlemîn ve Keşfu mâ fid-Dârayn
- 14- Minhâcu'l-Âbidîn
- 15- Minhâcu'l-Ârifîn
- 16- Meâricu'l-Kuds fi Medârici Ma'rifeti'l-Nefs

17- Mişkâtu'l-Envâr

18- Er-Risâletu'l-Ledunniye

19- El-Keşfu ve'l-Tebyînu fî Ğurûri'l-Halki Ecmeîn

Çeşitli alanlarda yazdığı kitaplar:

1- El-Munkiz mine'l-Dalâl

2- El-Maznûnu bihi alâ Ğayri Ehlihi

3- El-Maznûnu bihi alâ Ehlihi

4- Cevâhiru'l-Kur'ân ve Dureruhu

5- Hakîkatu'l-Kur'ân

6- El-Hikmetu fî Mahlukâtillah

7- El-Tibru'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk

8- El-Kasîdetu'l-Munferice

9- Şifâu'l-Ğalîl fî Beyâni'l-Şubehi ve'l-Muhayyel ve Mesâliki'l-Ta'lîl

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*'i destekleyen âlimler olduğu gibi desteklemeyenler de vardır. Fakat ileri gelen âlimlerin cumhuruna göre İmam Gazali; Hucetü'l-İslam, beşinci asrın müceddidi ve dinî ilimleri ihya edendir. Onu destekleyen, öven âlimlerden bazıları şunlardır:

1- Şeyhi Ebu el-Meali el-Cüveyni: "Gazali'nin ilmi geniş bir deniz gibidir." (*Taceddin el-Subki, Tabakâtu'l-Şâfiyyeti'l-Kubrâ, c.6 s.195-201*)

2- Zehebi: "Gazali; geniş ilim sahibi bir imam, Hucetü'l-İslam, (yüksek ilmi sebebi ile) zamanında hayretle karşılanan bir âlimdir. Zeyneddin Ebu Hâmid Muhammed ibni Muhammed ibni Ahmed el-Tûsi el-Şafii el-Gazali'nin tasnifleri vardır ve kendisi yüksek zekâ sahibidir." (*Zehebi, Siyeru A'lâmu'l-Nubelâ, c.19*)

3- İbni el-Cevzi⁽¹¹⁾: "Gazali; usul ve fûru' konusunda içindeki kelamın tahkiki, tertibi ve derlemesinin güzelliği

⁽¹¹⁾ **İbni el-Cevzi:** Asıl ismi Abdurrahman'dır. Nesebi Ebu Bekir el-Siddık'a dayanmaktadır. Künyesi Ebu'l-Farac, ilim sıfatı Cemaleddin'dir. Hicri 511 yılında doğmuş, 597 yılında vefat etmiştir. Zamanının en büyük Hanbeli âlimlerindedir. İmam, hâfız (hadis âlimi); fıkah,

bakımından eşi benzeri olmayan kitaplar telif etmiştir.” (*İbni el-Cevzi, el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Umem, c.9, sene: hicri 505*)

4- Taceddin el-Subki⁽¹²⁾: “Gazali; kendisiyle darusselama ulaşılan Hucetu'l-İslam ve Mahaccetuddin'dir. Çeşitli ilimleri bir araya toplamıştır. Akli ve nakli ilimlerde bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ondan önceki âlimler onun ulaşmış olduğu mertebeye ulaşamamışlardır.” (*Taceddin el-Subki, Tabakâtu'l-Şâfiyyeti'l-Kubrâ, c.6 s.195-201*)

5- İbni el-Neccar⁽¹³⁾: “Ebu Hâmid ümmetin ittifakı ile mutlak olarak fakihlerin imamıdır. Zamanının müctehidi ve asrında tek idi. Çok zeki, idraki kuvvetli, açıkgoz, kastedilen manaların hakikatine vâkıf bir âlimdi.” (*Taceddin el-Subki, Tabakâtu'l-Şâfiyyeti'l-Kubrâ, c.6 s.202-203*)

6- İbni el-İmâd el-Hanbeli⁽¹⁴⁾: “İmam Zeyneddin, Hucetu'l-İslam Ebu Hâmid büyük âlimlerden biridir. Kendisini

tefsir ve tarih âlimidir, vaaz konusunda birçok kitap kaleme almıştır. En meşhur öğrencileri; Ebu el-Kasım Ali ibni el-Cevzi, Yusuf ibni el-Cevzi, İbni Kudame el-Makdisi. İbni el-Cevzi tefsir, fıkıh, tarih, hesap, astronomi, tıp, lügat ve nahiv alanında küçük büyük, toplam 300 kitap yazmıştır. Meşhur kitaplarından bazıları; **Zâdu'l-Mesîr İlmî'l-Tefsîr, Defu Şubheti'l-Teşbih bi Ekuffi'l-Tenzih, el-Mevdû'ât fî Ehâdîsi'l-Merfû'ât, el-Muntazam fî Târîhi ve'l-Muluki ve'l-Umem.**

(12) Taceddin el-Subki: Asıl ismi Ebu Nasr Taceddin Abdulvahab Abdulkavi el-Subki'dir. Hicri 727 yılında Mısır'ın Subkulabid köyünde doğmuş, 771 yılında Dimeşk'te vefat etmiştir. Dimeşk'te Kadu'l-Kuda görevini almıştır. Tarih, akaid ve fıkıh âlimidir. Fıkıhta Şafii, akidede Eşari mezhebine mensuptur. Hocaları; babası Takiyuddin el-Subki, İmam Zehebi ve Ebu Hayyan el-Garnati el-Endulisi'dir.

(13) İbni el-Neccar: Asıl ismi Takiyuddin Muhammed ibni Ali el-Futuhi el-Hanbeli'dir. Hicri 898'de doğmuş, 972'de vefat etmiş Mısırlı bir fıkıh âlimidir. Eşari mezhebine mensuptur. En meşhur kitabı **Muntehe'l-İrâdât**'tır.

(14) İbni el-İmâd el-Hanbeli: Asıl ismi; Abdulhayy ibni Ahmed ibni el-İmâd el-Hanbeli'dir. Miladi 1032 yılında Dimeşk'te doğmuş, uzun yıllar Kahire'de ikamet ettikten sonra 1089'da Mekke'de vefat etmiştir. Tarih, fıkıh ve edebiyat âlimidir, Hanbeli mezhebine mensup-

ayıptan muhafaza etmek ve üstün zekâ ile birlikte eserler telif etmiş ve ilimde derinleşmiştir. Özet olarak onun gibisi görülmemiştir.” (*İbni el-İmâd el-Hanbeli, Şezerâti'l-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*)

7- İbni Kesir⁽¹⁵⁾: “Konuştuğu her şeyde âlemin en zekilerinden biriydi.” (*İbni Kesir, el-Bidâye ve'l-Nihâye, c.12 s.173-174*)

8- Ebu Bekr ibni el-Arabi: “Ufuklarda karşılaştığımız âlimlerden en meşhuru idi. Arkadaşları yürüyüşleri boyunca onun ilminden söz ederlerdi.” (*İsmet Denduş, Devru'l-Merâbitîn fî Neşri'l-İslâmi fî Ğarbi İfrîkiyya, s.195*)

9- Es'ad el-Muheyni: “Akli kemale eren ya da ermek üzere olan kişi ancak Gazali'nin ilmine ve faziletine ulaşabilir.” (*Taceddin el-Subki, Tabakâtu'l-Şâfiyyeti'l-Kubrâ, c.6 s.202-203*)

10- Abdulğafir ibni İsmail el-Farisi: “Ebu Hâmid el-Gazali İslam'ın ve Müslümanların hücceti, dinin imamlarının imamıdır. Ahlak, zekâ, zihin, konuşma, beyan ve lisan açısından gözler onun gibisini görmemiştir.” (*İbni Asakir, Tebyînu Kizbi'l-Mufteri*)

Ebu Hâmid el-Gazali'yi diğer büyük âlimler gibi bazı âlimler de eleştirmiştir. Onun kitaplarında yazdığı bazı şeyleri, edindiği bazı fikirleri ve zühd ile tasavvuf yolundan tercih ettiği bazı şeyleri inkâr etmişlerdir. Ancak onu eleştirenler dahi onun ilmını ve faziletini övgü ile anmışlardır.

Onu eleştiren âlimlerden bazıları şunlardır:

1- Ebu Bekir el-Tartûşî⁽¹⁶⁾: İmam Gazali'yi şeri ilimleri terk edip tasavvuf yoluna yönelmesi, felsefeye girmesi ve da-

tur. En meşhur kitapları; **Şezerâtu'l-Zehab fî Ahbâri men Zeheb** (8 cilt) ve Hanbeli fikhına dair yazdığı **Şerh Metni'l-Muntehâ**'dır.

⁽¹⁵⁾ **İbni Kesir:** Asıl ismi İsmail ibni Ömer ibni Kesir el-Dimeşki'dir. Hicri 701 yılında Dimeşk yakınındaki Busra'da doğmuş, 774 yılında Dimeşk'te vefat etmiştir. Tarih, hadis, fıkıh ve tefsir âlimidir. Meşhur öğrencileri; Şihabeddin İbni Hiccî, Hâfız Ebu el-Mehâsin el-Huseyni ve İbni Hacer el-Askalani'dir. Birçok kitap kaleme almıştır. En meşhurları; **el-Bidâye ve'l-Nihâye** ve **Tefsîr-i İbni Kesir**'dir.

ha sonraları bazı kelimeler âlimlerini ve fakihleri eleştirmesi sebebi ile eleştirmiştir. Ebu Bekir el-Tartûşî, İmam Gazali'yi o derece eleştirmiştir ki onu itham ederek "Neredeyse dinden çıkacaktı." demiş, onun tasavvuf ilmine alışık olmadığı ve onu bilme konusunda tecrübeli olmadığını söylemiştir.

Taceddin el-Subki, el-Tartûşî'nin eleştirilerine reddiye yapmış ve İmam Gazali'nin felsefeyi ona reddiye yapmak için öğrendiğini, onun tasavvuf konusunda derin bir ilme sahip olduğunu, eğer Gazali tasavvufu bilmiyorsa kimin bileceğini söylemiştir.

2- Mazuri⁽¹⁷⁾: İmam Gazali'yi, onun İhyâu Ulûmiddîn kitabında zayıf hadisleri nakletmesi ve felsefe okuması sebebi ile eleştirmiştir. Taceddin el-Subki aynı şekilde Mazuri'ye de reddiye yapmıştır ve onun, İmam Gazali'ye laf atmasının sebebinin şu olduğunu söylemiştir: Mazuri'nin, Ebu el-Hasen el-Eşari'ye kelimeler konusunda ve İmam Malik'e fıkhîta taassubu vardı. İmam Gazali kelimeler ilminde bazı ferî konularda İmam Eşari'ye muhalefet ettiği için Mazuri ona laf atmıştır. Mazuri'nin İmam Eşari'ye o derece taassubu vardı ki şöyle derdi: "Sünnetin şeyhi olan İmam Eşari'nin hata ettiğini söyleyenin kendisi hata etmiştir." Subki, İhyâu Ulûmiddîn'de bulunan hadisler sebebi ile Mazuri'nin Gazali'yi eleştirmesine reddiye yapmış; İmam Gazali'nin hadis konusunda derin bir ilme sahip olmadığını ve İhya'da naklettiği hadislerin genelinin kendisinden önce yaşayan fakihlerin ve sufilerin kitaplarında geçen hadisler olduğunu söylemiştir.

⁽¹⁶⁾ **Ebu Bekir el-Tartûşî:** Asıl ismi Ebu Bekir Muhammed ibni el-Velid ibni Halef'tir. Ebu Bekir el-Tartuşi ismiyle meşhurdur. Hicri 451 yılında Endülüs'ün Tartuşa şehrinde doğmuş, 520 yılında vefat etmiştir. Maliki âlimidir. **Sirâcu'l-Mülûk** kitabı meşhurdur.

⁽¹⁷⁾ **El-Mazuri:** Asıl ismi Ebu Abdullah Muhammed ibni Ali el-Temimi el-Mazuri'dir. Hicri 453 yılında Tunus'un el-Mehdiyye şehrinde doğmuş, 536 yılında vefat etmiştir. Zamanının Maliki mezhebi imamlarından ve Eşari âlimlerinden olup muhaddistir.

3- İbni Salah⁽¹⁸⁾: Mantık ilmini fıkıh usulüne dâhil etmesi sebebi ile İmam Gazali'yi eleştirmiştir. İmam Subki aynı şekilde ona da reddiye yapmıştır.

4- İbni el-Cevzi: Onun, İmam Gazali'yi öven sözleri de vardır eleştiren sözleri de vardır. İbni el-Cevzi'nin bu sözleri "Telbîsu İblis" kitabının birkaç yerinde geçmektedir. İbni el-Cevzi İhyâu Ulûmiddîn kitabına reddiye olarak bir kitap yazmış ve bu kitaba "**İ'lâmu'l-Ahyâ bi Ağlâti'l-İhyâ**" ismini vermiştir.

(18) İbni Salah: Asıl ismi Osman ibni el-Mufti Selahaddin el-Şehrazuri'dir. Hicri 577 yılında Irak'ın Şehrazur şehrinde doğmuş, 643 yılında Dimeşk'te vefat etmiştir. Şeyhul İslam lakabı almış, büyük bir hadis âlimi ve Şafii fıkıhî âlimlerindedir. Abdurrahim el-İraki, İbni Hacer el-Askalani, Nevevi ve İbni Kesir ondan etkilenmiş, ondan ilim almışlardır. En meşhur kitabı, hadis ilmine dair yazılan **Marifet Ulûmi'l-Hadis**'tir. Bu kitabın esas ismi **Mukaddimetu İbni el-Salah**'tır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

SELEFİ SALİHİNİN MEZHEBİ

Metin:

Ey kardeşim! Allah seni hakka ulaştırsın! Bana, Allah-u Teâlâ hakkında Kur'an ve sünnette geçen; ilimden uzak kıt akıllı kişilere, Haşeviye'den olan cahillere ve sapıklara teşbihi çağrıştıran bazı haberlerin manası hakkında sordun. O cahil kimseler, bu haberlerin zahiri manasına inanarak Allah ve sıfatları hakkında imkânsız olan, Allah'ın tenzih edilmesi gereken (O'na layık olmayan) **صُورَة** (suret), **يَد** (yed: el), **قَدَم** (kadem: ayak), **النُّزُول** (nüzul: inme), bir yerden bir yere intikal etme, arşın üzerine oturma, **الإِسْتِقْرَار** (istikrar: karar kılma) ve buna benzer şeyleri Allah'a nispet ettiler ve bu inancın, selefin inancı olduğunu iddia ettiler.

Açıklama:

Burada İmam Gazali, bu kitabı niçin yazdığını bildirmektedir. Bu kitabı; ilimden uzak kıt akıllı kişiler, Haşeviye'den olan cahiller ve sapıklar nezdinde Allah'ın cisme benzediğini çağrıştıran bazı haberi ayetler ve hadisler hakkında kendisine gelen bir soru üzerine kaleme almıştır. Bu kimseler söz konusu ayet ve hadislerle dayanarak Allah ve sıfatları hakkında, O'na layık olmayan ve O'nun münezzeh olduğu **صُورَة** (suret), **يَد** (yed: el), **قَدَم** (kadem: ayak), **النُّزُول** (nüzul: inme), bir yerden bir yere intikal etmek, arşa oturmak ve **الإِسْتِقْرَار** (istikrar: karar kılma) vb. şeylere inanmışlardır. Bu inancı ayetlerin zahirinden ve şeklinden almış, bunun da selefi salihinin inancı olduğunu iddia etmişlerdir.

Metin:

Bana bu soruyu sorman vesilesiyle, sana selefi salihinin gerçek inancını anlatmak istiyorum. Bu müteşabih haberler hakkında bütün halkın inanması gereken şeyleri açıklayacağım ve bu açıklamayla hakkın üzerini örten örtüyü de kaldıracam. Bu açıklamalarla soru sorup araştırma yapılması gereken konuları ve susup hiç araştırma yapılmaması gereken konuları belirteceğim.

Açıklama:

İmam Gazali paragrafın bu bölümünde, sorulan soru vesilesiyle, önemine binaen hangi konular üzerinde duracağını bildirmektedir. Üzerinde duracağı konulardan en önemlisi selefi salihinin inancını ortaya koymaktır. Çünkü sapık Haşeviyeler kendi batıl inançlarını selefi salihine isnat etmektedir. Selefi salihinin inancı ortaya konulursa bu konudaki hak da ortaya çıkmış olacaktır. İmam Gazali'nin bu kitapta üzerinde duracağı diğer bir konu, halkın müteşabih haberler hakkında inanması gereken şeyin ne olduğunu beyan etmektir. Böylece batıl ehli tarafından örtülen hak üzerindeki örtüyü kaldıracak, Kur'an ve sünnette gelen haberlerdeki meselelerden üzerinde hiç konuşulmayıp araştırma yapılmaması gereken meseleleri beyan etmektir.

Metin:

Allah'tan başka hiç kimsenin rızasını gözetmeksizin ve hiçbir mezhebin görüşüne taassupla meyletmeksizin, sırf Allah'ın rızasını kazanmak niyetiyle hakkı apaçık bir şekilde anlatarak sorduğun soruya cevap veriyorum.

Her şeyden önce muhafaza edilmesi (ve göz önünde bulundurulması) **gereken şey**; hak, doğruluk ve adalettir. Allah'tan beni doğru yola ulaştırmasını ve beni bu yolda muvaffak etmesini dilerim. Allah, kendisine dua edene mutlaka icabet eder.

Açıklama:

İmam Gazali bu kitabı, kendisine gelen bir soru sebebiyle kaleme aldığını; sonra soruya cevap olarak selefin inancını delilleriyle belirtip bu inancın hak olduğunu ispat edeceğini ifade ettikten sonra, burada kitabını yazma gayesini bildiriyor. Bu kitabı yazma gayesi, Allah-u Teâlâ'ya yaklaşımdır. Bu gaye ise açık olan hakkı ortaya çıkarmakla gerçekleşir. Bunu hiç kimsenin tarafını tutmadan, hiçbir mezhebe meyletmeden gerçekleştirecektir. Çünkü her şeyden önce, her şeye rağmen hakkı gözetmek, doğru söylemek ve insafli olmak gerekir. Akabinde İmam Gazali bu niyetinde Allah'ın kendisine doğru yolu göstermesi ve niyet ettiği şey konusunda muvaffak kılması için dua ediyor ve inanıyor ki Allah-u Teâlâ, kendisine ihlasla dua edenlerin duasına mutlaka icabet eder.

Metin:**Kitabı üç bölüm halinde düzenleyeceğim:**

Birincisi: Söz konusu müteşabih haberler hakkındaki selefi salihinin gerçek mezhebinin açıklanması.

İkincisi: Söz konusu müteşabih haberler hakkındaki selefi salihinin görüşünün hak olduğunun, bu görüşe muhalefet edenin ise bidatçı olduğunun açık delillerle ispat edilmesi.

Üçüncüsü: Bu ilimle ilgili faydası olacak değişik konulara değinilmesi.

Açıklama:

İmam Gazali burada, kitabı üç bölüme ayırdığını; birinci bölümde selefin müteşabih haberlerle ilgili mezhebinin hakikatini beyan edeceğini; ikinci bölümde, müteşabih haberlerle ilgili beyan ettiği selefin mezhebinin hak olduğunu ve buna muhalefet eden görüşün hak olmayıp bilakis bidatçının görüşü olduğunu delillendireceğini söylemektedir. Bu meseleleri anlattıktan sonra ayrıca bir bölüm açarak burada bu ilimle

alakalı faydalı olacak farklı bilgileri fasıllar halinde anlatacağını ifade etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELEFİ SALİHİNİN MÜTEŞABİH HABERLER HAKKINDAKİ GERÇEK MEZHEBİNİN AÇIKLANMASI

Metin:

Bil ki akıl sahipleri katında açık hak, şüphesiz selefi salihinin mezhebidir. Selefi salihinden kastım; sahabe ve tabiinin mezhebidir.

Açıklama:

İmam Gazali müteşabih haberlerle ilgili selefi salihinin inancını açıklayacağı birinci bölüme burada giriş yapmaktadır. Fakat açıklamaya geçmeden önce akıl sahiplerinin selefi salihinin mezhebinin ne olduğunu öğrendikten sonra onun şüphesiz hak mezhep olduğunu ikrar edeceklerini bildiriyor. Bu girişi yaptıktan sonra yanlış anlaşılmasın diye henüz açıklamaya başlamadan selefi salihinin mezhebi derken kimlerin mezhebinin kastettiğini açık bir şekilde beyan ediyor. Bu ise sahabe ve onlara tabi olanların mezhebidir.

Bunları söyledikten sonra selefi salihinin yani sahabe ve tabiinin mezhebinin ve bunun delilini beyan edeceğini haber veriyor.

Metin:

Şimdi selefi salihinin bu konudaki mezhebinin ve onun delilini açıklıyorum:

Ve diyorum ki: Bizim katımızda hak olarak kabul ettiğimiz selefin mezhebinin hakikati şudur: Halktan avam olan bir kimseye, müteşabih hadislerden herhangi bir hadis ulaştığında bu hadis ile ilgili olarak şu yedi şeyi yapması vaciptir:

1-Takdis etmek

2-Tasdik etmek

3–Aciz olduğunu itiraf etmek

4–Susmak

5–Kendini tutmak

6–Hiçbir şey yapmamak

7–İlim ehline teslim olmak

Açıklama:

İmam Gazali selefi salihinin mezhebinin sahabe ve tabiin mezhebi olduğunu beyan ettikten ve kendi inancına göre hak olan mezhebin bu olduğunu tekid ettikten sonra, özet olarak yedi madde sayarak takip edilmesi gereken selefi salihinin mezhebinin bunları yerine getirmekle gerçekleşeceğini beyan ediyor.

Bir avama herhangi bir müteşabih ayet veya hadis ulaştığında şu yedi şeyi yapması farzdır: **1–Takdis etmek. 2–Tasdik etmek 3–Aciz olduğunu itiraf etmek. 4–Susmak. 5–Kendini tutmak 6–Hiçbir şey yapmamak. 7–İlim ehline teslim olmak.**

Bir avam müteşabih ayet ve hadislerle karşı bu yedi tavrı takınmadıkça selefi salihinin mezhebine bağlanmış olmaz. Selefi salihinin mezhebine, ancak bu yedi tavrı takındığı zaman bağlanmış sayılır. Ayrıca burada İmam Gazali, müteşabih ayet ve hadisler karşısında takınılması gereken bu yedi tavrın selefi salihine göre farz olduğunu bildiriyor. Yani avam bu yolu takip etmezse haram işlemiş olur.

Açıklama:

İmam Gazali önceki paragrafta selefi salihinin teşbihi çağrıştıran naslarla alakalı inancını maddeler halinde anlatmış ve bunları yerine getirmenin özellikle avam olmak üzere bütün mu'minler üzerine farz olduğunu beyan etmişti. Bu paragraflarda ise maddeler halinde ismini zikrettiği görevlerden kastının ne olduğunu açıklamaktadır.

Metin:

1–Takdis etmekten kastım; yüce olan Rab Teâla’yı cisim ve cisme tabi olan (cevher, araz gibi) şeylerden tenzih etmektir.

2–Tasdik etmekten kastım; Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in söylediği söze iman etmektir. Onun söylediği haktır ve o ancak doğruyu söylemiştir. Muhakkak ki onun sözü, söylediği ve kastettiği mana yönüyle haktır.

3–Acziyetini itiraf etmekten kastım; kişinin, müteşabih haberlerde kastedilen manayı bilmenin kendi gücünü aştığını, bu manayı araştırıp bulmanın ona göre bir iş olmadığını ve bununla yükümlü olmadığını itiraf ve ikrar edip bu işe girmeyi aklından bile geçirmemesidir.

4–Susmaktan kastım; kişinin müteşabih haberlerin manası hakkında soru sormayıp bu işe dalmaması ve söz konusu haberlerin manası hakkında soru sormanın bidat olduğunu, eğer bu meseleye dalacak olursa dini konusunda tehlikeye düşeceğini ve müteşabih haberlerin manası hakkında soru sorup bu konuya daldığında hiç hissetmeden küfre girebileceğini bilmesidir.

5–Kendini tutmaktan kastım; kişinin müteşabih haberde geçen lafız üzerinde dille ilgili hiçbir değişiklik yapmaması, onu başka bir dildeki lafızla değiştirmemesi, ona ek yaparak artırmaması, ondan bir harf bile çıkarmaması, onu başka yerde geçen lafızlarla birlikte veya geçtiği cümleden ayırıp başka bir cümlede kullanmaması; bilakis söz konusu lafız nassın siyakında geçtiği gibi muhafaza etmesi, hareke ve irabını değiştirmemesi, onu türetmemesi ve nasta geçtiği kiple söylemesidir.

6–Hiçbir şey yapmamaktan kastım; kişinin kalbiyle müteşabih lafız hakkında bir araştırmaya yönelmemesi ve zihninde bu konuda hiçbir şey düşünmemesidir.

7–İlim ehline teslim olmaktan kastım; müteşabih haberlerin manası aczinden dolayı kendisine gizli kalan kişinin, bu haberlerin manasının Rasulullah *sallallahu aleyhi ve*

sellem'e, diğer nebilere, sıdıklara ve evliyalara da gizli kaldığına inanmamasıdır.

Açıklama:

İmam Gazali'nin, birinci görev olan “**Takdis etmek**” sözünden kastı; Allah'ın cisimlerden ve cisimle alakalı her şeyden münezzehe olduğuna ve yaratılmışlara hiçbir yönden benzemediğine inanmak, bütün bunlardan O'nu tenzih etmektir.

İkinci görev olan “**Tasdik etmek**” sözünden kastı; Allah hakkında teşbihi çağrıştıran lafızların Kur'an ve sünnette geçmesinin hak olduğunu kabul etmek, bu lafızların zahiri manalarından Allah'ı tenzih etmek ve bunların gerçek manalarının, Allah'ın ve Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in muradı üzere Allah'a layık manalar olduğuna inanmaktır. Özetle; bu lafızlar Kur'an ve sünnette geçtiği için bunlara keyfiyetsiz inanmak, zahiri manalarından Allah'ı tenzih etmek ve lafızların gerçek manasını Allah'a havale etmek gerekir.

Üçüncü görev olan “**Aczini itiraf etmek**” sözünden kastı; kişinin, Allah hakkında teşbihi çağrıştıran haberlerdeki lafızların gerçek manasını bilmekten aciz olduğunu, bunu öğrenmesinin gücünü aşan bir şey olduğunu, bu lafızların gerçek manalarını araştırmanın ona göre bir iş olmadığını ve üstelik bunu öğrenmekle yükümlü de olmadığını bilmesi ve kabul etmesidir.

Dördüncü görev olan “**Susmak**”tan kastı; kişinin, Allah hakkında teşbihi çağrıştıran haberler hakkında hiç kimseye soru sormaması, hiç kimseyle tartışmaması, bu konularda soru sormanın bidat olduğunu bilmesi ve bu konularda soru sorup araştırma yapmaya devam ettiğinde dininin tehlikeye gireceğini, hatta hiç farkında olmadan küfre bile gireceğini bilmesidir.

Beşinci görev olan “**Kendisini tutmak**” sözünden kastı; Allah hakkında teşbihi çağrıştıran haberlerde geçen lafızlar üzerinde dil ile ilgili hiçbir işlem yapmadan okuyup geçmektir. Yani teşbihi çağrıştıran haberlerde gelen lafız başka bir dile çevirmemek, onun yerine Arapça başka bir lafız kullan-

mamak, bu lafza herhangi bir ekleme veya çıkarma yapmamak, onu başka lafızlarla birlikte veya başka cümle içinde kullanmamak, harflerini ve irabını değiştirmemek, kısacası sözü hangi lafızlarla, hangi konuda ve nasıl gelmişse yani siyakta geçtiği gibi okuyup geçmektir.

Altıncı görev olan **“Hiçbir şey yapmamak”** sözünden kastı; kişinin, Allah hakkında teşbihi çağrıştıran lafızların manasını merak etmemesi, kalbiyle dahi olsa bu lafızlar hakkında hiçbir araştırmaya yönelmemesi ve aklını bu lafızların manasını düşünerek yormamasıdır.

Yedinci görev olan **“İlim ehline teslim olmak”** sözünden kastı ise kişinin Allah hakkında teşbihi çağrıştıran lafızların Allah’a layık mutlaka bir manası olduğuna, kendisi bu manaları bilmekten aciz olsa bile rasuller, nebiler, sıddıklar ve evliyalar gibi bazı kimselerin bu kelimelerden bazılarının Allah’a layık olan hakiki manasını bilebileceğine inanmasıdır.

Metin:

Selefi salihinin hepsi işte bu yedi görevin, avam olan kişiye vacip olduğuna inanmıştır. Selefi salihinden bu inanca zıt herhangi bir inanç geleceğini asla düşünmemek gerekir. Şimdi inşallah bu görevleri daha geniş olarak açıklayacağım.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* ilk olarak Allah-u Teâlâ hakkındaki teşbihi andıran haberler konusunda avama takınması vacip olan tavırları yedi madde halinde zikretmiş, sonra bu maddeler hakkında kısaca tarif yapmış ve bu maddelerin selefi salihinin mezhebi olduğunu, selefi salihinin mezhebini bilen bir kimsenin asla bu inancın hilafını düşünmemesi gerektiğini bildirmiştir. Şimdi ise bu maddeleri geniş bir şekilde, örnekler vererek açıklamaya başlayacaktır.

Metin:**Birinci Görev: Takdis etmek**

Bunun manası şudur: Avamdan bir kimse, Kur'an veya sünnette "Allah'ın yed'i (eli)" veya "Allah'ın ısbâ'ı (parmağı)" sözlerinin geçtiği ayet ve hadisleri veya Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in "**Allah-u Teâlâ Âdem'in çamurunu yed'i (eli) ile mayaladı.**"⁽¹⁹⁾ ya da "**Mu'minin kalbi, Rahman'ın ısbâ'larından (parmaklarından) iki ısbâ'ı (parmağı) arasındadır.**"⁽²⁰⁾ sözlerinde Allah'a isnat edilen

⁽¹⁹⁾ Taberi; Beyhaki, *el-Esmâu ve'l-Sıfât*, hadis no: 717. Bu hadis Selmanı Farisi'den mevkuf olarak nakledilmiştir. Bu rivayetin senedi sahihtir fakat metni münkerdir. Bu gibi rivayetler ile asla İslam akidesi sabit olmaz.

⁽²⁰⁾ Tirmizi, *Kitabu'l-Kader*, "Kalplerin, Rahman'ın iki parmağı arasında olması" Hakkında Gelenler Babı, Tirmizi bu hadis için "hasen" dedi, c.4 s.448, hadis no: 2140; İbni Mace, *Kitabu'l-Duâ*, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Duası Babı, c.2 s.1260, hadis no: 3834.

Enes (r.a) şöyle dedi: "Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* çok kez şöyle dua ederdi: "**Ey kalpleri hâlden hâle çeviren Allah'ım! Kalbimi dinin üzere sabit kıl.**" Dedim ki: "Ya Rasulallah! Biz, sana ve getirdiklerine iman ettik. Buna rağmen bizim için korkuyor musun?" Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*: "**Evet, muhakkak ki kalpler Rahman'ın ısbâ'larından (parmaklarından) iki ısbâ'ı (parmağı) arasındadır, onları dilediği gibi evirip çevirir.**" bu-yurdu.

İmam Beyhaki *rahmetullahi aleyh*, "*el-Esmâu ve'l-Sıfât*" kitabında bu hadisle ilgili şunları zikretmiştir:

"**Abdullah ibni Amr ibni el-As** (r.a)'tan şöyle rivayet edildi:

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle dediğini duydum:

"**Âdemoğlunun kalplerinin hepsi, Rahman'ın ısbâ'larından (parmaklarından) iki ısbâ'ı (parmağı) arasındadır. Bir tek kalp gibi onları dilediği şekilde evirip çevirir.**" Sonra Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle dua etti: "**Ey kalpleri hâlden hâle çeviren Allah'ım! Kalplerimizi senin itaatine yönelt.**" (Müslim Sahih'inde, Zuheyr ibni Harb ve başkasından, yine Ebu Abdurrahman el-Mukri'den rivayet etti.)

Nevvas ibni Sem'an el-Kilâbi şöyle dedi:

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle dediğini işittim: "**Tartı Rahman'ın yed'indedir (elindedir), bir kavim için yükseltirken diğerleri için alçaltır. Âdemoğlunun kalbi, Rah-**

"يد (yed: el)" ve "إصبع (ısbâ': parmak)" lafızlarını duyduğu

zaman bilmelidir ki "يد (yed: el)" sözü iki manaya gelir. **Birincisi**; lügatteki asıl manasıdır. Yani et ve sinirden oluşan bir uzuvdur. Bu et, kemik ve sinir, özel vasıfları olan birer cisimdir. Cisimden kastım; uzunluğu, eni ve derinliği olan, bulunduğu yeri işgal eden ve bulunduğu yerden çekilmedikçe

man'ın ısbâ'larından (parmaklarından) **iki ısbâ'ı** (parmağı) **arasındadır. Dilerse onu doğrultur, dilerse saptırır.**" Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dua ederdi: **"Ey kalpleri hâlden hâle çeviren Allah'ım! Kalbimi dinin üzere sabit kıl!"**

İmam Beyhaki şöyle diyor:

Ebu Hâtim Ahmed ibni Muhammed el-Hatîb *rahmetullahi aleyh'*ın el yazısında bu haberin tevili konusunda şöyle denildiğini okudum:

"Bu haberin manası; âdemoğlunun kalbinin Allah'ın kudreti ve mülkü altında olmasıdır. Özellikle kalpleri zikretmenin faydası; Allah'ın kalpleri düşüncelerin, isteklerin, azim ve niyetlerin yeri kılmasıdır. Bunların hepsi fiillerden önce gelir. Sonra insanların diğer uzuvlarını hareket ve sükûnetlerde kalbe tabi kılmıştır. Bu ise fiillerimizin Allah'ın takdiri ve yaratmasıyla olduğuna delalet eder. Fiillerimizden hiçbirini, Allah'ın iradesi dışında vuku bulmaz. Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabına Allah'ın kadim kudretini açıklarken kendi nefislerinden en çok akt ettikleri şeyi misal olarak verdi. Çünkü kişinin, iki parmağı arasında olandan daha kadir olduğu hiçbir şey yoktur."

Bu haberin manası şöyle de olabilir: Kalpler, fayda verme ve zararı defetme nimetleri arasında veya bu ikisinin eseri olan ikram ve adalet arasındadır.

Bu sözü destekleyen bazı haberlerde şöyle geçmektedir: **"Dilerse onu saptırır, dilerse onu doğrultur."** Ayrıca haberin sıyâkı da bunu açıklar: **"Ey kalpleri hâlden hâle çeviren Allah'ım! Kalbimi sabit kıl."**

Kudret tek olmasına rağmen ısbâ' (parmak) lafzının müsenna (ikil olarak) söylenmesinin sebebi; (Arap dilinde) âdet üzere misalin bu şekilde verilmesidir.

Bu açıklamaya ek olarak, birinci tevili tekit etmek için başka âlimler şöyle dedi: "Filan elimdedir. Filan avucumun içindedir. Filan küçük parmağımdadır." Bu sözü söyleyen kişi, kastettiği filana kadir olduğunu söylemek ister. Yoksa küçük parmağının bu filanı kapsadığını elbette kastetmez. Çünkü küçük parmak, vücudun sadece bir parçasıdır. Nasıl olur da insanın vücudunu kapsayabilir? Hatta kastettiği filan, kendisinden daha kuvvetli ve vücut olarak daha iri bile olabilir." **(el-Esmâu ve'l-Sifât, hadis no: 740-741)**

işgal ettiği yerde başka bir şeyin bulunmasına engel olan belli hacimdeki şeydir.

Bu lafız, yani yed (el) lafzı, istiare olarak başka bir manada da kullanılır. İstiare olarak kullanılan yed lafzı, asla cisim manasında değildir. Tıpkı "**Ülke, emirin elindedir.**" denildiği gibi. Emirin eli kesik bile olsa bu, manası anlaşılır bir sözdür.

Bu sebeple avam olsun ya da olmasın herkesin, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Allah-u Teâlâ hakkında kullandığı "يد (yed: el)" lafzından asla etten, kandan ve kemikten müteşekkil bir cisim olan uzuv manasını kastetmediğine kesin ve yakini olarak inanması gerekir. Çünkü bu, Allah-u Teâlâ hakkında imkânsızdır ve Allah-u Teâlâ bundan münezzehtir.

Allah-u Teâlâ ve Rasulü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Allah hakkında zikrettiği "يد (yed: el)" lafzını duyduğu zaman kişinin aklına Allah-u Teâlâ'nın uzuvlardan müteşekkil bir cisim olduğu gelirse bu kişi puta tapıyor demektir. Çünkü her cisim mahluktur; mahluka tapmak ise küfürdür. Puta tapmanın küfür olmasının sebebi, putun mahluk olmasıdır. Putun mahluk olmasının sebebi ise onun cisim olmasıdır.

Kim bir cisme taparsa, ümmetin selefi ve halefinin icmay-la kâfirdir. Bu cisim, ister dağlar gibi yoğun ve sert olsun ister hava ve su gibi yumuşak olsun, fark etmez. Bu cisim, ister yer gibi karanlık olsun ister güneş, ay ve yıldızlar gibi parlak olsun isterse rüzgâr ve hava gibi rengi olmayan bir cisim olsun, fark etmez. Bu cisim ister arş, kursi ve gök gibi muazzam olsun ister zerre ve zerrecik gibi küçük olsun ister taş gibi cansız isterse insan gibi canlı olsun, bütün bunlar birer putur. İyiliği, güzelliği, büyüklüğü, küçüklüğü, sertliği ya da kalıcılığı onu put olmaktan çıkarmaz.

Kim Allah-u Teâlâ'yı, Allah-u Teâlâ'nın yed'ini (elini) ve Allah-u Teâlâ'nın ısbâ'nı (parmağını) cisim olmaktan tenzih ederse, Allah'ı uzuvdan, etten, sinirden ve sonradan meydana

gelmiş bir varlık olmayı gerektiren sıfatlardan tenzih ve takdis etmiş olur.

Kişinin buna inandıktan sonra, Kur'an ve sünnette geçen "يد (yed: el)" ve "إصبع (ısba': parmak)" lafızlarının bir manası olduğuna, fakat bunun cisim ya da cisimde mevcut olan araz manasında olmayıp mutlaka Allah-u Teâlâ'ya layık bir mana olduğuna inanması gerekir. Eğer bu manayı bilmiyor, hakikatini anlamıyorsa bu durumda o kimseye zaten bunu bilme yükümlülüğü yoktur. Onun tevilini ve manasını bilmesi de üzerine vacip değildir. Bilakis onun üzerine vacip olan; ileride de geleceği üzere (manasını bilmediği, anlamadığı) bu gibi lafızların manasını araştırmaya girmemesidir.

Açıklama:

İmam Gazali önce isim olarak zikredip sonra kısaca tarif ettiği Allah hakkında zikredilen ve zahiri teşbihi andıran ayet ve hadislerle ilgili kişiye vacip olan yedi görevden ilkinin, burada örnekler vererek geniş bir şekilde açıklamaya başlıyor.

Bu ilk görev olan "takdis"e giriş yaparken Arapça aslında "manası" sözü geçse de burada kastedilen "bunun örneği"dir. Zira İmam Gazali takdisin manasını önceki satırlarda açıklamıştı. **Takdis**; Allah-u Teâlâ'yı cisim ve cisimle alakalı her şeyden tenzih etmektir.

İmam Gazali takdisin pratikte nasıl gerçekleştirileceğine dair burada يد (yed: el) ve إصبع (ısba': parmak) lafızlarını örnek vermiştir. Yed ve ısba'ın cisim olan manası olduğu gibi cisim olmayan manası da vardır. Kur'an-ı Kerim veya sahih sünnette bu lafızlar okunduğu zaman yapılması gereken ilk şey, bu lafızların cisim olmayı gerektiren manasını anlamaktır. Böyle yapıldığında Allah-u Teâlâ takdis edilmiş olur. Zaten Allah'ın Kuddûs sıfatının manası da budur; cisim ve cisimle alakalı şeylerden mukaddes ve münezzehdir. Tenzih ve takdis sağlandıktan sonra bu lafzın diğer manasının da

verilmemesi gerekir. Çünkü avam Allah-u Teâlâ'nın diğer manayı kastedip kastetmediğini bilemez. Önemli olan, cisim ve cisimle alakalı olan manayı vermemek, düşünmemektir. Niçin bu mananın verilmemesi gerektiğini İmam Gazali şöyle anlatıyor: Eğer bu gibi lafızlardan cisim olmayı gerektiren bir mana düşünülürse bu durumda Allah'a değil, bir puta ibadet ediliyor demektir. Çünkü put bir cisimdir ve her cisim mahluktur. Mahluka ibadet etmek ise küfürdür. Bu konuda ümetin selefi ve halefi icma etmiştir.

İmam Gazali burada cisim demişken cismin ne olduğunu da tarif ediyor. Eğer birisi çıkıp da: “Rasulullah, sahabeler veya tabiin en, boy, derinlik, cisim gibi tabirler kullanmadılar. Dolayısıyla bu gibi lafızları ne ispat eder ne de reddederiz.” derse şöyle deriz:

“Cisim” lafzını şimdilik bir kenara koyalım. Etrafımızda cismin tarifinde söylenenlere uyan varlıklar yok mudur? Elbette vardır. Bunu inkâr eden kördür ki bunu kör bile inkâr etmez. Öyleyse bizim kastettiğimiz, manadır; isim değil. Bu verdiğimiz manalar sadece zihinde veya hayalde kalmıyor, etrafımızda gerçekleşiyor ve pratikte görüyoruz. Önemli olan da budur. Âlimler bu şeye “cisim” ismi vermiştir, siz ne isim verirseniz verin. Dolayısıyla üzerinde durulacak olan “cisim” lafzı değil, bu lafzın delalet ettiği manadır. Bu sebeple âlimler: “Gerçekler lafızlardan çıkarılmaz. Kim delili lafızlardan isterse sapar.” demiştir. Yani önemli olan, lafzın manasıdır, kendisi değil.

Her lafzın delalet ettiği bir mana vardır ve bu lafız konuşulduğunda delalet ettiği mana kastedilir. Yani biz “Allah-u Teâlâ cisimden ve cismi gerektiren şeylerden münezzehtir.” dediğimizde sırf lafzın kendisini kastetmiyoruz, manasını kastediyoruz. Dolayısıyla “Allah için ne cisimdir deriz ne de cisim değildir deriz, çünkü bu lafız ne Kur'an'da ne de sahabe sözünde geçti.” demek, kandırmaktan başka bir şey değildir. Eğer “Allah cisimdir fakat bununla sizin verdiğiniz manaları kastetmiyorum.” denilirse cisim lafzının bizim verdiğimiz

manalar dışında bir manası var mı, açıklanmasını isteriz. Şayet Allah'a "cisim" ismi verilip de kastedilen mana açıklanamazsa bu durumda sözümüze gelinmiş olur.

Bizim cisimden kastettiğimiz şey -*İmam Gazali'nin tarif ettiği gibi*- etrafımızda gördüğümüz eni, uzunluğu, derinliği, işgal ettiği bir yer olan belli miktardaki varlıktır. İşte bu özelliklerden ve bu özelliklere sahip olan şeylerden Allah-u Teâlâ'yı tenzih ediyoruz. Bu sebeple yed, isba' lafızlarımızın, bizim adına "cisim" dediğimiz ve İmam Gazali'nin tarif ettiği özelliklere haiz olan manasını, başkaları buna ne isim verirse versin, Allah-u Teâlâ hakkında düşünmemek gerekir. Çünkü adına "cisim" denmese de cismin tarifine haiz olan bir varlık mahluktur ve Allah, mahlukun vasfından münezzehtir. Allah'a böyle bir vasıf veren kimse puta tapıyor demektir.

Teşbihi çağrıştıran ayet ve hadisler konusunda selefi salihinden gelen üç görüş vardır:

Birincisi: Haberin tevilini (tefsirini), sadece tilaveti (okuması) kabul etmektir. Yani ayet veya hadislerde Allah hakkında zikredilen ve teşbihi çağrıştıran lafızların zahiri manasından Allah'ı tenzih ve takdis ederek mana hakkında hiçbir yorum yapmayıp, mücmel tevil de etmeyip manayı Allah'a tafvid (havale) etmektir. İşte bu, sahabelerin çoğunun inancıdır.

Süfyan ibni Uyeyne⁽²¹⁾ *rahmetullahi aleyh* şöyle dedi:

"Allah'ın kendisini Kur'an'da vafsettiği her şeyin okuması, onun tefsiridir; keyfiyet yoktur, misal (benzer) yoktur."⁽²²⁾

⁽²¹⁾ **Süfyan ibni Uyeyne:** Nesebi şöyledir; Süfyan ibni Uyeyne ibni Ebi İmran. Hicri 107 yılında Kufe'de doğmuş, 198 yılında vefat etmiştir. Büyük bir imam ve asrın hâfızı idi.

⁽²²⁾ el-Lâlekâi, Şerhu Usûli'l-İtikad Ehli-sunneti vel-Cemâ'a, c.3 s.90; İbni Kudame, Zemmu'l-Te'vîl, s.349; Fethu'l-Bâri c.24 s.329'da buna benzer bir söz rivayet edilmiştir. İbni Hacer el-Askalani: "Bu rivayeti Beyhaki sahih senetle rivayet etmiştir." dedi.

(El-Lâlekâi: Asıl ismi Ebu el-Kasım Hibetullah ibni el-Hasen ibni Mansur el-Lâlekâi el-Taberi el-Râzi'dir. Hicri 418 yılında vefat etmiş-

İmam Tirmizi⁽²³⁾ *rahmetullahi aleyh* Sünen’inde şöyle dedi:

“Âlimlerin çoğu, Allah’ın sıfatları hakkında teşbihi andıran rivayetlerden “Rab Tebareke ve Teâlâ’nın her gece dünya semasına nüzülü (inmesi)” hadisi konusunda şöyle dedi: Dediler ki: “Sabit olan bu rivayetlere iman edilir, manaları hakkında düşünülmez ve “keyf” denilmez.” Malik, Süfyan ibni Uyeyne ve Abdullah ibni el-Mübarek⁽²⁴⁾ de bu (teşbihi andıran) hadisler hakkında şöyle demişlerdir: “Bu hadisleri keyfiyetsiz olarak geçirin.” Ehlisünnet velcemaatten ilim ehlinin sözleri de böyledir.”⁽²⁵⁾

İmam Tirmizi *rahmetullahi aleyh*, Maide suresinin tefsirinde “**Rahman’ın yemin’i** (sağı) **doludur ve cömerttir.**” hadisi hakkında şöyle dedi:

tir. Hâfız, kelim âlimi ve Şafii fıkhî âlimlerindendir. En meşhur kitabı, **Şerhu’l-Sunne**’dir.

İbni Hacer el-Askalani: Asıl ismi Ahmed ibni Ali ibni Muhammed ibni Muhammed ibni Ali ibni Ahmed’dir. Künyesi Ebu el-Fadl, lakabı Şihabuddin’dir. Hicri 773 yılında Kahire’de doğmuş, 852 yılında orada vefat etmiştir. Hadis hâfızıdır; aynı zamanda fıkıh ve usulü, tefsir, lügat, edebiyat ve tarihle de meşgul olmuştur. Meşhur kitaplarından bazıları; **Fethu’l-Bârî**, **el-Metâlibu’l-Âliye**, **Bulû’ul-Merâm**, **Ta’liku’l-Ta’lik**’tir.)

⁽²³⁾ **İmam Tirmizi:** Asıl ismi Muhammed ibni İsa ibni Sevre ibni Musa ibni el-Dehhak el-Sülemi el-Buği el-Tirmizi’dir. Hicri 209 yılında doğmuş, 279 yılında vefat etmiştir. Büyük bir hadis âlimi, aynı zamanda fıkıh ve tefsir âlimidir. Buhari’den ders almıştır. İbni el-Munzir, el-Heysen ibni Kuleyb ve el-Hasan ibni İbrahim el-Kattan ondan ders almışlardır. Meşhur kitapları; **el-Câmi’ul-Sahîh**, **İlelu’l-Hadîs**, **el-İlalu’l-Kebîr**, **Kitabu’l-Zühd**, **el-Rubâiyyât fi’l-Hadîs**, **Kitabu’l-Târîh**.

⁽²⁴⁾ **Abdullah ibni el-Mübarek:** Asıl ismi Abdullah ibni el-Mübarek ibni Vadih el-Hanzeli el-Temimi’dir. Hicri 118 yılında Horasan’ın Merv şehrinde doğmuş 181 yılında Hît şehrinde vefat etmiştir. Tabei tabinin büyük âlimlerindendir. Bazı eserleri şunlardır: el-Zuhd ve’l-Rakâik, Kitabu’l-Cihâd.

⁽²⁵⁾ Sünen-i Tirmizi, s.598. Bu rivayetin senedi sahihtir.

“Bu hadisi âlimler rivayet etmiş ve şöyle demiştir: “Bu (teşbihi andıran) hadislere tefsir etmeden ve vehme kapılmadan geldiği gibi iman ederiz.” Bunu pek çok âlimle birlikte Sevri, Malik ibni Enes, İbni Uyeyne ve İbni el-Mübarek de söylemiştir. Bu gibi hadisler rivayet edilir, onlara iman edilir ve “keyf” denilmez.”⁽²⁶⁾

İmam Beyhaki⁽²⁷⁾ *rahmetullahi aleyh* şöyle dedi:

“Süfyan el-Sevri⁽²⁸⁾, Şu'be, Hammad ibni Zeyd, Hammad ibnu Seleme, Şerik ve Ebu Avane sınır tayin etmiyor, mahlu-kata benzetmiyor ve herhangi bir örnek vermiyorlardı. Onlar, hadisi olduğu gibi rivayet ediyor ve asla "keyf (nasıl)" demiyorlardı. Onlara (müteşabih) nas (ayet veya hadis) hakkında bir şey sorulduğunda cevap olarak o nassı okuyorlardı.

Ebu Davud şöyle dedi: "İşte bu, bizim doğru kabul ettiğimiz mezheptir."

Ben dedim ki: İşte bizim büyük âlimlerimiz bu mezhep üzerinde idiler.”⁽²⁹⁾

⁽²⁶⁾ Sünen-i Tirmizi, Kur'an'ın Tefsiri, hadis no: 3045. Hadis hasen-sahihtir. Fethu'l-Bâri c.24 s.329'da da zikredilmiştir.

⁽²⁷⁾ **İmam Beyhaki:** Asıl ismi Ahmed ibni el-Huseyn ibni Ali ibni Abdullah ibni Musa el-Hâfız Ebu Bekir el-Beyhaki'dir. Hicri 384 yılında İran'ın Nişabur şehrine bağlı bir kasabada doğmuş, hicri 458 yılında vefat etmiştir. Şafii mezhebine bağlı hâfız, fıkıh, hadis ve usul âlimidir. Akidede Eşari mezhebine mensuptur. Hadis âlimi el-Hâfız Ebu Abdillah el-Hâkim onun hocalarından biridir. Meşhur kitaplarından bazıları şunlardır: **el-Sunenu'l-Kubra ve'l-Suğra, el-Esmâu ve'l-Sifât, Kitabu'l-Marife, Delâilu'l-Nubuvve, Şuâbu'l-İmân.**

⁽²⁸⁾ **Süfyan el-Sevri:** İsmi; Süfyan ibni Said ibni Mesruk el-Sevri el-Kûfi'dir. Hicri 97 yılında doğmuş, 161 yılında vefat etmiştir. Tabei tabiinden olup fıkıh imamı, tefsir ve hadis âlimidir. **El-Câmi'ul-Sağîr, Kitabu'l-Ferâiz, Kitabu Âdâbi Süfyan el-Sevri,** yazdığı eserlerden bazılarıdır.

⁽²⁹⁾ Beyhaki, el-Esmâu ve'l-Sifât, c.2 s.334.

İkincisi: Ayet veya hadislerde Allah hakkında zikredilen ve teşbihi çağrıştıran lafızların zahiri manasından Allah'ı tenzih ve takdis etmek, Allah'a nispet edilen bu lafızları mücmel tevil ederek sıfat kabul etmek ve bu lafızların mutlaka Allah'a layık bir manası olduğuna inanarak ve manayı Allah'a havale ederek okuyup geçmektir. Ebu Hanife'nin görüşü böyledir.

Tabiin ve tabiuttabiin baktılar ki bu kelimeler Kur'an'da çok tekrarlanıyor ve yeni bir mana veriyor. Tıpkı **“iki yed'imle yarattığım...” (Sâd: 75)** ayetinde olduğu gibi. Bu ayette Âdem *aleyhisselam* ile İblis *aleyhillâne* arasındaki fark ifade edilmiştir. Zira bir fark olmayıp ayetteki “يد (yed: el)” kelimesi kudret manasında olsaydı İblis *aleyhillâne* Allah-u Teâlâ'ya: “Ben de senin yed'imle (kudretinle) yaratıldım.” derdi. Bu gösteriyor ki ayetteki “yed” sözünden “kudret” kastedilmemiş, bilinen manalardan ayrı bir mana kastedilmiştir. Bu sebeple Ebu Hanife ve bazı âlimler, lafzın zahiri manasından Allah'ı tenzih ve takdis ettikten sonra buna “sıfat” demiş ve “Bu lafzın bilinenden ayrı bir manası vardır fakat biz bu manayı bilmiyoruz, ancak mutlaka Allah'a layık bir manası vardır.” diyerek manayı Allah'a havale etmiştir. İşte bu mücmel tevilin adı tafviddir.

Üçüncüsü: Zahiri manasından Allah'ı tenzih ve takdis ettikten sonra Arap diline uygun olarak lafza Allah'a layık olan bir mana vermektir. Bu, halefin görüşüdür. Örneğin **“iki yed'imle yarattığım...” (Sâd: 75)** ayetinde yaratma söz konusu olduğundan, bu sonuç olarak yine kudrete aittir diyerek yed lafzına kudret manası vermişlerdir. İşte bunun ismi tafsilatlı tevidir. Bu metoda başvuranlar; zahiri teşbihi andıran lafızları okuyup geçmenin, manayı Allah'a havale etmenin bazı kimselerin kalplerini teskin etmediğini görünce teşbihten ve batıl tevillere düşmekten insanları muhafaza etmek gayesiyle bu yola başvurmuşlardır. Ancak tevil ettikle-

ri mana hakkında asla “Bu lafzın manası kesin budur.” dememişlerdir.

Elbette Kur’an-ı Kerim’deki her lafzın bir manası vardır. Fakat bu lafızların her birinden, özellikle Allah-u Teâlâ hakkındaki haberlerden, hangi mananın kastedildiğini bazı kişiler bilemezler. Bundandır ki İmam Şafî *rahmetullahi aleyh* şöyle demiştir:

“Ben, Allah’a ve Allah’ın muradı üzere O’ndan gelene iman ettim. Aynı şekilde Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem’e* ve Rasulullah’ın *sallallahu aleyhi ve sellem’in* muradı üzere ondan gelene de iman ettim.”⁽³⁰⁾

Sahabeler *radiyallahu anhum* bu gerçeği bildikleri için manasını bilmedikleri kelimeleri okuyup geçmişlerdir. Fakat bu asla, bu kelimelerin Allah katında manası olmadığını göstermez. Elbette bu kelimelerin Allah katında O’na layık olan bir manası vardır fakat sahabeler bu manayı bilmedikleri için lafza iman edip Allah’a layık bir manası olduğuna inanarak manayı Allah’a havale etmiş ve lafız üzerinde durmadan okuyup geçmişlerdir, bu konuda soru soranları da şiddetli bir şekilde azarlamışlardır. Bu gösteriyor ki Kur’an-ı Kerim’de Allah hakkında, Müslümanları imtihan etmek için insanların manasını bilmediği bazı sözler geçmektedir. İşte bunların ismi “müteşabih naslar”dır.

(30) İbni Kudame, Lam’âtu’l-İtikâd.

(İbni Kudame: Asıl ism; Abdullah ibni Ahmed ibni Muhammed ibni Kudame ibni Mikdam ibni Nasr ibni Abdullah’tır. Künyesi Ebu Muhammed, lakabı Muvaffakiddin’dir. Soyu Ömer b. El-Hattab (r.a)’a dayanır. Filistin’in Nablus kentinde hicri 541 yılında doğmuş, 620’de vefat etmiştir. Hanbeli mezhebinin büyük âlimlerindedir. Usul ve lügat âlimidir; usul kitabı, fıkıh ve akaid kitapları yazmıştır. Kitaplarından bazıları şunlardır: Akaid alanında **Lem’atu’l-İ’tikâd**, **Risâletu Mes’eletu’l-İ’tikâd**; fıkıh alanında **el-Muğnî**, **el-Kâfi**, **el-Mukna**; usul alanında **Ravdatu’l-Nâzir** ve **Cennetu’l-Munâzir**.)

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu gibi lafızlara karşı nasıl tavır takınılması gerektiğini sonraki görevlerde beyan edecektir.

Metin:

Başka bir örnek: Mükellef olan bir kimse Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in; “**Muhakkak ki Allah-u Teâlâ, Âdem'i kendi sureti üzere yaratmıştır.**”⁽³¹⁾ veya “**Muhakkak ki ben, Rabbimi en güzel surette gördüm.**”⁽³²⁾ sözlerinde geçen “صُورَة (suret)” lafzını duyarsa

bilmesi gerekir ki; suret lafzı (tek bir şeyin ismi olmayıp ayrı şeyler için kullanılan) ortak bir isimdir. Bu lafızla bazen belli bir düzenle tertip edilmiş cisimlerden müteşekkil bir hey'et (şekil) kastedilir. Örneğin: “insan sureti” denildiğinde; burun, göz, ağız ve yanak gibi şeylerin belli bir düzen içinde tertip edildiği insan yüzü anlaşılır. Bu şeyler ise cisimdir ve her biri etten ve kemikten oluşmuştur.

Bazen de bu lafızla ne cisim ne cisimde mevcut olan bir hey'et (şekil) ne de cisimlerde düzenlenmiş bir şey kastedilir. Bu, senin “Falan kişi bu şeyin suretini ve bu suretle aynı durumda olan şeyi bildi.” demen gibidir. (Bu sözdeki suret lafzından, cisim veya cisim cinsinden müteşekkil bir mana kastedilmemiş, mecazi bir mana kastedilmiştir.)

Bütün mu'minlerin, Allah-u Teâlâ'ya nispet edilen “suret” lafzından, söylediğimiz birinci mananın yani etten ve kemikten ibaret olan burun, ağız ile yanaktan müteşekkil bir suret kastedilmediğine kesin olarak inanması gerekir. Çünkü bunların hepsi cisimdir ve cisimlerde bulunan birer şekildir. Bū-

(31) Buhari, Müslim.

(32) Sunen-i Tirmizi, 3157, 3159; Sunen-i Darami, 2204; Musned-i Ebi Ya'la, 3/92; Musned-i Ahmed, 3484, 16672, 22162; Taberani, Mu'cemu'l-Kebir, 931, 16640; İbni Kâni', Mu'cemu'l-Sahabe, 1022; Muhammed ibni Nasr el-Merûzi, Muhtasar Kıyâmu'l-Leyl, 26; Âcurri, el-Şerîa, 1025, 1026, 1027; Taberani, Dua, 1316, 1318, 1320.

tün cisimleri ve cisimlerde şekil oluşturan şeyleri yaratan Allah-u Teâlâ, bunlara ve bunların sıfatlarına benzemekten münezzehtir. Mükellef olan kişi bu gerçeği kesin olarak bilir-se, işte o mu'mindir.

Buna inandıktan sonra, mükellef olan kişinin aklına “Bu mana (cisim ya da cisimle alakalı bir şey) kastedilmediğine göre istenen mana ne olabilir?” diye bir düşünce gelirse, bilmesi gerekir ki o, bu lafzın manasını bilmekle mükellef tutulmamış, bilakis bu konuda araştırmaya dalmaktan nehyedilmiştir. Çünkü bu lafızla Allah'ın hangi manayı kastettiğini anlamak kişinin gücünü aşar. Fakat Allah'a nispet edilen bu lafızdan, Allah-u Teâlâ'nın yüceliğine ve azametine layık bir mana kastedildiğine ve bu mananın cisim ya da cisimde mevcut olan bir sıfat olmadığına kesin olarak inanması gerekir.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, takdisin pratikteki uygulamasıyla ilgili ikinci bir örnek daha veriyor ki o da “صُورَة (süre)” lafzıdır. Konuyla ilgili olarak şu hadisleri zikrediyor: **“Muhakkak ki Allah-u Teâlâ, Âdem'i kendi sureti üzere yaratmıştır.”** ve **“Muhakkak ki ben, Rabbimi en güzel surette gördüm.”**

Bir avamın muvahhid olabilmesi için bu hadisleri okuduğu zaman aklına asla cisim olan bir suretin gelmemesi gerekir. Eğer aklına cisim olan bir suret gelirse o kimse muvahhid değildir çünkü Allah'ı, O'na layık olmayan şeyden tenzih etmemiştir.

Hadisteki lafız, cisim olan bir mana verebildiği gibi cisim olmayan bir mana da verebilir. İmam Gazali lafzın cisim olan manası ile cisim olmayan manasını güzel bir şekilde açıkladıktan sonra muvahhidin ne yapması gerektiğini bildirmiştir. Bu da cisim olan manayı asla Allah'a isnat etmemek, hatta Allah hakkında aklından bile geçirmemektir. Bunu yaptığı

zaman Allah'ı takdis etmiş, yani O'nu noksan sıfatlardan tenzih etmiş olur.

Daha sonrasında avam merak edip “Acaba burada hangi mana kastediliyor?” şeklinde düşünürse diye İmam Gazali yine ne yapması gerektiğini bildiriyor. Öncelikle avam bilmelidir ki bu haberler müteşabih olduğu için bunların manasını bilmekle mükellef değildir, zaten bu manaları bilmenin pratikte amelleri üzerinde de bir etkisi yoktur. İnanması gereken sadece şudur: Allah-u Teâlâ bu lafzı kendisi için kullanmıştır ve bu lafızla mutlaka O'na layık bir mana kastetmiştir fakat bu mana kesinlikle ne cisimdir ne de cisimde mevcut olan bir sıfattır. İşte avamın yapması gereken budur.

Eğer “Allah'ın, O'na layık olan bir sureti vardır ve bu, O'nun sıfatıdır.” denilip bu sıfatın manası Allah'a havale edilirse bunun ismi “tafvid”dir ve bu, selefî salihinin takip ettiği yollardan biridir. Ancak “Bu, gerçek bir surettir. Suret lafzından Arap dilindeki zahiri (asıl) manasının anlaşılması gerekir.” denilirse, sonra teşbihten kaçmak için “Fakat bu suret Allah'a layık olan, mahlukatunkine benzemeyen bir surettir.” denilse bile bu, selefî salihinin ve ehli-sünnetin inancı değildir. Çünkü suretin “Arap dilindeki zahiri manası” yani akla ilk gelen manası; İmam Gazali'nin tarif ettiği gibi burun, göz, ağız ve yanak gibi şeylerin belli bir düzen içinde tertip edildiği cisimdir. Bu ise Allah'a layık olmayan bir vasıftır.

Oysa suret için sıfat diyen âlimler, suretin zahiri (asıl) manasından sakınmak için böyle demişlerdir. Çünkü suretin lügatteki zahiri manasından asla sıfat anlaşılmaz, vücuttan bir parça ya da uzuv anlaşılır. İşte böyle anlaşılmasını diye âlimler sıfat demişlerdir. Ancak elbette bu lafzın gerçekte bir manası vardır ve bu, Allah'a layık olan bir manadır. Böyle inanan bir kimse de mufavvidadır ve ehli-sünnet inancına sahiptir.

Muevville ise lafzın manası Allah'a havale edildiğinde insanların aklında soru işareti kalabileceği ve fitne meydana gelip teşbih söz konusu olabileceği endişesiyle lafza Arap diline uygun olarak Allah'a layık olan bir mana vermiştir. Takip edilen bu yolun ismi “tafsili tevil”dir.

İmam Beyhaki *rahmetullahi aleyh* “el-Esmâu ve'l-Sıfât” kitabının “**Suret Hakkında Zikredilenler**” isimli babında şöyle demiştir:

“Suret, birkaç şeyden meydana gelen demektir. Musavvar (suret verilen), birkaç şeyden meydana gelen varlık demektir. Musavvir (suret veren), parçaları bir araya getiren varlık demektir.

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾ ﴿٦﴾ ﴿الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ﴾ ﴿٧﴾ ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾ ﴿٨﴾

“Ey (kâfir olan) insan! İkrâm sahibi Rabbine iman ve itaat etmekten seni alıkoyan şey nedir? O seni yarattı, yaratılışını güzel ve düzgün yaptı. O, seni dileği surette şekillendirdi.” (İnfitar: 6-8)

Bâri olan (mahlukatı örneksiz yaratan) Allah’ın, musavvar (tasvir edilmiş yani farklı parçalardan müteşekkil bir varlık) olması imkânsızdır. Aynı şekilde Allah’ın değişik şeylerden müteşekkil bir surete sahip olması da imkânsızdır. Çünkü suretler değişik değişik, hey’etler (şekiller) de birbirine zıttır.

Allah’ın birbirine zıt şekillerin hepsinin suretiyle vasfedilmesi imkânsızdır. Bir tahsis eden olmadan birbirine zıt ve çok olan suretlerden bir tanesini tahsis etmek de imkânsızdır. Çünkü tahsis eden olmadan bir şekil veya bir suret edilebilirse, o zaman bütün suretler bu şekilde tahsis eden olmadan elde edilebilir demektir; bu ise imkânsızdır (çünkü suretler değişik değişik ve hey’etler (şekiller) de birbirine zıttır.)

Buna göre; eğer “Allah için suret var.” denilirse bu suret mutlaka başkası tarafından tayin edilmiş demektir. Eğer başka bir varlık O’na suret seçiyorsa, o zaman (haşa) Allah mahluk demektir. Bu ise imkânsızdır. Buna göre, Allah’a başka bir varlığın suret vermesi de imkânsız olur. Allah’ın sureti

yoktur; O yegâne yaratan, yoktan var eden ve yarattığına şekil, suret verendir.

(...)

Ebu Süleyman el-Hattabi⁽³³⁾ şöyle dedi:

"Allah, Âdem'i kendi sureti üzere yaratmıştır." sözündeki "kendi" manasına gelen "o (أ)" zamiri, açık olan iki isim (Allah ve Âdem isimleri) arasında kinaye olarak zikredilmiştir. Buradaki "kendi" manasına gelen "o (أ)" zamirinin Allah-u Teâlâ'ya ait olduğunu söylemek asla doğru değildir. Çünkü Allah-u Teâlâ'nın suret sahibi olmadığı hakkında kesin delil vardır: "(Bilin ki herhangi bir konuda veya herhangi bir yönden) **O'na benzer hiçbir şey yoktur.**" (Şura: 11). İşte bu sebeple "o (أ)" zamirinin Âdem *aleyhisselam*'a ait olması gerekir.

Bu rivayetin manası: "Âdem *aleyhisselam*'ın zürriyeti merhale merhale yaratılmıştır." demektir. Âdem'in zürriyeti ilk olarak meni, sonra kan pıhtısı, sonra da et parçası olarak yaratıldı. Sonra hamilelik müddeti bitinceye kadar (organlar oluştuğu için) cenin şeklinde suret alır, ardından insanlar bebek olarak doğarlar. Küçük durumdan büyüğe doğru yavaş yavaş gelişirler ve böylece cisimleri uzar. Âdem *aleyhisselam* ise bu şekilde (merhaleli olarak) yaratılmadı. Âdem, tam bir adam (insan) halinde ve boyu da altmış zira olarak yaratıldı."

(...)

Bazı akaid (usuluddin) âlimleri bu hadisi şu şekilde yorumlamıştır: "Bütün suretler Allah'a aittir. Yani Allah, bütün suretlerin maliki ve yaratıcısıdır. Sonra teşrif ve ikram etmek için bazı suretleri tahsis edip kendine izafe etmiştir. Aynı

(33) **Ebu Süleyman el-Hattabi**: Asıl ismi Hamd ibni Muhammed ibni İbrahim ibni Hattab el-Busti el-Hattabi el-Şafii'dir. Ebu Süleyman onun künyesidir. Hicri 319 yılında Büst şehrinde doğmuş, 388 yılında orada vefat etmiştir. Muhaddis, fakih ve büyük bir Şafii âlimidir. Birçok eseri vardır, bazıları şunlardır: **Şe'nu Dua, Meâlimu'l-Sunen, A'lâmu'l-Sunen.**

"Allah'ın devesi, Allah'ın evi ve Allah'ın mescidi" denildiği gibi."

Bazı akaid (usuluddin) âlimleri de bu hadisi şu şekilde yorumlamıştır: "Allah-u Teâlâ Âdem *aleyhisselam*'ın suretini daha önce hiçbir örnek olmaksızın yaratmıştır. Sonraki insanların suretini ise ona benzeterek yaratmıştır. Bundan dolayı Âdem'i kendine izafe etmiştir. En iyisini Allah bilir."

(...)

Ebu Hureyre *radıyallahu anh*'ın Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği uzun bir hadiste şöyle geçmektedir:

"İnsanlar kıyamet gününde haşrolunurlar ve onlara şöyle denir: "Dünyada kim, neye ibadet ediyor idiye ona tabi olsun (onun peşine düşsün)!" Bunun üzerine bazıları güneşin, bazıları ayın, bazıları da tağutların peşine düşer. Geriye sadece, içindeki münafiklarla beraber bu ümmet kalır. Allah Tebareke ve Teâlâ onlara tanımadıkları bir suretle gelir ve şöyle der: "Ben sizin Rabbinizim." Onlar da şöyle derler: "Senden Allah'a sığınırız. Biz, Rabbimiz bize gelinceye kadar bu yerde kalacağız. Rabbimiz gelince biz onu tanırız." Allah-u Teâlâ onlara tanıdıkları suretle gelir ve şöyle der: "Ben sizin Rabbinizim." Onlar da şöyle derler: "(Evet) Sen bizim Rabbimizsin."

(...)

Ebu Süleyman el-Hattabi şöyle dedi:

"Bu rivayette geçen "suret" lafzına gelince; bu konuda bize ve her Müslümana farz olan şey; Rabbimizin suretinin ve şeklinin olmadığını bilmektir. Çünkü suret, keyfiyeti gerektirir. Keyfiyet ise Allah'tan ve sıfatlarından uzaktır.

Suret kelimesi şu iki manada tevیل edilebilir:

Birinci mana; suret lafzı, sıfat manasında kullanılmış olabilir. (Sureti budur, yani vasıfları budur.) Bu, insanların şu sözüne benzer: "Bu meselenin (mevzunun) sureti şöyle şöyledir." Burada "meselenin sıfatı" denilmek istenmiştir ve suret lafzı, sıfat kelimesinin yerine kullanılmıştır.

İkinci mana; mutabakat üslubu olarak anlaşılmalıdır. Şöyle ki hadisin başında zikredilen güneş, ay, tağutlar ve bunlara benzer kendisine ibadet edilen varlıklar suret ve cisim olan şeylerdir. Allah lafzı bunlara atfedildiği zaman, Allah hakkında kullanılan söz, onlar gibi olmuştur. Buna mutabakat üslubu denir. (Bu, asla Allah'ın yüze sahip olduğunu göstermez. Çünkü Rabbimiz suretten ve şekilden münezzehdir. Çünkü suret, keyfiyeti gerektirir. Keyfiyet ise Allah'tan ve sıfatlarından uzaktır.)

Mutabakat üslubu; sonra gelen kelimenin, önce zikredilen kelimeye lafız olarak hamledilmesi (yani aynı görülmesi) ve isimlerden birinin diğerine atfedilmesidir. Hâlbuki lafızlar aynı değil ve manaları da farklıdır. Bunun örnekleri halk arasında çoktur. Bazı örnekler şunlardır: el-Umerayn (iki Ömer), el-esvedeyn (iki siyah) ve el-asrayn (iki ikinci namazı) gibi⁽³⁴⁾... Buna benzer örnekler dilbilgisinde çoktur.”

Ata ibni Yesar'ın Ebu Said'den yaptığı rivayette geçen: **"Allah onlara daha önce gördükleri surete en yakın olan bir surette gelir."** sözü, "suret sözünden kasıt, sıfattır" şeklindeki tevili tekid eder. Çünkü mu'minler Allah'ı daha önce hiç görmediler. Buna göre suret lafzından kastedilen, daha önce bildikleri bir sıfattır.

(...)

Ebu Süleyman el-Hattabi şöyle dedi:

"Bu bölümde bilmemiz vacip olan şeylerden biri de şudur: Bilmeliyiz ki; nefislerin, zahiri manasını Allah'a nispet etmekten hoşlanmadığı böyle lafızlar, Arap dilinin geniş olan manalarına ve dilbilgisinin değişik üsluplarına göre kullanılmıştır.

Muhakkak ki sahabelerin çoğunun, hadis âlimlerinin ve müçtehitlerin çoğunun mezhebi; sadece lafzın kendisi üzerinde durmayıp cümlenin genel manasına bakmaktır. Bundan dolayı ravilerin her biri; bildiği, anladığı ve dildeki alıştığı üsluba göre rivayetleri nakletmiştir. (Bu sebeple) Âlimler,

(34) **İki Ömer'den kasıt;** Ömer ibni el-Hattab ile Ebu Bekir (r.anhuma)'dir. **İki siyahtan kasıt;** hurma ve sudur. **İki ikindi namazından kasıt;** ikindi ve sabah namazlarıdır.

ravilerin zahiri manası Allah hakkında uygun olmayan sözler kullandıklarını gördükleri zaman raviler hakkında hüsnüzan yapmalı, acele ile hüküm vermemeli ve rivayetin manasını güzel bir şekilde düşünüp anlamalı, her şeyi daha önceki benzeri muhkem rivayetlere göre anlayıp dinin hükümlerinin gerektirdiği manayı vermeleri (bu konuda dinin genel anlamına zıt manalar vermemeleri) gerekir.

Allah-u Teâlâ'ya hamdolsun! Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ve sahih rivayette zikredilen (zahiren yanlış anlaşılabilir) şeyleri sağlam inanca zıt olmayacak şekilde aklın kabul edeceği bir manaya tevîl etme imkânı mutlaka bulunur.”

(...)

Abdurrahman ibni Aiş el-Hadramî'nin rivayet ettiği bir hadiste Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle demiştir:

“Yüzüm niye böyle olmasın ki? Rabbim bana en güzel surette göründü...”

İbni Abbas hadis hakkında şöyle dedi:

“Rasulullah'ın Allah'ı görmesi rüyada idi.”

Buhari şöyle dedi: “Abdurrahman ibni Aiş el Hadramî'nin bir hadisi var ki o, ravilerin çok değişik şekillerde rivayet ettiği (âlimlerin alıp almama konusunda ihtilaf ettiği) ‘rüya’ hadisidir.”

Şeyh şöyle dedi: “Bu hadis başka bir yoldan da rivayet edilmiştir, ancak bütün rivayetler zayıftır. Bu zayıf rivayetlerin en iyisi; Cehdam ibni Abdullah'ın rivayeti ve sonra Musa ibni Halef'in rivayetidir. Her iki rivayet de Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Allah'ı (uyamıkken değil) uykuda gördüğüne delalet etmektedir. Ayrıca (sahih kabul edilse bile) usuluddin âlimlerine göre bu hadisin iki şekilde tevîli vardır:

Birinci tevîl: Hadisteki **“en güzel surette”** ﴿ أَحْسَنَ ﴾

﴿صُورَةَ﴾ vasfı Rasulullah'a aittir. Buna göre hadisin manası şöyle olur: "Ben en güzel suretteyken..." Yani Allah'ı gördüğü

zaman Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mükemmelliği, güzelliği, iyiliği arttı. (Allah'ı gördüğünden dolayı mutluluk-tan Rasulullah'ın sureti güzelleşmiştir.)” Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yüzünün renginin değişmesi (sararması) ise görme olayından sonra, vahyin şiddeti ve ağırlığından dolayı olmuştur.

İkinci tevil: Hadisteki “**en güzel surette** ﴿أَحْسَنَ صُورَةً﴾”

sözü, sıfat manasındadır. Buna göre hadisin manası şöyle olur: “Allah-u Teâlâ Muhammed'i "en güzel surette” karşılamış, yani onu en güzel ikram ile karşılamıştır.” İşte bu sebeple Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Allah'ı “cemal (güzellik)” sıfatıyla vafsetmiştir. Allah-u Teâlâ için cemil sıfatına sahiptir, denir. Cemil sıfatının manası; bol ve güzel ikramlar veren demektir.”⁽³⁵⁾

Metin:

Başka bir örnek: Eğer avam olan bir kimse, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in “**Allah-u Teâlâ her gece dünya semasına iner.**”⁽³⁶⁾ sözündeki “inme” lafzına takılırsa bilmesi gereken şudur: “النُّزُولُ (nüzul: inmek)” lafzı müşterek

olan (birkaç mana için kullanılabilen) bir isimdir. Buna göre, bazen bu lafız kullanıldığında vereceği mananın üç cisme ihtiyacı olur. Bunlar; yukarıda mevcut olan cismin yerleştiği yer, aşağıda mevcut olan cismin yerleştiği yer ve bu iki cisim arasında yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarıya hareket eden bir cisimdir. Hareket eden cisim, aşağıdaki cisimden yukarıdaki cisme doğru hareket ederse buna “çıkma”, “yük-selmek” denir. Eğer bu cisim yukarıdaki cisimden aşağıdaki cisme doğru hareket ederse buna da “inme”, “düşme”, “alçalmak” denir.

Bazen de bu lafız (inme lafzı) başka bir mana için kullanılır. Bu manaya göre, cismin bir yerden bir yere intikal etmesi

(35) Beyhaki, el-Esmâu ve'l-Sifât, c2 s. 60-72.

(36) Buhari, 1145; Müslim, 1261.

veya hareket etmesi kastedilmez. Allah-u Teâlâ'nın şu sözündeki gibi:

﴿ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ ﴾ ﴿٦﴾

“...ve sizin için enamdan (deve, sığır, koyun ve keçilerden erkek ve dişi) **sekiz çift indirdi** (var etti).”

(Zümer: 6)

Bu ayette “وَأَنْزَلَ (enzele: indirdi)” lafzı geçmektedir. Ancak bu lafızla yukarıdan aşağıya doğru bir hareket kastedilmemiştir. Zira hiç kimse, enamdan olan deve ya da ineğin gökten indiğini görmemiştir. Enamlar (deve, sığır, koyun ve keçi cinsi), annelerinin rahminde yaratılırlar. Ayetteki “indirdi” lafzıyla elbette bir mana kastedilmiştir, fakat asla gökten yere inme manasında bir hareket kastedilmemiştir. Tıpkı İmam Şafiî *rahmetullahi aleyh*'in söylediği şu sözdeki gibi: “**Mısır'a girdim, sözümü anlamadılar. Bunun üzerine biraz indim, sonra yine indim, sonra tekrar indim ta ki onlar anlayıncaya kadar.**” Bu sözünde İmam Şafiî *rahmetullahi aleyh*, bedeninin yukarıdan aşağıya intikal ettiğini kastedmemiştir (anlaşılsın diye sözünü basite indirdiğini ifade etmek istemiştir).

Buna göre mu'minin kesin olarak inanması gereken şudur: Allah-u Teâlâ hakkında zikredilen “inme” sözünden, bahsettiğimiz birinci mana asla kastedilmemiştir; yani bu söz, bir şahsın ve bedeninin yukarıdan aşağıya hareket etmesi manasında değildir. Zira şahıs ve beden birer cisimdir. Yüce olan Rab ise asla bir cisim değildir.

Şayet bir kimsenin aklına; Allah-u Teâlâ'ya nispet edilen “inme” lafzı hakkında asla birinci manayı (cismin yukarıdan aşağıya hareketini) düşünmediği halde “Bu “inme” lafzından ne kastedildi acaba?” gibi bir düşünce gelirse ona şöyle denir: “Sen ayette zikredilen devenin gökten inmesini bile anlamaktan acizsin. Durum böyleyken, Allah-u Teâlâ hakkında kullanılan “inme” lafzının manasını anlamakta elbette daha aciz

olacaksın. O halde Allah hakkındaki “inme” lafzının manasını araştırma! Bunun üzerinde düşünme, soru sorma! Sen, sadece ibadetinle ya da ehil olduğun mesleğinle meşgul ol ve bilmediğin bu konuda asla konuşma! Şunu da kesin olarak bil ki sen her ne kadar hakikatini ve keyfiyetini⁽³⁷⁾ bilmesen de Allah hakkında kullanılan bu “inme” lafzından mutlaka Arap dilinde mevcut olan bir mana kastedilmiştir ve bu mana Allah’ın yüceliğine ve azametine layık bir manadır.”

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* takdis görevinin pratikte nasıl gerçekleştirilebileceği konusuna bir başka örnek olarak **“Allah-u Teâlâ her gece dünya semasına iner.”** hadisini getirip bir muvahhidin bu gibi haberler karşısında nasıl hareket etmesi gerektiğini öğretmektedir.

Hadiste geçen “يَنْزِلُ” (yenzilu: iner) kelimesinin cisme ait olan bir manası olduğu gibi cisme ait olmayan manaları da vardır. Muvahhid olabilmek için öncelikle yapılması gereken, cisme ait olan manayı Allah hakkında asla düşünmemektir. Bunun cisme ait manası, harekettir. Hareket ise cismin özelliğidir ve bir varlığın hareket ediyor olması, onun cisim olduğunu gösterir.

İmam Gazali’nin de bildirdiği gibi inmenin hareket olan manası, üç cismin varlığını gerektirir. Bunlar; yukarıda mevcut olan cismin yerleştiği yer, aşağıda mevcut olan cismin yerleştiği yer ve bu iki cisim arasında yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarıya intikal eden bir cisim. Hareket eden cisim, aşağıdaki cisimden yukarıdaki cisme doğru hareket ederse buna “çıkma”, “yükselmek” denir. Eğer bu cisim yukarıdaki cisimden aşağıdaki cisme doğru hareket ederse buna da “inmek”, “düşmek”, “alçalmak” denir. İşte böyle bir mana cisme

(37) İmam Gazali’nin burada kullandığı “keyfiyet” sözünden kastı mahiyettir.

aittir ve muvahhid olabilmek için öncelikli olan, Allah-u Teâlâ'yı bu manadan tenzih etmektir.

Sonra İmam Gazali inme lafzının cisme ait olmayan ve hareketi gerektirmeyen başka manaları olduğunu da belirtmekle birlikte avamın; “Nasıl olsa bu mana cisme ait değildir.” diyerek Allah'ın inmesine mana vermesinin doğru olmadığını söylemektedir. Zira avam, ayette zikredilen enamin inmesinin bile ne manaya geldiğini anlamaktan aciz iken Allah hakkındaki inmenin manasını nasıl anlayabilir? Buna göre avama düşen; cisme ait olan manadan Allah'ı tenzih edip bu manayı aklından bile geçirmemek, bununla birlikte Allah-u Teâlâ bildirmediği için hadisteki inmenin gerçeğini ve mahiyetini bilmese bile mutlaka bunun Allah'a, yüceliğine ve azametine layık bir manası olduğuna inanmaktır.

Hadisteki Allah'a nispet edilen inme lafzıyla ilgili **birinci görüş**; siyaktan istenen genel manayı anladıktan sonra inme lafzına hiçbir mana vermeyip lafız üzerinde durmadan okuyup geçmektir. **İkinci görüş**; mücmel tevil ederek inmenin Allah'a layık bir sıfat olduğuna inanıp manasını Allah'a havale etmektir. **Üçüncü görüş ise** Allah'ın inmesini Allah'ın emrinin inmesi şeklinde tafsilatlı olarak tevil etmektir.

İmam Beyhaki *rahmetullahi aleyh* “**el-Esmâu ve'l-Sıfât**” kitabında, Allah-u Teâlâ hakkında ayet ve hadislerde geçen “المجئ (mecî': gelmek) ve الاتيان (ityan: gelmek)” lafızlarıyla ilgili açtığı babda şöyle demiştir:

“Bu ayetin (el-Bakara: 210) tefsiri hakkında sahih olan; bulutların ancak meleklerin mekânı ve binekleri olduğu, Allah-u Teâlâ'nın mekânı ve bineği olmadığıdır.

İtyan ve mecî' lafızlarına gelince, **Ebu'l Hasen el-Eşari** bu konuda şöyle demiştir:

“Allah-u Teâlâ kıyamet gününde bir fiil ihdâs eder ki bunu “ityan ve mecî'” olarak isimlendirmiştir. Bu, asla hareket veya bir yerden bir yere intikal etmek değildir. Muhakkak ki

hareket, sakinlik ve istikrar cisimlerin sıfatlarındandır; Allah-u Teâlâ ise (zatında, sıfatlarında ve fiillerinde) tektir, Samed'dir (mükemmel sıfatlara sahiptir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, bilakis bütün mahlûkat O'na muhtaçtır), O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. Bu, Allah Azze ve Celle'nin şu sözü gibidir: **“Allah evlerini temellerinden söktü de evlerinin tavanı üzerlerine çöküverdi.” (el-Nahl: 26)**⁽³⁸⁾

Ayetteki gelme lafızıyla bir yerden bir yere intikal kastedilmemiştir. Kastedilen, bir fiil ihdâs edilmesidir ki bu da onların binalarını harap edip üstlerindeki tavanı üzerlerine düşürmektir. İşte bu fiil “gelme” olarak isimlendirilmiştir.

İmam Eşari, inmeyle ilgili gelen haberler hakkında da böyle demiştir. Bu haberlerde Allah Azze ve Celle hareket ve bir yerden bir yere intikal olmaksızın her gece dünya semasında bir fiil ihdâs ediyor ve bu fiili “inme” olarak isimlendirmiştir. Muhakkak ki Allah, mahlûkatın sıfatlarından münezze ve yücedir.”

Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

“Aziz ve Celil olan Allah her gece, gecenin son üçte biri kalınca dünya semasına iner ve: “Bana dua eden yok mu, duasına icabet edeyim? Benden isteyen yok mu, ona vereyim? Benden mağfîret dileyen yok mu, ona mağfîret edeyim?” buyurur.”

Yahya ibni Yahya şöyle dedi:

“Bu hadisi Malik'e okudum, o da manasını zikretti.”

(Bu hadisi Buhari Sahih'inde Ka'nebî'den rivayet etti; Müslim, Yahya ibni Yahya'dan, o da Yahya ibni Ebi Kesir ve

⁽³⁸⁾ Ayette Allah-u Teâlâ için “أتى” kelimesi geçmektedir. Bu kelimenin lügatteki gerçek manası “gelmek”tir; bu ayette ise gelmek manasında değil yöneldi, söktürdü manasında kullanılmıştır. Yani “أتى” kelimesi her zaman bir yerden bir yere gelmek manası taşımaz, cümleye göre farklı manalar da kazanabilir. Dolayısıyla meali yazarken kelimeye lügatteki manasını değil, ayette kastedilen manasını verdik.

Muhammed ibni Amr ibni Ebi Seleme'den, onlar da Ebu Hureyre'den, o da Nebi sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.)

Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

“Allah-u Teâlâ gecenin yarısında veya son üçte birinde dünya semasına iner ve şöyle der: “Bana dua eden yok mu, duasına icabet edeyim? Benden isteyen yok mu, ona istediğini vereyim?” **Sonra şöyle der: “Fakir ve mazlum olmayana kim borç verir?”** *(Bu hadisi Müslim, Sahih’inde Haccac ibni el-Şair’den, o da Muhadır ibni el-Muverri’den rivayet etmiştir; Müslim bu rivayeti, Ebu Salih’in Ebu Hureyre hadisinden de tahric etmiştir; yine bu hadisi Ebu Hureyre’den rivayet eden Ebu Cafer Muhammed ibni Ali’den de rivayet etmiştir.)*

Ebu Said ve Ebu Hureyre *radıyallahu anhuma*, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğuna şahitlik etmiştir:

“Aziz ve Celil olan Allah, gecenin son üçte biri kalkıncaya dek mühlet verir, sonra iner ve şöyle der: “İsteyen var mı? Tevbe eden var mı? Günahından mağfiret dileyen var mı?” Bunun üzerine bir adam: “Fecir çıkıncaya kadar mı ey Allah’ın rasulü?” diye sorunca Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*: **“Evet!”** dedi.” *(Bu hadisi Müslim, Sahih’inde Şu’be’den, Gunder hadisinden tahric etmiş ve “ثُمَّ يَهْبِطُ (sonra iner)” sözü yerine “فَيَنْزِلُ (iner)” demiştir. Mansur’un Ebu İshak’tan, onun da el-Agar Ebi Müslim’den rivayeti manasıyla söylemiştir, şöyle ki: “Dünya semasına iner.”)*

Nafi ibni Cubeyr ibni Mut’im, babasından Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

“Allah Azze ve Celle gecenin son üçte birinde dünyaya semasına iner ve şöyle der: “Tevbe eden yok mu, tevbesini kabul edeyim? Dua eden yok mu, duasına icabet edeyim? Mağfiret dileyen yok mu, ona mağfiret edeyim?” Allah-u Teâlâ bunu her gece yapar.” (Bu, Muhammed ibni İsa el-Vasiti'nin kullandığı sözdür ve daha tamdır. Ebu Bekir el-Sıddık, Ali ibni Ebi Talib, Abdullah ibni Mesud, Ubade ibni el-Samit, Rifaa ibni Arâbe, Cabir ibni Abdillah, Osman ibni Ebi el-As, Ebu el-Derda, Enes ibni Malik, Amr ibni Abese, Ebu Musa el-Eşari ve başkalarından (r.anhum), Rasullullah sallallahu aleyhi ve sellem'e isnat edilerek bu manada hadis rivayet edilmiştir. Yine Abdullah ibni Abbas, Ümmü Seleme ve başkalarından da (r.anhum) bu manada hadis rivayet edilmiştir.)

Musa ibni Davud şöyle dedi: “Abbad ibni el-Avvam bana şöyle dedi: “Şerik ibni Abdillah, yaklaşık elli sene önce bize geldi. Ona şöyle dedim: “Ya Eba Abdillah! Bizim bulunduğumuz yerde Mutezileden olan bir kavim var, onlar bu hadisleri inkâr ediyorlar.” Böyle deyince bana, bu hadise benzer on kadar hadis anlattı ve şöyle dedi: “Biz, dinimizi tabiinden ve Rasullullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından aldık, peki onlar dinlerini kimden aldılar?”

İshak ibni Râheveyh⁽³⁹⁾ şöyle dedi: “Bir gün Abdullah ibni Tahir'in yanına girdim, bana şöyle dedi: “Ya Eba Yakub! Sen, Allah'ın her gece indiğini mi söylüyorsun?” Ona şöyle dedim: “O, buna kadirdir.” Bunun üzerine Abdullah sustu.”

Ebu el-Abbas şöyle dedi: Bana ashabımızdan güvenilir bir kişi haber verdi ve şöyle dedi: İshak ibni Raheveyh'in şöyle dediğini işittim: “Abdullah ibni Tahir'in yanına girdim,

⁽³⁹⁾ **İshak ibni Râheveyh:** Asıl ismi İshak ibni Râheveyh el-Meruzi el-Hanzeli el-Temimi'dir. Hicri 161 yılında Türkmenistan civarında doğmuş, 238 yılında Nişabur'da vefat etmiştir. Hem hadis hem de fıkah âlimidir.

bana şöyle dedi: “Ya Eba Yakub! Sen, Allah’ın her gece indiğini mi söylüyorsun?” Bunun üzerine dedim ki: “Ey emir! Allah-u Teâlâ bize bir nebi gönderdi. Ondan bize haberler nakledildi. Bu haberler ile bazı kanları helal kılıyor, bazılarını haram kılıyor; bu haberlerle bazı kadınların ferçlerini (cımayı) helal kılıyor, bazılarını haram kılıyor; yine bu haberlerle bazı malları mubah kılıyor, bazılarını haram kılıyor. Eğer nebiden bildirilen bu haberler sahih ise aynı kişilerin nebiden Allah hakkında bildirdiği (inmeyle ilgili) bu haberin de sahih olması gerekir, eğer (inmeyle ilgili) bu haber batıl ise o zaman (zikrettiğim) diğer haberlerin de batıl olması gerekir (çünkü bunları nebiden aynı kişiler rivayet etmektedir).” Bunu duyunca Abdullah sustu.”

İshak ibni İbrahim el-Hanzali şöyle dedi: “Bu bidatçi yani İbrahim ibni Ebi Salih ile bir gün Emir Abdullah ibni Tahir’in meclisinde bir araya geldik. Emir bana, Allah’ın inmesi ile ilgili haberler hakkında sordu, ona bu haberleri aktardım. Bunun üzerine İbrahim şöyle dedi: “Ben, bir gökten bir göğe inen rabbi reddediyorum.” Ben de ona cevaben şöyle dedim: “Ben, dilediğini yapan bir rabbe iman ettim.” Bunun üzerine Emir Abdullah benim sözümü kabul etti ve İbrahim’in sözünü reddetti.” Bu hikâyenin manası budur.

İshak ibni İbrahim şöyle dedi: “Bir gün Tahir ibni Abdillâh ibni Tahir’in yanına girdim, onun yanında Mansur ibni Talha vardı. Bana şöyle dedi: “Ya Eba Yakub! Allah her gece iniyor, öyle mi?” Ona şöyle sordum: “O’na iman ediyor musun?” Bunun üzerine Tahir, Mansur’a şöyle dedi: “Ben sana bu şeyle konuşmayı yasaklamadım mı? Niçin ona bu gibi meseleler hakkında soruyorsun?” Bunun üzerine ben (İshak ibni İbrahim) Mansur’a şöyle dedim: “Eğer sen dilediğini yapan bir rabbın olduğuna iman etseydin bana böyle bir soru sorma ihtiyacı hissetmezdin.”

Ben (Beyhaki) dedim ki: “Bu hikâyede İshak ibni İbrahim el-Hanzali, kendisine göre, inmenin Allah’ın fiili sıfatlarından olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca o, inmeye keyfiyet vermiyordu. Bu göstermektedir ki o, Allah’ın inmesinin bir yerden bir yere intikal etmek ve bir yeri boşaltıp başka yere geçmek olduğuna asla inanmamaktaydı.”

İshak ibni Râheveyh şöyle dedi: “İbni Tahir bana Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in hadisi yani inme hadisi hakkında sordu. Ona şöyle dedim: “Allah için inme, keyfiyetsizdir (bir yerden bir yere intikal veya hareket değildir).”

Ebu Süleyman el-Hattabi şöyle dedi: “Bu ve buna benzer Allah’ın sıfatlarıyla ilgili hadisler konusunda selefin mezhebi; bu hadislerle iman etmek, zahirleri üzere geçirmek (hadisi geldiği gibi, hiçbir değişiklik yapmadan okuyup geçmek) ve onlardan keyfiyeti nefyetmektir.” Sonra şu hikâyeyi zikretti:

Ebu Bekir ibni el-Hâris el-Fakih bize şöyle haber verdi: Ebu Muhammed ibni Hayyan bize şöyle anlattı: el-Hasen ibni Muhammed el-Dârkî bize şöyle anlattı: Ebu Zur’a bize şöyle anlattı: İbni Musaffa bize şöyle anlattı: Bakıyye bize şöyle anlattı: Evzai, Zuhri’den ve Mekhul’den anlattı, o ikisi şöyle dedi: “Bu (gibi teşbihi andıran) hadisleri nasıl gelmişse öyle geçirin.”

Velid ibni Müslim şöyle dedi: “Evzai, Malik, Süfyan el-Sevri ve Leys ibni Sa’d’a zahiri teşbihi çağrıştıran hadislerin manası hakkında soruldu. Onlar şöyle dediler: “Bunları keyfiyetsiz olarak, nasta geldiği gibi geçirin.”

Ebu Süleyman şöyle dedi: “Bize Abdullah ibni el-Mübarek’ten rivayet edildiğine göre, bir adam ona: “Allah nasıl iniyor?” diye sordu, İbni el-Mübarek de ona: “Farsçada bir söz vardır: Dilediği gibi iner.” diye cevap verdi.”

Muhammed ibni Sellam şöyle dedi: “Abdullah ibni el-Mübarek’e sordum, bir hikâye zikretti. Hikâyenin içeriği şöyledir: Adamın biri: “Ya Eba Abdirrahman! Allah nasıl iniyor?” diye sordu. İbni el-Mübarek de Farsça olarak: “Allah dilediği gibi iner.” diye cevap verdi.”

Ebu Süleyman rahmetullahi aleyh şöyle dedi: “Bu ve buna benzer hadisleri reddedenler ancak Allah’ın inmesini müşahede ettikleri inmeye kıyas eden kimselerdir. Onların müşahede ettikleri inme; yukarıdan aşağıya inmek, üstten alta intikal etmektir ve bu, cisimlerin ve yaratılanların sıfatıdır. Cisimlerin sıfatlarından münezzehtir olan Allah’ın inmesine gelince; cisim ve yaratılanlar hakkında anlaşılan manalar Allah hakkında düşünülmaz. Allah’ın inmesi; Allah’ın kudreti, kullarına rahmeti, onları gözetmesi, dualarına icabet etmesi ve onları affetmesi hakkında bir haberdir. Allah-u Teâlâ dile-digini yapar. Asla sıfatlarının bir keyfiyeti yoktur; fiillerinde de asla (şu kadar, şu miktarda yapar diye) bir sınır yoktur. O, her türlü noksan sıfattan münezzehtir, O’nun benzeri hiçbir şey yoktur ve O, Semî’dir, Basîr’dir.”

Ebu Süleyman rahmetullahi aleyh “**Me’âlimu’l-Sunen**” kitabında şöyle dedi: “İşte bu rivayetler, zahirine iman etmekle emrolduğumuz ve batınî manası hakkında hiçbir şey söylemememiz gereken ilimlerdenidir. Bu haberler, Allah-u Teâlâ’nın kitabında bahsettiği müteşabih haberlerdendir. Allah-u Teâlâ **Âli İmran: 7** ayetinde şöyle buyuruyor:

“(Ey Muhammed! Göklerde ve yerde hiçbir şey kendisine gizli kalmayan, ibadete kendisinden başkası layık olmayan, tek gerçek rab ve ilah olan) **O yüce zat sana Kur’an’ı indirdi. O kitapta muhkem** (delalet ettiği mana açık olan ve hiçbir ihtilafa mahal bırakmayan) **ayetler vardır, onlar kitabın anasıdır** (aşlıdır. İhtilaf edildiğinde mutlaka onlara başvurulması gerekir). **Ayetlerin bir kısmı da müteşabih**

bihtir (delalet ettiği mana açık olmayıp ihtilafa sebep olabilen ayetlerdir).”

Bu ayete göre muhkem, ondan gerçek ilim hâsıl olan ve onunla amel edilen ayetlerdir. Müteşabihe gelince, bu ayetlere iman edilir ve zikredilen sözün ayette geçtiğini bilmek hâsıl olur (zikredilen sözün ayette geçtiğine dair inanç söz konusu olur). Sözün gerçek yani batınî manası ise Allah azze ve celle'ye havale edilir. Bu, Allah'ın şu sözünün manasıdır: **“Müteşabih ayetlerin gerçek manasını yalnız Allah bilir” (Âli İmran: 7)** İlimde derinleşenlere düşen ise, **“Biz bunlara (müteşabih ayetlere) iman ettik, (muhkem ve müteşabih ayetlerin) hepsi Rabbimizin katından indirilmiştir.”** demektir.

Aynı şekilde bu babda, Allah'ın Kur'an'daki şu sözleri de gelmiştir:

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾ ﴿٢١٠﴾

“Yoksa onlar Allah'ın ve meleklerin, yoğun bulutlar içinde gelmesini (ve senin hak rasul olduğunu onlara bildirmesini) mi bekliyorlar?” (el-Bakara: 210)

﴿وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا﴾ ﴿٢٢﴾

“Rabbin (hesap sorma emri) ve saf saf melekler geldiği zaman...” (el-Fecr: 22)

Bütün selef âlimlerinin bu konuda söyledikleri söz, bizim söylediğimiz sözdür. Bir grup sahabeden de *radıyallahu anhum* buna benzer sözler rivayet edilmiştir.

Hadis ve hadisi rivayet edenleri bildikleri için merci kabul edilen bazı hadis âlimlerinin şeyhleri, bu yolu takip etmedi ve hata yaptı. Onlardan biri nüzul (inme) hadisini rivayet ettik-

ten sonra kendi kendine sorular sorup cevap vermeye başladı. Şöyle ki “Bir kişi, “Rabbimiz göğe nasıl iner?” diye sorarsa ona şöyle deriz: “Dilediği gibi iner.” Eğer, “İndiği zaman hareket eder mi?” diye sorarsa ona şöyle denir: “Dilerse hareket eder, dilerse hareket etmez.”

Bu çok çirkin, çok büyük bir hatadır. Yüce Allah hareketle vasfedilmez çünkü hareket ve sakinlik aynı yerde birbiri peşi sıra bulunur (aynı yerde aynı anda bulunmaları imkânsızdır, biri olduğunda diğeri yoktur). Bu sebeple ancak sakinlik ile vasfedilen varlık hareket ile vasfedilebilir. Ve bu ikisi (hareket ve sakinlik) hâdis (sonra olmuş) olanların arazlarından ve mahlûkların sıfatlarındandır. Allah Tebârake ve Teâlâ bu iki vasıftan da yüce ve münezzehdir, O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.

Eğer bu (inme ve hareket konusundaki sözleri söyleyen) şeyh selefi salihinin yolunu takip edip kendisini ilgilendirmeyen meselelere girmeseydi böylesine çirkin ve hata olan bu sözleri söylemezdi.

Ebu Süleyman şöyle dedi: “Bu misali, bu tür sözlerden uzak durulması için zikrettim. Şüphesiz bu tür sözler ne bir hayır getirir ne de bir fayda verirler. Allah'tan bizi; sapıklıktan, Allah hakkında fasit ve imkânsız olan şeyleri söylemekten korumasını isteriz.”

El-Kuteybî şöyle dedi: “Nüzul, bir şeye irade ve niyet ile yönelmek manasında da olur. Hubût (inmek), irtifâ' (yük-selmek), buluğ (ulaşmak), masîr (varmak) ve bunlara benzer sözler de böyledir.” Sonra Arap kelimelerinden buna delalet eden sözler zikretti ve şöyle dedi: “Bu misallerin hiçbirinde zatın intikal etmesi manası istenmemiştir. İstenilen mana; irade, azim ve niyet ile bir şeyi kastetmektir.”

Ben (Beyhaki) dedim ki: “Ebu Süleyman *rahimehullah*'ın bu konudaki açıklamaları yeterlidir. El-Kuteybî sözle-

rinde bu manaya işaret etti ve şöyle dedi: “İnmenin ne olduğuna dair bir şey söylemeyiz. Fakat lügatte bunun nasıl bir şey olduğunu beyan ederiz. Allah-u Teâlâ bu kelimeyle ne murad etmişse daha iyi bilir.”

Üstaz Ebu Osman *rahimehullah*’ın “**Dualar**” kitabında, inme hadisinin akabinde yazdığı el yazısıyla şu sözleri okudum: Üstaz Ebu Mansur yani el-Hamşâzî bu haberin ardından şöyle dedi: “Âlimler, “Allah iner” sözü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Ebu Hanife’ye bu söz hakkında sorulduğunda, “Keyfiyetsiz iner.” diye cevap vermiştir. Hammad ibni Zeyd, “O’nun inmesi, ona yönelmesidir.” demiştir. Bazı âlimler ise, “Rabliğine layık bir şekilde, keyfiyetsiz bir inme ile iner. O’nun inmesi, yaratılanların inmesi gibi yukarıdan aşağıya inme, bir yerden bir yere geçme değildir. Zira O, yaratılanların sıfatlarına benzer sıfatları olmasından münezzehtir. Aynı, zatının diğer zatlara benzemekten münezzehe olması gibi... O’nun mec’î (gelmesi), ityanı (gelmesi) ve nüzülü (inmesi) mahlûkata benzemeksizin ve keyfiyetsiz olarak sıfatlarına layık bir şekildedir.”

Sonra İmam *rahimehullah*, İbni el-Mübarek’in hikâyesini de rivayet etti. İnmenin keyfiyeti hakkında sorulunca Abdullah ibni el-Mübarek Farsça: “Dilediği gibi iner.” demiştir. Bu hikâye senediyle daha önce geçmişti ve ben bunu, Ebu Süleyman *rahimehullah*’ın zikrettiği yerde yazdım.”

Ebu Abdullah el-Hâfız şöyle dedi: “Ebu Muhammed Ahmed ibni Abdillah el-Muzenni’nin şöyle dediğini duydum: “Nüzul hadisi, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den sahih yollardan sabit olmuştur.”

Kur’an-ı Kerim’de bunu tasdik eden söz vardır: “**Rabbin** (hesap sorma emri) **ve saf saf melekler geldiği zaman...**” (el-Fecr: 22)

المَجِيء (mecî: gelme) ve التُّزُول (nüzul: inme), hareket ve bir yerden bir yere intikal manasında Yüce Allah'a layık olmayan sıfatlardır. Bilakis bu iki sıfat, mahlûkata benzeme olmaksızın Yüce Allah'ın sıfatıdır. Allah-u Teâlâ, muattıla ve müşebbihenin O'nun sıfatları için söylediği şeylerden münezzehtir ve yücedir.”⁽⁴⁰⁾

Hadisteki Allah'ın inmesi hakkında “Bu, Arap dilindeki zahiri manası üzere anlaşılır.” diyerek Allah'a hareket isnat edip sonra da “Bu, Allah'a layık olan, mahlûkatın inmesine benzemeyen bir inmedir.” demek selefi salihinin inancı değildir. Zira “hareket” kelimesi Allah hakkında ne bir ayette ne de bir hadiste geçmiştir. Öyleyse inme niçin hareket olarak anlaşılabilir ki? İnmeyi hareket olarak anlayan kişi bunu, insanın inmesi gibi düşünmüştür, istediği kadar “Mahlûkatın inmesi gibi değil.” desin. İşte bu sebeple Allah'a asla hareket vasfı verilmez çünkü hareket, ancak cisme ait olan bir vasıftır.

Metin:

Başka bir örnek:

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ﴾ ۱۸

“O (Allah), **kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahiptir).” **(el-En'am: 18)**

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِّنْ فَوْقِهِمْ﴾ ۵۰

⁽⁴⁰⁾ Beyhaki, el-Esmâu ve'l-Sifât, c.2 s.370-380.

“Onlar (melekler, hep ibadet ve itaat üzere olmalarına rağmen mertebe olarak)⁽⁴¹⁾ **üzerlerinde olan Rablerinden** (sulta, kuvvet ve kudretinden dolayı) **korkarlar.”**

(el-Nahl: 50)

Bir avam, Allah-u Teâlâ'nın bu ayetlerdeki "فَوْق" (fevk: üst)" lafzını duyduğu zaman bilmesi gerekir ki fevk kelimesi müşterek (bir tek manada kullanılmayan) bir isimdir ve şu iki manadan biri ile kullanılabilir:

Birinci mana: Bir cismi, diğer bir cisme nispet etmektir. Buna göre bir cisim üstte, diğeri ise alttadır; yani üstteki cisim, alttaki cismin en üst noktasının bitişinden başlamaktadır. Bu durumda yukarıdaki cisim için, “Altaki cismin üstündedir.” denir.

İkinci manada ise yer kastedilmemekte, değer ve rütbe üstünlüğü kastedilmektedir. Örneğin; “Halife sultanın üstündedir. Sultan ise vezirin üstündedir.”, “İlim, ilimden üstündür.” denir. Burada “üstündedir” kelimesi yer olarak değil, mertebe ve değer olarak üstünlük manasındadır.

"فَوْق" (fevk: üst)" kelimesinin birinci manası, bir cismin diğer cisme nispet edilmesini gerektirir. İkinci manası ise bunu gerektirmez. Buna göre bir mu'minin bu iki ayette geçen "فَوْق" (fevk: üst)" kelimesini okuduğunda, bir cismin diğer cisimden yer olarak üstte olduğunun kastedilmediğine kesin olarak inanması gerekir. Çünkü bu mana Allah hakkında imkânsızdır. Bu, ancak cisimlerde ya da cisimlere nispet edilen sıfatlarda söz konusu olur. Bunu bildikten sonra, Allah hakkında imkânsız olan bu durumu reddetmesi gerekir. Bundan sonra, bu lafzın Allah hakkında niçin kullanıldığını ve ne kastedildiğini bilse de bilmese de ona bir zararı olmaz.

(41) Ayette geçen “فَوْق" (fevk: üst)" kelimesi asla yer üstünlüğü manasında değildir çünkü bu mana Allah-u Teâlâ için imkânsızdır. Ayette kastedilen mertebe üstünlüğü olduğundan, meal bu manaya göre yazılmıştır.

Buna göre Kur'an ve sünnette Allah hakkında zikredilen ve zahiri manası teşbihi çağrıştıran bir lafız duyduğunda, Allah'a layık olmayan manadan Allah'ı takdis ve tenzih etmesi gerekir. Zikrettiğimiz bu örneklerdeki kaide, bunlar gibi zikretmediğimiz örnekler için de geçerlidir.

Açıklama:

Kur'an-ı Kerim ve sahih sünnette Allah-u Teâlâ hakkında "فَوْقَ" (fevk: üst)" lafzı zikredilmiştir. "**O (Allah), kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahiptir)." (**el-En'am: 18**) ve "**Onlar** (melekler, hep ibadet ve itaat üzere olmalarına rağmen mertebe olarak) **üzerlerinde olan Rablerinden** (sulta, kuvvet ve kudretinden dolayı) **korkarlar.**" (**el-Nahl: 50**) ayetleri buna örnektir.

İmam Gazali bir avamın, ayet veya hadislerde Allah-u Teâlâ hakkında zikredilen fevk lafzını işittiği veya okuduğu zaman ne yapması gerektiğini öğretmektedir:

Avam öncelikle bilmelidir ki "فَوْقَ" (fevk: üst)" Arapçada müşterek bir isimdir yani tek bir manalı değil, birden fazla manası olan bir kelimedir. **Fevk lafzının birinci manası**; bir cismin yer olarak diğer cismin üstünde bulunmasıdır. Yer olarak altlık-üstlük ise ancak cisimler için söz konusudur. **Fevk lafzının diğer bir manası ise** yer değil, mertebe üstünlüğüdür. Örneğin "Halife sultanın fevkindedir (üstündedir), sultan ise vezirin fevkindedir." denildiğinde yer üstünlüğünden bahsedilmez.

Bir Müslümanın Allah hakkındaki fevk kelimesinden cisim için olan ve yer ifade eden üstte olma manasını asla anlamaması, hatta aklından bile geçirmemesi gerekir. Çünkü bu mana Allah için imkânsızdır. İkinci mana olan mertebe bakımından üstünlük ise Allah'a layıktır. Fakat ayetteki lafızdan bu mananın mı yoksa başka bir mananın mı kastedildiği kesin olarak bilinemez. Ancak şu var ki fevk lafzı mutlaka

Allah'a layık olan gerçek bir mana için zikredilmiştir. Allah ve rasulü bu mananın ne olduğunu bildirmediğine göre, haberin siyakından kastedilen mana anlaşıldıktan sonra o lafzın manası Allah'a havale edilir. İşte bunun ismi tafviddir.

Sahabeler, ayet veya hadislerde bu gibi lafızlar geçtiğinde siyaktan Allah'a layık olan genel manayı anlar ve lafız üzerinde durmadan okuyup geçerlerdi. Halef âlimleri ise bu gibi lafızları Arap diline uygun bir şekilde Allah'a layık olan bir manaya tevیل ettikleri için fevk lafzında da aynı şekilde hareket etmişler ya da Arap dilindeki ikinci manayı yani rütbe üstünlüğü manasını anlamışlardır.

Burada en önemli nokta şudur: Ayet veya hadislerde Allah hakkında zikredilen müşterek lafızların Allah'a layık olmayan manasını Allah hakkında düşünmemek gerekir ve bu, her muvahhide farzdır. İşte bu, Allah hakkındaki müteşabih haberler konusunda avamın üzerine farz olan birinci görev yani takdistir.

Metin:

İkinci Görev: İman ve tasdik etmek

Bu; mu'min olan kimsenin, Kur'an ve sünnette geçen bu lafızlar Allah-u Teâlâ hakkında kullanıldığında, bunlarla Allah-u Teâlâ'nın yüceliğine ve azametine layık olan bir mana kastedildiğini ve Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Allah-u Teâlâ'yı vafsettiği şeylerde doğru söylediğini kesin olarak bilmesidir. Bununla birlikte Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediğinin doğru ve Allah hakkında haber verdiği şeylerin şüphesiz hak olduğuna inanması ve şöyle demesi gerekir: "Rasulullah'ın haber verdiği her şeye iman ettik ve doğruladık."

Muhakkak ki Allah-u Teâlâ, kendisini vafsettiği veya Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in O'nu vafsettiği gibidir. Bu sebeple Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu lafızları

kullanarak Allah-u Teâlâ'yı vasfetmesi, Allah-u Teâlâ'nın kendisini vasfettiği mana üzere ve söylediği şekilde haktır. O halde sen bu lafızla kastedilen gerçek manayı bilmesen bile bu mananın Allah-u Teâlâ'ya layık ve hak olduğuna inanmalısın.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* burada, Kur'an ve sünnette Allah hakkında zikredilen ve teşbihi çağrıştıran müteşabih haberler konusunda avamın üzerine farz olan ikinci görevi açıklamaktadır. Bu, Kur'an ve sahih sünnette Allah hakkında zikredilen haberlere iman etmektir. Zira Allah-u Teâlâ bu haberleri rasulüne bildirmiş, rasulü de bize nakletmiştir ve şüphesiz Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* doğru söylemiştir. Allah'tan gelen Allah'ın muradı üzere, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ise Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in muradı üzere haktır. Allah-u Teâlâ bu lafızların manasını bildirmişse anlar, bildirmemişse ve o lafzın Arap dilinde hem Allah'a layık olan hem de layık olmayan manası varsa öncelikle O'na layık olmayan manadan Allah'ı tenzih ederiz *-ki bu takdistir-* sonra da bu lafzın mutlaka Allah-u Teâlâ'ya layık bir manası olduğuna inanarak o gerçek manayı bilmesek bile Allah'a havale ederiz. İşte ikinci görev olan tasdik budur.

Metin:

Eğer şöyle dersen: **“Tasdik, ancak tasdik edilecek şeyler kavrandıktan sonra söz konusu olur. İman da iman edilecek şeyler anlaşıldığı zaman söz konusu olur. Buna göre bir kişi bu lafızların manasını bilmiyorsa, bu lafızları söyleyenin doğru söylediğine nasıl inanacak?”** Bu durumda sana şöyle cevap verilir:

“(Senin imkânsız gördüğün şey, imkânsız değildir.) Mücmel (birçok manası olan) bir habere inanmak imkânsız değildir. Her akıl sahibi bilir ki, mücmel olarak söylenen bu

sözlerle mutlaka bir mana kastedilmiştir. Yine isim ifade eden bir kelime kullanıldığında mutlaka o isimle birinin kastedildiği anlaşılır. Bir kimse konuşurken bu ismi kullandığında, onu dinleyen kişiler bu isimle birisini kastettiğini anlarlar.

Doğru sözlü olduğuna inanılan bir kişi, ismini zikrettiği kimse hakkında bir haber verdiğinde, muhatabı olan kişinin bu haberin manasını anlamasa bile onun doğru olduğuna inanması da mümkündür. Mücmel olarak (bir mana tayin etmeden) söylenen sözü tasdik etmek, aklın kabul ettiği bir şeydir.

Allah ve rasulünün Allah hakkında haber vermek için kullandığı bu lafızlardan tafsili (belli bir mana) değil de mücmel (birçok) mana anlaşılması mümkündür ve bu mücmel olarak söylenen sözlerin, kastedilen manası anlaşılmadan tasdik edilmesi de aklen mümkündür.

Örneğin: Bir kimse; “Evde canlı var.” dediği zaman, bu cümledeki mücmel olan canlı kelimesi ile insan, at ya da başka bir canlı kastetmiş olabilir. Bu sözle ne kastedildiğini bilmeden “Evde canlı vardır.” sözünü tasdik etmek aklen mümkündür. Hatta “Evde bir şey var.” denildiği zaman, bunu duyan kişinin, “şey” kelimesiyle ne kastedildiğini bilmeden, “Evde bir şey var.” diyen kişiyi tasdik etmesi de mümkündür (akıl bunu kabul eder).

Aynı şekilde bir kimse, “**El-Rahmân, arşa istiva etti.**” ayetini duyduğu zaman bu sözden, mücmel olarak özel bir şeyin arşa nispet edilmek istendiğini anlar. Kişinin, istiva kelimesi ile özel olarak arşa ne nispet edildiğini anlamasa bile, arşa bir şeyin nispet edildiğini tasdik etmesi mümkündür. Yani kişinin, istiva kelimesiyle arşa nispet edilen şeyin; arşın üzerine yerleşmek mi, onu yaratmaya geçmek mi, onu isteyerek veya istemeyerek hükmüne boyun eğdirmek mi ya da başka bir mana mı kastedildiğini bilmeden önce “**El-Rahmân, arşa istiva etti.**” haberini tasdik etmesi mümkündür.”

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* insanın manasını bilmediği bir haberi tasdik edebileceğini bildirdikten sonra bununla ilgili gelebilecek bir itiraz ortaya atıp cevabını veriyor. İtiraz şöyledir: “İnsan bir lafzın manasını bilmediği halde ona nasıl inanır, onu nasıl tasdik edebilir? Böyle bir durumda tasdik mümkün müdür? Ayrıca insan manasını bilmediği bir haberin doğru olduğuna nasıl inanabilir?” İşte bu soruya verdiği cevap şöyledir:

“Evet, insanın manasını bilmediği bir sözü tasdik etmesi mümkün olduğu gibi o sözün doğru olduğunu kabul etmesi de mümkündür. Zira tasdik ettiği şey, haber olarak söylenen sözün doğruluğudur, sözün manası değildir. Ancak manayı bilmese de o söz Allah-u Teâlâ hakkında olduğu için mutlaka Allah’a layık bir manası vardır diye düşünür. İşte bu sözü Allah hakkında doğru söyleyen Rasülü bildirdiğine göre, bu sözün Allah hakkında doğru olduğuna ve Allah’a layık bir manası olduğuna inanmak aklen mümkün olan bir şeydir.”

Sonra İmam Gazali bunun aklen mümkün olduğunu ispat etmek için örnek veriyor: Doğru söyleyen bir kişi: “Bu evde canlı var.” dese, “canlı” kelimesi birkaç manayı ifade ettiğinden, kişinin bu sözden hangi manayı kastettiği, kastını belirtmedikçe kestirilemez. Ancak kişi doğru sözlü olduğu için bu canlının ne tür bir canlı olduğu bilinmese de evde canlı olduğuna kesin olarak inanılır. Canlının ne tür bir canlı olduğunu bilmemek, doğru söylediğine inanılan kişinin “Bu evde canlı var.” haberine inanmaya engel değildir. Hatta bu kişi: “Bu evde bir şey var.” diyerek daha mücmel bir haber verse bile o şeyin ne olduğu bilinmeden de bu haber tasdik edilebilir. Evde olan şeyin ne olduğunu bilmemek doğru söyleyen kişinin: “Bu evde bir şey var.” sözüne inanmaya engel olmaz. Yani “Bu söze inanmam için o şeyin ne olduğunu bilmem gerekir.” denilmez, denilirse de doğru söylenmiş değildir. Çünkü istenen, bu evde bir canlının ya da bir şeyin var olduğuna inanmaktır. Aynı şekilde, Allah-u Teâlâ hakkında ken-

disi haber verdiğine veya Rasulü bildirdiğine göre elbette bu sözler doğrudur ve bunların Allah'a layık bir manası vardır. Bu sözlerin Allah'a layık olan manasının ne olduğunu bilmemek bu sözlere inanmaya engel değildir. Çünkü kuldan istenen, bu sözlerin Allah veya Rasulü tarafından söylendiğine ve mutlaka O'na layık bir manasının olduğuna inanmaktır, yoksa sözlerin manasına inanmak değildir.

İmam Gazali bu örnek ve açıklamalardan sonra Kur'an-ı Kerim'de Allah-u Teâlâ hakkında geçen bir sözden bahsediyor.

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ ﴿٥﴾

“El-Rahmân, arşa istiva etti.” (Ta-Ha: 5)

Bu, Allah'ın kendisi hakkında Rasulüne verdiği, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de bizlere bildirdiği bir haberdur. Biz bu habere inanıyor, doğru olduğunu şüphesiz kabul ediyoruz. Bu habere şeksiz olarak inanmamız için istivanın Allah'a layık olan manasını bilmemiz şart değildir. Elbette bu haberde Allah'a layık olan bir istiva söz konusudur ancak Allah-u Teâlâ bu manayı bildirmedikçe göre hiçbir mana tayin etmeden istivanın Allah'a layık bir manası olduğuna inanırız.

İşte, Allah-u Teâlâ hakkındaki müteşabih haberlere karşı takınılacak ikinci tavır budur: Zikredilen lafzı Allah'ın kendisi, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de Allah hakkında kullandığına ve bu lafzın Allah'a layık bir manası olduğuna inanmak. Buna inanmak için illa lafzın Allah'a layık olan manasını bilmek şart değildir.

Metin:

Eğer **“İnsanı, anlamadığı şeyle muhatap etmenin ne faydası vardır?”** dersin, sana verilecek olan cevap şudur:

“Buradaki hitaba muhatap olanlar, bu sözü anlayabilecek

durumda olanlardır. Bunlar ise Allah-u Teâlâ'nın dostları ve ilimde derinleşmiş olan kimselerdir, onlar kendilerine yöneltilen bu hitabı anlamışlardır. Akıl baliğ olan kişilere hitap eden kişinin, onlara çocukların anlayacağı şekilde hitap etmesi şart değildir. Avam olan kişilerin ilimde derinleşmiş olanlar karşısındaki durumu, tıpkı akıl baliğ olmayan çocukların büluğa ermiş akıl baliğ kişiler karşısındaki durumu gibidir. Akıl baliğ olmamış çocukların, büluğa ermiş akıllı kişilere yapılan hitap hakkında, bundan ne anladıklarını onlara sormaları gerekir. Akıl baliğ olmamış çocuklar, akıl baliğ olmuş kişilere bu konuda sorduklarında onların akıl baliğ olmamış çocuklara şöyle demesi gerekir:

“Bu anlatılanlar sizinle alakalı şeyler değildir, siz bu hitaba muhatap değilsiniz. Siz bununla kafanızı yormayın, anlayabileceğiniz başka bir şeyle uğraşın.”

Muhakkak ki cahillere Allah tarafından şöyle denilmiştir:

﴿فَسَأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ﴾ ﴿٤٣﴾

“**..ilim sahibi olanlara sorun** (onlar size bunu haber verirler).”

(el-Nahl: 43)

Eğer cahillerin âlimlere sordukları şey, anlatıldığında anlayabilecekleri şey ise o zaman onlara anlatırlar. Ancak anlayamayacak durumda iseler onlara şöyle denir:

﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ ﴿٨٥﴾

“**Size verilen ilim** (Allah'ın ilmine nazaran) **çok azdır.**”

(el-İsra: 85)

Eğer sorduğunuz şeyin manası size açıklandığında size zarar verecek ise o şeyi niçin soruyorsunuz? Onu sormayın.

Bu kelimelerin manaları vardır. Manalarını bilmeseniz bile onların Kur'an'da geçtiğine iman etmeniz vaciptir. Bu kelimelerin manalarının keyfiyeti size gizli kalmıştır. Onların keyfiyeti hakkında soru sormak ise bidattir. Aynı İmam Ma-

lik'in⁽⁴²⁾ dediği gibi. O şöyle dedi: "İstiva, (Kur'an'da geçtiği) bilinen bir kelimedir. Keyfiyeti bilinmez, ona iman etmek vaciptir (farzdır)."

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* insanın manasını anlamadığı bir şeye inanmasının aklen mümkün olduğunu ispat ettikten sonra şöyle bir soru ortaya atıyor: "Peki, insanları anlamadıkları şeyle muhatap etmenin ne faydası olabilir ki?"

Cevaba geçmeden önce şunu belirtmek gerekir: Kur'an-ı Kerim ayetleri muhkem ve müteşabih olmak üzere iki kısım dır. **Muhkem ayetler**; manasında ihtilaf edilmeyen, manası açık olan ve herkes tarafından anlaşılabilen, İslam'ın sabit olan temel asıllarını temsil eden ayetlerdir. **Müteşabih ayetler** ise manası açık olmayan, lafızlarının zahiri manası sarih akla veya muhkem nassa ya da Kur'an ve sünnete dayanan temel İslamî kaidelere muhalif görünen ayetlerdir. Müfessirlerin çoğuna göre müteşabih ayetler, Allah-u Teâlâ'nın sıfatları ve fiilleriyle alakalı olan ayetlerdir. "**El-Rahmân, arşa istiva etti.**" (Tâ Hâ: 5), "**Allah'ın iki yed'i açıktır.**" (el-Maide: 64), "**Ancak celal ve ikram sahibi olan Rabbinin vechi baki kalacaktır.**" (el-Rahmân: 27), "(Gemi) **Gözlerimizin önünde akıp gitmekteydi.**" (el-Kamer: 14) gibi ayetler müteşabih ayetlere örnektir. Bu gibi ayetlere karşı mu'minin tavrı; zahiri manasının kastedilmediğine inanmak ve ayeti muhkeme arz edip İslam'ın sabit olan temel asıllarına göre anlamak olmasıdır.

Bazı âlimler, **Âli İmran: 7** ayetinde durağı ﴿ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ ﴾

(42) **İmam Malik**: Asıl ismi Ebu Abdullah Malik ibni Enes ibni Malik ibni Ebi Amir'dir. Hicri 93 yılında Medine'de doğmuş, 179 yılında yine orada vefat etmiştir. Büyük bir âlim, müçtehit ve Maliki mezhebinin imamıdır. Bazı eserleri şunlardır: **Muvattâ, Risâletun fi'l-Kader.**

﴿إِنَّ اللَّهَ﴾ “Müteşabih ayetlerin gerçek manasını yalnız

Allah bilir.” sözünden sonra kabul ederek müteşabih ayetlerin manasını sadece Allah-u Teâlâ’nın bildiği, O’ndan başkasının bilmediği görüşüne sahip olmuşlardır. Bazı âlimler ise durağı ﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾ “...ve ilimde derinleşenler”

sözünden sonra kabul ederek bazı müteşabih ayetlerin manasını ilimde derinleşenlerin yani nebilerin, sıddıkların, velilerin de bilebildiğine inanmışlardır. İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* de bu görüşe sahip olan âlimlerdendir.

O; nebilerin, velilerin, ilimde derinleşenlerin müteşabih ayetlerin manasını bilebileceği görüşünü aldığı için ortaya attığı soruya şöyle cevap veriyor:

“Allah-u Teâlâ kendisi hakkındaki müteşabih haberlere insanların hepsini muhatap kılmamış, belli vasıftaki kimsele-ri muhatap kılmıştır ve onlar bu hitabı anlamışlardır. Öyleyse hitaba muhatap kılınmayanların hitaptan kastedileni anlamamaları sorun değildir.”

Sonra İmam Gazali bu söylediği şeyi açıklamak için akıl baliğ insanlar ile akıl baliğ olmayan çocuklar arasındaki durumu misal veriyor. Eğer bir kişi konuşurken hitaptan akıl baliğ kimseleri kastetmişse kullandığı sözleri akıl baliğ olmayan çocukların anlaması şart değildir, akıl baliğ kimselerin anlaması yeterlidir. İşte arifler (ilimde derinleşenler) ile avamların durumu da böyledir; arifler akıl baliğ olan kimseler gibi, avamlar da akıl baliğ olmayan çocuklar gibidir. Allah hakkındaki müteşabih haberler, ariflere yöneltilmiş bir hitaptır. Eğer arifler hitaptan kastedileni anlamışlarsa istenen gerçekleşmiştir. Avamlar anlamıyorsa bu hitap zaten onlara yöneltilmemiştir. Ancak çocuklar anlamadıkları sözleri nasıl ki buluşa ermiş büyüklere soruyorlarsa avamlar da anlamadıkları bu sözleri ariflere sorabilirler. Arifler, eğer soruyu soran avama sözü açıkladıklarında avam sözü anlayabilecek durumda ise anlatır, anlayamayacak durumda ise: “Bu sizi

İlgilendiren bir söz değildir, manasını anlamamız gerekmez, zaten bununla da mükellef değilsiniz. Öyleyse sormayın çünkü anlatırsam yanlış anlayabilirsiniz. Bu da size fayda değil, zarar verir.” derler.

Bu açıklamalardan sonra İmam Gazali istiva meselesini örnek veriyor. Allah-u Teâlâ Kur’an’da: “**El-Rahmân, arşa istiva etti.**” (Ta-Ha: 5) buyuruyor. Bu sözün manasını belki ilimde derinleşenler anlarlar fakat avamlar anlamayabilirler. Eğer bir avam âlime istiva ve keyfiyeti hakkında sorarsa âlim ona anlayacağı şekilde cevap verir; eğer o kişinin sorusundan fitne uyandırmak veya girmemesi gereken bir konuda derine inmek istediğini anlarsa onun bidatçi olduğuna hüküm verir ve aynı İmam Malik’in, istivanın keyfiyeti hakkında soran kişiye takındığı tavrı takınır.

İmam Gazali’nin İmam Malik’ten naklettiği söz hakkında bilgi vermeden geçmeyelim. İmam Gazali İmam Malik hakkında meşhur olan sözü nakletmiştir fakat bu söz İmam Malik’ten sabit değildir. İmam Malik’ten sabit olan rivayetler şunlardır:

Abdullah ibni Vehb şöyle anlatır: “Biz, Malik ibni Enes’in yanında idik. Bu sırada yanımıza bir adam girdi ve şöyle dedi "Ey Eba Abdillah! Allah, **“El-Rahmân, arşa istiva etti.”** (Ta-Ha: 5) buyurmuştur. O’nun istivası nasıldır?”

Malik başını öne eğdi ve terledi. Sonra başını kaldırıp şöyle dedi: “Allah, **“El-Rahmân, arşa istiva etti.”** (Ta-Ha: 5) buyurmuştur. Allah nefisini (Kur’an’da) vafsettiği gibidir, O’nun hakkında “nasıl” denilmez. Keyfiyet O’ndan kaldırılmıştır. Sana gelince; sen bidatçi, kötü bir adamsın. Çıkarın onu!” Bu söz üzerine adam hemen oradan çıkarıldı.”⁽⁴³⁾

Yahya ibni Yahya şöyle anlatır: “Biz, Malik ibni Enes’in yanında idik. Bir adam geldi ve şöyle dedi: “Ey Eba Abdillah! Allah, **“El-Rahmân, arşa istiva etti.”** (Ta-Ha: 5) bu-

(43) Beyhaki, el-Esmâu ve’l-Sifât, c. 2 s. 304.

yurmuştur. İstiva nasıldır?”

Malik, terleyinceye kadar başını eğdi, sonra şöyle dedi: “İstiva meçhul değildir (hakkında ayet vardır). Keyfiyet düşünülmez (aklı aşar). Ona iman etmek vaciptir, (manası ve keyfiyeti) hakkında soru sormak ise bidattir. Görüyorum ki sen ancak bir bidatçisin.” Sonra bu adamın yanından çıkarılmasını emretti.”⁽⁴⁴⁾

Bazı kimseler İmam Malik'ten sabit olmayan sözü şu şekilde açıklarlar: “İstiva malumdur yani manası Arap dilinde bilinmektedir ve bu manaya inanmamız gerekir. Keyfiyeti meçhuldür yani bir keyfiyeti vardır fakat biz bu keyfiyeti bilmediğimiz için Allah'a havale ederiz.” İmam Malik'ten nakledilen söz sabit olmasa da asla bu şekilde anlaşılmaz. Zira bu şekildeki bir anlayış İmam Gazali'nin bu kitabında baştan sonuna kadar yazdığı ve savunduğu akideyle taban tabana zıttır. Eğer bu manada olsaydı İmam Gazali inancıyla çelişen bu sözü inancına delil olarak almazdı. Öyleyse bu sözün açıklaması şöyledir: “İstiva malumdur” yani Allah'ın istiva ettiği Kur'an'da bize haber verilmiştir, istiva haberi bilinmektedir. Keyfiyetten kastedilen ise manasıdır. Yani istivanın Allah katındaki hakiki manası kullara meçhuldür. Zaten İmam Malik'in soru sorana gösterdiği şiddetli tavır da bunun böyle olduğunu kanıtlar. Çünkü şayet istivanın “nasıllık” manasında bir keyfiyeti olsaydı İmam Malik, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine ruh hakkında soranlara verdiği: “Onun ilmi Rabbimin katındadır.” cevabı gibi cevap verir, “Keyfiyetin ilmi Allah'a aittir.” der ve soru soranı da azarlayıp meclisinden kovmazdı. Keyfiyet cisme ait özellikleri ifade eden bir kavramdır. Gerek İmam Malik'in akidesi gerekse İmam Gazali'nin akidesi Allah-u Teâlâ'yı cisim ve cisme ait özelliklerden tenzih ve takdis olduğundan, keyfiyeti de kesinlikle reddetmeyi gerektirir. Zaten İmam Malik'ten sabit olan sözde şöyle geçmektedir: “Keyfiyet O'ndan kaldırılmıştır.”

⁽⁴⁴⁾ Beyhaki, el-Esmâu ve'l-Sifât, c. 2 s. 305.

Yani Allah hakkında keyfiyet düşünülmez çünkü keyfiyet, cisme ait olan bir kavramdır. Allah-u Teâlâ bundan münezzehtir.

Metin:

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki mücmel olan şeylere yani zihinde, hakkında tafsilatlı bilgi olmayan meselelere inanmak mümkündür (aklın kabul ettiği bir şeydir). Fakat Allah-u Teâlâ'yı takdis etmek böyle değildir, bunun tafsilatlı bir şekilde olması gerekir. Allah-u Teâlâ'yı takdis etmek ise Allah hakkında imkânsız olan şeyler Allah'a nispet edildiğinde bunları reddetmek demektir. Allah hakkında imkânsız olan şeyler Allah'a nispet edildiğinde bunları mücmel olarak reddetmek yeterli değildir, mutlaka tafsilatlı olarak reddetmek gerekir. Allah hakkında imkânsız olan şeyler ise cisim ve cisme bağlı olan şeylerdir. Burada cisimden kastımız; miktarı, uzunluğu, eni ve derinliği olan; kuvvetli olduğunda bulunduğu yeri başkasının almasını engelleyen, zayıf olduğunda ise başkasının itme kuvvetiyle yerini terk eden şeydir. Cisim lafzının manası açık olmasına rağmen onu bu şekilde açıklamamızın sebebi, avamın cisim lafzından ne kastedildiğini anlamama ihtimali olmasıdır.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* mücmel haberlere, tafsilatını bilmeden inanmanın aklen mümkün ve kabul edilen bir şey olduğunu örneklerle ispat ettikten sonra burada tasdik ile takdis arasındaki farkı bildiriyor. Bu fark; tasdikin mücmel şekilde olabilmesi söz konusu iken takdisin mutlaka tafsilatlı olması gerektiğidir. Takdis ise Allah-u Teâlâ'yı cisim ve cisme tabi olan şeylerden tenzih etmektir. İşte bu takdisin mücmel bir şekilde olması yeterli değildir, mutlaka tafsilatlı bir şekilde gerçekleşmesi gerekir.

Bunun ardından İmam Gazali, hem önemli olduğu için hem de belki avamlar anlamazlar diye cisimden kastının ne

olduğunu açık ve net bir şekilde anlatıyor. Şöyle ki cisim; miktarı, uzunluğu, eni ve derinliği olan; kuvvetli olduğunda bulunduğu yeri başkasının almasını engelleyen, zayıf olduğunda ise başkasının itme kuvvetiyle yerini terk eden şeydir.

İşte bu özelliğe sahip olan, hâdis (sonra olmuş) olan bir varlıktır ve böyle bir varlık asla ilah olmaz. İlah da asla bu sifata haiz olmaz. Bu sebeple hak ilahı mutlaka bu özelliklerden ve sıfatlardan tenzih etmek gerekir. İşte takdisin manası budur.

İmam Gazali cismi tarif etmekle ileride: “Cisim kelimesi ne Kur’an’da ne sünnette geçmiştir, bu sebeple ne ispat ederiz ne de nefyederiz.” diyerek ortaya çıkacak kimselere de cevap vermiştir. Zira önemli olan lafızlar değil, manalardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi hangi lafızla isimlendirilirse isimlendirilsin adına cisim dediğimiz varlıklar etrafımızda vardır ve pratikte görüyoruz. Dolayısıyla üzerinde durulacak olan “cisim” lafzı değil, bu lafzın delalet ettiği manadır. Bundandır ki âlimler: “Gerçekler, lafızlardan çıkarılmaz. Kim delili, lafızlardan isterse sapar.” demiştir. Yani önemli olan lafzın manasıdır, kendisi değildir. Örneğin, cisim dediğimiz varlık bir yer işgal eder, Allah-u Teâlâ ise yer işgal etmez. Yine cisim dediğimiz varlığın eni, boyu, derinliği vardır; Allah-u Teâlâ ise bunlardan münezzehtir. Öyleyse önemli olan Allah’ı bu manalardan tenzih etmektir, bu manalar ister “cisim” lafzı altında toplansın ister başka bir lafız altında toplansın, fark etmez. Bu sebeple “Bu lafızlar Kur’an’da geçmedi, sahabeler de kullanmadı.” demek gereksizdir.

Metin:

Üçüncü Görev: Aczini itiraf etmek

Kur’an ve sünnette Allah hakkında mahluka benzemeyi çağrıştıran müteşabih sözlerin manasının mahiyetine ve geçğine vakf olmayan, tevilini ve bu sözler ile kastedilen ma-

nayı bilmeyen kişinin, bu sözlerden istenen manayı anlamaktan aciz olduğunu ikrar etmesi gerekir.

Kişinin Kur'an ve sünnette Allah'a nispet edilen bu lafızları, Kur'an ve sünnette geçtiği için tasdik etmesi gerektiği gibi, bu sözlerin gerçek manasını bilmekten aciz olduğunu da idrak etmesi gerekir. Durum böyleyken, bu lafızların gerçek manasını veya gerçek mahiyetini bildiğini iddia ederse yalancıdır. İşte bu, İmam Malik'in söylediği "Keyfiyeti meçhuldür." sözünün manasıdır, yani bu sözlerden istenilen mananın tafsilatlı olarak bilinmesi mümkün olmayan bir şeydir.

Öyle ki ilimde derinleşenler ve Allah'ın velilerinden arif olanlar marifet konusunda avamın sınırını aşmış, marifet sahasına ulaşıp dolaşmış ve o marifet çölünden çok miller katetmiş olmalarına rağmen ulaşacakları yer, ulaştıkları yere nazaran çok daha fazladır. Hatta onlar için belli olan şey, onlara gizlenmiş olan şeye nazaran çok basit bir miktardır. Bu, gizlenmiş olan şeylerin çok olması ve belli olan şeylerin çok az olmasındandır.

Nebilerin seyidi olan Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Ey Rabbim! Ben seni ne kadar övsem de senin övüleceğin sıfatlarını sayamam, sen kendi nefsini övdüğün gibisin."⁽⁴⁵⁾

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Allah'ı en iyi bileniniz, O'ndan en çok korkanızdır; ben Allah'ı en iyi bileninizim."⁽⁴⁶⁾

(Bu hadise göre Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Allah'ı en çok tanıyan kişidir. Ancak bir önceki hadiste, Allah'ın sıfatlarının hepsini bilmediğini söylemiştir. Bundan anlaşılıyor ki Allah'ı bütün sıfatlarıyla tam olarak idrak etmek mümkün değildir.)

(45) Müslim, Ebu Davud.

(46) Hâkim rivayet etti ve "sahih" dedi; el-Aclûni, Keşfu'l-Hafâ, 1/231.

Sonuç olarak ne yaparsak yapalım, ne olursak olalım, Allah'ın mahiyetini idrak etmemiz imkânsızdır. Bu konudaki acimiz, bedihi olarak sabit olmuştur.

Sıddıkların seyyidi olan Ebu Bekir *radiyallahu anh* şöyle dedi:

“Allah’ın mahiyetini bilmekten aciz olduğumuzu idrak etmemiz bir idrak sayılır. (Kişinin Allah’ın mahiyetini idrak edemeyeceğini bilmesi cahillik değil, ilmin ta kendisidir; çünkü aklın en son ulaşacağı nokta budur ve bu, doğru sonuçtur.)”⁽⁴⁷⁾

Avamın daha en başta bu sözlerin manasını idrak etmekten aciz olduğunu itiraf etmesi gerekir. Bu zaten Allah’ın has kullarının da en son ulaşacağı noktadır. Durum böyleyken nasıl olur da avamın başlangıçta aciz olduğunu itiraf etmesi gerekli olmaz?

Açıklama:

Allah hakkındaki müteşabih haberler konusunda avamın üzerine farz olan üçüncü görev; Kur’an ve sahih sünnette geçen ve iman edip tasdik ettiği Allah’ın sıfatlarının Allah’a

⁽⁴⁷⁾ **Ebu Bekir el-Sıddık** (r.a.)’tan şöyle rivayet edilmiştir: “Allah’ın mahiyetini bilmekten aciz olduğumuzu idrak etmemiz bir idrak sayılır. Allah’ın zatı hakkında araştırma yapmak küfür ve şirk koşmaktır.” (Bu sözü, fıkıh ve hadis âlimi olan Bedreddin el-Zerkeşi el-Şafii rivayet etmiştir.)

Ebu Bekir el-Sıddık (r.a.)’tan rivayet edilen sözün manası şudur: İnsan, Allah-u Teâlâ’nın varlığının diğer varlıklar gibi olmadığını bildiği zaman ve O’nu nefiste tasavvur etmenin mümkün olmadığına inandığı ve bununla yetinip derine inmediği zaman O’nu idrak etmekten yani O’nun hakikatini bilmekten aciz olduğunu itiraf eder ve Allah’ın zatı hakkında O’nun hakikatine ulaşmak için bir araştırma yapmaz. İşte bu, imandır. Onun hakkında şöyle denir: “Allah’ı bildi ve teşbihe düşme konusunda selamette oldu.” Fakat bununla yetinmeyip boş bir iddiayla, Allah’ın hakikatini bilmeyi ister ve O’nun zatı hakkında araştırma yaparsa, acizini itiraf etmekle yetinmeyip Allah’ı bir insan ya da nurani bir kütle gibi tasavvur ederse ya da arşın üstüne istikrar eden bir hacim olarak tasavvur ederse veya buna benzer şeyler düşünürse, işte bu, Allah-u Teâlâ’yı inkâr etmektir.

layık olan gerçek manasını bilmekten aciz olduğunu itiraf etmektedir.

Aklen ve şer'an şu sabittir ki Allah'ın zatının gerçeğini Allah'tan başka kimse bilemez. Allah'ın sıfatları ise zatına uygundur. Allah'ın zatının gerçeğini idrak etmek imkânsız olduğuna göre o zata ait olan sıfatların gerçeğini idrak etmek de aynı şekilde imkânsızdır. Dolayısıyla kişinin bu konuda idrakten aciz olduğunu bilmesi ilmin ta kendisidir. Bu sebeple Ebu Bekir *radıyallahu anh* şöyle demiştir: **“Allah'ın mahiyetini bilmekten aciz olduğumuzu idrak etmemiz bir idrak sayılır.”**

Kulun, Kur'an ve sahih sünnette Allah hakkında bildirilen haberleri şeksiz şüphesiz tasdik edip bunların Allah'a layık bir manası olduğuna inanması ve bu sıfatların Allah'a layık olan gerçek manasını bilme konusunda aciz olduğunu itiraf etmesi gerekir. Eğer herhangi bir mahluk bu sıfatların Allah'a layık olan manasını bildiğini iddia ederse yalan söylemiştir. Bu tıpkı Allah'ın zatının gerçeğini bildiğini iddia etmek gibidir. Hiçbir kul, rasuller ve melekler dâhil, Allah'ın zatının ve sıfatlarının gerçeğini bilemez. Çünkü hiçbir yaratılmışın aklı, kadim olan Allah'ın zatının gerçeğini idrak edemez, kaldıramaz, çünkü gücünü aşar. Bu sebeple Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*: **“Ey Rabbim! Ben seni ne kadar övsem de senin övüleceğin sıfatlarını sayamam, sen kendi nefsini övdüğün gibisin.”** buyurmuştur.

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Allah'ı herkesten daha iyi bilmesi; Allah'ın gerçeğini bilmesi demek değil, Allah'a layık olan şeyin ne olması gerektiğini herkesten daha iyi bilmesi demektir. Nebiler, rasuller ve Allah'a yakın olan melekler bile Allah'ın zatının gerçeğini ve buna binaen Allah'ın sıfatlarının gerçeğini bilmediğine göre elbette onlardan daha düşük seviyedeki avamın bilme konusundaki aciziyetini kabul etmesi gerekir.

Metin:

Dördüncü Görev: Kur'an ve sünnette Allah hakkında geçen ve teşbihi çağrıştıran müteşabih lafızların manası hakkında soru sormayıp susmak.

Allah-u Teâlâ hakkında Kur'an ve sünnette geçen ve teşbihi çağrıştıran müteşabih lafızların manası hakkında soru sormayıp susmak, avam üzerine vaciptir. Çünkü avam bu lafızların manasını sormakla, kaldıramayacağı bir şeye dalmış ve anlamaya ehil olmadığı bir konuya girmiş olur. Eğer bu lafızların manasını öğrenmek için bir cahile sorarsa, cahilin kendisine vereceği cevap onun ancak cehaletini artırır, hatta belki de hiç hissetmeden onu küfre sokar. Eğer bir bilene sorarsa, bilen kişi bu lafızların manasını o avamın anlayacağı şekilde anlatmakta aciz kalır.

Nitekim bir baba bile (mümeyyiz olmayan) çocuğuna, okula gitmesinin kendi maslahatına olduğunu anlatmakta aciz kalır. Hatta kuyumculuk yapan kişi de marangoza kendi kuyumculuk mesleğinin inceliklerini anlatmakta aciz kalır. Marangoz kendi mesleğinde uzman olsa bile kuyumculuk mesleğinin inceliklerini anlamakta acizdir; çünkü marangoz, uzun zaman kendi mesleğini öğrenerek ve onunla uğraşarak mesleğinin inceliklerini öğrenmiştir. Aynı şekilde kuyumcu da ömrünün çoğunu kuyumculuğun inceliklerini öğrenerek ve onunla uğraşarak geçirdiği için onu çok iyi bilir, fakat bunu yapmadan önce kuyumculuğun inceliklerini anlaması mümkün değildir.

Dünyevi işlerle uğraşıp Allah-u Teâlâ'yı bilme ile alakalı olmayan dünyevi ilimlerle meşgul olanlara (avama) gelince; uzun müddet belli bir sanatı öğrenmek için çaba göstermeyip bununla uğraşmayanların o sanatın inceliklerini anlamaktan aciz olmaları gibi onlar da Kur'an ve sünnette Allah hakkında geçen ve teşbihi çağrıştıran müteşabih lafızların manasını bilmekte acizdirler.

Şu bir gerçek ki; süt emen çocuğun, ekmek ve etle beslenmekten aciz olması, onun fitratında bir kusur olmasındandır, yoksa ekmek ve etin olmamasından ya da ekmek ve etin tabiatı kuvvetli kişileri besleyici olmamasından değildir. Fakat et ve ekmek, bebek gibi zayıf olan mahlukları yaratılışlarından dolayı besleyemez. Kim bebek gibi bünyesi et ve ekmeği kaldıramayacak zayıf tabiatlı kimselere et ve ekmek yedirir ya da bunları yemesine imkân sağlarsa onu helake sürükler (hastalanmasına ya da ölmesine sebep olur).

İşte avamın durumu da böyledir. Eğer onlar Kur'an ve sünnette Allah hakkında geçen ve teşbihi çağrıştıran müteşabih lafızların manaları hakkında soru sorarlarsa (ehil olmadıklarından ya da yaratılıştan kaynaklı anlama yetersizliğinden dolayı kendilerine açıklansa bile bu müteşabih lafızların manalarını anlayamayacakları ve zarar görecekları için) onları mutlaka azarlamak ve böyle sorular sormalarını engellemek gerekir, hatta soru sormaya devam ederlerse (cahilleri saptırmaya veya küfre girmelerine ya da fitneye sebep olacakları için) Ömer *radıyallahu anh'*ın müteşabih ayetlerin manası hakkında avama soru soran herkese yaptığı gibi onları sopayla dövmek gerekir.

Aynı şekilde gereksiz yere kader konusunda derine inerek soru soran kişileri Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yaptığı gibi inkâr edip onları bundan engellemek gerekir. Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara şöyle dedi:

“Size, böyle meselelerin derinine inmemeyi emrediyorum.”

Ve şöyle dedi: **“Sizden önceki kavimler, çok soru sormaları sebebiyle helake uğradılar.”**⁽⁴⁸⁾ Ya da bu

(48) Buhari. Bu hadis Buhari'de şu lafızla geçmektedir: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **"Herhangi bir konuyu size emredip yasakladığım sürece, siz de beni kendi halime bırakınız. Sizden önceki ümmetleri, çok soru sormaları ve nebilerine karşı münakaşaya dalmaları helak etti. Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman ondan kesinlikle sakınınız, bir şey emrettiğimde de onu, gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz."**

manayı ifade eden bir söz söylemiştir, gelen haberde meşhur olduğu gibi.

İşte söylediğim bu sebeplerden dolayı diyorum ki; minberlerde vaaz verenlerin kendilerine böyle sorular sorulduğunda genişçe anlatarak, tafsilatlı tevil yaparak veya detaylı bir şekilde açıklayarak halka cevap vermeleri haramdır. Bu meseleler hakkında sorulduğu zaman vaizlere vacip olan şey; daha önce zikrettiğimiz ve selefi salihinin zikrettiği şekilde cevap vermekle yetinmeleridir. Zikrettiğimiz ve selefi salihinin zikrettiği şekildeki cevap şöyledir:

Mübalağalı bir şekilde Allah'ı takdis etmek (O'na layık olmayan sıfatlardan tenzih etmek), O'nu hiçbir yönden hiçbir mahluka benzetmemek, Allah'ı cisimlerden ve cisimlerle alakalı olan şeylerden tenzih etmektir. Vaaz verenler, bunu zihinlere iyice yerleştirmek için istedikleri şekilde çokça mübalağalı sözler söyleyebilirler. Hatta (şeytanın sızacağı bütün delikleri kapatmak için) avama şöyle de söyleyebilirler: "Aklınıza gelen, hayal ettiğiniz veya kalbinizden geçen şeylerin hepsini Allah yaratmıştır. Allah, onlar gibi olmaktan ve onlara benzemekten münezzehtir. Allah'ın kendisi hakkında Kur'an'da ve sahih sünnette verdiği teşbihi çağrıştıran haberlerin hiçbirinde kişinin aklına gelen ve mahluk olan şeyler kastedilmemiştir (O'nun bu haberlerle kastettiği, zatına layık olan başka manalardır). Fakat siz, Allah'ın kastettiği gerçek manaları anlamaya ve bu konularda soru sormaya ehil kimseler değilsiniz.

Siz, takvalı olmakla meşgul olun; Allah-u Teâlâ'nın emrettiği şeyleri yapın, yasakladığı şeylerden uzak durun. Hakkında soru sormaktan nehyedildiğiniz bu müteşabih konulardan da uzak durun, onlar hakkında soru sormayın. Eğer bu konuda bir şey duyarsanız sakın soru sormayın, susun ve sadece şöyle deyin: Biz bunlara iman ettik, onların hak olduğunu tasdik ediyoruz, bize ilimden çok az şey verilmiştir, bu meseleler bize verilmesi gereken ilimlerden değildir."

Açıklama:

Allah hakkındaki zahiri teşbihi çağrıştıran haberler konusunda avama düşen dördüncü vazife ise bu gibi haberler hakkında soru sormamaktır.

Kur'an-ı Kerim'de hem muhkem hem de müteşabih ayetler vardır. Allah-u Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

“(Ey Muhammed! Göklerde ve yerde hiçbir şey kendisine gizli kalmayan, ibadete kendisinden başkası layık olmayan, tek gerçek rab ve ilah olan) **O yüce zat sana Kur'an'ı indirdi. O kitapta muhkem** (delalet ettiği mana açık olan ve hiçbir ihtilafa mahal bırakmayan) **ayetler vardır, onlar kitabın anasıdır** (aslıdır. İhtilaf edildiğinde mutlaka onlara başvurulması gerekir). **Ayetlerin bir kısmı da müteşabihdir** (delalet ettiği mana açık olmayıp ihtilafa sebep olabilen ayetlerdir).” **(Âli İmran: 7)**

Ayette geçen “müteşabih”ten kasıt, manası belli olmayan ayetler, demektir. İşte Allah-u Teâlâ hakkındaki haberi sıfatlardan bahseden ayetler bu tür ayetlerdendir. Bu ayetler avamın aklında, ilk okuduğunda teşbihi çağrıştıracaktır. Aynı şekilde Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen Allah hakkındaki bazı sahih hadisler de avamda böyle bir his uyandırabilir.

İşte bu gibi ayet ve sahih hadislerle karşı avamın takınacağı tavır, tefsiri (manası) hakkında soru sormamaktır. Çünkü soru sormanın ona bir faydası olmayacağı gibi belki de zararı olur ve hatta küfre girmesine bile sebebiyet verebilir. Sormasının ona fayda vermeyecek olması, sıfatın Allah katındaki gerçek manasını kendisine anlatacak kimseyi bulamayacak olmasındandır. Eğer cahil birine sorarsa o cahil, onun cehaletini daha çok artırır, belki de küfre girmesine sebep olur. Şayet bir âlime sorarsa âlim de bildiği kadarıyla anlatmaya çalışır ve onun anlattığını aklı kaldıramayabilir. Sonuçta âlim de kendisi de bu sıfatların Allah'a layık olan gerçek manasını bilemez. Bu nedenle Allah hakkındaki bu gibi haberlerin gerçek manasını idrak etmenin aklı aşan bir durum olduğunu; bu konuda ne anlatılırsa anlatılsın, ne söylenirse söylenin

aklının kaldıramayacağını bilmesi gerekir. Dolayısıyla daha önce de belirttiğimiz gibi, bu konuda soru sormak ona hiçbir fayda vermediği gibi zarar da verebilir.

Daha sonra İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu gerçek daha iyi anlaşılın diye örnekler veriyor. Şöyle ki: Allah'ın zatı ve sıfatları yanında çok basit kalan meseleleri bile anlamaktan acizdir insan; örneğin bir marangoz, kuyumcunun sanatının inceliklerini bilemeyeceği gibi bir kuyumcu da marangozun sanatının inceliklerini bilemez, bu basit ilimlere vakıf olmak bile yetenek ister. Aynı şekilde et ve ekmeğin yetişkin insanları besleyip onlara fayda verdiği halde bir bebeğin yemesi durumunda ona fayda vermek bir yana zararına, hatta ölümüne sebep olur. İşte avam da bir bebek gibidir; bebeğin bünyesi nasıl ki başkalarını besleyen et ve ekmeği kaldıramaz ise avamın akli da Allah hakkındaki müteşabih ayet ve hadislerin ilmini kaldıramaz.

İmam Gazali bu gerçeği anlattıktan sonra avamın kendi sınırını aşması halinde ona karşı ne yapılması gerektiğini öğretiyor; önce nasihat edilir, fayda etmezse sert bir şekilde uyarılır, yine fayda etmezse sopayla dövülür. Zira onu bu işe yani araştırmaya sevk eden, onu saptırma gayesi güden şeytandır. İmam Gazali bu gibi kişilere karşı nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiğine dair Ömer ibni el-Hattab'ın ıslah metodunu, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kaderle ilgili gereksiz tartışan sahabelere olan tavrını örnek getiriyor. Ve soru sormanın her zaman faydalı değil, bazen zararlı da olabileceğini, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in; **“Sizden önceki kavimler, çok soru sormaları sebebiyle helake uğradılar.”** sözüyle ifade ediyor.

Akabinde İmam Gazali, minberlerde vaaz veren kimsele-
rin avama zarar vermemek için bu gibi sorulara cevap vermemeleri, soran kişileri uyarmaları ve Allah'ı tenzih etmede mübalağalı davranıp: “Neyi hayal edersen o, Allah değildir.” diyerek en çok tenzih ve takdis üzerinde durmaları gerektiğini öğütlemektedir. Bununla birlikte vaizlerin, avama: “Bu

lafızların manasını araştırmayın, hakkında soru sormayın, size vacip ve farz olan şeylerle meşgul olun, mükellef olmadığınız meselelere girmeyin; çünkü bu size fayda vermez, bilakis zarar verir.” diyerek avamın yapması gerekeni ona öğretmelerini istemektedir. Böylece avam bilsin ki kendisine verilen ilim çok azdır, hatta en yüksek ilme sahip kişilere bile ilimden az bir şey verilmiştir. Kişi ilimde ne kadar yol kat ederse kat etsin elde ettiği ilim, elde etmediği ilme nazaran çok azdır.

Son olarak İmam Gazali, Allah’ın zatının gerçeğini idrak etmek nasıl imkânsız ise sıfatlarının gerçeğini idrak etmenin de öyle imkânsız olduğunu, bu sebeple Allah hakkında ayet veya hadiste geçen lafızların mutlaka Allah’a layık bir manası olduğuna inanıp hakkında soru sormamak, susup araştırmamak gerektiğini çünkü bu konuda sorulacak soruya kimseden cevap alınamayacağını, alınsa da bu cevapların yanlış olacağını veya aklın kaldıramayacağını ve bundan dolayı sapılabileceğini hatta küfre kadar gidilebileceğini yani bu konuda tehlike olduğunu tekitle bildirerek meselenin önemine dikkat çekmektedir. İşte bu tehlikeden uzak durmak, ancak bu gibi meseleleri araştırmayıp hakkında soru sormamakla mümkündür.

Metin:

Beşinci Görev: Allah-u Teâlâ hakkında haber verilen lafızlar konusunda herhangi bir tasarruf yapmaktan kaçınmak

İnsanların, Kur’an ve sünnette Allah-u Teâlâ hakkında haber verilen ve teşbihi çağrıştıran lafızlar konusunda şu altı hususta tasarruf yapmaktan kaçınmaları gerekir: Tefsir, tevil, tasrif, teferruat yapmak, toplu olarak zikretmek, ayrı olarak zikretmek.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* burada, Allah hakkında Kur'an ve sünnetteki teşbihi çağrıştıran haberlere karşı avamın üzerine farz olan bir diğer vazifenin, bu haberlerde geçen lafızları olduğu gibi bırakıp herhangi bir tasarrufa kalkışmamak, herhangi bir değişiklik yapmamak olduğunu bildirmektedir. Bu vazife ise ancak şu altı husustan uzak durarak yerine getirilebilir: Tefsir etmek, tevil etmek, tasrif yapmak, teferruat yapmak, ayrı ayrı yerlerde zikredilen bu lafızları bir araya toplamak veya bir lafzı siyakından ayırarak zikretmek.

Şimdi İmam Gazali saydığı bu altı hususu tek tek açıklamaya başlıyor.

Metin:**Kaçınılması gereken birinci husus:****Tefsir etmek**

Bundan kastım; Kur'an ve sünnette Allah-u Teâlâ hakkında zikredilen ve teşbihi çağrıştıran bir lafzı, Arapçada onun yerini alabilecek başka bir lafızla değiştirmemek veya lafzı ister Farsça ister Türkçe ister başka bir dil olsun, başka bir dildeki manaya çevirmemektir. Sadece, Kur'an ve sünnette geçen o lafzın kendisini kullanmak gerekir. Çünkü;

Birincisi: Bazı Arapça lafızların Farsçada veya başka bir dilde mutabıkı (birebir karşılığı) bulunmayabilir.

İkincisi: Farsçada veya başka bir dilde bu lafzın mutabıkı (birebir karşılığı) bulunsa da Arapların âdetinde olduğu üzere bu lafız o dilde istiare olarak kullanılmayabilir.

Üçüncüsü: Arapçada bazı lafızlar müşterek lafızlardır, Arapçanın dışındaki dillerde ise aynı manayı verse bile lafızlar böyle bir özelliğe sahip olmayabilir. İşte bu sebeplerden dolayı ayet ve hadislerde Allah hakkında zikredilen ve teşbihi çağrıştıran Arapça lafızları başka bir dildeki lafza değiştirmemek, olduğu gibi söylemek gerekir.

Açıklama:

İmam Gazali, Kur'an ve sahih sünnette Allah hakkında varit olan müteşabih lafızlarla ilgili herhangi bir tasarrufta bulunmamak adına uzak durulması gereken ilk şeyin tefsir etmek olduğunu söyledikten sonra buna dair açıklama yapıyor.

Tefsirden uzak durmak; Allah hakkındaki müteşabih lafzı olduğu gibi bırakıp başka bir dile tercüme etmemek, demektir. Çünkü o lafız başka dile tercüme edildiğinde Arapçadaki manayı vermeyebilir ya da Arapçadaki anlaşıldığı şekliyle çevrildiği dilde anlaşılabilir. Böyle olduğunda da yanlış mana verilmiş olur.

Arapça diğer dillere benzemeyen bir dildir; her dilde olduğu gibi onun da kendine has kaideleri vardır ve bu kaideler başka dilde bulunmayabilir. Allah-u Teâlâ bir hikmetle, Kur'an-ı Kerim'i Arap diliyle indirmiştir. Ve Allah'a bu gibi lafızların manasıyla değil, lafza inanarak ibadet edilecektir. Dolayısıyla manası bilinmese de bu lafızlara inanılabilir.

İmam Gazali, Allah-u Teâlâ hakkındaki müteşabih lafızları başka dile çevirmenin sakıncalarını şöyle açıklıyor:

1) Bu lafızlar başka dile çevrildiğinde Arapçada verdiği manayı birebir vermeli; Araplar bu lafızdan ne anlıyorsa, çevrilen lafızdan da o dil sahipleri aynısını anlıyor olmalıdır. Bu neredeyse imkânsız olduğundan bu gibi lafızların Arapçada geçtiği şekliyle nakdedilmesi gerekir.

2) Arap dilinde mecaz ve istiare sanatı vardır. Bu lafızlarda da Arap diline uygun olarak mecaz ya da istiare kullanılmış olabilir. İşte bu özellikteki Arapça lafız başka dile çevrildiğinde, o dildeki lafız bu özelliğe sahip olmayabilir.

3) Arapçada lafızlar birkaç manaya delalet edebilir yani bir lafız, birden fazla manayı karşılamak üzere kullanılabilir. Bunlara "müşterek lafızlar" denir. İşte bu özellikteki Arapça lafız başka bir dile çevrildiğinde, o dildeki lafız böyle bir özelliğe sahip olmayabilir. Dolayısıyla Allah hakkında Arapça olarak varit olan bu lafızları başka bir dile çevirmek sakıncalıdır.

Bunu bildirdikten sonra İmam Gazali, söz konusu olan üç sakıncalı durumla alakalı örnekler veriyor.

Metin:

Birinci sebebe gelince; buna örnek; “istiva” lafzıdır. Farsçada bu lafzın mutabıkı (birebir karşılığı) olan bir lafız yoktur. Zira Farisiler bu lafzın Farsça çevirisini duyduklarında ondan, Arapların istiva lafzını duyduklarında anladıkları mananın birebir aynısını anlamazlar ve mutlaka eksik ya da fazla anlarlar. Şöyle ki; istiva lafzı Farsçaya “Râstê Bêstên” şeklinde çevrilir. “Râstê Bêstên” bir değil, iki lafızdır. Birinci lafız olan “Râstê”; eğilme ve yamulma kabiliyeti olan bir şeyin dümdüz ve dimdik olması manasındadır. İkinci lafız olan “Bêstên” ise hareket eden ve sallanabilen bir şeyin sakin ve sabit olması demektir. Bu iki lafız Farsçada beraber kullanıldığı zaman Arapların Arapçada istiva kelimesinden anladıkları manadan daha fazla mana verir. Öyleyse delalet ve mana açısından bu iki lafız (Râstê Bêstên) ile “istiva” kelimesi arasında fark vardır (birebir aynı değildir). Ancak onun muradifi olan (her yönden aynı manayı veren, eş anlamlısı olan) bir lafız olursa ona değiştirmek caiz olur. Herhangi bir yönden en ince bir farklılık, ayrılık veya zıtlık söz konusu olursa bu lafız Arapçadaki lafza mutabık (her yönden onunla aynı) sayılmaz. (Dolayısıyla onun yerine kullanılmaz.)

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, Arapça bir lafzı başka dile çevirmenin doğurabileceği sakıncalı durumların ilkinde örnek olarak “istiva” lafzını ele alıyor.

İstiva lafzı Farsçaya çevrildiğinde Farsçada ona mutabık (birebir karşılığı) olan ve Farisilerin Arapların istiva kelimesinden anladıkları manayı anlayacakları bir lafız bulunmaz. İstiva, Arap dilinde birçok mana verir. Farsçaya çevrildiğinde ise bu manaların hepsini birebir aynı olarak vermez. Çünkü istiva Farsçaya “Râstê Bêstên” şeklinde yani iki lafızdan mü-

teşekkil olarak çevrilir ki her lafzın ayrı manası vardır. Bu sebeple Arapçadaki istiva lafzıyla Farsçadaki karşılığı olan Râstê Bêstên kelimeleri, her yönden aynı manayı vermez, delalet ettikleri manalar farklıdır.

Arapça lafız başka dile çevrildiğinde verilen ve delalet edilen manalar aynı olmadığına göre Arap diliyle gelmiş lafız başka bir dile çevirmek caiz değildir. Ancak başka bir dile çevrildiğinde birebir aynı manalar söz konusu olursa, işte bu durumda lafız çevirmek caiz olur.

Metin:

Tefsir etmemek gerektiğine dair ikinci sebebe (Arapçadaki lafzın başka dilde mutabıkı olsa bile Arapçadaki istiare manasıyla kullanılmadığına) **örnek;** Arapçada “إصبع” (ısba': parmak) lafzı normalde "parmak" manasında kullanılırken istiare olarak “nimet (iyilik)” manasında kullanılır. Örneğin; bir kimse hakkında “Bu adamın bende ısba'ı vardır.” yani “Bana nimet vermiştir.” denir. Isba' lafzının Farsçadaki mutabıkı ise “engöş” kelimesidir. İstiare kullanma âdeti Araplarda olduğu gibi Acemlerde (Arap olmayanlarda) yoktur. Öyle ki Araplar, bazı lafızları istiare olarak kullanma yönüyle başka milletlere göre daha genişlemişler, Acemler ise bu konuda Araplar kadar genişlememişlerdir. Hatta diyebiliriz ki Acemlerin sözlerinde istiare ve mecaz kullanımının Araplardakine nazaran orantısı bile yoktur. Yine Araplar, sözlerinde bu şekilde istiare yapmaktan çok hoşlanır ve dil bakımından bunu iyi sayarlar. Acemlerin dillerinde ise istiare sanatı fazla kullanılmadığı ve alışık olunmadığı için yabancı dillerde istiare manasıyla bir söz söylendiğinde kalpte ona karşı bir sıkıntı hissedilir ve Acemlerin anlamadığı, sıkça kullanmadığı veya duymadığı bir üslup kullanılmış olunacağından kalp bu gibi lafızları kullanmaya meyletmez. Arap dilinde bir lafzın istiare ve mecazi yönüyle kullanımı yaygın olduğu halde yabancı dillerde istiare manasıyla kullanımı

yaygın olmadığı ve bundan sıkıntı duyulduğu için Arapçada geçen bu lafzı başka bir dile değiştirmede birebir uyum sağlanmamış, bilakis farklılık olmuştur. Bu durumda böyle bir kelimeyi başka bir dile değiştirmek, mutabık olsa bile kullanım alanı Arapçadaki kadar geniş olmadığı için caiz değildir.

Açıklama:

Allah hakkında Kur'an veya sahih sünnette varit olan Arapça lafzı başka dile çevirmenin bir diğer sakıncalı yanı; Arap dilinin istiare bakımından zengin olup diğer dillerin bu konuda geri kalmışlığıdır. Buna örnek olarak İmam Gazali Arapçadaki "إصبع" (ısba': parmak)" lafzını ele alıyor.

Arap dilindeki ısba' lafzı gerçek anlamıyla "parmak" olarak kullanılabilirdiği gibi istiare olarak "nimet" manasında da kullanılabilir. Ve istiare sanatı Arap dilinde çok yaygın olarak kullanıldığından Araplar bunu yabancılama ve sözdeki mananın gerçek ya da istiare olduğunu sözün siyakından rahatlıkla anlarlar. Arap olmayanlar ise bu sanat onların dillerinde pek kullanılmadığı için istiareye alışık değildirler ve ona karşı bir sıkıntı hissederler, bu nedenle kullandıkları lafızlar mana itibarıyla kısırdır. Dolayısıyla ısba' lafzı Farsçadaki karşılığı olan "engoşt"a çevrildiğinde Arapların ısba'dan anladıkları geniş manaları Farisiler engoştan anlamayacaklardır. İşte Arapça bir lafız başka dile çevrildiğinde manada bir daralma söz konusu olabileceğinden Allah hakkında Arapça olarak gelen müteşabih lafızları başka dile çevirmemek gerekir.

Metin:

Tefsir etmemek gerektiğine dair üçüncü sebebe (bir lafzın Arapçada müşterek olmasına karşın başka bir dilde öyle olmayabileceğine) **örnek;** "عَيْن" (ayn: göz)" lafzıdır. Ayn lafzını başka bir dile çeviren kimse, bunu ancak zahiri manasıyla yani normal göz organı olarak çevirir ki bu bir

cisimdir. Oysa bu lafız Arapçada uzuv ile yardımcı olan, suyun kaynağı, basılmış altın ve gümüş para manalarında kullanılan müşterek bir lafızdır. Dolayısıyla bu lafız, başka dillerde olduğu gibi sadece isim olarak bir uzuv manasında değildir. Bilakis belirttiğimiz manaları (hatta daha fazlasını) ifade eden müşterek bir lafızdır. Aynı şekilde “جَنْب (cenb: yan)”, “وَجْه (vech: yüz)” lafızları da “عَيْن (ayn: göz)” gibi müşterek lafızlardır. İşte bu sebeple bu lafzın sadece Arapçada geçtiği şekliyle kullanılıp başka dillere çevrilmemesi gerektiği görüşündeyiz.

Açıklama:

İmam Gazali tefsir etmede meydana gelebilecek sakıncalı durumlardan bir diğeri olarak, Arapça lafız müşterek olabilirken başka dildeki karşılığının bu özellikte olmayabileceğini bildiriyor. Örneğin “عَيْن (ayn: göz)” lafzı Arapçada; görmeyi sağlayan göz organı, su kaynağı, basılmış altın ve gümüş para ve daha birçok mana için kullanılan müşterek olan bir lafızdır. Bu lafız başka dile çevrildiğinde ona karşılık gelen lafız bütün bu manalar için müşterek olmayabilir, hatta müşterek bir lafız bile olmayabilir. Bu sebeple başka dile çevrildiğinde belki de ondan sadece “göz organı” anlaşılacaktır. “جَنْب (cenb: yan)”, “وَجْه (vech: yüz)” lafızlarında da durum böyledir.

Sonuç olarak Arapça lafız başka dile çevrildiğinde karşılığı olan lafız, gerek verdiği ve ondan anlaşılan mana bakımından gerek mecaz ve istiare bakımından gerekse müşterek kullanım bakımından Arap dilindeki lafzın özelliklerine sahip olmayabilir. İşte böyle bir değişim söz konusu olacağından İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, Allah hakkında Arapça olarak varit olan lafızları olduğu gibi bırakıp geldiği şekliyle kul-

lanılması gerektiğini vurguluyor.

Metin:

Şayet; “Bütün lafızlarda bu şekilde bir farklılığın olduğunu iddia ederseniz, bu doğru değildir. Zira Arapça “خُبْز (hubz: ekmek)” ile Farsça “نَان (nân: ekmek)” lafızları arasında, yine Arapça “لَحْم (lahm: et)” ile Farsça “گوشت (guşt: et)” lafızları arasında bir fark yoktur. Eğer "Evet, bazı sözlerde fark yoktur." dersiniz, o zaman değiştirilen lafız farklı manalara geldiği zaman yasaklayın, aynı manayı verdiği zaman yasaklamayın." denilirse bu kimselere verilecek hak olan cevap şudur:

Bütün lafızlarda farklılığın olmayacağı haktır (doğrudur). Belki el manasına gelen Arapçadaki “يَد (yed: el)” lafzı, Farsçadaki “دست (dest: el)” lafzıyla her iki dilde de eşittir. Aynı şekilde manalarda müşterek olma, istiare ve diğer meselelerde de eşit olabilirler. Fakat diğer bütün lafızların hepsine aynı hükmü veremeyiz; bazıları her konuda birebir eşit, bazıları ise böyle değildir. Bu lafızların arasını ayırt etmek ve onların dakik manalarını öğrenip bilmek bütün insanlar için kolay değildir, bu konuda çok ihtilaflar olabilir ve bütün insanlar farklılıkları ayırt edemeyebilir. Dolayısıyla bizim ihtiyatlı davranmamız gerekir, ancak bu şekilde ihtilafı çözmüş oluruz. Üstelik bu lafızları başka dile çevirme zarureti de yoktur. Zaruret olmadığına göre neden bu kapıyı açalım ve avamı tehlikeli olan bir duruma sokalım. Zaruret yokken acaba “lafızları değiştirmeyin” demek mi yoksa tehlike kapısını açık tutup avamı tehlikeye sokmak mı daha iyi? Üstelik hakkında konuşulan mesele; Allah-u Teâlâ'nın zatı ve sıfatlarıdır. Akıllı olan ve dine bağlı olan bir kimse bu meselenin tehlikeli olduğunu ve ihtiyatlı davranmak gerektiğini mutlaka ikrar eder.

Bu sebeple Allah-u Teâlâ'nın sıfatları konusunda tehlikeden mutlaka uzak durmak gerekir.

Allah-u Teâlâ, kendisiyle cima yapılmış evli bir kadının kocası tarafından boşandığında, rahminde bir şey olmadığına belli olması, neseplerin karışmaması, nesepten dolayı meydana gelen velayetin yanlış olmaması, mirasın farklı kişilere gitmemesi için o kadına iddeti farz kılmıştır. Bununla birlikte âlimler ihtiyaten şöyle dediler: İddet; kısır olan kadına, hayız görmeyene, henüz bülüğa erişmemiş küçük kıza ve hatta azil yapılan kadına da kocaları tarafından boşanmaları halinde farzdır. Çünkü rahimlerin içi gizli olup içinde ne olduğunu yalnızca gaybleri bilen (Allah) bilir. Muhakkak ki rahimlerde olanı sadece O bilir.

O halde böyle konularda tafsilat kapısını açarsak işte o zaman tehlikeli bir gemiye binmiş oluruz. Buna göre iddeti bu vasıflardaki (kocaları tarafından boşanan; kısır, hayız görmeyen, bülüğa gelmemiş, azil yapılmış) kadınlara da farz kılmak, tehlikeli gemiye binmekten daha iyidir. İddetin bu durumlarda bile farz olması nasıl ki şer'i bir hüküm ise, Arapça olan müteşabih lafızları Arap dilinden başka bir dile değiştirmenin, ihtiyatlı durumu tercih ederek haram olması da aynı şekilde şer'i bir hükümdür. Öyleyse Allah-u Teâlâ ve sıfatları hakkındaki Kur'an'ın lafızlarında ihtiyatlı davranmak, elbette iddet konusunda ihtiyatlı davranmaktan ve fıkıh âlimlerinin ihtiyatlı davrandığı hükümlerden daha önceliklidir.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* Allah-u Teâlâ hakkındaki Kur'an veya sahih sünnetteki Arapça lafızların başka dile çevrilmeksizin geldiği gibi kullanılması gerektiğini ve bunun sebeplerini bildirdikten sonra gelmesi muhtemel şöyle bir soru soruyor: "Arap dilindeki lafız ile başka dildeki karşılığı olan lafız, sizin dediğiniz gibi her zaman farklı olmayabilir, bazen tıpatıp aynı da olabilir. Farklılık varsa tercüme edil-

memesi gerektiğinde haklısınız, fakat farklılık yoksa niye tercüme edilmesin?”

İmam Gazali bu soruya cevaben, Arapçadaki her lafzın çevirisi yapıldığında farklılık olmayabileceğini; verdiği mana, istiare ve müştereklik bakımından birebir aynı olmasının mümkün olduğunu kabul etmekle birlikte şöyle diyor:

“Bu dakik bir ilimdir; hangi lafız çevirisi olan karşılığı ile tıpatıp aynıdır, hangisi farklıdır bunu herkes bilmeyebilir, özellikle de avamlar. Bu sebeple hataya düşmemek için ihtiyatlı davranıp Arapçadaki lafız olduğu gibi kullanılmalı, avama tercüme etmesi yasaklanmalıdır.”

Ardından İmam Gazali meselenin önemi ve tehlikenin boyutu daha iyi anlaşılсын diye ve neden ihtiyatlı davranmak gerektiğine dair şöyle bir örnek veriyor: Şeriatı göre, bir koca kendisiyle cima yaptığı hanımını boşar veya ölürse, bu kadının başka biriyle evlenebilmesi için hamile olmadığının sabit olması yani hayız görmesi şart koşulmuştur. Bu, nesiller karışmasını diyerdir. Hayızdan kesilen (menopoz olan) veya kısır olan kadının ya da henüz adet görmeye başlamamış küçük kızın hamile olması söz konusu olmadığı halde kocası vefat ettiğinde ya da boşandığında ihtiyaten hamile olmadığının anlaşılacağı kadar bir iddet geçmesi gerekir. Çünkü rahimlerde olanı Allah’tan başka tam anlamıyla bilen yoktur. İşte bu gibi basit meselelerde bile ihtiyatlı davranmak gerekiyorsa Allah-u Teâlâ hakkındaki sıfatlar konusunda elbette daha fazla ihtiyatlı davranılması gerekir.

Metin:

Kaçınılması gereken ikinci husus:

Tevil etmek

Tevil; bir lafza, zahiri manasını kaldırdıktan sonra başka bir mana vermektir. Tevil, şu üç şekilde gerçekleşir:

- 1- Avamın kendi kendine tevil etmesi.
- 2- Avamın, bilen kişiden tevili öğrenmesi.

3- Bilen kişinin kendi kendine tevîl etmesi.

Açıklama:

İmam Gazali, Kur'an ve sahih sünnette Allah hakkında varit olan müteşâbih lafızlarla ilgili herhangi bir tasarrufta bulunmamak adına uzak durulması gereken ikinci şeyin tevîl etmek olduğunu belirtip önce tevîlin ne olduğunu açıklıyor: Tevîl; lafzın asıl olan zahiri manasını vermeyip Arap diline uygun olarak başka bir mana vermektir.

Akabinde İmam Gazali tevîlin; avamın kendi kendine tevîl etmesi, bilen kişinin tevîl edip bunu avama bildirmesi ve bilen kişinin kendi kendine tevîl etmesi olarak üç şekilde ortaya çıkabileceğini ifade ediyor.

Metin:

Şimdi bunları tek tek açıklayalım:

1- Avamın kendi kendine tevîl etmesi.

Bu, haramdır. Bu, yüzmeyi bilmeyen bir kişinin derin ve tehlikeli bir denize dalması gibidir. Yüzmeyi bilmediği halde denize dalarak canını tehlikeye atan kişinin yaptığı amel, şüphesiz haramdır. Marifetullah (Allah'ı bilme) denizi ise su denizinden daha derin, daha tehlikeli ve bilmeyen için daha zararlıdır. Çünkü su denizinde tehlike, en kötü ihtimal kişinin boğulması ve böylece hayatını kaybetmesidir. Yani su denizi sadece fani olan hayatı yok eder. Marifetullah (Allah'ı bilme) denizi ise bilmeyerek girenin ebedi hayatını yok eder. İşte bu iki tehlike arasındaki fark elbette çok büyüktür.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* avamın kendi kendine tevîl etmesini, yüzmeyi bilmeyen bir kişinin derin ve tehlikeli bir denize dalmasına benzettirmektedir. Nasıl ki yüzmeyi bilmeyen kişi derin bir denize girdiğinde hayatını tehlikeye atmış olur ve bu onun için haramdır, avamın da Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili meselelerin derinine inmesi haramdır. Çünkü bu

meselenin tehlike boyutu, yüzme bilmeyenin derin denize girmesiyle meydana gelecek tehlikeden çok daha büyüktür. Zira derin bir denize giren yüzme bilmeyen kişi ancak dünya hayatından olur, Allah'ı bilme denizine giren avam ise Allah'ın zati, sıfatları hakkında hataya düşerse *-ki bu çok yüksek ihtimaldir-* küfre kadar gidebilir ve böylece ebedi hayatını kaybeder. İşte bu tehlikeden kaçınmak için avamın kesinlikle tevile yeltenmemesi gerekir.

Metin:

2- Avamın, bilen kişiden tevili öğrenmesi.

Bu tevil, aslında âlimin tevilidir, ancak âlim yaptığı tevili avama bildirir. Bu da önceki gibi yasaklanmıştır.

Bunun misali; yüzmeyi bilen bir kişinin, kendisiyle beraber yüzmeyi bilmeyen, kalbi korkak ve bedeni dayanıksız olan bir kişiyi denize çekmesine benzer. Bu ise haramdır. Çünkü bu, yüzme bilmeyen kişiyi tehlikeye maruz bırakmaktır. Yüzme bilen kişinin, sahile yakın olduğunda yüzme bilmeyen kişiyi korumaya gücü yetse bile denizin ortasında, dalgalar yükseldiğinde korumaya gücü yetmez. Eğer sahile yakın yerde durmasını emrederse yüzme bilmeyen ona itaat etmez. Dalgalar kabardığında ve timsahlar ağızları açık bir şekilde onu yutmak için sahile geldiğinde ona "sakin ol" dese de yüzme bilmeyenin kalbi ve bedeni titrer, sakın ol emrini duymaz ve takati olmadığı için onun bu dediğini yapamaz.

İşte bu örnek; avama Allah hakkında kullanılan lafızların zahiri manasına uymayan manalar vermesi için tevil ve tasarruf kapısını açan âlim hakkında doğru bir örnektir.

Edebiyatçı, dil âlimi, hadis âlimi, tefsir âlimi, fıkıh âlimi, kelim âlimi ve hatta (aşağıda) zikredeceklerim dışındaki bütün âlimler avam hükmündedir. Ancak Allah'ı bilme denizinde yüzmeyi öğrenmek için tüm meşgaleleri terk ederek çaba gösteren, bütün ömürlerini bunu öğrenmek için harcayan, dünya ve şehvetlerinden yüz çeviren; maldan, candan, halktan ve dünyanın bütün lezzetlerinden yüz çeviren, ilim ve

amel konusunda Allah'a ihlâşlı olan, şeriatin bütün sınırlarına uyan, Allah'ın bütün emirlerine riayet eden, Allah'ın emirlerine itaat etme konusundaki bütün adapları yerine getiren, Allah'ın yasakladığı her şeyden uzak duran, kalplerini tamamen Allah için boşaltan, Allah dışındaki bütün varlıkları kalbinden dışarı atan, dünyayı hakir gören, ahireti ve hatta Firdevsi'l-A'lâ'yı Allah'ın muhabbeti yanında basit gören kişiler; işte Allah'ı bilme denizine dalabilecek olanlar sadece bunlardır. Onlar bile bu özelliklerine rağmen yine de büyük tehlike içindedirler. Onların on kişisinden dokuzu helak olur, ancak bir kişisi gizlenmiş olan değerli taşı ve saklanmış olan sırrı elde edebilir ve bundan dolayı mutlu olabilir. İşte bu kişiler Allah tarafından kendilerine ilk önce iyilik verilecek olanlar ve kazananlardır.

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾ ٦٩

“Rabbin onların göğüslerinin sakladıklarını da açığa vurduklarını da (en ince teferruatıyla) bilir.”

(el-Kasas: 69)

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* tevili avam değil de bilen kişi yapsa bile onun bu tevili avama bildirmesinin yine haram olduğunu bildiriyor ve bu meseleyi de bir örnek üzerinden açıklıyor.

Bilen kişinin yaptığı tevili avama bildirmesi, yüzme bilen kişinin yüzme bilmeyen kişiyi denizin derin, tehlikeli bölgesine çekmesine benzer. Yüzme bilmeyen kişi yüzme bilen kişinin güvenliğinde denizin ortasına gelse bile tehlikeyle karşılaştığında paniğe kapılıp yüzme bilen kişinin nasihat ve uyarılarını algılayamaz ve yüzme bilen kişi sahildeyken onu korusa da bu noktada ona hiçbir faydası olmaz. Böylece yüzme bilmeyen kişinin hayatını tehlikeye sokmuş olur. Allah'ı bilme denizi yani Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili meselelerin incelikleri ise su denizinden çok daha tehlikelidir. Bu sebeple

bilen kişi kendisi tevil etse de bu tevili avama bildirmemeli-
dir ki onu tehlikeye atmış olmasın.

İmam Gazali'nin inancına göre Allah-u Teâlâ hakkındaki bazı müteşabih sözlerin manasını belli vasıftaki kimselerin bilmesi muhtemeldir. Bu manayı avam bilemeyeceği gibi edebiyatçılar, dil bilgisi âlimleri, muhaddisler, müfessirler, fakihler ve kelim âlimleri de bilemezler. Yani bu ilimlerle uğraşmaları, onların bu manaları bilebileceği anlamına gelmez. Bilebilecek olanlar; Allah'ı bilme denizinde yüzmeyi öğrenmek için tüm meşgaleleri terk ederek çaba gösteren, bütün ömürlerini bunu öğrenmek için harcayan, dünya ve şehvetlerinden yüz çeviren; maldan, candan, halktan ve dünyanın bütün lezzetlerinden yüz çeviren, ilim ve amel konusunda Allah'a ihlaslı olan, şeriatın bütün sınırlarına uyan, Allah'ın bütün emirlerine riayet eden, Allah'ın emirlerine itaat etme konusundaki bütün adapları yerine getiren, Allah'ın yasakladığı her şeyden uzak duran, Allah için kalplerini tamamen boşaltan, Allah dışındaki bütün varlıkları kalbinden dışarı atan, dünyayı hakir gören, ahireti ve hatta Firdevsi'l-A'lâ'yı Allah'ın muhabbeti yanında basit gören kişilerdir. Ancak İmam Gazali bunların bile tehlike içinde olduğunu; onda dokuzunun bu yolda helak olacağını, sadece birinin marifet denizindeki saklı incileri yani Allah hakkında sözün manasını bilebileceğini söylemektedir. Çünkü Allah-u Teâlâ bu ikramı dilediğine verir.

Metin:

3- Bilen kişinin içinden tevil etmesi. Yani yaptığı tevili sadece kendisi ve böyle bir tevil yaptığıını Allah-u Teâlâ bilir, başka kimse bilmez.

Bilen kişinin “الإستواء (istiva)” ve “فَوْق (fevk: üst)” lafızlarından kastedilen mana konusunda içinden yaptığı tevil hususunda üç ihtimal olabilir:

a) Düşündüğü mana katidir, bunda herhangi bir şüphesi yoktur.

b) Düşündüğü mana şüphelidir.

c) Düşündüğü mana aqlabuzzanla böyledir.

Eğer düşündüğü mana kati ise ona inanması gerekir. Eğer düşündüğü mana konusunda kalbinde şek ve şüphe varsa ondan uzak durup şüpheli olarak düşündüğü mananın, Allah-u Teâlâ ve Rasulü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözünden kastedilen mana olduğuna hükmetmemelidir. Çünkü Allah ve Rasulü, onun şek ve şüphe ile tercih ettiği manadan başka bir manayı kastetmiş olabilirler. O halde düşündüğü mana konusunda şüphe eden kişiye vacip olan, duraklamaktır.

Eğer düşündüğü mana aqlabuzzanla dayanıyorsa bilmen gerekir ki zannın iki yeri vardır:

Birincisi: Aqlabuzzanla tercih ettiği mananın Allah hakkında caiz olduğunu kesin bilir; fakat Allah-u Teâlâ'nın muradının, caizliğini kesin olarak bildiği mana olup olmadığı konusunda tereddüdü vardır.

İkincisi: Aqlabuzzanla düşündüğü mana, Allah hakkında caiz olmasına rağmen bu şeyin gerçekleşmiş olup olmadığı konusunda tereddüdü vardır.

Açıklama:

İmam Gazali burada üçüncü bir tevil durumundan bahsediyor ki bu, bilen kişinin kendi kendine tevil etmesi ve bu tevilin Allah ile onun arasında kalması, kimsenin bilmemesidir.

İmam Gazali “الإستواء (istiva)” ve “فَوْقَ (fevk: üst)” kelimele-ri üzerinden bilen kişinin kendi kendine yaptığı tevilin kesinlik açısından üç durumu olduğunu ve bunlara karşı bilen kişinin ne yapması gerektiğini açıklıyor. Şöyle ki:

1) Bilen kişinin tevil ettiği mana kesindir yani bunda bir şüphesi yoktur. Eğer böyle olursa bilen kişinin bu manaya inanması gerekir.

2) Bilen kişinin tevil ettiği mana şüphelidir. Eğer böyle olursa o manadan uzak durması ve manayı söyleyene (Allah'ın kavli ise Allah'a, Rasulün kavli ise Rasule) havale etmesi gerekir. Şayet bu manaya inanırsa Allah'ın veya Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in muradı hakkında zanla hüküm vermiş olur.

3) Bilen kişinin tevil ettiği mana galip zanla böyledir. Bu durumda zannının iki şeye taalluku vardır:

Birincisi; galip zanla düşündüğü mana Allah hakkında kesin olarak caizdir ancak bu lafzın Allah hakkında caiz olan başka manaları da bulunmaktadır. Bu durumda Allah-u Teâlâ'nın bu caiz olan manalardan hangisini kastettiği konusunda şüphe hâsıl olur.

İkincisi; galip zanla düşündüğü mana Allah hakkında caizdir fakat bu lafızdan Allah-u Teâlâ onun bilmediği caiz olan başka bir manayı kastetmiş olabilir mi, bu konuda tereddüt hâsıl olur.

Ardından İmam Gazali bu iki taallukun daha iyi anlaşılması için örnekler veriyor.

Metin:

Birincisine örnek:

“فَوْقَ (fevk: üst)” lafzını manevi yükseklik olarak tevil etmektir. Tıpkı “Sultan vezirin üstündedir.” yani “Sultan meritebe olarak vezirden üstündür.” sözünde olduğu gibi. Allah'ın her şeyden manevi olarak yüksekliğe sahip olduğu konusunda asla şüphemiz yoktur. Fakat Allah-u Teâlâ'nın; **“Onlar** (melekler, hep ibadet ve itaat üzere olmalarına rağmen meritebe olarak) **üzerlerinde olan Rablerinden** (sulta, kuvvet ve kudretinden dolayı) **korkarlar.**” (el-Nahl: 50) ayetindeki “فَوْقَ (fevk: üst)” lafzına dair şöyle bir tereddüdümüz olabilir: Bu lafızdan Allah-u Teâlâ hakkında manevi yüksek-

lik mi kastedilmiştir yoksa Allah'a layık olan başka bir mana mı kastedilmiştir? Şüphesiz bu lafızdan mekân yüksekliği kastedilmemiştir. Çünkü bu, cisim olmayan için imkânsız olduğu gibi cisimde sıfat olmayan için de imkânsızdır. Dolayısıyla yüce Allah hakkında asla bunu düşünmeyiz.

Açıklama:

İmam Gazali, bilen kişinin galip zanna dayanan tevilinin taalluk ettiği birinci şeye örnek olarak fevk lafzını ele alıyor. “فَوْقَ (fevk: üst)” lafzı; “Sultan vezirin üstündedir.” sözünde olduğu gibi manevi yükseklik olarak tevil edilebilir. Manevi olarak yüksek olma, Allah'a layık olan bir manadır. Zira Allah-u Teâlâ bütün mahlukattan mertebe olarak üstündür.

“**Onlar** (melekler, hep ibadet ve itaat üzere olmalarına rağmen mertebe olarak) **üzerlerinde olan Rablerinden** (sulta, kuvvet ve kudretinden dolayı) **korkarlar.**” ayetine gelince, burada Allah'a nispet edilen “فَوْقَ (fevk: üst)” lafzının Allah'a hem layık olmayan hem de layık olan manası vardır. Mekân yüksekliği manasının Allah'a layık olmadığını bildiğinden, bilen kişi zaten Allah'ı bu manadan takdis eder. Fakat Allah'a layık olan “manevi üstünlük” manasına gelince, acaba Allah-u Teâlâ'nın buradaki “فَوْقَ (fevk: üst)” lafzından kastettiği bu mudur yoksa Allah hakkında caiz olan başka bir mana mıdır? İşte bunu bilmediği için bilen kişinin yaptığı bu tevil hakkında kesin hüküm vermekten uzak durması gerekir.

Metin:

İkincisine örnek:

“Arşa istiva” lafzının tevilidir. Bu lafızla Allah-u Teâlâ, arşa özel bir şey yaptığını bildirmek istemiştir. Şöyle ki: Allah-u Teâlâ bütün âlem üzerindeki tasarrufunu ve âlemi tedbirini (idaresini) gökten yere arş vasıtasıyla yapar. (Bütün kâinatın kontrol ve idare merkezini arş kılmıştır.) Yani âlemde bir şey

yapmak istediğinde mutlaka bunu önce arşta yapar. (Böyle bir tevîl akla gelebilir.) Tıpkı bir ressam veya yazarın, beyaz kâğıt üzerinde bir resim veya kelimeyi şekillendirmeden önce o şeyi beyninde canlandırmasına benzer. Ya da bir mimarın, yapacağı binanın planını önce beyninde oluşturup sonra pratiğe uygulamasına benzer. Kalbin de kendi âlemi olan insan bedeni üzerindeki işleri beyin vasıtasıyla kontrol edilir. (Bilen kişi bu şekilde düşünebilir.) Ancak (arşa istiva lafzını “Allah arşı kontrol merkezi kılmıştır ve bütün kâinatı arştan yönetir.” manasında düşünürsek) Allah’a böyle bir şey yaptığını isnat etmenin caiz olup olmaması konusunda tereddüt ederiz. Bu, Allah onu vacip kıldığı için mi böyledir yoksa sünneti gereği mi böyledir? Bunun zıddı imkânsız olmasa bile...

Şunun gibi: Allah’ın sünneti gereği insan kalbi, ancak beyin vasıtasıyla bedenini yönetir. Eğer Allah-u Teâlâ dilerse insan kalbine, beyin olmaksızın bütün bedeni yönetme imkânı verir, Allah buna kadirdir. Fakat Allah-u Teâlâ ezeli iradesiyle kalbin ancak beyin vasıtasıyla bedeni yönetmesini istediğinden ve kadim ilminde bu sabit olduğundan dolayı bunun zıddının gerçekleşmesi imkânsızdır. Bu imkânsızlık, Allah’ın kudretinde bir kusur, acizyet olduğu için değil, ezeli iradenin ve ezeli ilmin aksinin olması mümkün olmadığı içindir.

Allah-u Teâlâ bu konu hakkında şöyle buyuruyor:

﴿وَلَنْ يَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾ ﴿٦٢﴾

“Allah’ın sünnetinde asla bir değişme bulamazsın.”
(el-Ahzab: 62)

Allah’ın sünneti (belli hâl üzere olmasını takdir ettiği şeyin o hâl üzere kalması) vacip olduğu için değişmez. Onun vacip oluşu, ezeli irade onu vacip kıldığı içindir (Allah bu

şeyin böyle olmasını irade etmiştir), yoksa kendisi bizatihi vacip değildir. Vacip kılınmasının sonucu da vacip olmasıdır. Bunun zıddının olması ise imkânsızdır. Kendisi bizatihi imkânsız olmasa bile Allah'ın ilminde böyle olmasından ve Allah'ın böyle irade etmesinden dolayı imkânsızdır. Eğer bu şeyin zıddının gerçekleşmesi imkânsız olmazsa, Allah'ın ezeli ilmi cehalete dönüşmüş, ezeli dilemenin olması da engellenmiş olur.

Ancak, Allah-u Teâlâ'nın istiva ile arşı bütün mülkün idare merkezi kılması aklen caiz olsa bile bu şey gerçekte olmuş mudur? Meseleleri derinlemesine düşünen akıl sahibi bir kimse bu konuda tereddüt edebilir, belki de var olduğunu zanneder (çünkü elinde kesin delil yoktur).

İşte bu, lafzın (istiva ve fevk lafızlarının) manası konusunda nefiste oluşan zannın misalidir. Birinci misalde bilen kişinin düşündüğü mana Allah-u Teâlâ hakkında sahih ve caiz olan bir mana olsa bile lafızdan kastedilen mananın bu olup olmadığı konusunda, ikincisinde ise düşündüğü mananın Allah-u Teâlâ hakkında caiz olup olmaması konusunda zan hâsıl olmuştur. Bu ikisi arasında fark vardır.

Açıklama:

İmam Gazali galip zanna dayanan tevilin ikinci taallukuna arşa istiva meselesini örnek veriyor. Bilen kişi arşa özel bir nispetin olduğunu ve bunun Allah'a layık olduğunu bilir, istivanın Allah'a layık olmayan manalarından O'nu tenzih ve takdis eder. Sonra bu nispetten; Allah'ın, arşı kâinatın idare merkezi kılması ve bütün kâinatı oradan tasarruf etmesinin kastedildiğine dair mana galip zanla aklına gelebilir. Yani Allah kâinatta bir şey var etmek istediğinde mutlaka arşta yapar, arştan kâinata indirir. Ancak böyle bir şeyi Allah hakkında ispat etmek caiz midir değil midir; caizse bu, Allah vacip kıldığı için mi yoksa Allah'ın sünneti gereği mi böyle olmaktadır konusunda bir şüphe ve tereddüt hâsıl olur.

Yani galip zanla düşünölen mana konusundaki zan, ya Allah hakkında caiz olup sözden kastedilen mananın bu olup olmadığı noktasında söz konusu olur ya da Allah hakkında bu şey gerçekte olmuş mudur olmamış mıdır, Allah'ın irade ettiği bu mudur yoksa başka bir şey midir noktasında söz konusu olur.

Metin:

Eğer bu iki zandan biri akla düşer veya kalbe girerse, kişi bu zannı defetmek istese bile buna imkân bulamaz. Mutlaka o şeyi zannedecektir. Bu zannın birtakım zaruri sebepleri vardır ki, bunları defetmek mümkün değildir. Allah, hiç kimseye kaldıramayacağı yükü yüklemez. Fakat bu durumda yapması gereken iki şey vardır:

Birincisi: Hiçbir zaman nefsindeki zannı kesinliğe dönüştürmemeli, kendini bu mana hususunda mutmain kılmamalıdır. Zira hata etmiş olma ihtimali vardır. Bu nedenle düştüğü zanna dayanarak kendi kendine kesin hüküm vermemesi gerekir.

İkincisi: Nefsindeki manayı insanlara açıklarken kesin ifadelerle söylememelidir. Örneğin; “İstivadan kastedilen mana budur.” veya “Fevkten kastedilen mana budur.” dememelidir. Çünkü bu şekilde konuşmak, kesin bilmediği bir konuda hüküm vermesi demektir.

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ

كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ ﴿٣٦﴾

“Ey âdemoğlu! Bilmediğin şeyin peşine asla düşme. Muhakkak ki her kul kulağıyla dinlediği, gözüyle gördüğü ve kalbiyle idrak ettiği şeylerden sorumludur (bundan dolayı bu nimetleri şer için değil, hayır için kullan ki cezalandırılmayasın, mükâfatlandırılâsın).”

(el-İsra: 36)

Ancak “Ben böyle olduğunu zannediyorum.” demelidir. Böyle yaparsa kendi nefsi hakkında verdiği haber bakımından doğrudur. Zira bu durumda Allah’ın sıfatı ve kelamıyla ne kastettiği hakkında hüküm vermemiş; nefsi hakkında hüküm vermiş, kendi içinden geçeni bildirmiştir.

Açıklama:

İmam Gazali burada, bilen kişinin kendi kendine yaptığı tevil kesin olduğunda ona inanması, şüpheli olduğunda ise ondan uzak durması gerektiğini, ağılabuzzanla bu böyledir diye düşündüğünde ise bunun iki şeye taalluku olduğunu bildirdikten sonra bu tür bir teville karşı nasıl hareket etmesi gerektiğini beyan ediyor.

Öncelikle bilen kişi, zannettiği manaya asla kesin hüküm vermemeli, onu yakine dönüştürmemelidir. Eğer istiva ya da fevk lafızlarını zanla tevil etmiş ve bu, Allah’a layık bir mana ise hataya düşmemek için “Bu, Allah’a layıktır; lafızdan kastedilen bu mana olabilir.” der fakat asla “Kastedilen mana kesin budur.” diyemez çünkü kesin olduğunu bilmemektedir. Dolayısıyla “Ben böyle olduğunu zannediyorum.” dediği zaman zannına dair doğru söylemiş, Allah’ın muradı ve sıfatı hakkında hüküm vermeyip kendi zannı hakkında hüküm vermiş olur.

Metin:

Eğer “Bilen kişinin içinden geçirdiği zannı diğer insanlara söylemesi caiz midir? Aynı şekilde kesin olarak bildiği manayı insanlara anlatabilir mi?” denilirse şöyle deriz:

Bilen kişinin içindeki şey hakkında konuşması ancak dört şekilde olur:

- 1) Kendisiyle konuşması,
- 2) Anlayış konusunda kendisi gibi olan bir kişiyle konuşması,
- 3) Kendisi gibi olmayan fakat ilim elde etmek için çaba gösteren, zekâ ve anlayışı buna müsait olan kişiyle konuşması,

4) Avamla konuşması.

Eğer bilen kişinin, nefsinde düşündüğü mana kati ise bunu kendisine ve kendisi gibi olan bir kişiye söyleyebilir. Yine, kendisi gibi olmasa da ilim elde etmek için çabalayıp dünya ve şehvetlerine meyletmeyen, mezhep taassubuna sarılmayan, bildikleriyle insanlar arasında övünmeyen ve bildiklerini avama da anlatmayan bir kişiye söyleyebilir. İşte nefsinde düşündüğü manayı bu vasıftaki kişiyle konuşmasında bir beis yoktur. Çünkü o, marifete susamıştır; başka bir sebep için değil, sırf Allah hakkında olanı bilmek istemektedir. Böyle bir kimse göğsünde zahiri şekiller düşünebilir. Marifete olan susamışlığı, onu fasit tevellere sevk edebilir. Zira zahiri manalardan şiddetle kaçmaya çalışmak için teville müracaat edecektir. İlme layık olan kişiye ilim vermemek, ehli olmaya-na ilim vermek gibidir.

Avama gelince, ona hiçbir şey anlatmaması gerekir. Buradaki “avam” kelimesine, zikredilen sıfatlara haiz olmayan herkes dâhildir. Onun misali, daha önce de zikrettiğimiz gibi, süt emen çocuğa kaldıramayacağı sert yemekleri yedirmek gibidir.

Bilen kişinin zanla bildiği manayı kendi nefesine söylemesi ise mecburidir. İster zan ister şek isterse kati olsun, mutlaka nefis zihinde oluşan şeyleri kendi kendine konuşur. İnsan bundan kurtulamaz ve bunu engelleyemez (dolayısıyla bunda bir sakınca yoktur). Fakat bu şeyleri avama anlatmak şüphesiz caiz değildir. Hatta zanla bildiği manaları avama anlatmaması, kesin bildiği manaları anlatmasından daha yasaktır.

Zanla bildiği manaları kendisi gibi marifet derecesine sahip olanlarla ya da marifete hazır olanlarla konuşmasına gelince, bu konuda kesin bir hüküm yoktur.

Birinci ihtimal: Konuşması caizdir fakat kesin ifadeler kullanmadan “Ben böyle olduğumu zannediyorum.” şeklinde konuşmalıdır. Ancak bu şekilde doğru söylemiş olur.

İkinci ihtimal: Konuşması yasaktır; çünkü zannını başkasıyla konuşmamak gücü nispetindedir. Eğer bunu başkasıyla konuşursa, Allah'ın sıfatı ya da kelamından kastettiğinin ne olduğu konusunda zanla hüküm vermiş olur. Dolayısıyla bunda tehlike vardır. Bir şeyin mubah oluşu ya nasla ya icmayla ya da nas üzerine bina edilmiş kıyasla anlaşılır. Oysa böyle bir durumda konuşmanın mubah olduğuna dair herhangi bir delil yoktur, bilakis Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ

كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ ﴿٣٦﴾

“Ey âdemoğlu! Bilmediğin şeyin peşine asla düşme. Muhakkak ki her kul; kulağıyla dinlediği, gözüyle gördüğü ve kalbiyle idrak ettiği şeylerden sorumludur (bundan dolayı bu nimetleri şer için değil, hayır için kullan ki cezalandırılmayasın, mükâfatlandırılasın).”

(el-İsra: 36)

Açıklama:

İmam Gazali açıkladığı şeylere binaen, “Bilen kişinin, zannettiği manayı veya kat'i olarak düşündüğü manayı bir başkasına anlatması caiz midir değil midir?” diye bir soru gelirse buna cevaben konuşmanın; kendi kendine, kendisi gibi olana, kendisi gibi olmasa da anlayış ve kapasitesi müsait olana ve avama yönelik olmasıyla dört şekilde söz konusu olacağını bildirip şöyle diyor:

“Kesin hüküm verdiği manayı kendisine ve kendisi gibi olana anlatmakla birlikte kendisi gibi olmasa da yetenekli, anlayış ve kapasitesi müsait olan, ihlaslı, şehvetlere uymayan, bildikleriyle övünmeyen ve bildiklerini avama anlatmayacak olan kişilere anlatabilir. Ancak düşündüğü mana kat'i olsa bile bunu kesinlikle avama anlatmamalıdır.

Zannettiği manaya gelince; mecburen kendi kendine konuşacaktır çünkü nefis düşündüğü manayı zihninden defe-

demez ve bu, onun gücünü aşar. Bu durumda yapması gereken, düşündüğü mananın zan olduğuna inanıp kati olduğuna hükmetmemektir. Avama anlatması ise kesinlikle caiz değildir hatta bu, kesin bildiği manayı söylemesinden daha tehlikeli ve yasaktır.

Kendisi gibi olan ve kendisi gibi olmasa da yetenekli, anlayış ve kapasitesi uygun olan kişilere anlatıp anlatamayacağı ise ihtilaflıdır. Bir görüşe göre kesin ifadeler kullanmadan, zannı hakkında hüküm vermek suretiyle “Ben böyle zannediyorum” diyerek anlatabilir; bir görüşe göre ise -ki İmam Gazali'nin tercih ettiği görüş de budur- zannını başkasına anlatmamak gücü nispetinde olduğundan ve bunu yapmasının caizliğine dair herhangi bir delil olmadığından anlatamaz.

Metin:

Eğer şöyle denilirse: “Üç şey, zanla konuşmanın caiz olduğuna delalet eder. Bunlar:

Birincisi: Doğru konuşmanın mubah olduğuna delalet eden delil. Bilen kişi, sözünde doğrudur. Çünkü o, ancak zannettiği şeyi haber veriyor.

İkincisi: Müfessirler Kur'an-ı Kerim'i zanla tefsir ederler ve her söylediklerini Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duymuş değildirler. Bilakis sözleri, içtihatla istinbat edilmiş şeylerdir. Bundan dolayı müfessirlerden çeşitli ve birbirine zıt görüşler çoğalmıştır.

Üçüncüsü: Tabiin, sahabeden mütevatir derecesine ulaşmamış, haberi ahad olarak gelen müteşabih haberleri nakletmenin caiz olduğu konusunda icma etmiştir. Yine, adaletli kimsenin (kendisi gibi) adaletli bir raviden nakletmesinin caiz olduğuna dair icma vardır. Hâlbuki adaletli bir tek kişinin sözünde zan hâsıl olur.” Bunlara şöyle cevap veririz:

Birinci delile cevap: Söylenmesi mubah olan doğru, söylendiğinde kendisinden zarar geleceğinden endişe duyulmayan doğrudur. Bu zanları yaymak ise her ne kadar anlatırken kesin ifadeler kullanmadan zan olduğu belirtilmiş ve böylece doğru söylenmiş olsa da zararsız değildir. Şöyle ki: Bu zannı duyan bir kimse ondan mutmain olur ve ona zan olarak değil, kesin olarak inanır. Böylece Yüce Allah'ın sıfatı hakkında ilimsizce hüküm vermiş olur. Bu ise tehlikelidir.

Nefis, zahirde müşkil olan şeylerden uzak durur. Şayet rahatlayacağı bir mana bulursa, zanna dayalı olsa bile bundan mutmain olur ve buna kesin olarak inanır. Kesin olarak inandığı bu şey belki yanlış olabilir. Böylece kesin olarak inandığı için Yüce Allah'ın sıfatları hakkında batıl bir şeye inanmış ya da Allah hakkında, Allah'ın kelimasında geçmeyen bir hüküm vermiş olur.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, zanna dayanan tevilin avama anlatılmasını mutlak surette yasaklayıp bilen kişinin kendi seviyesinde olan ya da kendi seviyesinde olmasa da anlayış, zeka, ihlas bakımından anlatılanı kaldırabilecek kapasitede olanlara anlatması hususunda ihtilaf olduğunu belirttikten ve kendisinin, caiz olmadığı görüşünü tercih ettiğini ifade ettikten sonra zanla konuşmanın mubahlığına delil olabilecek üç şeyi soru olarak sunuyor:

Birinci delil: Doğru konuşmak mubahtır ve buna delalet eden deliller vardır. Kişi “Ben böyle zannediyorum” diyerek zannını haber verdiğinde doğru söylemektedir. Bir kimseyi doğruyu söylemekten hangi sebep engeller ki?

İkinci delil: Müfessirler Kur'an-ı Kerim'i tefsir ederlerken söylediklerini Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duymuş değillerdir; ondan duymadıkları şeyleri, içtihatlarına dayanarak söylemektedirler. Zaten bundan dolayı müfessirlerden birbirlerine muhalif nice görüşler gelmiştir.

Üçüncü delil: Sahabelerin tek olarak naklettiği ve mütevatir derecesine ulaşmayan haberleri nakletmenin ve adaletli kişinin adaletli olan birinden haber nakletmesinin caiz olduğu konusunda tabiin icma etmiştir. Oysa bu gibi haberlerde kesinlik değil, zan vardır.

Bu delillere karşı İmam Gazali kendi tercih ettiği görüşü savunacak şekilde cevap vermeye başlamaktadır. İlk delile verdiği cevap şöyledir:

“Doğruyu söylemek her hâlükârda mubahtır, denilmez. Eğer söylendiğinde herhangi bir zarar söz konusu olmayacaksa bu doğruyu söylemek mubahtır. Fakat söylenmesi hâlinde zarar söz konusu olacaksa böyle bir doğruyu söylemek mubah olmaz. Şu bir gerçektir ki her zannı anlatmak zararsız değildir, velev ki anlatan kişi bunun bir zan olduğu-

nu, kesin olmadığını söylesin. Çünkü insanın nefsi anlamadığı söze karşı huzursuzdur ve mutmain olacağı bir mana arar. Eğer bilen kişi zannını başka birine anlatırsa, bunun zan olduğunu söylese bile, nefsi huzursuz olan kişi bu manaya sarılır, kesin olduğuna inanır ve bu manada mutmain olur, böylece nefsinin bu manayla teskin eder. Bu durumda Allah-u Teâlâ hakkında ilimsizce zanna dayalı bir hüküm vermiş, eğer bu zan hata ise *-ki böyle bir ihtimal vardır-* Allah hakkında batıl bir şeye inanmış olur. İşte böyle bir tehlike söz konusu olduğundan zannı başkasına anlatmak caiz değildir.”

Metin:

İkinci delile cevap: Müfessirlerin zanna dayalı olarak söyledikleri sözlerdir. Bu delili bu konuda geçerli saymıyoruz. Çünkü Yüce Allah’ın istiva, fevk ve diğer sıfatlarıyla ilgili müfessirlerin zanla söylediklerini kabul etmeyiz. Müfessirler zaten fihhi hükümlerde, nebiler ve kâfirlerin halleriyle alakalı anlatılan hikâyelerde, vaaz verirken insanların örnek alacağı bazı meselelerde ve hata yapıldığında büyük tehlike arz etmeyen meselelerde aglabuzzanla hüküm vermişlerdir.

Açıklama:

İmam Gazali zannı başkasına anlatmanın caizliğine dair sunulan ikinci delilin, yani müfessirlerin Kur’an’ı bizzat Rasulullah’tan duyarak değil içtihatlarına dayanarak açıklamalarının bu konuda delil olmayacağını söyleyip nedenini şöyle açıklamaktadır:

“Müfessirlerin içtihatlarına dayanarak açıklamalarda buldukları meseleler; fikhî hükümler, nebiler veya kâfirlerin durumuyla ilgili anlatılan kıssalar, vaazlarda insanlara örnek olması için anlatılan ve hata yapılsa bile büyük tehlikesi olmayan şeylerdir. İstiva, fevk ve bunlar gibi Allah-u Teâlâ’nın sıfatları hakkında ise zanla konuşmazlar. Zira bu konuda tehlike ve vebal söz konusudur. Tehlikenin söz konusu olduğu durumlardan, sadece bir ihtimal bile olsa kaçınılması gerektiği görüşündeyiz.”

Metin:

Üçüncü delile gelince; bazıları şöyle dediler: “Bu babda sadece Kur’an’da geçen ve Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den mütevatir olarak gelen rivayetlere itibar edilir, çünkü bunlar ilmi ifade eder. Haberi ahada gelince; haberi ahadın bu konuda ilmi ifade ettiği kabul edilmez. Tevile meyledenlerin teviliyle uğraşmaz ya da tevil etmeden hadisi olduğu gibi nakledenlerin naklettikleri hadisleri önemsemeyiz. Çünkü bu ikisi de zanla hüküm vermek ve ona güvenmektir.”

Onların söyledikleri bu söz, doğruya uzak değildir fakat zahire göre selevi salihinin takip ettiği yola muhaliftir. Çünkü selevi salihinin, haberi ahad olan zanni haberleri adaletli kişilerden kabul etti, rivayet etti ve bunların sahih olduğunu söyledi.

Buna iki şekilde cevap verilir:

Birincisi: Tabiin şer’i delillerden öğrenmiştir ki, adaletli olan kişi bir haber verdiğinde onu yalancılıkla itham etmek caiz değildir, özellikle de Allah-u Teâlâ’nın sıfatları konusunda. Ebu Bekir Sıddık *radıyallahu anh* Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den bir haber rivayet edip “Resulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in şöyle dediğini duydum.” derse onun rivayetini reddetmek; onu yalanlamak, uydurma bir şey söylediğini veya sehven Rasulullah’a bir şey nispet ettiğini söylemek demektir.

İşte tabiin, bu gibi adaletli kişiler Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den bir haber rivayet ettiklerinde onları yalancılıkla itham etmenin caiz olmadığını şer’i delillerle bildikleri için adaletli olan Ebu Bekir *radıyallahu anh*’ın sözünü kabul edip şöyle rivayet ettiler: “Ebu Bekir dedi ki: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle dedi...” Aynı şekilde diğer adaletli sahabeler hakkında da böyle davranmışlardır: “Enes dedi ki: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle dedi...” Tabiinde de durum böyledir. Adaletli bir tabiin sahabeden rivayet etmiş ve sahabe de Rasulullah’tan rivayet etmişse diğer tabiinler bunu kabul eder, rivayet eder ve yayarlar.

Sahabelerden adaletli ve takvalı kişiler Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında haber verdiklerinde onları yalancılıkla itham etmenin caiz olmadığı şer’i delillerle sabittir fakat buna kıyas ederek tek kişinin zannını kabul etmenin

gerekli olduğu söylenemez ve fertlerin zannı, adaletli kişilerin rivayetleri ile aynı tutulamaz.

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِتْمٌ﴾ ۱۲

" Muhakkak ki zannın bir kısmı (mu'minler hakkındaki kötü zan), günahtır. " (el-Hucurat: 12)

Şâri' (Allah): "Adaletli olan kişi size bir şeyi haber verirse onu tasdik edin, kabul edin, nakledin ve yayın." dediğinde bu habere dayanarak asla "Nefsinizin zanlarla size konuştuğu her şeyi kabul edin ve rivayet edin." denilmez. Şeriatin naslarından asla böyle bir hüküm çıkmaz. Bundan dolayı şöyle diyoruz: Bu tür şeyleri adaletli olmayan bir kimse rivayet ederse onun rivayetinden yüz çevirmek, bunu rivayet etmemek gerekir. Yine insanlara vaaz verirken, misaller ve buna benzer şeyler anlatırken nakilde ihtiyatlı davranmak gerekir.

İkincisi: Sahabeler bu haberleri kesin olarak işittikleri için rivayet ediyorlardı. Kesin olarak işittikleri şeylerden başkasını nakletmiyorlardı. Tabiin ise onların rivayetlerini kabul edip onlardan naklettiler ve "Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle dedi." demeyip "Fılan sahabe şöyle dedi: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle dedi..." dediler. Onlar bunu söylerken doğru söylemişlerdir.

Tabiin âlimleri, sahabelerin rivayet ettiği haberleri, bazı insanların yanlış anlayabileceği birtakım lafızlar ihtiva ettiğinden dolayı rivayet etmeyi ihmal etmedi. Çünkü her hadisin teşbihi düşündüren lafızlarından başka, ihtiva ettiği birtakım faydaları vardır ve bu faydaların zanni olmayan gerçek manasını, bilen kişiler anlar. Örneğin, sahabeler şöyle rivayet etmişlerdir:

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Yüce Allah her gece dünya semasına iner ve şöyle buyurur: Bana dua eden yok mu, duasına icabet

edeyim? Benden mağfîret dileyen yok mu, ona mağfîret edeyim?"⁽⁴⁹⁾

Bu hadis, gecenin sonunda kıyamu'l-leyl yapmaya teşvik etmek için zikredilmiştir. Bundan dolayı hadisin, insanları ibadetlerin en faziletlisi olan teheccüd yapmaya teşvik etme ve harekete geçirmede büyük bir etkisi vardır. Bu hadis bazı kimselerce yanlış anlaşılabilir lafzından dolayı rivayet edilmeyip terk edilseydi, bu muazzam fayda iptal edilmiş olurdu ki böyle bir faydayı ihmal etmek asla caiz değildir.

Ayrıca bu hadisin içinde, bazı kimselerin yanlış anlayabileceği sadece "التَّوَلُّوا" (nüzul: inme)" lafzı vardır. Bu, ancak çocuk ve akıl bakımından çocuk hükmünde olan avamın yanlış anlayabileceği bir sözdür. Bilen kişinin avamın kalbine tenzih ve takdisi yerleştirmesi çok kolaydır. Avamın "التَّوَلُّوا" (nüzul: inme)" lafzını okuduğunda aklına Allah hakkında imkânsız olan inmenin zahiri manasının ve suretinin gelmesi için bilen kişinin avama şöyle demesi yeter:

"Eğer Allah-u Teâlâ'nın dünya semasına inmesi bize yaklaşmak ve çağrısını duyurmak için ise biz O'nun çağrısını işitmedik. O zaman senin aklına gelen bu inmede ne gibi bir fayda söz konusu oldu? Hâlbuki O, arştan veya en yüksek semadan bizi çağırabilir. İnmeye niye ihtiyacı olsun ki?"

İşte avama bu kadar söylendiğinde avam rahatlıkla anlar ki hadisteki "التَّوَلُّوا" (nüzul: inme)" lafzının zahiri manası batıldır, bu kastedilmemiştir.

Bunun misali; doğuda olan bir kişinin batıda olan bir kişiye sesini duyurmak için batıya doğru birkaç adım ilerleyerek onu çağırmaya başlamasına benzer. O kişi bilir ki batıdaki kişiye birkaç adım yaklaşmak sesini batıdakine duyurmaz. Bu durumda attığı birkaç adımın batıl bir amel olduğunu

(49) Beyhaki, el-Esmâu ve'l-Sifât, hadis no: 944.

anlar ve bu, ancak deli olan kişilerin yaptığı bir ameldir. Akıllı olan bir kimsenin aklına asla böyle bir düşünce gelmez.

İşte avama bu kadar anlatıldığında kesinlikle nüzul suretini reddeder ve "النُّزُولُ (nüzul: inme)" lafzından nüzul suretini anlamaz. Buna, Allah-u Teâlâ'nın cisim ve cismi gerektiren şeylerden münezzehtir olduğu bilgisini ekler ve cisim olmayan şeylerin intikal etmesinin imkânsız olduğunu bilirse, intikal olmadan inmenin imkânsız olduğunu bilmesi gibi, "النُّزُولُ (nüzul: inme)" kelimesini okuduğunda asla aklında nüzul sureti oluşmaz. Bundan anlaşılıyor ki bu gibi haberlerin naklinde çok büyük faydalar vardır, zararı ise azdır. Bu duruma kıyas edilerek nefislerde oluşan zanları anlatmak bununla eşit tutulamaz.

Bunlar, zanni olan tevilleri anlatıp anlatmama konusunda âlimlerin içtihat yollarıdır.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* burada, zannı başkasına anlatmanın caiz olduğu konusunda getirilen üçüncü delile cevap vermektedir. Üçüncü delil; sahabelerin müteşabih haberleri mütevatir olmadığı halde rivayet edip bu rivayetleri adaletli kişilerin nakletmesi, böyle bir naklin zan hâsıl olmasına rağmen, caiz olduğunda tabiin âlimlerinin icma etmeleridir. İşte bu konuda İmam Gazali'nin verdiği cevap şöyledir:

Bazı kimseler derler ki: "Allah-u Teâlâ hakkındaki müteşabih lafızlar konusunda itibar edilecek haberler, ancak Kur'an'dan bize ulaşan ya da Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den mütevatir olarak gelen haberlerdir. Bunların dışındaki haberlere bu konuda itimat edilmez. Tevil etmeye meylî olan ya da sadece rivayetle yetinen kimselerin teviliyle meşgul olmayız çünkü bu, zanla hüküm vermek demektir."

İmam Gazali, onların söylediklerinin tamamen yanlış ya da doğruya uzak olmadığını söylemekte, ancak zahiren sele-

fin takip ettiği yola muhalif olduğunu; çünkü selefin bu konudaki ahad haberleri kabul edip sahih dediğini belirtmekte, sonra da üçüncü delile iki yönden cevap vermektedir:

Birincisi: Tabiinin şer'i delillerden öğrendiğine göre adaletli bir kişiyi yalancılıkla itham etmek caiz değildir, bilhassa Allah-u Teâlâ'nın sıfatları konusundaki rivayetlerinde. Örneğin Ebu Bekir *radıyallahu anh* "Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu..." diyerek ondan duyduğu bir sözü nakletmişse bu rivayet reddedilmez, eğer reddedilirse onun yalan söylediği veya yanılarak Rasulullah'a, onun söylemediği bir şeyi nispet ettiği iddia edilmiş olur. Bu ise şer'an caiz değildir. Bu sebeple tabiin, sahabelerin âdil olduklarını bildiği için onların rivayetlerini nakletmiş ve naklederken "Fılan sahabe şöyle dedi: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu..." demiştir. Tabiin için de aynı şey söz konusudur. Eğer Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den haber nakleden sahabenin haberini âdil bir tabiin nakletmişse diğer tabiin de onun rivayetini nakletmiş ve yaymıştır.

Şu halde sabit olmuştur ki adalet ve takva ehli kimselerin Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den haber verdikleri şeyler konusunda onları yalancılıkla itham etmek şer'an caiz değildir; fakat bu, fertlerin ayet ya da hadislerde Allah hakkında geçen müteşabih sözlerin manalarına dair zanlarını nakletmelerinin de caiz olduğu manasına asla gelmez. Böyle bir kıyas yanlışdır ve adaletli kimselerin rivayetleriyle bir tutulamaz. Allah-u Teâlâ'nın "Adaletli kimse size bir haber verdiğinde onu tasdik edin, nakledin ve yayın." demesi, nefislerin zanlara dayalı olarak konuştuğu her şeyi kabul edip nakletme ve yayma konusuna asla delil olmaz. Bu sebeple adaletli olmayan kişi zannını haber verirse bunu rivayet etmemek; kıssalar anlatırken, misaller verirken vb. şeyler naklederken ihtiyatlı davranıp ona göre rivayetleri nakletmek gerekir.

İkincisi: Tabiin, bir hadis rivayet ederken "Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu..." demez, "Fılan sahabe dedi ki: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle bu-

yurdu...” diyerek rivayet ederdi. Dolayısıyla onlar verdikleri haberde doğru söylüyorlardı. Eğer Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den duymadıkları halde “Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu...” deselerdi o zaman yalancı olurlardı fakat böyle yapmadılar.

Bunu belirttikten sonra İmam Gazali, tabiin âlimlerinin sahabelerin rivayet ettikleri bazı haberleri, içerisinde insanların yanlış anlayabileceği birtakım lafızlar geçtiği halde, neden ihmal etmeyip de rivayet ettiklerine açıklık getirmektedir: Tabiinin bu gibi haberleri rivayet etmesinin sebebi; o müşkil lafızdan ziyade, büyük faydalar içeriyor olmasıdır. Bilen kişi bu haberin gerçek manasını anlar ve bu haber onun için zanni olmaz.

İmam Gazali mesele daha iyi anlaşılın diye sahabelerin Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den naklettikleri; **“Yüce Allah her gece dünya semasına iner ve şöyle buyurur: Bana dua eden yok mu, duasına icabet edeyim? Benden mağfiret dileyen yok mu, ona mağfiret edeyim?”** hadisini örnek getiriyor ve hadiste “Allah’ın inmesi” sözünden başka farz dışındaki ibadetlerin en faziletlisi olan kıyamu’l-leyle teşvikin söz konusu olduğunu ifade ediyor. Zira bu hadiste, Allah-u Teâlâ’nın gecenin sonunda yapılan dualara icabet edeceği bildirilmiştir ki bunun gece namazını kılma, gecenin sonunda dua etme için harekete geçmede çok büyük etkisi vardır. Eğer bu hadis içindeki müşkil sözden dolayı ihmal edilip nakledilmeseydi bu muazzam fayda da sağlanamamış olacaktı.

Bu önemli noktaya dikkat çektikten sonra İmam Gazali, hadiste geçen müşkil söze karşı avamın kalbine takdis ve tenzihi yerleştirmenin çok kolay olduğunu basit bir akıl yürütmeyle ispat ediyor. Avamın aklına hadisteki "التَّوَلُّوا" (nüzul: inme)" lafzından Allah hakkında imkânsız olan bir mana gelmesin diye bilen kişinin avama şöyle sorması yeterlidir: “Allah-u Teâlâ dünya semasına bize yaklaşmak ve çağrısını

işittirmek için mi iniyor? Eğer böyle ise biz herhangi bir çağrı işitmedik. O halde böyle bir inmenin ne faydası vardır? Hâl-buki Allah, arştan veya en yüksek semadan bize çağrısını işittirmeye kadirdir. Neden böyle bir inmeye ihtiyacı olsun ki?”

İşte avama aklını çalıştıracak böyle bir soru sormak bile, inme lafzının lügatteki gerçek manasının yani yukarıdan aşağıya hareket etme, bir yerden bir yere intikal etme olmadığını, bu mananın Allah hakkında batıl ve imkânsız olduğunu anlaması için yeterlidir.

Ardından tenzih ve takdis avamda daha iyi pekişsin diye bilen kişi şöyle bir örnek verebilir: “Biri doğuda, biri batıda olan iki kişiyi düşün. Doğudaki kişi batıdaki kişiye sesini duyurmak istiyor ve birkaç adım batıya doğru ilerliyor. Şüphesiz bu birkaç adım onun sesini batıdaki kişiye duyurması için yeterli değildir. Buna rağmen böyle yaparsa o kişinin akıllı olduğu söylenemez, bu ancak delinin yapacağı iştir.”

İşte bu örnekle de avamın zihninden nüzulün gerçek sureti kesinlikle gider ve kastedilen mananın bu olmadığı konusunda emin olur. Son olarak bilen kişi ona; Allah-u Teâlâ'nın cisim ve cismaniyeti gerektiren her şeyden münezzeh olduğunu, hareketin, bir yerden bir yere intikalin ancak cisimlerin özelliği olduğunu dolayısıyla bunun Allah hakkında imkânsız olduğunu söylerse hem avamın aklında teşbihe dair hiçbir eser bırakmaz ve kalbine takdisi sağlam bir şekilde yerleştirir hem de hadisten elde edilen büyük faydayı ona ulaştırmış olur. Bu duruma kıyas edilerek nefislerde oluşan zanları anlatmanın cevazlığına hükmedilemez zira bahsettiğimiz meselede fayda büyük, zarar küçük iken nefislerin zannını anlatmada zarar ve tehlike büyüktür.

Bu açıklamalarla İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* zanna dayalı olan tevili anlatıp anlatmama konusunda âlimlerin içtihadı görüşlerini nakletmiş oldu.

Metin:

Zanni olan tevilin anlatılıp anlatılmayacağı konusunda başka bir yön daha vardır. Buna ise soran veya dinleyen kişinin durumuyla ilgili karinelere bakılarak hüküm verilir. Şayet zanni olan tevil anlatıldığında soran kişinin ya da cevabı dinleyen kişinin bundan istifade edeceği düşünülürse ona anlatılır, eğer zarar göreceği düşünülürse anlatılmaz. Zanni olan tevil anlatıldığında soran ya da dinleyen kişinin istifade mi edeceği yoksa zarar mı göreceği bilinmiyorsa, işte bu durumdaki zanni anlatmamak gerekir.

Nice insanlar vardır ki bu sözleri okuduğunda bunların ince manalarını öğrenmek aklına gelmez ve nefsinde sözlerin zahirinden dolayı bir sorun hissetmez. İşte böyle bir kimseye bu lafızların tevilini söylemek hiç düşünmediği, rahatsız olmadığı ve hatta aklına bile gelmeyen şey konusunda onu düşündürmeye başlar ve rahatsız olmaya sevk eder. Bu gibi kimselere tevil zikretmemek gerekir.

Bazı insanlar da vardır ki bu lafızların zahirine baktığında (lafızların zahiri teşbihi çağrıştırdığı için) Rasul hakkında nefsinde, "Resul, Allah'ı mahlukata benzetiyor." şüphesi uyanır ya da Rasulün bu sözlerini inkâr eder. İşte böyle kimselere zanni olan teviller anlatılabilir. Hatta tecsim gördüğü kelimelerin başka ihtimalli manasının zikredilmesi onun için faydalı olur ve onu mutmain kılar. İşte bu gibi kişilere zanni tevil zikretmekte bir beis yoktur. Çünkü bu, onun hastalığının ilacıdır. Hâlbuki ona ilaç sayılan şey, başkasına verdiğinde onu hasta eder.

Ancak bu zanni olan tevilleri minberlerde anlatmamak gerekir (cemaatte her türlü insan olur ve bunların her birinin durumunu bilmek güçtür). Çünkü bu, dinleyen kimselerin çoğunda şüpheleri harekete geçirir. Oysa insanların çoğu tevil ettiğimiz şeylerin gafilidirler (bu sözleri okuduklarında istenen manayı anlar ve kötü zanlar akıllarına gelmez) ve nefislerinde herhangi bir şüphe söz konusu değildir. Dolay-

sıyla bu zanni olan tevillerin anlatılması çoğu zaman iyi bir sonuç meydana getirmez.

İlk selefî salihin zamanındaki Müslümanlar istenen manayı anlayıp geçiyor, kötü zanlar akıllarına gelmiyordu; kalpleri de şüphelerden sakın idi. O dönemde kalplerde şüpheleri harekete geçirmemek için mübalağalı bir şekilde tevilden kaçınılmıştı. Kim onlara muhalefet ediyor yani zanni tevilleri insanlara anlatıyorsa kendisi fitneyi harekete geçiren ve kalplere şek ve şüpheleri sokan kimse sayılıyor ve günah işlemiş oluyordu. Bizim zamanımızda ise tecsim fitneleri şehirlerde yayılmıştır. Dolayısıyla bu fitneleri ortadan kaldırmak için ve kalplere şüpheler, akıllara sapık düşünceler gelmesin diye zanni tevilleri anlatanlar mazur görülürler ve böyle yapan kişinin kınanması sahabe zamanındaki kişinin kınanmasından daha az olur.

Açıklama:

İmam Gazali, bilen kişinin ayet ya da hadislerde Allah hakkında geçen müteşabih sözler hakkında galip zanla bir mana düşündüğünde bunu başkasına anlatmasının doğru olmadığına dair âlimlerin içtihadî görüşlerini naklettikten sonra meseleyi başka bir yönden ele alıyor ve duruma göre hareket edilmesi gerektiğini söylüyor.

Eğer bu zanni tevil söylendiğinde kişi bundan istifade edecekse ona anlatılabilir, fakat zarar göreceksa kesinlikle anlatılmamalıdır. Anlatıldığında faydası mı zararı mı olur, bu bilinmiyor ise anlatmamak gerekir.

Bazı kimselerin aklına, Allah hakkında müteşabih haberlerden Allah'a layık olmayan bir mana asla gelmez ve haberin siyakından genel manayı anlar, böylece kalbi sakindir. Örneğin bir avam, “**Allah’ın iki yed’i açıktır** (O’nun rahmeti, ikramı ve nimetleri boldur).” (**el-Maide: 64**) ayetini okuduğu zaman genel manayı yani Allah’ın cömert olduğunu anlar, geçer. Fakat onun yanında, “Ayetteki iki yed (el) Allah’ın sıfatı mıdır yoksa kudret manasında mıdır, bu gerçek

manada mıdır yoksa tevil mi edilmelidir.” gibi meselelere girilirse aklına hiç gelmeyeceği şeyler getirilmiş, bu konuda düşünmeye sevk edilmiş olur. Dolayısıyla bu gibi kişilerin kalbini, zanni tevilleri anlatarak harekete geçirmek yanlıştır, dolayısıyla onlara zanni teviller anlatılmamalıdır. Bazı kimseler de vardır ki bu haberler konusunda kalplerinde şeytanî düşünceler, vesveseler, şüpheler söz konusu olabilir ve belki Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında “Allah’ı mahlukata benzetiyor.” diye düşünüp yanlış bir inanca sahip olur, belki de Rasulullah’ın bu gibi sözlerini inkâra kalkışır. İşte böyle kimselere zanni tevil hatta tecsim ve teşbih olarak görüldüğü lafızların diğer manaları da anlatılır ki mutmain olsun ve sapık yollara gitmesin. Ona zanni tevil ya da lafzın ihtimalli olan diğer manalarının anlatılması bir ilaçtır, hâlbuki bu ilaç başkası için hastalık sebebi olabilir. Zira şüphesi olmayana anlatılırsa bu onun kaldıramamasına dolayısıyla hastalanmasına yani tehlikeye girmesine sebep olabilir.

Minberlerde vaaz verenlere gelince, zanni tevilleri topluluğa karşı anlatmak doğru değildir çünkü o toplulukta her çeşit insan bulunur; anlatmanın kim için faydalı, kim için zararlı olacağı kestirilemez; ayrıca insanların çoğunun zaten bu konuda kalpleri sakindir, anlatıp da harekete geçirmemek gerekir.

İmam Gazali burada önemli bir noktaya daha değiniyor: Sahabelerin zamanıyla, ilerleyen zamanlar bir değildir. Sahabeler zamanında Müslümanlar bu müteşabih sözlerin siyakından istenen manayı anlayıp geçiyor, müşkil lafzı tek olarak ele alıp üzerinde durmuyor, akıllarına teşbih ve tecsime dair en ufak bir şüphe gelmiyor idi. Bu sebeple kalplerde şüpheleri harekete geçirmesin diye mübalağalı bir şekilde teviden uzak duruluyor ve buna muhalefet edip teville kalkışan, bu tevil avama anlatan fitne uyandırmak isteyen kişi olarak görülüyordu. Böyle bir şeye hiç ihtiyaç olmadığından bunu yapan günah işlemiş oluyordu. İlerleyen zamanlarda ise bu konuda şüpheler uyanmış, şehirden şehre yayılmıştır.

İşte böyle bir zaman ve ortamda kalpleri fitnelerden arındırmak, şüpheleri bertaraf etmek için zanni tevilleri anlatanlar mazur görülmüş, sahabe zamanındaki anlatan kişiler kadar kınanmamıştır.

Metin:

“Zanna dayalı olan tevil ile kesin olan tevilini birbirinden ayırdınız. Acaba tevilin kesin olarak sahih olduğu nasıl anlaşılır?” denilirse, bunun iki şekilde anlaşılacağını söyleriz:

Birincisi: Verilen mananın Allah hakkında kesin olarak sabit olmasındandır. Örneğin; mertebe üstünlüğü. Mertebe üstünlüğü Allah hakkında kesin sabit olan bir manadır.

İkincisi: Kullanılan lafzın sadece iki ihtimalli manası vardır; bir manası Allah hakkında batıl olunca batıl olmayan ikinci mana anlaşılır. Bunun misali Allah-u Teâlâ'nın şu sözüdür:

﴿ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ ﴾ ﴿١٨﴾

“O (Allah), **kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahiptir).” **(el-En'am: 18)**

Arapçada “فَوْقَ (fevk: üst)” kelimesinin sadece iki manası vardır; ya mekân üstünlüğü ya da mertebe üstünlüğüdür. Takdis ve tenzihten dolayı Allah-u Teâlâ hakkında mekân üstünlüğü batıl olduğuna göre “فَوْقَ (fevk: üst)” lafzından Allah hakkında caiz olan tek bir mana kalır ki o da mertebe üstünlüğüdür. Dolayısıyla “O (Allah), **kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahiptir).” **(el-En'am: 18)** ayetindeki üstünlükten mertebe üstünlüğünü anlamak gerekir. Tıpkı şöyle denilmesi gibi: “Bey kölenin üstündedir.”, “Koca hanımının üstündedir.”, “Sultan vezirin üstündedir.” Asla bu sözlerden yer üstünlüğü anlaşılmaz, ancak mertebe üstünlüğü anlaşılır.

İşte Allah'ın kullarına olan üstünlüğünü de böyle bir üstünlük yani mertebe üstünlüğü olarak anlamak gerekir. Öy-

leyse “**O** (Allah), **kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahiptir).” ayetinde geçen Allah hakkındaki üstünlüğün merteye üstünlüğü olduğu kesindir ve ayetteki üstünlüğü bu manada anlamak doğrudur. Çünkü Arap dilinde “فَوْق” (fevk: üst)” kelimesi sadece iki manada kullanılır. Batıl olan mana alınmadığında batıl olmayan mananın kesin doğru mana olduğuna hükmedilir.

Göge istiva, arşa istiva sözüne gelince, "**istiva**" lafzı "fevk" lafzı gibi iki manayla sınırlı değildir. Eğer lafzın üç manası olur ve bunlardan biri batıl olup diğer ikisi Allah hakkında caiz ise bu iki caiz olan manadan birini seçmek zan ve ihtimalle olur, kesin doğru denilemez. Bundan dolayı bu gibi durumlarda bir mana seçerek tevil yapmamak gerekir.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, bilen kişinin Allah-u Teâlâ hakkında ayet veya hadislerde geçen müteşabih sözlere dair düşündüğü mananın kesin, şüpheli ve galip zanna dayalı olabileceğini belirtip her birine karşı nasıl hareket etmesi gerektiğini açıkladıktan sonra tevil edilen mananın kesin mi yoksa zanni mi olduğunun nasıl ayırt edileceğine ve zanni tevilin doğru olduğunun nasıl anlaşılacağına dair bir soru gelirse cevap olarak bunu anlamanın iki yolu olduğunu söylüyor:

Birincisi: Tevilde verilen mana Allah hakkında naslarla kesin olarak sabittir. Merteye üstünlüğüne sahip olmasının sabit olması gibi...

İkincisi: Lafzın iki manası vardır ve biri Allah hakkında caiz değil iken diğeri Allah hakkında caizdir. Caiz olmayan manadan Allah tenzih edildiğine göre geriye Allah hakkında caiz olan mana kalır ki bu, tevilde verilen mananın kesin olduğunu gösterir.

Bunun daha iyi anlaşılması için İmam Gazali, “**O** (Allah), **kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahip-

tir).” **(el-En’am: 18)** ayetini getirerek şöyle bir misal veriyor: Ayetteki “فَوْقَ (fevk: üst)” lafzının, biri mekân yüksekliği diğeri mertebe üstünlüğü olmak üzere sadece iki manası vardır. Lafzın lügatteki gerçek manası olan mekân yüksekliği Allah hakkında caiz değildir, takdis inancı Allah’ı bu manadan tenzih etmeyi gerektirir. Bu mana reddedildiğine göre geriye mecazi olan mertebe üstünlüğü manası kalıyor ki mertebe üstünlüğünün Allah hakkında caiz olduğu nasla sabittir. Öyleyse bu ayetten anlaşılması gereken mertebe üstünlüğüdür ve bu tevil kesindir. Fevk kelimesinin mekân yüksekliği dışında mertebe üstünlüğü manasında kullanılabildiği, “Bey kölenin üstündedir.” veya “Sultan vezirin üstündedir.” gibi sözlerde açıkça görülmektedir.

İmam Gazali tevilde verilen mananın kesin ve sahih olduğunu anlama yollarını beyan ettikten sonra zanni mananın nasıl anlaşılacağına geçiyor ve şöyle diyor:

Allah hakkında gelen müteşabih lafzın bazen üç manası olur. Lafzın lügatteki gerçek manası Allah hakkında batıl olduğundan bu mana Allah hakkında düşünülmez ve reddedilir. Kalan iki mana Allah hakkında caiz ise bunlardan hangisinin kastedildiği bilinemeyeceği için bu durumda zan hâsıl olur ve eğer bu iki caiz olan manadan biri tercih edilirse bu tercih ihtimale dayalı olacağından işte böyle bir tevil zanni tevil olur. Böyle durumlarda ihtimalli olan manalardan birini tercih ederek teville gitmemek gerekir.

Metin:

Kaçınılması gereken üçüncü husus:

Tasrif etmek (Lafza harf eklemek veya çıkarmak suretiyle lafzı türetmek)

Kur’an-ı Kerim’de “إِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ **(Allah arşa istiva etti)**” sözü geçtiğinde, “إِسْتَوَى (istevâ: istiva etti)” lafzını “مُسْتَوًى

(mustevin: istiva eden)", "يَسْتَوِي (yestevî: istiva ediyor)" şeklinde tasrif etmemek gerekir. Çünkü "مُسْتَوٍ عَلَى الْعَرْشِ (mustevin ala'l-arş: Allah arşa istiva edendir)" sözü, "arşa karar kılma" manasına "اِسْتَوَى (istevâ: istiva etti)" lafzından daha yakındır.

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَىٰ

﴿الْعَرْشِ﴾ ﴿١٢﴾

“Allah; gökleri, gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükseltmiş ve sonra arşa istiva etmiştir.”

(el-Ra’d: 2)

"Sonra arşa istiva etmiştir." sözünün yerine "O, arşa istiva edendir." denildiğinde bu söz "arşa karar kılma" manasına "arşa istiva etmiştir" sözünden daha yakındır. Aynı, Allah'ın şöyle buyurduğu gibi:

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ﴾

﴿٢٩﴾

“O (Allah) ki; yeryüzünde ne var ne yok hepsini sizler için yarattı. Sonra (zatına lâyık bir şekilde) göğe istiva etti...”

(el-Bakara: 29)

"Göğe istiva etti." sözü yerine "O, göğe istiva edendir." denildiğinde, "karar kılma" manasına daha çok yaklaşılr. Hâlbuki bu iki ayette "اِسْتَوَى (istevâ: istiva etti)" lafzı geçmektedir. Bu lafız bu şekilde kullanıldığında istiva fiili olmuş ve bitmiştir ama "مُسْتَوٍ (mustevin: istiva eden)" denildiği zaman istiva hâlâ devam etmektedir manası anlaşılır yani arşa karar kılma manası daha yakındır. Fakat "اِسْتَوَى (istevâ: istiva etti)"

lafzı kullanıldığında halkına yönelmiş ya da bu istivayla sahip olduğu mülkünü tedbir etmiştir. Buna göre kullanılan kelimenin tasrifı değiştirilince delalet ve ihtimalleri de değiştirilmiş olur. Bu sebeple manaları artırmaktan nasıl uzak duruluyorsa lafzı tasrif etmekten de öyle uzak durmak gerekir. Çünkü lafız tasrif edildiğinde ya manada artırma olur ya da eksiltme olur.

Açıklama:

Arapçada bir kelimeden birçok kelime türetilir. Her kelimenin bir aslı vardır ve bu asla birtakım harfler eklenerek birçok farklı mana elde edilir. Kelimeler kullanıldıkları cümlelerde asıl manalarından daha farklı manalara gelebilirler. İşte bu sebeple Kur'an-ı Kerim ayetlerinde geçen lafızları aynen Allah'ın buyurduğu şekilde söylemek gerekir. Eğer aynen söylenmez, tasrif edilirse yani kelimeye harfler eklenir veya eksiltirse bu kelimenin manası daha farklı anlaşılabilir ve çıkan bu yeni mana mahzurlu olabileceği gibi mahzurlu olan manaya daha yaklaştırılmış ya da istenen manadan daha uzaklaştırılmış da olabilir.

Örneğin Allah-u Teâlâ **el-Ra'd: 2** ayetinde “**Sonra arşa istiva etti.**” buyurmuştur. Ayetteki "إِسْتَوَىٰ (istevâ: istiva etti)" kelimesi "مُسْتَوٍ (mustevîn: istiva eden)" veya "يَسْتَوِي (yestevî: istiva ediyor)" olarak tasrif edilirse mana değişir ve Allah hakkında mahzurlu olan “karar kılma” manasına daha çok yaklaştırılır. Hâlbuki "إِسْتَوَىٰ (istevâ: istiva etti)" kelimesinin Allah hakkında mahzurlu olmayan manaları da vardır. Ayrıca ayette “ثُمَّ (sümme: sonra)” kelimesi geçmektedir yani bu istiva daha önce yokken sonra olmuştur; bu tabirle yapılan şeyin bir fiil olduğu daha çok anlaşılır. “مُسْتَوٍ عَلَى الْعَرْشِ (mustevîn ala'l-arş: Allah arşa istiva edendir)” denildiğinde

ise bu tabir devam eden bir vasıf ifade eder.

İşte, lafızlar tasrif edildiğinde (lafızlara harf ekleme, çıkarma veya değişiklik yapıldığında) delalet edilen manalar ve ihtimaller değiştiğinden, ayet lafızlarında herhangi bir şey yapmadan onları Allah'ın buyurduğu gibi okuyup geçmek gerekir.

Metin:

Kaçınılması gereken dördüncü husus:

Kıyas ve tefri' yapmak (teferruat yapmak)

Bunun misali, Allah hakkında Kur'an'da ya da hadisi şerifte “يد (yed: el)” lafzı geçtiğinde bu lafızdan yola çıkarak yed için gerekli olduğunu söyleyip Allah'a kol, pazı, avuç gibi şeyler ispat etmektir ki bu caiz değildir. Aynı şekilde Kur'an ve sünnette Allah hakkında “إصبع (ısba': parmak)” lafzı geçtiğinde Allah'a parmak ucu (parmak pulpası); yine yed ve ısba' geçtiğinde et, kemik ve sinir ispat etmemek gerekir. Velev ki normal insanın eli bunlardan ayrı olarak düşünülmesin. Bundan daha kötüsü de Kur'an ve sünnette “يد (yed: el)” lafzı geçtiğinde “ayak” ispat etmek, “عَيْن (ayn: göz)” veya “الضَّحْك (dahik: gülme)” lafızları geçtiğinde “ağız” ispat etmek, “السَّمْع (sem': işitme)” ve “الْبَصَر (basar: görme)” lafızları geçtiğinde “kulak” ve “göz” ispat etmektir. Bütün bunlar Allah-u Teâlâ hakkında imkânsızdır, yalandır, Kur'an ve sünnette geçen lafızlara ek yapmaktır. Bu amele ancak müşebbihe ve Haşeviyeden olan bazı ahmaklar cesaret eder. Bundan dolayı bunları örnek olarak zikrettik.

Açıklama:

Kur'an-ı Kerim'de geçen veya Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediği bir söze dayanarak tefri' yapmak; yani alakalı olduğu düşünülen ya da "o varsa bu da vardır" şeklindeki farazi şeyleri Allah'a nispet etmek asla caiz değildir. Allah-u Teâlâ'nın veya Rasulullah'ın kullandığı sözü, kullanıldığı siyaka göre anlamak ve mutlaka Allah'a layık bir manası olduğuna inanmak gerekir. Eğer sözün Allah'a layık olmayan bir manası varsa bundan asla zahirinin kastedilmediğine ve sözün müteşabih olduğuna hüküm verip onu muhkem ayetlere göre anlamak gerekir. Müteşabih hükmü verilen, dolayısıyla zaten zahiri manası Allah hakkında düşünülmeyen naslara asla ve asla kıyas yapılmaz ve sözün zahirinin gerektirdiği şeyler Allah'a nispet edilmez. Bu, sözün zahiri manasını Allah hakkında düşünmekten şüphesiz daha kötü, daha sapıkça bir harekettir.

Örneğin naslarda Allah için "يد (yed: el)" lafzı geçmektedir. Bu naslara dayanarak Allah'a organ manasında yed nispet etmemek gerekir çünkü yed'in bu manası asla Allah'a layık değildir; Allah-u Teâlâ organlardan ve mahlukata benzemekten münezzehtir. Yed kelimesinin zahiri manasından Allah'ı tenzih edip lafzı muhkem naslara göre anlamak gerekirken bir de bu yed'e kıyas yapıp "Allah'ın yed'i varsa kolu da pazısı da avucu da vardır." diye düşünmek sapıklıkta en derine batmaktır. Aynı şekilde naslarda Allah için "إصبع (isba': parmak)" lafzı geçtiği zaman asla ve asla bunun bir organ olduğunu düşünmemek, bu lafzın zahiri (hakiki) manasının kastedilmediğine inanıp geldiği siyaka göre anlamak gerekmektedir. Bunu yapmayıp hem Allah'a caiz olmayan bir şey isnat etmek hem de bunun gerektirdiği şeyleri örneğin; parmak ucu veya et, sinir, kemik gibi şeyler nispet etmek çok büyük bir sapıklıktır.

Bazıları bundan daha derin bir sapıklığa düşer; o da naslarda Allah için geçen “يد (yed: el)” lafzına dayanarak Allah’a “ayak”; “عَيْن (ayn: göz)” ve “الضَّحِك (dahik: gülme)” lafızlarına dayanarak “ağız”; Allah’ın duymasına dayanarak “kulak” veya görmesine dayanarak “göz” nispet etmektir. İşte bu şekilde hareket etmek sapıklıkta en ileriye gitmektir çünkü bunların hiçbiri Allah’a layık değildir. Allah’a bu gibi şeyler nispet eden kişi yalan söylemiş ve O’na iftira atmıştır.

Kur’an veya sünnette Allah hakkında geçen bir vasfın lügatteki hakiki manası mahluka benzemeyi ifade ediyor ise muvahhidin ilk yapacağı şey, Allah’ı bu manadan tenzih etmektir. Sonra da o lafzı siyakından anlamaya çalışıp mutlaka Allah’a layık bir manası olduğunu düşünmektir.

Metin:

Kaçınılması gereken beşinci husus:

Ayrı ayrı zikredilen müteşabih lafızları bir arada zikretmek

Allah-u Teâlâ hakkında Kur’an’da ve sünnette geçen özel haberleri toplayan ve her uzuv hakkında bir bab açıp sonra her biri hakkında gelen rivayetleri zikrederek kitap yazan kimse iyi bir şey yapmamış ve dine hizmet etmeye muvaffak olmamıştır. O, kitabında şöyle yapmıştır: “**Ra’s (Baş)’ın İspatı Babi**”, “**Yed (El)’in İspatı Babi**” şeklinde bir insanın uzuvlarıyla ilgili bablar açarak bunlar hakkında geçen ayet ve hadisleri zikretmiş, sonra da bu kitaba “**Allah’ın Sıfatları**” ismini vermiştir. İşte böyle yapmakla bu kimse iyi bir şey yapmamıştır. Çünkü رَأْس (ra’s: baş), يَد (yed: el), إِصْبَع (ısbâ’: parmak) vb. mahlukata teşbihi andıran bu lafızları Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* farklı zamanlarda, birbirinden bağımsız mevzularda ve değişik karinelere birlikte zikretmiştir. Lafzın o zamanda ve o mekânda karineyle bir-

likte zikredildiğini duyan kişi istenilen ve mahlukata teşbih-ten uzak olan doğru manayı anlar. İşte bu sözlerin hepsini bir arada insanın uzuvları gibi dizerek zikretmek, farklı zaman ve mekânlarda karinelerle birlikte zikredildiğinde teşbihten uzak olan doğru mananın anlaşıldığı bu sözleri tek bir yerde zikretmek; istenmeyen ve teşbihi andıran zahiri mananın akla gelmesi ihtimalini daha fazla kuvvetlendirmiş olur.

Bu şekilde karinesiz olarak bu müteşabih lafızların zahiri-ne bakıldığında teşbihi uyandıran, hakka muhalif olan manayı anlama hususunda nefis daha fazla etkilenerек haktan uzaklaşmış ve nefiste rasulün sözlerinde teşbih olduğu düşüncesi uyandırılmış olur. Hatta bu sözlerden bir tanesinin bile zikredilmesi bazı kimselerin aklına teşbih ihtimalini getirir.

Bu kelimeyle beraber aynı cinsten ve teşbihi andıran ikinci, üçüncü, dördüncü kelimenin arka arkaya zikredilmesi siyakı unutturup teşbihi andıran manayı reddetme ihtimalini azaltarak teşbih ihtimalini kuvvetlendirir. Bundan dolayı bir kimse bir başkası hakkında haber verdiğiinde, bu haberin doğruluğu konusundaki zan daha fazladır fakat haberi iki kişi verdiğiinde bu zan zayıflar; üç kişi haber verdiğiinde bu zan daha çok zayıflar ve o habere inanmaya daha çok meyledilir. Bu nedenle haberi ahad yoluyla elde edilen ilmin kat'iliği, mütevatir haber yoluyla elde edilen ilmin kat'iliğinden daha azdır. Mütevatir haberlerin toplanması ile elde edilen ilmin kat'iliği ise elbette ahad haberlerin toplanmasıyla elde edilen ilmin kat'iliğinden daha fazladır.

Bu sonuçları meydana getiren sebep, bu haberlerin aynı yerde toplanmasıdır. Adaletli kişinin tek olarak söylediği haberin doğru olmama ihtimali vardır, fakat adaletli birkaç kişinin aynı haberi söylemesiyle bu ihtimal zayıflar.

Karineler de böyledir. Tek karineyle ortaya çıkan ihtimal, karineler arttıkça kuvvet kazanır. İhtimalin yok olması ya da zayıflaması ise zannı (teşbih düşüncesini) daha çok kuvvetlendirir.

Bundan dolayı ayrı ayrı zikredilen ve zahiri teşbihi uyan-
dıran sözlerin bir arada zikredilmesi caiz değildir.

Açıklama:

Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği üzere, Kur'an ve sünnette mü-
teşabih naslar bulunmaktadır. Allah müteşabih naslara karşı
nasıl düşünüleceği ve nasıl hareket edileceğini bize bildirmiştir.

Bazı müteşabih sözler tek başına söylendiğinde ondan an-
laşılan mana mahzurlu olabilir fakat belli bir siyaka söylen-
diğinde o mahzurlu olan mana kalkar. Bu müteşabih sözler,
şeriatın naslarında dağınık bir şekilde ve farklı yerlerde zik-
redilmiştir; zikredildiği siyakla beraber okunduğunda mah-
zurlu mananın akla gelmesi çok az bir ihtimaldir. Ve bu az
olan ihtimalden kaynaklı şüphe, açıklandığı takdirde rahat-
lıkla giderilir. Ancak bu basit olan şüphelyi diğer basit olan
şüphelerle arka arkaya aynı yerde toplamak, şüphenin kuv-
vetlenmesine sebep olur ve mahzurlu manayı akla daha çok
getirir. Bu sebeple şüpheli olan sözleri siyakından soyutlaya-
rak bir araya toplamak, tek tek söylemekten daha tehlikeli bir
durum meydana getirir.

Örneğin Allah hakkında bazı naslarda يَد (yed: el), bazı
naslarda إصْبَع (isba': parmak), bazı naslarda ise قَدَم (kadem:
ayak) geçmektedir. Bunlar birbirinden farklı yerlerde ve ka-
rineyle beraber zikredilmiştir. Bu lafızlar siyakıyla okundu-
ğunda asla uzuv olarak anlaşılmaz ve uzuv olma şüphesi yok
denecek kadar azdır. Fakat hepsi bir araya toplanınca bir
cismi andırır ve şüpheler daha kuvvetlenir. Dolayısıyla böyle
yapmak çok büyük bir hatadır, velev ki zikredilen bu rivayet-
lerin hepsi sahih olsun.

Bu lafızları bir kitapta toplayıp bu kitaba "Allah'ın sıfatla-
rı" ismini vermek ise daha büyük bir hatadır. Şayet böyle bir
çalışma yapılacaksa İmam Beyhaki'nin yaptığı gibi, rivayetler

muhkem ayetlere göre ve ehlisünnetin akidesine uygun bir şekilde açıklanmalı, hadislerin sahihi ile zayıfı ayıklanarak anlatım yapılmalıdır. Bölümler açıp hiçbir açıklama yapmadan sırf rivayetlerin nakledildiği bir kitap hazırlamak, mahzuru çok olan ve İslam akidesine hizmet etmeyen bir ameldir.

Metin:

Kaçınılması gereken altıncı husus:

Müteşabih kelimeleri birlikte zikredildiği diğer kelimelerden ayırmak

Ayrı zikredilen müteşabih kelimeleri bir araya getirmek caiz olmadığı gibi, müteşabih kelimeleri birlikte zikredildiği diğer lafızlardan ayırmak da caiz olmaz. Bir kelimenin bir kelimedenden önce ya da sonra zikredilmesi ile ortaya çıkan anlamlar farklıdır. Kelimenin kendinden sonraki kelimedenden sonra zikredilmesi başka bir mananın anlaşılmasına etki eder ve kelimenin diziliş bakımından sonraki hali, önceki haliyle çıkan zayıf ihtimali kuvvetlendirir ya da kuvvetli ihtimali zayıflatır ve tercihe sebep olur. İşte bu kelimelerin birlikte zikredildiğinde delalet ettiği mana, birbirinden ayrı olarak zikredildiğinde kaybolur. Bunun örneği, Allah-u Teâlâ'nın şu sözüdür:

﴿ ۱۸ ﴾ ﴿ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ ﴾

“O (Allah), **kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahiptir).” **(el-En'am: 18)**

Ayetin bu bölümünde “الْقَاهِرُ (el-kahir: kahhar), فَوْقَ (fevk: üst) ve عِبَادِهِ (ibadihi: kulları)” kelimeleri zikredilmiştir. Bu üç kelimenin birlikte zikredildiğinde verdiği mana, birbirinden ayrı olarak zikredildiğinde verdiği manadan başkadır. Örneğin; bir kimse “هُوَ فَوْقَ (Huve fevka: O, üsttedir.)” dediğinde,

bu üç kelimenin birlikte zikredilmesiyle anlaşılan manadan farklı bir mana ortaya çıkmış olur. Ancak “fevk” kelimesinden önce “القَاهِرُ” (el-kahir: kahhar) kelimesi zikredilirse bu radaki üstünlüğün mekân üstünlüğü olduğu ihtimali zayıflamış, mertebe üstünlüğü olduğu ihtimali ise kuvvetlenmiş olur; zira “القَاهِرُ” (el-kahir: kahhar) kelimesi buna delalet etmektedir.

Ayetteki “عِبَادِهِ” (ibadihi: kulları) kelimesinin yerine “غَيْرِهِ” (ğayrihi: başkası) kelimesi kullanıldığında bile manada bir değişme söz konusu olur. Çünkü “غَيْرِهِ” (ğayrihi: başkası) kelimesi kullanıldığında mana zayıflar, “عِبَادِهِ” (ibadihi: kulları) kelimesi kullanıldığında ise bu üstünlüğün mertebe ve kontrol altında bulundurma üstünlüğü olduğu ihtimali tekid edilmiş olur ve asla akla mekân üstünlüğü olduğu ihtimali gelmez.

“Zeyd, Amr’ın üstündedir.” denildiğinde Zeyd’in mertebe olarak Amr’dan üstün olduğu kastediliyorsa mutlaka cümlede bu manayı veren kelime ve karineler aranır. Eğer cümlede bu üstünlüğün mekân değil de mertebe, galebe çalma, kontrol altında bulundurma ya da sulta üstünlüğü manasını veren kelime ve karineler varsa, elbette bu üstünlüğü mekân üstünlüğü olarak anlamak yanlış olacaktır. Örneğin Zeyd, Amr’ın babası ise bu, Zeyd’in Amr’a olan üstünlüğünün mekân değil de mertebe, galebe, kontrol, sulta üstünlüğü olduğuna dair bir karinedir. Yine Zeyd, Fatıma’nın kocası ise, “Zeyd, Fatıma’nın üstündedir.” denildiğinde bu üstünlüğün mertebe, emir, sulta üstünlüğü olduğu kesin olarak anlaşılır. Dolayısıyla kelimeyle birlikte zikredilen diğer kelimeler, hangi mananın kastedildiği konusunda bir tercih sebebi olur.

Bu gibi incelikler âlimlerin dahi dikkatinden kaçmaktadır, kaldı ki avamın dikkatinden kaçması daha muhtemeldir. Durum bu iken böyle bir tasarruf işi; yani ayrı ayrı zikredilen müteşabih kelimeleri toplayıp bir arada zikretme, müteşabih

kelimeleri birlikte zikredildiği kelimelerden ayırma, tevil veya tefsir etme ya da herhangi bir değiştirme avama nasıl verilebilir?

İşte bu sebeple selefi salihin, bu dakik mesele üzerinde mübalağalı bir şekilde durmuş, ısrarla Kur'an ve sünnette geçen müteşabih lafızları nasıl geçmişse o şekilde kullanmak; artırmadan, eksiltmeden, herhangi bir değişiklik yapmadan okuyup geçmek gerektiğini söylemiştir. Onların yaptığı haklı ve söyledikleri doğrudur. Çünkü ihtiyatlı davranmayı en çok gerektiren mesele, Allah-u Teâlâ'nın zatı ve sıfatları ile ilgili meselelerdir. Dili öncelikle tehlikesi büyük olan meselelerde tutmak ve konuşmasını engellemek gerekir. Küfre girmekten daha tehlikeli hangi mesele olabilir ki?

Açıklama:

Arapçada kelimeler tek başına bir mana verirken cümlede kullanıldığında onunla birlikte kullanılan diğer kelimelere, kendisinden önceki ve sonraki kelimelerle olan dizilişine, karinelere göre başka bir mana verebilir. Yani siyak, kelimeden kastedilen manayı anlamada önemli bir etkidir. Bu sebeple kelimeye doğru mana vermek için asla onu içinde bulunduğu cümleden soyutlayıp tek olarak anlamamak gerekir. O kelimenin hangi manada kullanıldığı, ancak birlikte zikredildiği kelimeler ve siyakıyla ele alındığında doğru bir şekilde tespit edilebilir.

İmam Gazali bunun anlaşılması için çok güzel bir örnek vermektedir: “**O (Allah), kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahiptir).” (el-En'am: 18) ayetinde manayı oluşturan üç kelime bulunmaktadır: Bunlar; الْقَاهِرُ (el-kahir: kahhar), فَوْقَ (fevk: üst) ve عِبَادِهِ (ibadihi: kulları) kelimeleridir. Bu kelimelerden şüpheli olan ise “فَوْقَ (fevk: üst)” kelimesidir. Fevk kelimesi tek başına ele alındığında hakiki manası olan “yer üstünlüğü” anlaşılır. Fakat bu cümlede okunduğunda asla bu mana akla gelmez, bu kelimenin burada mertebe ve kuvvet üstünlüğü manasında kullanıldığı açık-

tır. Çünkü aynı söz içinde hem “القاهرُ” (el-kahir: kahhar)” kelimesi geçmekte hem de “عِبَادِهِ” (ibadihi: O’nun kulları)” kelimesi geçmektedir; Allah kahredendir, kullar ise kahredilen yani boyun eğendir. Dolayısıyla bu sözdeki fevk kelimesinden yer üstünlüğü değil, merteye üstünlüğü anlaşılır. Kelimeyi tek olarak ele alıp da ayete mana vermek yanlıştır, bir sözün manasını mutlaka kelimelerini siyakıyla değerlendirerek anlamak gerekir. Ve bu, lügatte yaygın olan bir şeydir.

İmam Gazali buna şöyle bir örnek daha vermektedir: “Zeyd, Amr’ın üstündedir.” denildiğinde üst kelimesi ile kastedilenin anlaşılması için karinelere ihtiyaç vardır. Eğer Zeyd Amr’ın babası ise kastedilenin merteye, galebe, sulta üstünlüğü olduğu anlaşılır ve bu karineye rağmen söze yer üstünlüğü manası vermek yanlış olur. Aynı şekilde “Zeyd, Fatıma’nın üstündedir.” denildiğinde karinelere bakılır; Zeyd Fatıma’nın kocası ise buradaki üstünlüğün merteye, kontrol, galebe üstünlüğü olduğu kesindir. Yani sözden ne kastedildiğini anlamak, hangi mananın tercih edileceğini belirlemek için sözü bir bütün olarak ele alıp karinelere önem vermek gerekir.

İşte avamın kaçınması gereken bu altı şey (müteşabih lafızlar üzerinde tefsir, tevil, tasrif, kıyas ve tefri’, bunları toplu ya da siyaktan ayrı olarak zikretme) üzerinde sahabeler çok titiz bir şekilde durmuş ve lafızları ayette geçtiği gibi hiçbir değiştirme yapmadan, tevil veya tefsir etmeden, olduğu gibi zikredip siyaka göre anlamışlardır; manasını anlamadıkları müteşabih sözleri de muhkeme göre anlamışlardır. Eğer sözün zahiri manası Allah’a yakışmayan bir mana ise tereddüt etmeden o sözden bu mananın kastedilmediğine, mutlaka Allah’a layık olan bir manası olduğuna hükmetmiş ve çoğu, kastedilen manayı Allah’a tafvid (havale) etmişlerdir. İşte sahabeler gibi avamın da bu konuda ihtiyatlı davranması; müteşabih sözler üzerinde asla sayılan bu altı hususu yapmaması, bunlardan uzak durması gerekir. Zira uzak durmadığı takdirde küfür tehlikesi söz konusudur.

Metin:

Altıncı Görev: İmsak'tan (müteşabih lafızlar üzerinde tefsir, tevil, tasrif, kıyas ve tefri', bunları toplu ya da ayrı olarak zikretme gibi tasarruflardan kaçındıktan) **sonra keff yapmak**

Keff'ten kasıt; hakkında imsak edilmesi gereken şeyler (müteşabih lafızlar) üzerine düşünmemektir. Nasıl ki insanın, dilini bu meseleler hakkında sormaktan tutması ve yukarıda anlatıldığı gibi tasarruf yapmaması gerekiyor ise aynı şekilde bu müteşabih lafızların manası konusunda düşünmemesi de gerekmektedir. Bu ise görevlerin en ağırı ve en zorudur, fakat bunu yapması kişiye vaciptir. Tıpkı kronik acziyete sahip olan bir kimsenin denizin dibine dalmaması gerektiği gibi... Velew ki tabiatı denize dalmayı ve denizin dibindeki cevherleri ve nefis olan taşları çıkarmak istesin. Bu kişinin acziyetine rağmen denizin dibindeki nefis ve değerli olan taşları elde etmeyi düşünmemesi (elde edebileceğine dair bu hevesin kendisini kandırmaması) gerekir. Bilakis hem acziyetini düşünmesi hem de bu acziyetine rağmen denizin dibindeki nefis ve değerli olan taşları elde etmek için denize daldığında, ne kadar büyük bir zarara ve tehlikeye düşeceğini akletmesi gerekir.

Şunu bilmelidir ki denizin dibindeki nefis ve değerli olan taşları elde etmemesi, maişeti konusunda kendisine lazım olan şeyleri etkilemeyecektir. Zira denizin dibindeki taşları elde etmesi, ihtiyacının ötesinde sadece maişetinin daha rahat bir hale gelmesini sağlar; yoksa bunları elde etmediğinde hayatı, maişeti bir sıkıntıya girmeyecektir. İhtiyacı olmadığı halde, sırf hayatını daha rahat ettirecek bir şeyi elde etmek için acziyetine rağmen başına gelecek olan tehlikeli şeyleri düşünmeden denize dalar ve bundan dolayı boğulursa ya da bir timsah onu yerse bu durumda kaybedeceği şey, asıl olan hayatıdır. Hâlbuki o derinliklere dalmadığında kaybedeceği

şey, ihtiyacı olmadığı halde sadece hayatını daha çok rahat ettirmek için kullanacağı şeylerdir.

Şayet “Avamın kalbi, bunları düşünme ve manalarını araştırma arzusundan vazgeçemezse bunun çözüm yolu nedir?” dersin sana şöyle derim:

Bunun yolu; avamın nefsini, Allah-u Teâlâ’ya ibadetle, namaz, Kur’an okuma ve zikirle meşgul etmesidir. Bunları yapmayı gücü yetmiyorsa, o zaman bu cinsten olmayan dil, nahiv, hat, tıp veya fıkıh gibi diğer ilimlerle; bunları da yapma imkânı yoksa çiftçilik ve dokumacılık olsa bile basit bir meslek veya sanatla meşgul olmalıdır. Bütün bunlara yapmaya da güç yetiremiyorsa o zaman oyun ve eğlence ile meşgul olmalıdır. Çünkü bunların hepsi, onun uzak, derin, tehlikeli ve zararı çok büyük olan bu denize dalmasından daha hayırlıdır. Avamın bilmeden Allah-u Teâlâ hakkındaki meselelere dalmasındansa bedeninin masiyetlerle meşgul olması belki onun için daha az zararlıdır. Zira bedenî masiyetlerle uğraşmanın neticesi fisktır. Fakat bu meselelere dalmanın sonucu şirktir.

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ ﴿٤٨﴾

“**Muhakkak ki Allah kendisine** (sıfat, fiil, hak veya yetkilerinde ya da ibadette) **ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan başkasını** (şirk dışındaki günahları) **ise** (fazlıyla) **dilediğine bağışlar** (dilediğine de adaletiyle günahı miktarınca azap eder).” **(el-Nisa: 48)**

"Avam, dini inançlarla ilgili meselelerde ancak delille mutmain olursa bu meselenin delilini avama zikretmek caiz olur mu? Eğer buna caiz dersin avama bu deliller hakkında düşünme ve araştırma ruhsatı vermiş olursun. Bu durumda

avam ile avam olmayan arasında ne fark kalır?" diye sorarsan buna cevap şöyledir:

Ben avama yaratıcı, O'nun vahdaniyeti, rasulün doğruluğu ve ahiret gününü bilmekle alakalı delillerin söylenmesini ancak iki şartla caiz görürüm:

Birincisi: Avama sadece Kur'an'da mevcut olan deliller zikredilmeli, onun dışında başka bir şey zikredilmemelidir.

İkincisi: Kur'an'dan zikredilen deliller üzerine ince teferuatıyla dalmamalı, derin düşünmemeli, siyaktan istenilen manayı almalı, derin araştırmaya, teferuatlı ve detaylı konulara girmemelidir.

Bu dört mesele (yaratıcıyı, O'nun vahdaniyetini, rasulün doğruluğunu, ahiret gününü bilmek) ile alakalı Kur'an'da zikredilen deliller:

1- Yaratıcıyı bilmekle alakalı deliller:

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّن يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ﴾ ﴿٣١﴾

“(Ey rasulüm! Müşriklere) **De ki:** “**Size gökten** (yağmur yağdırıp güneşi çıkararak) **ve yerden** (çeşit çeşit ürünler bitirerek ve içinde yarattığı madenler vasıtasıyla) **rızık veren kimdir? Size verilen duyma ve görme yeteneğinin sahibi olan kimdir? Ölüden diriye çıkararak, diriden ölüyü çıkararak kimdir? Bütün kâinatı (en mükemmel şekilde) düzene koyup idare eden kimdir?”** **Müşrikler:** “Allah’tır.” **diyecekler. Onlara:** “**O halde niçin** (Allah’ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınarak) **Allah’tan hakkıyla korkmuyorsunuz** (ve O’na şirk koşuyorsunuz)?” **de.**” **(Yunus: 31)**

﴿أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ﴾ ﴿٦﴾ ﴿وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾ ﴿٧﴾ ﴿تَبَصَّرَةٌ وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ﴾ ﴿٨﴾ ﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ﴾ ﴿٩﴾ ﴿وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ﴾ ﴿١٠﴾

“(Öldükten sonra dirilmeyi yalanlayan) **O kâfirler, üzerlerindeki göğe ibretle bakıp düşünmediler mi; onu nasıl inşa ettik, (yıldızlarla) süsledik, hiçbir arıza ve çatlak olmayacak şekilde mükemmel kıldık?! (İşte, göğü bu şekilde mükemmel olarak yaratan yüce zat, elbette ölüleri diriltmekten aciz değildir.) Ve (hiç düşünmezler mi) yeryüzünü de (insanlar rahat hareket etsin diye) nasıl yayıp uzattık, (sallanmasın diye) oraya sağlam dağlar yerleştirdik ve orada hoş giden, gönlü açan güzel görünüşlü her bitkiden (dişi ve erkek olarak) çiftler bitirdik?! Bütün bunları, Rabbine (ihlasla itaate) yönelen kullar için (mükemmel kudretimizi görsünler diye) gönül gözünü açan deliller ve ibret verici öğütler olarak yarattık. Gökten bereketli (çok faydalı ve hayırlı) bir su indirip onunla (ürün dolu) bahçeler meydana getirdik ve hasat edilen taneli (buğday ve arpa gibi) bitkiler bitirdik. Bu su ile üzerinde birbirine girmiş, küme küme tomurcukları olan boyları uzun hurma ağaçları da bitirdik.”** (Kâf: 6-10)

﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ﴾ ﴿٢٤﴾ ﴿أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا﴾ ﴿٢٥﴾ ﴿ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا﴾ ﴿٢٦﴾ ﴿فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا﴾ ﴿٢٧﴾

﴿وَعِنَبًا وَقَصْبًا﴾ ﴿٢٨﴾ ﴿وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا﴾ ﴿٢٩﴾ ﴿وَحَدَائِقَ غُلْبًا﴾
 ﴿٣٠﴾ ﴿وَفَاكِهَةً وَأَبًّا﴾ ﴿٣١﴾

“(Allah’ı birlemeyen o nankör) **İnsan, yediği yemeğin nasıl meydana geldiğine bir baksın! Muhakkak ki biz gökten su indirdik. Sonra bitkiler çıkararak yeryüzünü yarıdık. Sonra yerden tahıllar (hububatlar) bitirdik. Üzümler ve sebzeler bitirdik. Zeytin ve hurma ağaçları bitirdik. İçinde kalın gövdeli sık ağaçlar bulunan bahçeler var ettik. Meyveler ve hayvanların yiyeceği otlar da bitirdik.**” (Abese: 24-31)

﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا﴾ ﴿٦﴾ ﴿وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ ﴿٧﴾ ﴿وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا﴾ ﴿٨﴾ ﴿وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا﴾ ﴿٩﴾ ﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا﴾ ﴿١٠﴾
 ﴿وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا﴾ ﴿١١﴾ ﴿وَنَبِّئْنَا فُوقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا﴾ ﴿١٢﴾
 ﴿وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا﴾ ﴿١٣﴾ ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَاجًا﴾
 ﴿١٤﴾ ﴿لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا﴾ ﴿١٥﴾ ﴿وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا﴾ ﴿١٦﴾

“(Ey rasulümüzü ve getirdiği Kur’an’ı inkâr eden kâfirler! Size nimet olarak **Yeri, üzerinde rahatça yürüyüp yaşayabileceğiniz bir şekilde yaymadık mı?** (Yeryüzünün sallanmaması için üzerine) **Dağları direk olarak yerleştirmedik mi? Sizleri de çift çift yaratmadık mı? Uygunuzu, rahatlamanız için bir sebep kılmadık mı? Geceyi, sizi bir elbise gibi örten dinlenme vakti kılmadık mı? Gündüzü, yaşamanız için gerekli şeyleri elde edesiniz diye aydınlatmadık mı? Göğü, yedi kat olarak sapasağlam bir tavan şeklinde üzerinize bina etmedik mi? Güneşi, (gökte) devamlı yanıp parlayan bir kandil kılmadık mı? Size, hem hububatlar (tahıllar) ve sebzeler bitirmek hem de içinde sık ağaçlar**

bulunan bahçeler var etmek için yağmur bulutlarından, şarıl şarıl akan bir su indirmedik mi?”

(el-Nebe: 6-16)

Bunlara benzer ayetlerin sayısı 500'e yakındır. Bunları “**Cevâhiru'l-Kur'ân**” kitabında topladık. İşte yaratıcının azameti ve yüceliğinin bu gibi ayetlerle anlaşılması gerekir, kelimelerin sözleriyle değil.

Örneğin kelamcılar şöyle derler: “Arazlar hâdistir (sonradan meydana gelmiştir). Cevherler, mutlaka araza sahiptir; arazlar hâdis olduğuna göre cevherler de hâdistir. Bunu ispat ettikten sonra, mutlaka hâdislerin bir var ediciye ihtiyacı olduğu anlaşılabilir olur.” İşte bu gibi taksimat, mukaddime ve kaidelerle anlatım yapmak ve bunları delilleriyle ispat etmeye kalkışmak, avamın kalbine ağır gelebilir. Dolayısıyla anlamadığı için mutmain olmayabilir. Kur'an'daki deliller ise avamın anlayışına daha yakın ve anlaması açısından daha kolaydır; üstelik nefislerine daha çok etki eder ve nefislerini teskin edip mutmain kılar, kalplerine de kesin inançları eker.

2- Allah-u Teâlâ'nın vahdaniyetini anlatmak için Kur'an'daki ayetler kişiyi ikna eder. Bu konuyla alakalı delillerden bazıları şunlardır:

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾ ﴿٢٢﴾

“O ikisinde (yerde ve gökte) Allah'tan başka gerçek ilahlar olsaydı muhakkak düzenleri bozulup yok olurlardı.” (el-Enbiya: 22)

İdare etmede birkaç yöneticinin bulunması, idarenin bozulmasına sebep olur.

﴿قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَعُوا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا﴾

﴿٤٢﴾

“Ey rasulüm! (Seni yalanlayan) O müşriklere de ki: “Eğer sizin (iftira atıp) iddia ettiğiniz gibi Allah ile beraber tapılmayı hak eden gerçek ilahlar olsaydı o zaman bu ilahlar, arşın sahibi olan Allah’tan mülkünü almak için yol ararlardı.” (el-İsra: 42)

﴿مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لُدَّهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ﴾

﴿٩١﴾

“Bilin ki (kâfirlerin iddia ettiği gibi değil) Allah çocuk edinmemiştir, O’nunla beraber tapılmayı hak eden gerçek ilah da yoktur. Eğer O’nunla beraber hak ilahlar olsaydı her biri yarattığı halkını kendisine ibadet ettirmek için alır ve muhakkak birbirine üstün olmaya çalışırdı (işte böyle bir şeyin olmadığı kesin ve açık delillerle görüldüğü için Allah’ın tek hak ilah olduğu ve ibadet edilmeye sadece O’nun layık olduğu sabit olmuştur). Muhakkak ki Allah; her türlü noksan sıfatlardan, mahlukata benzemekten, müşriklerin Allah’a isnat ettiği çocuk ve ortaklardan münezze ve yücedir.”

(el-Mu’minun: 91)

3- Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in doğruluğuna dair deliller:

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ

بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾ ﴿٨٨﴾

“**Ey rasulüm!** (Getirdiğin bu Kur’an’ı uydurup da Allah’a isnat ettiğini söyleyen) **O müşriklere de ki: “Muhakkak ki bütün insanlar ve cinler bu Kur’an’ın benzerini getirmek için bir araya toplansalar bile asla onun bir benzerini getiremezler, hatta bu konuda hepsi birbirine yardım etse yine de onun bir benzerini getiremezler.”** (el-İsra: 88)

﴿وَإِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ﴾

﴿٢٣﴾

“**Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, onun bir suresinin benzerini de siz getirin.”** (el-Bakara: 23)

﴿فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ﴾ ﴿١٣﴾

“(Bu sözünüzü ispat etmek istiyorsanız) **Siz de onun benzeri olan uydurulmuş on sure meydana getirin.”** (Hud: 13)

Bu ve benzeri ayetler, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in doğru sözlü olduğuna apaçık bir şekilde delalet eder.

4- Ahiret gününün varlığını ispata delalet eden deliller:

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ﴾

﴿٧٨﴾ ﴿قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ﴾ ﴿٧٩﴾

“(Hak kendisine geldiği halde küfründe ve şirkinde ısrar eden) **O kafir, kendisinin yoktan yaratıldığını unuttu da** (öldükten sonra dirilme olmayacağını ispat etmek için çürümüş kemikleri) **bize karşı delil göstererek şöyle dedi: “Bu kemikleri çürüdükten sonra kim canlandırabilir ki?!”** Ey rasulüm! Sen ona şöyle cevap ver: **“Bu çürümüş kemikleri ilk defa yaratan, elbette onlara tekrar can verir** (çünkü ilk defa yaratan, tekrar can vermekten aciz olmaz). **Muhakkak ki O, bütün yaratılanlar hakkında her şeyi** (en ince ayrıntısına kadar) **bilendir** (hiçbir şey O’na gizli kalmaz).”

(Yasin: 78-79)

﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾ ﴿٣٦﴾ ﴿أَلَمْ يَكُ نُطْقَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَى﴾ ﴿٣٧﴾ ﴿ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى﴾ ﴿٣٨﴾ ﴿فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾ ﴿٣٩﴾ ﴿أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى﴾ ﴿٤٠﴾

“**Yoksa insan,** (kendisine hiçbir sorumluluk yüklenmeden) **başiboş bırakılacağını mı zannediyor?! Bu insan, bir gün** (ana rahmine) **akıtılan meninin içinde bir nutfe** (sperm) **değil miydi?!** **Sonra** (bu nutfe) **alaka** (sperm ile döllenmiş kadın yumurtası olan zigot) **haline gelir, nihayet Allah onu düzgün bir insan suretinde yaratıp şekillendirir. Sonra da ondan erkek ve dişi olmak üzere iki eş var eder. Bütün bunları yapmaya kâdir olan Allah,** (dünyada yaptıklarının hesabını sormak için) **ölüleri diriltmeye kâdir değil midir?!** (Elbette kâdirdir.)”

(el-Kiyame: 36-40)

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن تُّرَابٍ ثُمَّ
 مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي
 الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشَدَّكُمْ
 وَمِنْكُمْ مَّن يُّتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِن بَعْدِ عِلْمٍ
 شَيْئًا وَتَرَىٰ الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِن
 كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٥﴾﴾

“Ey insanlar! Eğer öldükten sonra sizi diriltmeye kâdir olduğumuz konusunda şüpheniz varsa (yaratılışınızı ibretle düşünün), **biliniz ki biz sizi** (babanız Âdem’i) **topraktan yarattık. Sonra da** (onun zürriyetini erkeğin kadının rahmine akıttığı) **bir nutfeden** (meni içindeki spermten), **sonra** (kadının rahmine dökülen bu nutfenin kadının yumurtasıyla birleşmesi sonucu oluşan) **alakadan** (kan pıhtısı şeklindeki zigottan), **sonra** (bu alakanın rahme yapışıp gelişmesiyle meydana gelen) **mudgadan** (bir çiğnem et parçasından) **yaratıyoruz; işte bu mudga ya rahimde yerleşip gelişir ve ondan canlı meydana gelir ya da gelişemez ve ana rahminden dışarı atılır. Size kudretimizi beyan etmek için insanları böyle merhaleli olarak yaratıyoruz. Sonra bu cenini** (embriyoyu), **tayin ettiğimiz vakitte canlı bir bebek olarak doğuncaya kadar rahimlerde sağlam bir şekilde yerleştiririz. Sonra sizi, ana rahminden bebek olarak çıkarırız. Sonra çocukluktan, mükemmel bir kuvvet ve akıl sahibi oluncaya kadar gelişirsiniz. Kiminiz bu çağa ulaşmadan önce ölür, kiminiz de ölmeyip çok yaşlanır ve çocuktan daha kötü bir duruma gelir; öyle ki daha önce bildiği şeyleri bilmez olur.** (Ey insan, şunu da düşün!) **Yeri kurumuş (bitkisiz) olarak gö-**

rürsün; ona su indirdiğimizde (bitki çıkarırken) **toprağı yarılr ve kabarr, böylece her bitkiden hoş giden, güzel görünüşlü** (erkek ve diş) **çiftler çıkarır.”**

(el-Hacc: 5)

﴿فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِي الْمَوْتِ﴾

﴿إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ ﴿٣٩﴾

“**Allah'ın** (birliğini, yüceliğini, mükemmel kudretini ve ölüleri diriltmeye kâdir olduğunu gösteren) **ayetlerinden biri de şudur: Yeri sakın** (bitkisiz ve cansız) **olarak görürsün. Ona su indirdiğimizde toprak**, (içindeki tohum yeşerdiği için) **harekete geçip kabarr. Muhakkak ki yeri ölü iken canlandıran yüce Allah, elbette ölüleri de** (hesap sormak için) **dirildir. Şüphesiz O, her şeye kâdir olandır** (hiçbir şey O'nu dilediğini yapmaktan aciz bırakamaz).”

(Fussilet: 39)

Bu ve buna benzer ayetler çoktur, Kur'an'daki deliller yeterlidir, Kur'an dışında başka bir delil eklemeye gerek yoktur.

Eğer şöyle denilirse: “Kur'an'da zikredilen bu ve benzeri ayetlerin avama anlatılmasına izin veriliyor fakat avamın bunlar dışındaki kelimelerin sunduğu delillere bakması engelleniyor. Hâlbuki bu her iki tür delilin delaleti de akıl, bakma ve düşünmeyle idrak ediliyor. Eğer avama delilleri düşünme ve onlara bakma kapısını açıyorsan ya tamamen açarsın böylece avamın düşünmesi ve bakması bütün delilleri kapsasın ya da tamamen kapatırsın ve avamı delilsiz olarak taklit etmekle mükellef kılarırsın.” Buna şöyle cevap verilir:

Deliller iki kısma ayrılır:

1. Anlaşılması için tefekkür ve tetkike ihtiyacı olan deliller,

2. Herkesin ilk bakışta kolaylıkla idrak edeceği, anlaşılması kolay ve açık olan deliller.

İkinci tür delilleri avama sunmakta bir tehlike yoktur. Ama ince düşünmeye ve tetkike ihtiyacı olan deliller avamın gücünü aşar; bu sebeple ona sunmamak gerekir. Kur'an'ın delilleri gıda gibidir; bütün insanlar ondan faydalanır. Kelam

âlimlerinin delilleri ise ilaç gibidir; ancak belli insanlar ondan fayda alır, çoğu insan ise ihtiyacı olmadığı halde alırsa zarar görür. Hatta diyebiliriz ki Kur'an'ın delilleri su gibidir; ondan hem süt emen çocuk faydalanır hem de kuvvetli bir adam faydalanır. Kalam âlimlerinin sunduğu deliller ise yemek gibidir; bünyesi kuvvetli olanlar ondan bazen istifade ettiği gibi bazen bundan dolayı hastalığa yakalanır ve asla bu gibi yemekten süt emen çocuklar fayda alamaz. Bundan dolayı şöyle dedik: Kur'an'ın açık delilleri bile olsa avam, kendisine okunduğunda açık olan söz gibi güzelce dinlesin; derine inmesin, inceliğini araştırmasın ve hakkında tartışmaya girmesin. Siyakın zahirinden anlaşılması gereken ne ise öyle anlasın ve nefsine bunun inceliğini ve teferruatlı olan meseleleri yüklemesin.

Açık olan meselelere şunu örnek verebiliriz: Yoktan var etmeye kadir olan, varlığından sonra yok olan bir şeyi tekrar diriltmeye de elbette kadirdir. Allah-u Teâlâ'nın şu sözünde buyurduğu gibi:

﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ﴾ ﴿٢٧﴾

“(Bütün noksan sıfatlardan münezzeh olan) **Allah, mahlukatı örneksiz yaratan ve ölümlerinden sonra onları diriltendir. Öldükten sonra diriltmek, elbette ilk defa yaratmaktan kolaydır** (şüphesiz Allah'a ikisi de kolaydır).”

(el-Rum: 27)

Başka bir örnek: Bir ev dahi iki idareci olduğunda düzene girmiyor (karışıklıklar oluyor) ise o zaman iki idareciyle bütün âlem nasıl düzene girer?!

Başka bir örnek: Şu bir gerçektir ki yaratan, yarattığı şeyi bilir. Bu, herkesin kabul ettiği bir şeydir. Allah-u Teâlâ'nın şu buyruğu gibi:

﴿أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ﴾ ﴿١٤﴾

“(Bütün mahlukatı yaratan (Allah), **gaybleri** (gizli olanları) **bilmez mi?!**”

(el-Mülk: 14)

İşte bu gibi deliller, avam için Allah-u Teâlâ'nın kendisiyle her şeye hayat verdiği su gibidir. Kalam âlimlerinin sundukları deliller ise bundan başkadır. Çünkü onların sundukları deliller meselenin inceliğine bakar, soru sorup problem ve müşkil üretir, sonra da bunları çözmeye uğraşır. İşte böyle yapmak bidattir (çünkü sahabelerin yapmadığı bir şeydir) ve bu şeylerin halkın çoğuna olan zararı açıktır. Dolayısıyla böyle yapmamak, bundan uzak durmak gerekir. Böyle yapmanın halkın çoğuna zararlı olduğunun delili ise görünen vakıalar ve tecrübeyle sabittir. Kalam âlimleri ortaya çıktığından beri ve kalam ilminin sanatı yayıldıktan sonra ortaya çıkan zararlı etki bunu gösterir. Hâlbuki sahabe asrında bu gibi zararları görmemekteyiz. Bunun zararlı olduğunun bir başka delili ise ne Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ne de sahabelerin bu yola başvurmuş olmalarıdır. Onlar kalam âlimlerinin takip ettiği yolu takip etmediler; yaptıkları taksimat ve tetkikler gibi yapmadılar. Böyle yapmamalarının sebebi kalam âlimleri gibi hareket etmekten aciz olduklarından değildir. Bilakis, faydalı olduğunu bilselerdi bu meselelere yönelirler ve üzerinde çokça dururlardı. Hatta miras meselelerine ve inceliklerine daldıklarından daha fazla bu meselelerin delilleri ve inceliklerine dalarlardı.

Açıklama:

İmam Gazali buraya kadar avama vacip olan beş vazifeyi detaylı bir şekilde açıklamıştır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Takdis etmek: Allah-u Teâlâ'yı cisim ve cisme tabi olan (cevher, araz gibi) şeylerden tenzih etmek.

2- Tasdik etmek: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediği söze iman etmek; söylediği sözün onun kastettiği mana yönüyle hak olduğuna ve onun ancak doğruyu söylediğine inanmak.

3- Acziyetini itiraf etmek: Allah hakkındaki müteşabih haberlerde kastedilen manayı bilmenin gücünü aşan bir konu

olduğunu ve bu manayı araştırmakla mükellef olmadığını itiraf ve ikrar etmek.

4- Susmak: Müteşabih haberlerin manası hakkında soru sormayıp bu işe dalmamak; soru sormanın bidat olduğunu, bu meseleye dalmanın dini açıdan tehlikeli olduğunu ve hiç fark etmeden kişiyi küfre sokabileceğini bilmek.

5- Kendini tutmak: Müteşabih haberlerde geçen lafızlar üzerinde dille ilgili herhangi bir değiştirme, lafzı başka dile çevirme, harf ekleme, harf çıkarma yapmamak, farklı yerlerde zikredilen müteşabih lafızları bir araya toplamamak ve lafzı, içinde geçtiği cümleden ayırıp tek olarak zikretmemek, lafız nasıl geçmişse o şekilde muhafaza etmek.

İşte bu beş vazifeden sonra avamın yerine getirmesi gereken altıncı vazife; kalbini, müteşabih naslar hakkında düşünmekten engellemesidir. Ve bu, en ağır olan vazifedir. Çünkü bu konuda şeytan boş durmaz ve kişi istemediği halde onun aklına ve kalbine getirir.

Avam Kur'an veya sünnette müteşabih bir nas okuduğunda eğer nassın siyakından Allah'a layık olan manayı anlayamıyorsa ve bu nassın zahiri manası sarih aklın kabul etmediği veya muhkem ayetlere zıt ya da şeriatın ittifak edilmiş temel kaidelerine muhalif bir mana ise yapması gereken ilk şey, bu zahiri mananın kastedilmediğine kesin bir şekilde inanmaktır. Aynı şekilde avamın, bu nastan mutlaka Allah'a layık olan bir mana kastedildiğine ve bu manayı bilmekle mükellef olmadığına da inanması gerekir. Yine, nasta geçen şüpheli lafız üzerinde ister Arapça olan başka lafızla değiştirmek ister başka dile çevirmek olsun, ister tevil etmek ister ona kıyasla teferruat yapmak olsun, ister harf ekleyip çıkarma ister hareke ve irapta değiştirme olsun, isterse müteşabih lafızlarla bir araya toplama ya da siyakından ayırma olsun, herhangi bir tasarruf yapmaması gerekir. Altıncı vazife olarak da bu nassın manasının ne olduğu konusunda aklını ve kalbini meşgul etmemelidir. Çünkü ona bir fayda sağlamadığı gibi zararı da olabilir. Ayrıca Allah'ın kastettiği manayı

anlamaktan aciz olduğu gibi bu sözün manasını bilmesine ihtiyacı da yoktur.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* altıncı vazifenin ağırlığını fakat yerine getirilmediğinde düşülecek tehlikeyi, şöyle bir misal üzerinden anlatıyor: İnsan tabiatı, denize dalıp dibindeki değerli taşları, cevherleri çıkarmak ister. Ancak kişi kronik acziyete sahipse denize girmek onun için son derece tehlikelidir. Bu sebeple denize girip bu değerli taş ve cevherlere ulaşma hayali kurmaması, bunları elde edebileceğine dair kendisini kandırmaması gerekir. Daima bu konudaki acziyetini hatırında tutmalı ve bu acziyetine rağmen denizin dibindeki değerli taşları elde etmek için denize daldığında uğrayabileceği o büyük zarar ve tehlikeyi düşünmesi gerekir. Üstelik denizin dibindeki değerli ve nefis taşları elde etmediğinde ona maddi açıdan herhangi bir zarar gelmeyecek, sıkıntıya düşmeyecektir; elde ederse sadece refah düzeyi artacaktır. İhtiyacı olmadığı, elde etmediği takdirde zarara uğramayacağı bir şeyi elde etmek için denize dalan aciz kimse bundan dolayı boğulur ya da timsah saldırısına uğrarsa kaybedeceği asıl şey hayatı olacaktır. Oysa bunu yapmasaydı değil hayatı, ihtiyacı olduğu herhangi bir şeyi bile kaybetmiş olmayacaktı, sadece daha rahat hayat sürmesine vesile olacak bir şeyi elde etmemiş olacaktı. Menfaatini düşünen bir kişi, asla yapamayacağı bir şeyi yapmaya kalkışmaz, bilhassa bu işi yaptığında elde edeceği şeye ihtiyacı yoksa. Eğer elde etmeye kalktığında acziyetinden dolayı helake düşerse, ki bu çok yüksek bir ihtimaldir, bu durumda ne istediğini elde etmiş ne de canını korumuş olur.

Bu şekilde İmam Gazali altıncı vazife gereği ne yapılması gerektiğini bildirdikten sonra şöyle bir soru ortaya atıp onun ilacını vermektedir. Soru şöyledir: “Elbette kişinin yapması gereken kalbini, zihnini bu müteşabih lafızların manası konusunda meşgul etmemesidir fakat bu, insanın elinde değildir ve şeytan kişi istemediği halde aklına getirebilir. Ayrıca

bazı insanlar tabiat olarak gizli şeyleri araştırmaya meyyaldir. Böyle olan bir kişinin ne yapması gerekir?”

İmam Gazali bu probleme şöyle bir çözüm yolu getiriyor: Eğer kişi böyle bir duruma müptela olmuşsa öncelikle kendisine faydalı olan şeylerle meşgul olur; namaz kılar, Kur'an okur, zikir yapar. Bunları yapamıyorsa daha hafif olan, insanın daha istekli olacağı dil, hat, tıp gibi ilimlerle uğraşır. Bunu da yapamıyorsa dünyevi bazı sanatlarla meşgul olur, eğer buna da gücü yetmezse nefse daha hafif gelen şeylerle meşgul olur; oyun oynar, eğlenceye dalar. İmam Gazali'nin bu uğraşları sayarken ulaşmak istediği gaye; kişinin bu vesveseleri uzaklaştırmak, aklına getirmemek için elinden geleni yapmasıdır. Çünkü avamın aklına müteşabih sözün manasının ne olduğuna dair bir merak düşer ve üzerine düşünürse çok büyük bir tehlike söz konusudur zira bu işin sonunda şirke girme ihtimali vardır. Şüphesiz şirke düşmekten daha kötü bir durum yoktur. Bu sebeple günah şeylerle bile meşgul olması, bu gibi şeyleri düşünmekten onun için daha ehvendir. Çünkü günahın şirk kadar zararı yoktur. İmam Gazali de verdiği misallerle bunun ne kadar tehlikeli olduğunu beyan etmektedir.

Sonra başka bir soru daha ortaya atıyor: “Avam dediğiniz gibi yapsın fakat ona nasıl inanması gerektiğine dair delil verilmezse nefsi sakin olmaz, devamlı düşünür. Bu durumda ne yapılmalıdır? Eğer delil söylemeye caiz dersen delili anlamak için düşünmesi gerekecek. Bu durumda avamın avam olmayan insanlardan ne farkı olacak? Diğerleri de delil aldıklarında düşünecek, avam da delil verirken düşünecek.”

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* soruya cevaben, avama delil verilmesini her konuda değil; yaratıcıyı bilmek, yaratıcının bir olması, rasulün tebliğinde doğru söylemesi ve ahiret günü ile ilgili konularda caiz gördüğünü ve yine delilin ancak şu iki şarta riayet edildiği takdirde verilmesini caiz gördüğünü söylemektedir: Birincisi, avama verilen delil Kur'an'dan ve açık olan ayetlerden olmalı, bunların dışında bir şey söylenmeme-

lidir; ikinci şart ise verilen deliller üzerinde avamın derine inmemesi, delillerin ince manalarını araştırmaması ve siyaktan zahirine bakıp geçmesi gerekir.

Akabinde İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* yaratıcıyı bilmekle alakalı Kur'an'daki delillerden bazılarını zikredip şöyle diyor: “Bunlar avam için delil olarak yeterlidir. Mütekellim âlimlerin sunduğu derin ve geniş akla ihtiyacı olan delillere hiç gerek yoktur. Çünkü avam bunu anlamayabilir, dolayısıyla kaldıramaz ve şüpheye düşer. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'in delilleri çok açık, herkesin anlayabileceği kadar basit ve kalbe yakın olan delillerdir.” Bu açıklamanın ardından vahdaniyet, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğru söylediği ve ahiret günü ile alakalı Kur'an'dan deliller zikrediyor ve bu gibi delillerin Kur'an'da çok olduğunu, avama delil verilecekse sadece bunların verileceğini ve bunda bir sakınca olmadığını ifade ediyor.

Sonra şöyle bir soru daha ortaya atıyor: “Mütekellim âlimlerin sunduğu deliller akli delillerdir, düşünüldüğünde idrak edilebilir. Avama Kur'an-ı Kerim'de geçen deliller verilirse avam bunlar üzerinde de düşünecek. Eğer avama Kur'an delilleri üzerine düşünme kapısı açılıyorsa neden bu düşünme kapısı tamamen açılıp da bütün delilleri kapsamıyor ve avamı taklide zorluyoruz?”

İmam Gazali bu soruya delillerin iki kısma ayrıldığını belirterek cevap veriyor: Bazı delilleri anlamak için araştırmak ve incelemek gerekir. Mütekellim âlimlerin delilleri de böyledir. Bu tür delillerin herkese faydası olmaz çünkü bunlar ilaç gibidir; ancak hasta insanlara yani belli kişilere faydası olur, hasta olmayan insanlara ise zararlı olabilir. Bazı deliller ise açık ve net olup herkes için faydalıdır. İşte Kur'an'ın delilleri böyledir ve su gibi herkese faydalıdır. Ondan hem süt emen çocuk faydalanır hem de kuvvetli, yetişkin olan kimse faydalanır. İşte avama sadece bu delilleri sunabiliriz. Ancak avamın Kur'an delilleri üzerinde de derine girmemesi, ince araştırma yapmaması gerekir çünkü bunu kaldıramaz.

Akabinde İmam Gazali Kur'an delillerinin nasıl açık ve herkes için faydalı olduğuna dair birkaç misal zikrediyor. Kalam âlimlerinin sunduğu delilleri ise herkesin anlayamayacağını, bundan dolayı zarar söz konusu olacağını belirtip bu durumu kendi asrında müşahade ettiğini, dolayısıyla bu delillerin herkese verilmemesi gerektiğini bildirerek avamın sahabelerin yolundan gitmesi gerektiğini öğütüyor.

Metin:

“Evet, sahabeler kalam âlimlerinin yaptıkları gibi yapmadılar. Bunun sebebi, buna ihtiyaç duymamalarıdır. Çünkü bidatler onların devrinden sonra yayıldı. Bundan dolayı müteahhirin âlimleri, kalam âlimlerinin delillerine ve takip ettikleri yola daha fazla ihtiyaç duymaya başladı. Kalam ilmi ise bidat hastalığına tutulmuş olanlara ilaç verme, onları iyileştirme ilmidir. Sahabelerin devrinde bidat hastalığı azdı; bundan dolayı sahabeler, iyileştirme yollarının hepsine önem vermediler.” denilirse buna iki şekilde cevap verilir:

Birincisi: Sahabeler miras ile alakalı meselelerde sadece vuku bulan olayın hükmünü açıklamakla yetinmeyip aksine yıllar geçse bile, belki benzeri gerçekleşmeyecek meseleleri dahi ihtimal dâhilinde görüp hükümlerini açıkladılar. Onlar bu konularda derine inmede ve daha olay gerçekleşmeden hükmünü açıklamada bir zararın vuku bulmayacağını bildiklerinden dolayı, gerçekleşmesini imkân dâhilinde gördükleri meselelerin ilmini, daha o mesele vuku bulmadan önce tasnif edip düzenlediler. Bidatleri ortadan kaldırıp nefislerden uzaklaştırmak miras meselesinden daha önemli bir mesele olduğu halde bu konuda, olay vuku bulmadan önce farz edip hükmünü beyan etmeyi meslek haline getirmedi. Çünkü onlar bu meselelere dalmanın zararının, menfaatinden daha fazla olduğunu çok iyi biliyorlardı. Eğer onlar bu meselelere dalmamaları gerektiği konusunda uyarılmayıp bunun haram olduğunu anlamış olmasalardı bu meseleye dalmaktan bir an bile geri durmazlardı.

İkincisi: Sahabeler, Yahudi ve Hristiyanlarla girdikleri tartışmalarda Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in nübüvvetini ispat etmek, yeniden dirilişi inkâr edenlere dirilişin var olduğunu ispatlamak için başka delillere ihtiyaçları olduğu halde, akidenin temellerini oluşturan Kur'an delillerine ilave yapmadılar. Onlar bu delillerle ikna olanları Müslüman olarak kabul ediyor, ikna olmayanlara ise savaş açıyorlardı. Kur'an delillerini açıkladıktan sonra ikna olmayan kimselere karşı kılıç ve mızrağa başvuruyorlardı. Onlar zor olan yollara başvurup akli kıyaslar yaparak mukaddimler ve tartışma yolları tertip etmek için bu tartışma yollarının metot ve yöntemlerini kendilerine kolaylaştırma çabasına girmediler. Bütün bunların fitne uyandırma, akılları karıştırmamanın ana kaynağı olduğunu bildikleri için bunlardan uzak duruyorlardı. Kur'an delilleriyle ikna olmayan kişiye sadece kılıç ve mızrak haddini bildirir. Zira Allah-u Teâlâ'nın apaçık beyanından başka bir beyana ihtiyaç yoktur.

İnsafli davranmamız gerekirse şu durumu göz ardı edemeyiz: Hastalık arttıkça tedavi için kullanılacak ilaçlara duyulan ihtiyaç da daha çok artar. Nübüvvet asrından uzaklaştıkça problemler ve şüpheler elbette artmıştır. Bunun ilacı ise iki yolla olur:

Birincisi: Akli delillerle açıklama yoludur. Bu yolla hasta olan üç kişiden biri ıslah olsa da kalan iki kişi ıslah olmaz. İslah olan kişi zeki olan kişidir, ıslah olmayanlar ise zeki olmayan kişilerdir. Ve insanların geneline baktığımızda çoğu zeki değildir, zeki olanlar ise azdır. Buna göre sayısı çok olanlara önem vermek daha evladır. Dolayısıyla bu yol her zaman için uygun bir yol değildir.

İkincisi: Selefin yoludur. Bu, sıfatla ilgili müteşabih (zahiren teşbihi çağrıştıran) haberler hakkında yorum yapmayıp susmak ve manasını Allah'a havale etmektir. Buna uymayan kişiye sopa, kırbaç ya da kılıç kullanılır. Bu metotla her ne kadar az sayıda kişi ikna olmasa da insanların çoğu ikna olur.

Bu yolun ikna edici olduğunun delili: Kâfirlerden esir alınıp da köle ve cariye edinilen kimselerin, öncesinde kılıçların gölgesi altında Müslüman olduklarını görürsün. Sonra girdikleri bu dine bir süre zoraki devam ederler, zamanla zoraki kabul ettikleri İslam'ı isteyerek kabul etmeye başlarlar. Başlangıçta riya ve şüphe ile inandıkları şey, onlarda kesin ve şüphesiz bir inanca dönüşür. Bunun sebebi; İslam dinine bağlı olanlarla haşır neşir olup onları görmeleri, onlarla iç içe olup yakınlık kurmaları, Allah'ın kelamı olan Kur'an-ı Kerim'i duymaları, salih kişileri görüp onlarla ilgili haberleri dinlemeleri ve bu cinsten olan diğer şeyler onların tabiatlarına, cedelleşme ya da akli delil sunma yolundan daha uygundur. Zikredilen bu iki ilaçtan biri, bir kavme uygun olup diğerine uygun olmadığına göre çoğunluğa uygun olan ilacı tercih etmek gerekir (bu ise ikinci ilaçtır). Ruhu'l-Kudüs ile desteklenen, diğer kulların bilmediği ilahi sırlara vakıf olan; bilen ve gören tarafından kulların gizledikleri şeyler kendisine vahyedilen birinci doktor Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile onun zamanında yaşayanlar elbette en doğru olanı ve en sağlıklı ilacı daha iyi bilirler. Bundan dolayı onların yolunu takip etmek elbette daha evladır.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, kelim âlimlerinin sundukları delillerin herkes için faydalı olmayıp çoğu kimseler için zararlı olabileceğini, avamın sahabelerin yolunu takip etmesi gerektiğini belirttikten sonra gelebilecek şöyle bir itirazdan bahsediyor: "Sahabeler kelim ilmiyle uğraşmadılar, çünkü zamanlarında bidatler yaygın değildi; dolayısıyla bu bidatleri yok etmek için kelim ilmine ihtiyaç duymuyorlardı. Fakat onlardan sonra bidatler çoğaldı ve kelim ilmine ihtiyaç doğdu; kelim ise zaten hastalık ve bidatlere ilaç olan bir ilimdir. Sahabeler, kendi zamanlarında bidat hastalıkları olmadığı için bu bidat hastalıklarını iyileştiren kelim ilmine önem vermediler."

İmam Gazali buna şu iki şekilde cevap verilebileceğini söylüyor:

Birincisi: Sahabeler, sadece zamanlarında vuku bulmuş miras hükümlerinin tespitiyle yetinmediler; mirasla ilgili henüz vuku bulmamış, muhtemel vakaları düşünerek onlara da cevap aradılar ve bununla ilgili kitaplar yazdılar. Çünkü henüz olmamış ve ileride olabilecek meseleler hakkında hüküm vermekte bir zarar söz konusu olmadığını biliyorlardı, bu sebeple bir mesele henüz olmadan da hakkında hüküm verilebilir. Şüphesiz bidatlere önem vermek ve onu nefislerden sökmek daha önemlidir. Miras meseleleriyle ilgili tutumlarına kıyasen sahabelerin, zamanlarında olmayan fakat olabilecek bidatleri düşünüp cevap vermeleri, ilaç hazırlamaları daha öncelikli olarak gerekirdi. Ancak onlar bu konuda, miras meselesindeki gibi yapmadılar. Çünkü bunu yapmanın, faydadan daha çok zarara yol açacağını biliyorlardı; böyle yapmamaları gerektiğini şeriatın bildikleri için bu gibi meselelere girmediler. Eğer şeriatın hükmünden böyle anlamasalar mirasla ilgili meselelere girdikleri gibi mutlaka bu meselelere de girerlerdi.

İkincisi: Sahabelerin zamanında ortaya sapık fikirler atan, Yahudi ve Hristiyanlar gibi, insanlar vardı. Kimi Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in nübüvvetiyle ilgili, kimi öldükten sonra dirilmeyle ilgili, kimi de başka konularda birtakım şüphe ve sapık fikirler ortaya atarlardı. Sahabeler, gerek Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hayattayken olsun gerek onun vefatından sonra olsun, bu gibi sapık fikirlere karşı mücadele ederken Kur'an ayetlerinden başka bir ilaca başvurmadılar; kelimelerin kaidelerini, metodlarını kullanmadılar. Sadece Kur'an'ın delilleri ve Kur'an'dan çıkan kaideler ile bu gibi sapık inançlara karşı çıktılar. Kullandıkları bu delillerle ikna olan, ikna olurdu; ikna olmayana ise kılıç kullanırlardı. Fakat asla Kur'an delillerinden başka, kelimelerin delilleri gibi deliller kullanmadı, yeni tartışma kaideleri icat etmediler. Çünkü bu gibi şeylerin faydasından

çok zararı olduğunu biliyorlardı. Kur'an'ın açık delilleriyle ikna olmayan bir kişi, kılıç hariç, başka bir şeyle ikna olmaz. Zira Allah-u Teâlâ'nın beyanından daha büyük, daha açık bir beyan yoktur.

İmam Gazali bu açıklamalardan sonra bir istisna yaparak, bidatlerin artmasıyla Kur'an'ın metodundan başka metotların da gerekebileceğini söylemektedir. Tıpkı hastalıkların artmasıyla farklı ve yeni ilaç türlerine duyulan ihtiyaç gibi... Bidat hastalıkları ise Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zamanından uzaklaşıldıkça daha da artacaktır. Bu durumda iki türlü ilaçtan bahsedilebilir:

Birincisi: Akli deliller. Ancak bu tür ilaçla bir kişi ıslah olsa diğer iki kişi ifsat olur. Çünkü bu ilacın faydasının yanı sıra zararı da vardır. Şayet bu ilaç üç kişiye verilmiş olsa bunlardan ancak biri fayda elde eder, diğer ikisi ise zarara uğrar. Bu tür ilaçtan fayda elde edebilecek yani akli delilleri anlayabilecek olanlar, zekâsı yüksek olan kişilerdir; ancak onlar bu delilleri anlar ve kabul ederler. Fakat zekâsı yüksek olmayanlar bu delilleri anlayamayacağı için bu tür ilaç onlara zarar verecektir. Ve insanların geneline baktığımız zaman zekâsı yüksek olan insanlar, zekâsı yüksek olmayan insanlara nazaran çok azdır. Bu sebeple insanların çoğuna önem verip onların maslahatını gözetmek elbette daha evladır.

İkincisi: Selefi salihinin yolu. Bu, zahiri teşbihi andıran müteşabih naslar hakkında soru sormamak, susmak, manasını Allah'a havale edip düşünmemektir; bunu yapmayan kişiye ise sopa, kırbaç ya da kılıç kullanmaktır. Bu metot, bazı insanları ikna etmese de çoğu insan sopa, kırbaç ya da kılıç altında ikna olur. Bu metodun ikna edici olduğunun delili ise esir alınan köle ve cariyelerin başlangıçta istemedikleri, kabul etmedikleri halde kılıç altında İslam'a girip belli bir müddet sonra İslam'a kanaat getirerek gönülden bu dine tabi olmalarıdır. İslam'ın adaletini ve güzelliğini, Müslümanların örnek hayatlarını gördüklerinde elbette İslam'a ikna

olurlar. İşte bu ikna yolu, onlar için kelim âlimlerinin sunduğu delillerden daha etkilidir, çünkü kelim âlimlerinin delilleri ters etki yapabilir. Dolayısıyla bu yol, birinci yoldan daha faydalıdır. Bu sebeple İmam Gazali de bidat hastalıklarının arttığı dönemde kelim âlimlerinin delillerine ihtiyaç duyulduğunu ve bu delillerin fayda verdiğini tamamen reddetmemekle birlikte bunların faydasının sınırlı olduğunu, ilaç gibi sadece belli kişilere kullanılması gerektiğini, hasta olmayanlara ya da uygun olmayanlara kullanıldığı takdirde zararlı olacağını; dolayısıyla herkese değil, zekâ seviyesi yüksek olanlara kullanılabileceğini, ancak bu kişilerin istifade edebileceğini söylemektedir. Sahabenin kullandığı Kur'an metodunun ise daha faydalı ve herkes için uygun olduğunu, bu sebeple insanların çoğuna öncelik verilip bu metodun tercih edilmesini tavsiye etmektedir.

Metin:

Yedinci Görev: İlim ehline teslim olmak

Avam olan kimsenin, kendisine gizli olan bu müteşabih lafızların gerçek mana ve sırlarının Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem'e*, Ebu Bekir el-Sıddık'a, sahabelerin büyüklerine, evliyalara ve ilimde derinleşmiş olan âlimlere gizli olmadığına inanması gerekir. Bununla birlikte bunların ilminin kendisine gizli kalmasının sebebi, kendi acziyetinden ve bilgisinin yetmemesinden dolayıdır. Bu sebeple kendisini başkalarıyla mukayese etmemelidir. Zira melekler demirciyle kıyaslanmaz. Yoksul yaşlı kadınların sandığında bir şey bulunmuyorsa bu, kralların hazinelerinde de olmamasını gerektirmez. Allah-u Teâlâ insanları farklı farklı yaratmıştır, tıpkı madenler gibi. Altın, gümüş ve diğer mücevherler gibi insanlar da değişiklerdir. Bu mücevherler her ne kadar maden olmaları yönüyle aynı olsalar da aralarındaki şekil, renk, özellik ve değer farklılıklarını görmez misin? Aynı şekilde kalpler de bilgi cevherlerinin madenidirler. Bazıları nübüvvet, velayet,

ilim, Allah-u Teâlâ'yı bilme madenidirler; bazıları hayvani şehvetlerin ve şeytani ahlakların madenidirler.

İnsanların meslek ve sanatlarda olan farklılıklarını görürsün. Bir kimse işindeki el becerisi ve sanatındaki ustalığıyla öyle şeyler yapabilir ki diğer bir kimse bütün ömrünü o işi öğrenmekle geçirse bile, bırakın onun ustalık zamanında yaptığını yapmayı, ilk zamanlarında yaptığını dahi yapamaz. İşte Allah-u Teâlâ'yı bilmek de böyledir. Yine insanlar korkaklık ve acizlik bakımından da çeşit çeşittir. Bazıları sahilde olduğu halde birbirine çarparak kıyıya vuran deniz dalgalarına bakmaya bile dayanamaz, korkar. Bazıları da buna bakar fakat sahilde, suyun içinde ayakları üzerinde dursa bile yüzmeye güç yetiremez. Bazıları da bunu yapar fakat yüzmesine güvenerek ayaklarını yerden kaldırmaz. Bazıları da kıyıya yakın olan yerlerde yüzebilir fakat denizin dalgalı ve boğulma tehlikesi olan kısımlarında yüzemez. Yine bazıları böyle yerlerde yüzer fakat değerli mücevherlerin bulunduğu derin denizlere dalamaz. İşte marifet denizi ve insanların bu denizdeki farklılıkları da böyledir. Aynı şekilde diğer meselelerdeki farklılıklar da böyledir.

“Arif olanlar (Allah'ı çok iyi bilenler), Allah'ın marifetinin kemalini kuşatmışlardır, öyle ki hiçbir şey onlara gizli değildir.” denirse şöyle cevap veririz:

Heyhat! Buna ulaşılması imkânsızdır. “**El-Maksadi'l-Esnâ Fi Maani Esmâillâhi'l-Husnâ**” kitabında kesin delillerle açıkladığımız üzere, Allah'ı tam manasıyla bilen O'nun dışında hiçbir varlık yoktur. Mahlukların marifetleri ne kadar genişlerse genişlesin, ilimleri ne kadar artarsa artsın, Allah Subhanehu ve Teâlâ'nın ilmiyle mukayese edildiğinde “onlara ilimden ancak az bir kısım verildiği” anlaşılmış olur. Fakat bilinmesi gerekir ki Hadratu'l-İlahiyye, varlıkta olan her şeyi ihata etmiştir; çünkü varlıkta sadece Allah ve O'nun fiilleri mevcuttur. Her şey, Hadratu'l-İlahiyyeye aittir. Şuna benzer; askeri bölgedeki bütün vilayetlerin komutanları ve askerler, hatta bekçiler bile Hadratu'l-Sultaniyyeye tabi-

dir. Sen Hadratu'l-İlahiyyeyi ancak Hadratu'l-Sultaniyye örnek verilerek anlayabilirsin.

Bil ki varlıkta ne varsa hepsi Hadratu'l-İlahiyyeye aittir. Fakat sultanın mülkünde kendisine özel bir sarayı ve bu sarayın da misafirleri karşılamak için geniş bir salonu vardır. Bu geniş salonun dışında bir bölge vardır ki sultanın raiyeleri (ona tabi olan halk) burada toplanmaktadır ve onların bu bölgeyi geçmelerine, hatta salonun kenarına bile yaklaşmalarına izin verilmez. Sonra bazı has olan kişilerin bu bölgeyi geçip salona girmelerine ve sultana olan yakınlık ya da uzaklıklarına göre salonda oturmalarına izin verilir. Sultanın özel sarayına ise belki de sadece vezir girebilir. Sultan, mülküyle ilgili sırlardan dilediğini vezirine bildirir, bazı sırları ise kendisine has kılıp hiç kimseye bildirmez.

Halkın Hadratu'l-İlahiyyeye olan yakınlık veya uzaklığının derecesini de bu misale göre anla. İşte salonun kapısı dışında olan bu bölge, bütün avamların durdurulduğu ve geçmelerine izin verilmediği yerdir. Eğer bu bölgeyi geçmeye çalışırlarsa azarlanmayı ve cezayı hak ederler. Fakat arifler (Allah'ı çok iyi bilenler) bu bölgeyi geçip Hadratu'l-İlahiyyeye olan yakınlık ya da uzaklık mertebelerine göre salonda dolaşmaktadır. Onlar avamın geçemediği bölgeyi geçseler ve salona girseler de aralarında elbette mertebe farklılıkları bulunmaktadır.

Bir de bu salonun tam ortasında “Hazîratu'l-Kuds” vardır. Burası ariflerin ayaklarını basamayacağı kadar yüce, bakan kimselerin bakışlarının ulaşamayacağı kadar yüksektir. Büyük veya küçük olsun her kim bu yüce makama bakmaya kalkışırsa dehşet ve hayretten dolayı hemen gözleri kapanır ve hüsrana uğramış olarak gözlerini başka tarafa çevirir.

Buraya kadar anlatılan görevler, her avamın tafsilatlı olarak bilmese de mücmel olarak iman etmesi vacip olan şeylerdir. Bu, sorduğun müteşabih haberler hakkında avamın yerine getirmesi gereken yedi görevdir. İşte bu yedi görev selef

mezhebidir. Şimdi selefin mezhebinin hak olduğuna dair delilleri açıklayalım.

Açıklama:

Kur'an ayetlerinin muhkem ve müteşabih olarak ikiye ayrıldığını bildiren **Âli İmran: 7** ayetinin ﴿ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ﴾ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا kısmında, durak yerinin “إِلَّا اللَّهُ” (sadece Allah)” sözünden sonra mı olduğu yoksa “الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” (ilimde derinleşenler)” sözünden sonra mı olduğu konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir.

Bazı âlimlere göre durak yeri, “الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” (ilimde derinleşenler)” sözünden sonradır. Buna göre ayetin manası şöyle olur: **Müteşabih ayetlerin gerçek manasını Allah ve ilimde derinleşenler bilir. Onlar, şöyle derler: “Biz bunlara (müteşabih ayetlere) iman ettik, (muhkem ve müteşabih ayetlerin) hepsi Rabbimizin katından indirilmiştir.”**

Bazı âlimlere göre ise durak yeri, “إِلَّا اللَّهُ” (sadece Allah)” sözünden sonradır. Zira eğer ilimde derinleşenler, Allah lafzına atfedilmek istenseydi “يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ” (‘İman ettik.’ derler)” sözünün vav atıf harfi ile (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ) şeklinde söylenmesi gerekirdi. Ayrıca ayette, müteşabihin tevilini isteyen kimseler kötülenmiştir; ilimde derinleşenler müteşabih ayetlerin tevilini (manasını) biliyorlarsa kötülenmek bir yana, övülmüşlerdir, bu ise birbirine zıttır.⁽⁵⁰⁾ Buna göre ayetin manası şöyledir: **Müteşabih ayetlerin gerçek manasını yalnız Allah bilir ve ilimde derinleşenler şöyle derler: “Biz bunlara (müteşabih ayetlere) iman ettik, (muhkem ve**

(50) Bak. İbni Kudame, Ravdatu'l-Nâzır ve Cennetu'l-Munâzır.

müteşabih ayetlerin) **hepsi Rabbimizin katından indirilmiştir.”**

İmam Gazali birinci görüşü tercih ettiği yani durağı, “ilimde derinleşenler” sözünden sonra kabul ettiği için bazı müteşabih ayetlerin manasını sadece Allah bilse de bazılarının manasını nebi, veli, sahabe gibi birtakım kimselerin de bileceğine inanmaktadır. Buna göre, avamın bu müteşabih ayetlerin manasını kendisi bilmediğinde, rasul dâhil hiç kimse bilemez şeklinde bir düşünceye kapılmaması gerekir.

Ardından İmam Gazali meseleyi açıklamak için misaller vererek madenler gibi insanların da akıl, yetenek, seviye bakımından farklı olduklarını söyleyip bazı müteşabih ayetlerin manalarını büyük âlimlerin, büyük sahabelerin, velilerin bilebildiğini ifade etmektedir.

Sonra başka bir misal vererek insanların yüzme becerisi ve denizdeki durumlarının farklı olması gibi ilim ve anlayış bakımından da mertebeli olduklarını söylemektedir. Böylece herkes kendi mertebesini ve haddini bilsin, bundan öteye geçmesin; başkalarının haddini de inkâr etmesin. Haddini aşan kişi ise azarlanmalıdır.

İmam Gazali her ne kadar müteşabih ayetlerin manasını rasullerin, âlimlerin, velilerin bilebileceğini söylese de onların her şeyi bileceklerini söylemiyor, bilakis bazı şeyleri bilemeyeceklerini ve bu şeylerin ilminin sadece Allah’a ait olduğunu ifade ediyor. Ayrıca Allah’ın mahiyetini (gerçeğini) ve O’nun sıfatlarının mahiyetini sadece Allah bilir, mahlukattan hiç kimsenin Allah’ın zatının ve sıfatlarının mahiyetini idrak etmesi düşünülemez. Bu konuda bütün Müslümanların icmai vardır.

İmam Gazali müteşabih naslar konusunda avama farz olan bu yedi görevi açıkladıktan ve bunları yerine getirmesinin avama vacip olduğunu bildirdikten sonra bu sayılanların selefi salihinin mezhebi olduğunu belirtip selefi salihinin mezhebinin hak olan mezhep olduğunu delillendirmeye geçmektedir.

Metin:

İKİNCİ BÖLÜM:

SELEFİN MEZHEBİNİN HAK OLDUĞUNA DAİR DELİLLER

Selefi salihinin mezhebinin hak olduğunu ispat eden deliller iki kısımdır:

- 1- Akla dayalı olan akli deliller
- 2- Sem'i (işitme yoluyla öğrenilen) deliller

Birinci Delil: Akli deliller kendi arasında iki kısıma ayrılır:

- a) Külli akli deliller
 - b) Tafsili akli deliller
- Şimdi bunları açıklayalım...

1) Külli akli deliller: Selefin mezhebinin hak olduğunu ispat eden külli akli deliller, akıl sahibi olan herkesin kabul edildiği dört aslın kabul edilmesiyle bilinir:

Birinci asıl: Kulların hangi hallerinin onları ahirette güzel bir hayata ulaştıracağını en iyi bilen kişi, hiç şüphesiz Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir. Ahirette kişiye faydalı veya zararlı olacak şeyleri, doktorun bazı şeylerin faydalı veya zararlı olduğunu tecrübeyle bilmesi gibi tecrübe ile bilmek mümkün değildir. Zira tecrübeye dayalı olan ilimlerin öğrenilmesi için o şeye tekrar tekrar şahid olmaktan başka bir yol yoktur. Âlemden kim ahirete gitmiş de oradaki faydalı veya zararlı şeylere şahid olarak dönüp bunu insanlara bildirmiştir?

Ahirette kişiye fayda ve zarar verecek şeyleri akli kıyaslarla bilmek mümkün değildir. Çünkü akıllar bu şeyleri idrak etmede yetersizdir. Bütün akıl sahipleri ölümden sonra olacak şeylere akıl yoluyla ulaşamayacağını kabul etmektedir.

Günahlardan dolayı ahirette nasıl azaba uğranacağını ve itaatten dolayı ahirette nasıl menfaat elde edileceğini hiçbir akıl söyleyemez, özellikle de şeriatın anlattığı gibi tafsili bir şekilde anlatamaz. Bütün akıllar idrak etmiştir ki bu şeyler tafsilatlı olarak ancak nübüvvetin nuruyla idrak edilir. Nübüvvetin nuru ise aklın ötesinde bir kuvvettir. Bu kuvvetle geçmişteki ve gelecekteki gaybi şeyler ile birçok şey idrak edilir ve bu, akla dayalı sebeplerle olmaz. Tecrübeli, ileri görüşlü ve üstün akıllı kişiler, bütün evliya ve âlimler, ilimde derinleşenler, nübüvvetin nurundan ilim almaya özen gösteren ve nübüvvetin kuvvetinden başka bütün kuvvetlerin bu konuda aciz olduğunu itiraf edenler, söylediğim bu şeyleri ittifakla kabul etmektedirler.

İkinci asıl: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Allah'ın kendisine vahyettiği, kulların dünya ve ahireti için faydalarına olan her şeyi onlara anlatmış, bu konuda hiçbir şeyi gizlememiştir. Zaten bunun için ve bundan dolayı âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Bakmaya ve düşünmeye gerek olmayan zaruri ilimlerle ve Rasulullah'ın halleriyle ilgili bilinen karinelerle sabit olmuştur ki Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* dünyadayken halkı ıslah etmek için çok hırslı ve gayretli bir şekilde elinden geleni yapmış ve isteyerek, sevinerek, azimle onlara dünya ve ahirette faydalı olan her yolu göstermiştir. Bundan dolayı halkı cennete ve yaratıcının rızasına ulaştıracak bildiği her şeyi onlara öğretip yapmalarını emretmiş ve teşvik etmiştir. Aynı şekilde cehenneme ve Allah'ın gazabına yaklaştıracak her amelden de onları sakındırmış, uyarılmış ve nehyetmiştir. Hem ilim hem de amel bakımından bunların hepsini göstermiştir.

Üçüncü asıl: İnsanlar arasında Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözlerini en iyi anlayan, ince manalarını en iyi bilen ve sırlarını idrak edenler, hiç şüphesiz vahiy indiğinde ona şahid olanlar ile onlarla beraber olan ve sohbet

edenlerdir (yani sahabelerdir). Onlar öyle kimselerdir ki Allah-u Teâlâ'dan gelen vahyi anlamak ve inen kelâmın manalarını idrak etmek için gece gündüz Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber olup bütün güçlerini buna harcamışlardır. Bunu, öncelikle öğrendikleri şeylerle amel etmek, yani öğrendiklerini pratikte uygulamak, sonra da kendilerinden sonraki nesle nakletmek için yapmışlardır. Onlar gelen vahyi duymak, anlamak, ezberlemek ve yaymak suretiyle Allah-u Teâlâ'ya yaklaşacaklarını bilirler. Dolayısıyla bu amelleri asla terk etmezler. O neslin bir diğer özelliği ise onların; Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, tebliğ ettiği vahyi dinlemesi, anlaması, ezberlemesi ve uygulaması bakımından kendilerini teşvik ettiği kimseler olmasıdır. Bir hadisi şerifte Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştu:

“Allah-u Teâlâ benim sözümü duyup da onu iyice anlayan ve sonra duyduğu gibi başkasına nakleden Müslümanın yüzünü aydınlatsın.”⁽⁵¹⁾

Onların durumu böyleyken; yani inen vahyi duymak, anlamak ve öğrenmek hususunda bu derece gayretli iken nasıl olur da Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine gelen vahyi onlardan gizlemekle itham edilebilir? Bu, nübüvvetin prensibine layık değildir. Yine (vasıfları zikredilen) bu büyük sahabeler vahyi öğrenip onunla amel etme konusunda bu derece hırslı iken Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözünü ve maksadını anladıktan sonra bunu gizleyip de başkalarına anlatmamakla hiç itham edilebilirler mi veya öğrendikleri ilme yüz çevirip ona aykırı amel etmekle itham edilebilirler mi? Öğrendikleri şeyleri insanlara anlattıkları halde, mükellef olduklarını bildikleri ve söyledikleri halde buna

⁽⁵¹⁾ Ahmed, 4157; Tirmizi, 2657; İbni Mace, 232, İbni Ebi Hatim, 1/1/9; Ebu Ya'la, 5126, 5296; İbni Hibban, 69; Beyhaki, Marifet, 1/3; el-Râmehürmüzi, Muhaddisu'l-Fâsıl, 6, 7; el-Halili, İrşad, 2/699; İbni Abdilberr, Câmiu Beyani'l-İlm, 1/40; el-Hatib, el-Muvaddah, 2/294.

muhalf amel yaptıkları hiç düşünebilir mi? Elbette akıllı olan hiç kimse bu gibi şeyleri kabul etmez.

Dördüncü asıl: Sahabeler yaşadıkları asırda ve ömürleri boyunca halkı, Kur'an ve sünnette Allah hakkında zikredilen ve zahiri teşbihi çağrıştıran müteşabih ayetlerin manalarını araştırmaya, tefsir ya da tevil etmeye davet etmediler. Bu gibi şeyleri kendileri de yapmadılar. Bilakis bu gibi şeylere (müteşabih ayetlerin manasını araştırmaya, tefsir veya tevil etmeye) yeltenenleri, bu gibi şeylerin manası hakkında soran ya da bunları halk arasında konuşanları şiddetli bir şekilde mübalağalı olarak nehyettiler. İleride onların bu tavırlarına dair örnekler zikredeceğiz.

Eğer Kur'an ve sünnette Allah hakkında zikredilen ve zahiri teşbihi çağrıştıran müteşabih ayetlerin manasını araştırma, hakkında yorum yapma veya tefsir etme dinden olsaydı ya da Allah'ın hükümlerini idrak etme olup dinde ilim sayılsaydı mutlaka sahabeler bunu yapmak için gece gündüz uğraşırlar ve çocukları ile hanımlarını buna teşvik ederlerdi. Aynı şekilde bu ilmin temellerini koymak ve kaidelerini şerh etmek için bütün güçlerini seferber ederler; miras hükümlerini ve kaidelerini tesis etmek için uğraştıklarından daha fazla uğraşırlardı.

Sahabe-i kiramın bu gibi ayetler konusundaki tavrını bu şekilde anlattıktan sonra bu dört asılda sahabenin söylediğinin hak olduğunu ve onların takındıkları tavrın takınılması gereken tavır olduğunu anlarız. Özellikle de Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sahabelerin yolunu övmüşken onlara daha da çok tabi olmamız gerekir.

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **“İnsanların en hayırlısı benimle aynı asırda yaşayanlardır. Sonra onların ardından gelenler, sonra da onların ardından gelenlerdir.”**⁽⁵²⁾

(52) Buhari, 2509; Müslim, 6635.

Başka bir hadiste: **“Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Onlardan sadece bir fırka kurtuluşa erecektir.”** buyurdu. Onların kim olduğu kendisine sorulduğunda: **“Onlar, ehlisünnet ve'l-cemaat'tir** (sünnet ve cemaat ehli olanlardır).” buyurmuş, yine ehlisünnet ve'l-cemaat'in kim olduğu sorulduğunda ise: **“Benim ve sahabelerimin şimdi üzerinde bulunduğu yolda olanlardır.”**⁽⁵³⁾ buyurmuştur.

2) Tafsili akli deliller: Daha önce selefin mezhebinin hak olduğunu ve bu mezhebin gereğinin, zahiri teşbihi çağrıştıran haberler konusunda anlattığımız yedi vazifeyi yerine getirmek olduğunu söyledik. Her vazifeye beraber delilini de zikrettik. Bu deliller hakır, bunlara kim muhalefet edebilir ki? Birinci sözümüzde avamın Allah'ı teşbihten ve cisimlere benzemekten takdis etmesi gerekli olduğunu söyledik. Bu sözümüze mi muhalefet ediliyor? Yoksa ikinci sözümüz olan; Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediğine onun kastettiği mana üzere iman ve tasdik edilmesi gerektiği sözümüze mi muhalefet ediliyor? Veya üçüncü sözümüz olan; bu manaların hakikatini idrak etme konusunda avamın acziyetini itiraf etmesinin gerekli olduğu sözümüze mi muhalefet ediliyor? Ya da dördüncü sözümüz olan; kendi gücünün yetmediği meselelere girmemesi ve bu konuda susması gerektiği sözümüze mi? Ya da beşinci sözümüz olan; artırmak, eksiltmek, (farklı siyaklarda zikredilen müteşabih sözleri bir araya) toplamak ya da (müteşabih lafzı siyakından) ayırmak suretiyle lafızların zahirinin değiştirilmemesi gerektiği ve dilini bu konuda tutması gerektiği sözümüze mi muhalefet ediliyor? Altıncı sözümüzde avamın, acziyetinden dolayı kalbini bunları düşünmekten alıkoyması gerektiğini söyledik. Çünkü onlara “Yaratıcıyı düşünmeyin, yaratılanları düşü-

(53) İmam Ahmed, İbni Ebi el-Dünya, Ebu Davud, Tirmizi, İbni Hibban, Hâkim rivayet etti ve sahih dediler.

nün.” denilmiştir. Buna mı muhalefet ediliyor? Yedinci sözüümüzde avamın, bilmekten aciz olduğu bu konularda nebi, evliya ve ilimde derinleşmiş olan marifet ehline teslim olması gerektiğini söyledik. Yoksa bu sözüümüze mi muhalefet ediliyor? Bütün bunlar yedi vazifenin açıklaması ve delilleridir. Bunları sadece âlimler ve üstün akıl sahipleri değil, hak ile batılı ayırt eden hiç kimse red veya inkâr etmez. İşte bunlar akli delillerdir.

İkinci Delil: Zahiri teşbihi çağrıştıran sıfatlarla ilgili selefi salihinin mezhebinin hak olduğuna dair sem’i delile gelince, şöyle deriz: Selefi salihinin mezhebinin hak olduğunun delili, onun zıddının bidat olmasıdır. Bidat ise kötülenmiş ve sapıklıktır. Avam olan kişilerin tevile dalması âlimlere göre kötülenmiş olan bidattir. Bunun zıddı ise tevil yapmayıp susmaktır. Bu ise kötülenmiş bidatin zıddı olduğu için övülmüş olan sünnettir. Buna göre üç asıl vardır:

Birinci asıl: Kur’an veya sünnette zahiri teşbihi çağrıştıran lafızlar hakkında araştırma yapmak ve soru sormak bidattir.

İkinci asıl: Her bidat kötülenmiştir.

Üçüncü asıl: Bidat kötülendiğine göre bidatin zıddı, övülmüş olan sünnettir.

Bu asıllar hakkında ihtilafa girmek mümkün değildir. Bu asıllar konusunda ihtilaf edilmeyip bunlara teslim olunduğuna göre hak olan mezhep selefi salihinin mezhebidir.

“Açık olduğundan dolayı üçüncü aslı kabul ettiği halde her bidatin kötülenmiş olduğunu reddeden, avamın zahirini teşbih olarak anladığı lafızlar hakkında araştırma yapmanın ve soru sormanın bidat olduğunu da kabul etmeyen ve bu iki asıl hususunda çekişen kimseye nasıl cevap verirsiniz?” derirse şöyle dersin:

İkinci asıl olan her bidatin kötülenmiş olduğunun delili; bütün ümmetin, bidatin kötü olduğu hususunda ittifak etmeleri ve bidat çıkaranlara karşı sert davranıp bidat

bilinen şeyleri değiştirmek için uğraşmalarıdır. Bunlar şeriat-tan zaruri olarak anlaşılan şeylerdir ve zanni meselelere girmez. Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bidati kötilediği, kat'i ilmi ifade eden rivayetlerin toplanmasıyla mütevatir olarak sabittir. Velev ki bu rivayetlerin her biri zan hükmünde olsa bile. Örneğin; Ali *radiyallahu anh*'ın kahramanlığı, Hatem'in cömertliği, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Aişe *radiyallahu anhâ*'ya olan sevgisi ve bunun gibi şeyler. Bu gibi haberler kat'i bir şekilde ahad haberlerle bilinse bile bu ahad haberleri o kadar çoktur ki bunları nakleden ravilerin yalan üzerinde birleşmelerine imkân yoktur. Velev ki bu haberler mütevatir olmayan ahad haberler olsun. Bu, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen şu hadislere benzer:

“Benim sünnetime ve hidayet bulmuş raşid halifelerimin sünnetine sımsıkı sarılın. Benden sonra dinde yeni çıkarılan şeylerden sakının. Muhakkak ki sonradan çıkarılan her şey bidattir, her bidat sapıklıktır, her sapıklık ise ateştedir.”⁽⁵⁴⁾

“(Sünnete) Tabi olun ve bidatçi olmayın. Çünkü sizden önceki kavimler, ancak dinlerinde yeni şeyler çıkarıp nebilerinin sünnetini terk ettiklerinde ve kendi görüşlerine tabi oldukları için sapmışlardır. Öyle ki hem kendileri saptılar hem de başkalarını saptırdılar.”⁽⁵⁵⁾

“Bidat sahibi öldüğü zaman İslam'da bir fetih kapısı açılır.”⁽⁵⁶⁾

⁽⁵⁴⁾ Ebu Davud; Tirmizi rivayet etti ve “hasen-sahih” dedi.

⁽⁵⁵⁾ Bu hadis değildir. Bu, Şa'bi'nin sözüdür. İbni Abdilberr, el-Câmi', 2/1050, 2026. Bak: el-İ'tisâm, 1/172

⁽⁵⁶⁾ Hatib (4/159) ve Deylemi (1/1/151-152) Ebu Bekir el-Temmar'dan tahric etmiştir. Suyuti bu hadisi “**Zeylu'l-Ehâdisi'l-Mevdü'a**” kitabında Hatib'den iki yolla rivayet etti, sonra şöyle dedi: İbni el-Cevzi bu hadisi “**Zayıf Hadisler**” kitabında tahric etti ve şöyle dedi: Bu hadis İmran el-Kattan'dan iki yolla rivayet edilir. Yahya şöyle dedi: “İmran el-Kattan hiçbir şey değildir.” Nesei, “Hadisi zayıftır.”

“Kim bidatçı olan kimseyi onu yüceltmek için ziyaret ederse İslam’ı yıkmak için ona yardım etmiş olur.”⁽⁵⁷⁾

“Kim Allah için bidatçı kimseden yüz çevirirse Allah-u Teâlâ onun kalbini mutmainlik ve iman ile doldurur. Kim de bidatçı kimseye sert davranıp onu kovarsa Allah-u Teâlâ onun derecesini yüz derece yükseltir. Kim de bidatçı kimseye selam verir, onu güler yüzle veya onu sevindirecek bir haberle karşılarsa Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’e inen dini hafife almış olur.”⁽⁵⁸⁾

“Şüphesiz ki Allah bidatçı olan kimsenin orucunu, namazını, zekâtını, haccını, umresini, cihadını, herhangi bir iyi amelini ve şahitliğini kabul etmez. O, okun yaydan çıkması veya hamurdan kılın çekilmesi gibi İslam’dan çıkar.”⁽⁵⁹⁾

Bu ve buna benzer sınırlandırılmayacak kadar çok olan hadisler zaruri bir ilimle bütün bidatlerin kötülendiğini açık bir şekilde ifade eder.

"Bidatin kötülenmiş bir şey olduğunu kabul ettik. Fakat birinci aslın *-ki buna bidat diyorsunuz-* delili nedir? Bidat yeni olan her şeyden ibarettir. O halde İmam Şafiî *rahmetullahi aleyh* teravih namazı cemaatle kılındığı zaman *-ki teravih namazını cemaatle kılmak bidattir-* neden "Bu güzel bir bidattir." dedi? Ayrıca fıkıh âlimleri, fıkıh ilmiyle ilgili teferuatlara girmiş ve o teferruatlı meseleler hakkında münazaralar yapmıştır. Bu konuda karşı tarafın delilini çürütme, fasit olduğunu ortaya koyma, yeni ıstılahlar kullanma ve

dedi. Amr ibni Merzuk ise "Yahya ibni Said onu kuvvetli bir ravi saymıyordu." dedi.

⁽⁵⁷⁾ Taberani, Müsned el-Şâmiine; Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir; Cem'ul-Cuyûş ve'l-Desâkir alâ ibni Asakir; Ebu Nuaym, Hulyetu'l-Evliya. Bu hadisin senedi iyidir.

⁽⁵⁸⁾ İbni el-Neccar.

⁽⁵⁹⁾ İbni Mace.

benzeri tartışma metotları; bunların hepsi yeni şeylerdir, hiçbiri sahabe zamanında yoktu. Bu da gösteriyor ki her bidat kötülenmiş bidat değildir; kötülenmiş bidat ancak sabit olan bir sünneti kaldıran bidattir. Ve biz, söylediğimiz şeyin sabit olan bir sünneti kaldırdığını kabul etmiyoruz. Fakat elbette bu, yeni olan bir şeydir. Sahabeler bununla uğraşmadılar; çünkü ya bundan daha önemli bir şeyle meşgul idiler ya da onların asrında kalpler şüphelere, tereddütlere karşı sağlam idi, dolayısıyla bu gibi şeylere ihtiyaçları olmadı. Onlardan sonraki asırda yaşayan âlimler ise bu gibi meselelere girmeye ihtiyaç duydular. Çünkü onların zamanında heva ve heveslere tabi olma, sabit sünnete muhalif olan bidatler çıkarma yayıldığından, bunları iptal edip bu bidatleri çıkaranları susturmak ve onlara inananları caydırmak için bu gibi metotlara ihtiyaçları oldu.” denilirse buna şöyle cevap verilir:

“Kötülenmiş bidat, sabit olan sünneti kaldıran bidattir.” sözünüz, doğru ve hak olan bir sözdür. Bu; yani avamın zahirini teşbih olarak anladığı müteşabih haberler hakkında soru sormak ve araştırma yapmak da sabit olan sünneti kaldıran bir bidattir. Şöyle ki: Sahabenin sünneti; bu gibi meselelere girenleri engellemek, müteşabih haberler hakkında soru soranları azarlamak, bu meselelerin kapısını açanları engelleme ve tedip etme hususunda mübalağalı olarak sert bir tavır göstermektir. Avamı bu gibi meselelere sokmak, sahabelerden gelen mütevatir rivayetlere muhaliftir. Sahabelerin bu meselelere giren ve soru soranları engelleyip onlara karşı sert tavır takınması, tabiinin onlardan rivayet ettiği mütevatir nakillerle sahih olarak sabit olmuştur. Elbette selefi salihinin sireti, şeksiz şüphesiz huccettir. Bu, onların miras meselelerinde teferruata girip birbirleriyle istişare etmelerinin ve fikhî meselelerde böyle yaptıklarının mütevatir haberle sabit olması gibidir. Bu haberler ahad ile sabit olsa da birkaç yoldan geldikleri için bu yolların toplanması şüpheye mahal bırakmamıştır.

Örneğin; bir kişi Ömer ibni el-Hattab'a iki müteşabih ayet hakkında sorduğunda Ömer *radıyallahu anh* onu (kastını anladığı için) kendi sopasıyla dövdü. Bu, Ömer hakkında haberi ahad ile gelen bir rivayettir.

Aynı şekilde bir kişi Ömer *radıyallahu anh*'a: "Kur'an mahluk mudur, değil midir?" diye sordu. Ömer *radıyallahu anh* bu soruya hayret etti ve adamın elinden tutup onu Ali *radıyallahu anh*'a götürdü. Sonra Ömer, Ali'ye şöyle dedi:

"Ey Eba Hasan! Bu adamın ne dediğini dinle?" Ali ona şöyle dedi:

"Ey mu'minlerin emiri, ne diyor?" Adam:

"Ben ona, Kur'an mahluk mudur değil midir diye sordum." dedi. Ali *radıyallahu anh* soru karşısında donup kaldı; susup başını eğdi ve belli bir süre sonra başını kaldırıp şöyle dedi:

"Bu gibi meseleler hakkında ahir zamanda çok olaylar olacak. O zaman geldiğinde ben senin bulunduğun mevkide olursam ve biri bana böyle bir soru sorarsa onun kellesini alırım." Bu hadisi **Ahmed ibni Hanbel**, Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir.

Ali *radıyallahu anh* bu sözü Ömer ve Ebu Hureyre *radıyallahu anh*un huzurunda söyledi fakat ne o ikisi ne de bu sözün kendisine ulaştığı bir sahabe ona karşı hiçbir şey söylemediler. Ali *radıyallahu anh* bu soruyu dini bir mesele hakkında sorulan soru olarak görmedi veya Allah'ın kelamının hükmünü öğrenmek ya da Rasulullah'ın doğru olduğunu gösteren bir mucize olan Kur'an'ın sıfatını öğrenmek için sorulan bir soru olarak da görmedi. Şayet soru bu amaçla sorulmuş olsaydı soru sorana bu kadar sert bir tavır takınmazdı.

İşte, Ali *radıyallahu anh*'ın ferasetini dikkatle düşün! Bu meseleler hakkında soru sormanın fitne kapısını çalmak olduğunu ve Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haber verdiği ahir zamanda yayılacak olan fitnenin zamanı olduğunu anlayıp "O zaman geldiğinde ben senin bulunduğun mevkide

olursam ve biri bana böyle bir soru sorarsa onun kellesini alırım.” diyerek nasıl da böylesine şiddetli bir hüküm verdi? İşte bu üstün şahsiyetler vahye ve onun inişine şahit oldular. Dinin hakikat ve sırlarına vakıf oldular. Onlardan Ömer *radıyallahu anh* hakkında Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, **“Ben rasul olarak gönderilmeseydim Ömer gönderirdi.”** Ali *radıyallahu anh* hakkında ise, **“Ben ilim şehriyim. Ali ise bu şehrin kapısıdır.”** buyurmuştur.

Onlar (*radıyallahu anhum*) bu gibi soruları soran kimseleri bundan şiddetle sakındırıyor ve azarlıyorlardı. Fakat onlardan sonra gelip de kelim ve cedelleşmeyi seven ve **“Allah için Uhud Dağı kadar altın infak etseler de onların harcadığı mud veya mudun yarısı kadar bile sevap alamayacak olan”** kimseler bu soruyu kabul etmenin ve bunu cevaplandırmak için bu konulara dalıp bu kapıyı açmanın doğru ve hak olduğunu iddia ettiler. Bunu doğru ve hak olarak kabul etmek, Ömer ve Ali *radıyallahu anhum*’un hatalı olduğunu söylemek demektir.

Heyhat! Melekleri demircilerle mukayese eden ve batıl cedelleşmeye dalanları selef olan raşid imamlara tercih eden kişi haktan ne kadar da uzaktır!

Bütün bu açıklamalardan, avamın zahirini teşbih olarak anladığı müteşabih haberler hakkında soru sorma ve araştırma yapmanın selefin sünnetine muhalif olduğu kesin bir şekilde anlaşılmış oldu. Bu, fakihlerin fıkıh ilminde teferruat ve tafsilata girmesine asla benzemez. Fıkıh ilminde teferruat ve tafsilata girenleri azarladıklarına dair sahabelerden nakil yapılmamıştır. Aksine bu hususta derine daldıklarına dair nakiller vardır. Fakat kelim âlimlerinin ortaya koyduğu cedelleşme ilmine gelince, bunun kötülenmiş bir bidat olduğu ilim ehli nezdinde sabittir. Bunun kötülendiğine dair açıklamaları **İhyâ** kitabının **“Kavâidu’l-Akâid”** bölümünde zikrettik.

Onların birbirleriyle münazara etmelerine gelince, bundan kastedilen şeriâtın alındığı ve dini hükümlerin idrak

edildiği şeyleri araştırma konusunda yardımlaşmaları ise bu, selefın sünnetidir. Sahabeler (*radıyallahu anhum*) fıkhı meselelerde birbirleriyle istişare ediyor ve münazarada bulunuyorlardı. Dedenin mirası, koca veya babanın yanında olan annenin mirası ve bunlara benzer diğer meselelerde münazara ve istişarede bulduklarına dair nakiller bunun açık örneğidir.

Evet, sahih olan maksatlarını açıklamak için fakihlerin yeni lafız ve ibareleri ortaya koymalarında bir sakınca yoktur. Bilakis bunları hakiki manada veya istiare olarak kullananlar için mübahtır. Şayet onların bu yeni lafız ve ibarelerden kastı, kötülenmiş olan görüş sahiplerini hiçbir şey öğretmeksizin sadece susturmak veya öğüt vermeksizin sadece onları kötülemek ise, bu bidat olup nakledilen sünnete muhaliftir.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* müteşabih ayetlerle ilgili avama vacip olan görevleri geniş bir şekilde örneklerle açıklayıp bunun, selefı salihinin mezhebi olduğunu belirttiikten, hak mezhebin de selefı salihinin mezhebi olduğunu söyledikten sonra bunu delillerle ispat etmeye başlamıştır. İşte bu bab, selefı salihinin mezhebinin hak mezhep olduğunu ispat etme babıdır.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu konudaki delillerin akli ve sem'i olmak üzere iki türlü olduğunu, akli delillerin de kendi içerisinde külli ve tafsili olarak iki kısma ayrıldığını bildirdikten sonra akli delilin külli olan kısmını anlatmaya başlıyor ve selefı salihinin hak mezhep olduğunun akli külli delilinin akıl sahibi herkes tarafından kabul edilen şu dört asılla bilindiğini ifade ediyor:

Birinci asıl: Kullara dünya ve ahirette faydalı olacak şeyleri yaratılmışlar arasında en iyi bilen şüphesiz Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir. Çünkü o, aklın ulaşamayacağı şeylere vahiyle ulaşmıştır. Dolayısıyla Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bilgisi, aklın bilgisinden öte olan, nebilik ile

elde ettiği bir bilgidir. İşte bu bilgiyle insanların dünya ve ahiretteki menfaatlerini en iyi bilen Rasulallah *sallallahu aleyhi ve sellem* olduğu, akıl sahibi herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir.

İkincisi asıl: Rasulallah *sallallahu aleyhi ve sellem*, insanlara dünya ve ahirette faydalı olan her şeyi anlatmış, hiçbir şeyi gizlememiştir; onlara her türlü hayrı emretmiş ve her türlü şerri yasaklamıştır.

Üçüncü asıl: Kur'an ayetlerinin ve Rasulallah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözlerini en iyi bilen; vahyin inişini müşahede eden, o dönemde hazır bulunan sahabelerdir. Onlar vahyin kimin hakkında, ne şekilde, hangi manada indiğini en iyi bilenlerdir; çünkü onlar daima Rasulallah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraberdiler. Vahyi ve Rasulallah'ın sözlerini anlamanın ve onlarla amel etmenin ibadet olup Allah'a yaklaştırdığını bilmekte idiler. Dolayısıyla bunları bilmek, anlamak ve bunlarla amel etmek konusunda yarış halindeydiler. Bununla da kalmayarak Rasulallah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den öğrendiklerini, hiçbir şeyi eksiltmeden en güzel şekilde anlatıp yaymışlardı.

Dördüncü asıl: Sahabeler hayatlarının hiçbir döneminde, insanlara müteşabih nasları tefsir ve tevil etmeye ya da manalarını araştırmaya davet etmemiş, bilakis böyle yapmayı yasaklayıp bunun, karşı çıkılacak bir bidat olduğunu söylemişlerdir. Müteşabih naslar hakkında araştırma yapma, mana verme ya da tefsir etmenin dinden olduğunu bilseydiler elbette onu yapmaya ilk koşanlar sahabeler olurdu, diğer dini hükümlerde yaptıkları gibi.

İşte bu dört asıl ile selefi salihinin mezhebinin doğru mezhep olduğu açıkça anlaşılmış olur.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, selefi salihinin mezhebinin hak olduğuna dair akli tafsili delilin ise, müteşabih naslar konusunda avama vacip olan yedi görevin hak olduğuna dair sunulan deliller olduğunu bildirmektedir. Çünkü bu görevlerin hak olduğuna dair sunulan delillerin doğruluğuna, aklı

başında olan hiç kimse muhalefet etmez. Daha açık söylemek gerekirse birinci vazife olan, avamın Allah'ı cisme benzemekten tenzih ve takdis etmesinin gerekliliğine kim muhalefet edebilir? İkinci vazife olan, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözüne onun kastettiği mana üzere iman etmenin gerekliliğini kim reddedebilir? Üçüncü vazife olan, müteşabih nasların gerçek manasını idrak etme konusunda avamın acziyetini itiraf etmesinin gerekli olduğuna kim karşı çıkabilir? Dördüncü vazife olan, avamın gücünü aşan meselelere girmemesi ve bu gibi meselelerde susması gerektiğini hangi akıl sahibi kabul etmez? Beşinci vazife olan, avamın müteşabih lafızlar üzerinde artırma veya eksiltme yapmaması, farklı yerlerde zikredilmiş müteşabih lafızları bir araya toplaması ya da müteşabih lafzı birlikte zikredildiği kelimelerden ayırmaması, böylece lafız üzerinde herhangi bir değişiklik yapmayıp olduğu gibi bırakmasının gerekli olduğuna kim muhalefet edebilir? Altıncı vazife olan, acziyeti sebebiyle avamın müteşabih nasların manaları konusunda düşünmekten kendini engellemesi gerektiğine kim karşı gelebilir? Yedinci vazife olan, avamın müteşabih naslarla ilgili bilmekten aciz olduğu konularda nebi, veli kul ya da ilimde derinleşmiş olan âlimlere teslim olması gerektiğini kim inkâr edebilir?

İşte bu anlatılanlarla selefi salihinin mezhebinin hak mezhep olduğu, akli tafsili deliller yoluyla ispat edilmiş oldu.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, selefi salihinin mezhebinin hak olduğuna dair sem'i delili şöyle açıklıyor: Selefi salihinin mezhebine zıt olan şeyin bidat olması, selefin mezhebinin hak olduğunun delilidir. Avamın, müteşabih nasların teviline dalmasının bidat olması ile bidatin kötülenmesi ve sapıklık olarak addedilmesi, bunun zıddının övülmüş olan sünnet olduğunu gösterir. Bunun ispatı ise şu üç asıldır:

Birincisi: Kur'an veya sünnette zahiri teşbihi andıran naslar hakkında araştırma yapmak ve soru sormak bidattir.

İkincisi: Her bidat kötülenmiştir.

Üçüncüsü: Bidat kötülendiğine göre onun zıddı, övülmüş olan sünnettir.

İşte bunlar, hiç kimsenin karşı çıkamayacağı asıllardır. Böylelikle selefi salihinin mezhebinin hak olduğu ortaya çıkmış olur.

Bu açıklamalardan sonra İmam Gazali, gelmesi muhtemel şöyle bir soru soruyor: “Her bidatin kötülenmiş olduğunu ya da müteşabih naslar hakkında araştırma, tevil veya tefsir yapmanın bidat olduğunu kabul etmeyen olabilir. Yani kişi, üçüncü aslı kabul etse de birinci ve ikinci aslı kabul etmeyebilir. Böyle bir kişi hakkında ne dersiniz?”

İmam Gazali bu soruya şöyle cevap veriyor: “Bidatin ve bidatçinin kötülenmiş olduğu ve bunun şeriat ile bilindiği hususunda bütün ümmet ittifak etmiştir. Bidatin kötülendiğine dair tevatür ilme ulaşmış olan haberler bulunmaktadır. Bu haberler her ne kadar haberi ahad yoluyla gelmiş olsa da hepsi birden manayı tevatür ilme ulaştırır. Yani bidatin kötülendiği, manevi mütevatir olan haberler ile sabittir.”

Akabinde İmam Gazali bahsettiği bu hadislerden bazılarını zikretmektedir. Zikrettiği bu deliller, bidatin kötülenmiş bir şey olduğunu ispat etmektedir.

Eğer karşı taraf: “Bidatin kötülenmiş olduğunu kabul ettik. Fakat müteşabih naslar üzerine araştırmanın, tefsir ve tevil etmenin bidat olduğunun, dolayısıyla kötülendiğinin delili nedir? Çünkü bidat, yeni olmuş olan şeydir. Teravih namazını cemaatle kılmak, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında yoktu; Ömer *radıyallahu anh* zamanında olmuştur ve bu, iyi bir bidat sayılmıştır. Ayrıca âlimler, dini daha rahat anlatmak için Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında olmayan yeni öğretim ve tartışma metotları icat ediyor ve kimse bunların kötü bir bidat olduğunu söylemiyor. Dolayısıyla kötü olan bidat, ancak sahih sünneti kaldıran bidattir, yoksa her bidat değildir. Ve biz, müteşabih naslar hakkında tefsir, tevil, araştırma yapmanın sünneti kaldıran

bir amel olduğunu kabul etmiyoruz.” diyecek olursa İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*’in bu itiraza cevabı şöyledir:

“Kötü olan bidatin, sahih olan sünneti kaldıran bidat olduğu konusunda doğru söylüyorsunuz. Fakat müteşabih naslar hakkında araştırmak, derine girmek, tefsir ve tevil etmek de eski bir sünneti kaldırır; dolayısıyla kötü olan bidattir. Zira sahabenin sünneti, bu gibi naslar hakkında araştırma yapmamak ve araştırma yapan, derine giren, soru soran kişileri azarlamaktır. Hatta bu azarlama, çok şiddetli ve sert bir şekilde yapılırdı. Dolayısıyla bu, sahabelerin sünneti olmuştur. Şayet avamlar bu gibi naslar hakkında araştırma, tevil veya tefsir etme yoluna girerlerse tevatür haberlerle sabit olan sahabenin sünnetine muhalefet etmiş olurlar; dolayısıyla bu, kötü bir bidattir.”

Sonrasında İmam Gazali, sahabelerin bu gibi müteşabih naslar hakkında araştıran ve soru soran kimselere karşı ta-kındıkları tavra, Ömer *radıyallahu anh*’dan gelen rivayeti örnek gösteriyor. Böylece selevi salihinin mezhebinin hak mezhep olduğunu, hem akli hem de nakli yoldan ispat etmiş olmaktadır.

Metin:

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

BU İLİMLE ALAKALI DİĞER MESELELER VE FAYDALI KONULAR

Birinci Fası:

“Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in ihtiyacı olmadığı halde konuştuğunda avamın teşbih olarak anlayacağı bu lafızları kullanmasının sebebi neydi? O, bu lafızların teşbihe sevk ettiğini, avamı Allah-u Teâlâ’nın zatı ve sıfatları hakkında batıl inanca sürükleyip yanlışa düşüreceğini bilmiyor muydu? Haşa! Bunun nebilik makamında bulunan Rasulu-

lah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gizli kalması asla düşünülemez. Yoksa Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bütün bunları bildiği halde cahil olan kimselerin cehaletine, sapkın olan kimselerin sapkınlıklarına aldırış etmedi mi? Haşa! Bu önceki vasıflardan daha uzak ve daha çirkindir.

Zira Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkın üzerindeki örtüyü kaldırarak onu açıklayıcı olarak gönderilmiştir. Yoksa manası anlaşılmayacak, kafaları karıştıracak sözleri söylemek için gönderilmemiştir. Bazı kimseler, bu sözlerin kalplerinde uyandırdığı müşkiller sebebiyle, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında kötü düşünmeye ve “Şayet o nebi olsaydı mutlaka Allah’ı tanır ve eğer Allah’ı tanısaydı, O’nun zatı ve sıfatları hakkında imkânsız olan şeylerle O’nu vasıflandırmazdı.” demeye başladılar. Bir başka taife de bu lafızların zahirine meylettiler ve “Şayet bu sözleri zahiri manalarına göre anlamak hak olmasaydı Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunları bu şekilde mutlak olarak söylemezdi. Bunların yerine başka sözler kullanırdı ya da bu sözlerle birlikte yanlış anlaşılmayı ortadan kaldıracak karineler zikrederdi.” dediler. Bu büyük şüphenin çözüm yolu nedir?” denirse buna şöyle cevap verilir:

Bu şüphe, basiret ehlinin yanında zaten çözüme kavuşmuştur. Şöyle ki:

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bütün bu kelimeleri bir araya toplayıp da bir defada söylemiş değildir. Bu lafızları ancak müşebbiheden olan kimseler bir araya toplamıştır. Biz daha önce bu lafızların bir araya toplanmalarının, teşbih olarak anlaşılmasında ne kadar etkili olduğunu açıklamıştık. Hâlbuki bunlar ayrı ayrı zikredildiğinde bu kadar etkili olmazlar. Bunlar, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bütün ömrü boyunca farklı vakit ve ayrı yerlerde söylediği sözlerdir. Şayet Kur’an ve mütevatir haberlerde geçen lafızlarla yetinilirse bunların birkaç kelimedenden ibaret olduğu anlaşılır. Sahih haberlerde geçenler bunlara eklenirse yine de az olduğu görülür. Fakat kendisine itibar edilmesi ve delil olarak alınması

caiz olmayan şaz ve zayıf rivayetlerden dolayı bu lafızlar oldukça çoğalmıştır. Sonra mütevatir olarak bize ulaşan haberlerin adil olan kimselerden nakledildiği sahih olsa bile bunlar birkaç kelimeden ibarettir. Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu kelimelerden hiçbirini, yanında teşbih şüphesini kaldıracak bir karine ve işaret olmaksızın zikretmemiştir. Onunla beraber bulunan ve bu sözlerine şahit olanlar, bunlardan karine ve işaretleri açık bir şekilde kavradılar. Fakat lafızlar, karinelere ayrı olarak tek başına zikredilirse o zaman teşbih düşüncesi ortaya çıkar.

Teşbih şüphesini ortadan kaldıran en büyük karine; bu lafızları duymadan önce Allah-u Teâlâ'nın bunların zahiri manasından münezzeh ve yüce olduğunu bilmektir. Kişi önceden Allah-u Teâlâ'nın mahlukata benzemekten yüce ve münezzeh olduğunu kesin olarak bilirse bu bilgisi onun nefsinde gizlenmiş, sarsılmaz bir azıktır; her duyduğu şeyi buna arz eder. Böylece duyduğu lafızlardaki teşbih düşüncesi tamamen ortadan kalkar ve bu konuda asla şüpheye düşmez. Birkaç misal ile bu daha iyi anlaşılacaktır.

Birinci misal: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Kâbe'yi "Beytullah (Allah'ın evi)" olarak isimlendirmiştir.

Bu söz mutlak olarak söylenirse bunu duyan çocuk ve akıl seviyesi bakımından ona yakın olan kimseler, Kâbe'nin Allah-u Teâlâ'nın kaldığı yer olduğunu zannederler. Fakat avamların Allah-u Teâlâ'nın gökte olduğuna ve arşın üzerine istikrar ettiğine dair inançları, onlardan Kâbe'nin Allah'ın evi olduğu düşüncesini yok eder ve Allah-u Teâlâ'nın bundan münezzeh olduğundan asla şüphe etmezler. Şayet onlara: "Resulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, duyan kişinin aklına Kâbe'nin Allah'ın kaldığı yer olduğu düşüncesini getiren bu sözü neden mutlak olarak söyledi?" denirse hiç tereddüt etmeden hepsi şöyle der: "Bu sözden Kâbe'nin Allah'ın kaldığı yer olduğunu zannetmek, ancak çocukların ve ahmakların yapacağı şeydir." Allah'ın arşa istikrar ettiğini devamlı duyan

bir kimse “Allah’ın evi” lafzını duyduğunda bundan kastın, Allah’ın kaldığı yer olmadığından asla şüphe etmez. Bilakis bedihi olarak bilir ki bu izafetten ya o evi yüceltmek kastedilmiştir ya da Allah-u Teâlâ başka bir mana istemiştir.

Avamın, Allah-u Teâlâ’nın arşın üzerinde olduğu inancı, Kâbe’nin Allah’ın kaldığı yer olmadığı hususunda kesin ilmi ifade eden bir karinedir. Bu karine vesilesiyle avam, Kâbe’nin Allah’ın kaldığı yer olduğunu asla kabul etmez. Kâbe’nin Allah’ın kaldığı yer olduğu düşüncesine ancak daha önce bu inanca sahip olmayan kimse kapılır.

Aynı şekilde Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in bu sözlerle kendilerine hitap ettiği kimseler; daha önce takdis ilmine sahip olan, Allah-u Teâlâ’nın mahluka benzediği inancını reddeden, cisimden ve ona tabi olan şeylerden Allah-u Teâlâ’yı tenzih eden kimselerdir. Bu karine, kat’i bir şekilde Kâbe’nin Allah’ın kaldığı yer olduğu düşüncesini yok eder ve bu konuda hiçbir şüphe bırakmaz. Fakat bu tenzihi sağladıktan sonra bazıları bu sözden ne kastedildiği konusunda tereddüde düşüp kesin hüküm veremeyebilir, ancak şuna kesin olarak inanır ki bu sözden mutlaka Allah’a layık olan bir mana kastedilmiştir.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, burada Allah-u Teâlâ hakkındaki müteşabih nasların sayısının Kur’an ve sünnette çok az olduğunu, bunların farklı yerlerde ve mutlaka teşbih düşüncesini uzaklaştıran bir karineyle birlikte zikredildiğini bildirmektedir. Dolayısıyla aklı başında olup sözü anlayan bir kimse, bu müteşabih sözleri karineyle birlikte okuduğunda asla teşbihe düşmez. Ayrıca İmam Gazali her Müslümanın daha İslam’a girmeden Allah hakkında bilmesi gereken, bilmeden Allah’ı tanımış sayılmayacağı bir şeyden bahsediyor. Bu ise Allah-u Teâlâ’nın hiçbir konuda hiçbir mahluka benzemediğini, cisimden ve cisimle ilgili her şeyden münezzehe olduğunu kesin olarak bilmektir. İşte bu temel olan akide,

her muvahhidde vardır. Dolayısıyla bir muvahhid Allah-u Teâlâ hakkındaki müteşabih nasları okuduğunda onda sabit olan bu kesin karine ile asla teşbihe düşmez. Bu duruma ancak bu temel akideye sahip olmayan ya da dar akıllı kişiler düşer.

Sonra İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu temel kaide daha net anlaşılсын diye örnekler veriyor. Verdiği ilk örnek, naslarda Kâbe için zikredilen “Allah’ın evi” sözüdür. Bir muvahhid *-avam olsa da-* bu sözü duyduğunda hiçbir zaman aklına Kâbe’nin Allah’ın oturduğu bir ev olduğu düşüncesi gelmez. Çünkü daha önce açıkladığımız tenzih ve takdis inancı, onun aklına ve kalbine kesin olarak yerleşmiştir. Dolayısıyla bu sözü duyduğu zaman asla bu tenzih ve takdisi bozacak bir düşünceye kapılmaz. Ya bu sözün Kâbe’yi yüceltmek için Allah’a izafe edildiğini düşünür ya da Allah’ın istediği ve O’na layık olan başka bir manası vardır diye düşünür; asla ve asla Kâbe’nin Allah’ın oturduğu bir ev olduğunu düşünmez çünkü Allah’ın yerden münezzeh olduğunu çok iyi bilir.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* Kâbe örneğini anlatırken kitabında yanlış anlaşılabilir birtakım ihtimalli sözler geçmiştir. Bunlar: “لَكِنَّ الْعَوَامَ الَّذِينَ اعْتَقَدُوا أَنَّهُ فِي السَّمَاءِ : Fakat avamların Allah-u Teâlâ’nın gökte olduğuna” ve “وَأَنَّ اسْتِقْرَارَهُ عَلَى الْعَرْشِ : ve arşın üzerine istikrar ettiğine dair inançları” sözleridir.

İmam Gazali’nin akidesini bilen bir kişi, onun “فِي السَّمَاءِ : gökte” derken Allah’a asla bir yer isnat etmediğini ve Allah’ı yerden tenzih ettiğini bilir. İmam Gazali’nin gerek diğer kitaplarında ortaya koyduğu akide gerekse bu kitabında ortaya koyduğu akide buna apaçık bir delildir. İmam Gazali burada “فِي السَّمَاءِ : gökte” sözünü naslarda geçtiği gibi ve uluv mana-

sında kullanmıştır. Allah'ın uluv sıfatına haiz olduğunu zaten hiçbir Müslüman inkâr etmez.

Buna, İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*'in bu kitabında söylediği şu sözleri örnek gösterebiliriz:

“**Göge istiva, arşa istiva** sözüne gelince, "**istiva**" lafzı "fevk" lafzı gibi iki manayla sınırlı değildir. Eğer lafzın üç manası olur ve bunlardan biri batıl olup diğer ikisi Allah hakkında caiz ise bu iki caiz olan manadan birini seçmek zan ve ihtimalle olur, kesin doğru denilemez. Bundan dolayı bu gibi durumlarda bir mana seçerek tevیل yapmamak gerekir.” (s. 127)

Bu söze göre İmam Gazali;

Birincisi: Göğün ya da arşın Allah'ın yeri olduğu inancını reddediyor. Çünkü lafzın zahiri manasının Allah hakkında batıl olduğuna, dolayısıyla bu mananın kastedilmediğine inanmanın gerekliliğinden bahsedip bu lafza herhangi bir mana da tayin edilemeyeceğinden söz etmektedir.

İkincisi: İstiva lafzının zahiri manasını kabul etmiyor. Bu lafzın Allah hakkında hem batıl olan manası hem de caiz olan manaları olduğunu, bu sebeple bir mana tayin edilemeyeceğini söyleyerek zahiri manayı kabul etmediğini ortaya koymaktadır.

Üçüncüsü: İstiva lafzıyla ilgili tevili kabul etmiyor. Çünkü bu lafzın birden fazla manası olduğunu ve Allah'ın hangi manayı kastettiği kesin olarak bilinemeyeceği için bir mana tercih etmenin doğru olmayacağını söylemektedir.

Bu aynı zamanda istivayı istikrar olarak kabul etmediğine de açık bir delildir.

“**اسْتِفْرَارُهُ عَلَى الْعَرْشِ** : arşın üzerine istikrar etmesi” sözüne gelince, İmam Gazali bu sözü asla arşa yerleşme manasında kullanmamıştır. Çünkü yerleşmek, karar kılmak mahluka, cisme ait olan özelliklerdir. Ve İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* Allah'ı böyle şeylerden tenzih eder. İmam Gazali'nin kitabında zikredilen istikrar kelimesiyle kastedilen istivadır

çünkü nasta geçen söz “ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ : arşa istiva etti” sözüdür. Bundan anlaşılmaktadır ki burada bir tahrifat söz konusu olmuş, “istiva” yerine “istikrar” yazılmıştır. Dolayısıyla hiç kimse bu sözleri delil alıp da “İşte, İmam Gazali de Allah’ın yerinin sema olduğunu söylüyor.” diyerek sevinmesin. Âlimin inancı hakkında bir şey söylenirken birçok kitabında defalarca kez zikrettiği açık sözleri bırakarak kitabında geçen tek bir kelimeye sarılmak, hakkı isteyen bir kişinin tutumu değildir.

Evet, bazı naslarda Allah-u Teâlâ hakkında “ فِي السَّمَاءِ : gökte” sözü geçmektedir. Fakat “ اِسْتِقْرَارُهُ عَلَى الْعَرْشِ : arşa istikrar etmesi” sözü ne Kur’an’da ne de sünnette geçmektedir, Kur’an ve sünnette geçen; “ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ : arşa istiva etti” sözüdür. Dolayısıyla İmam Gazali’nin kullandığı söz, “ اِسْتَوَاءُهُ عَلَى الْعَرْشِ ” sözüdür. Zaten bu kitabın başından sonuna kadar İmam Gazali’nin ısrarla üzerinde durduğu bir mesele; naslarda geçen kelimelerin hiçbir şekilde değiştirilmemesi, olduğu gibi okunmasının gerekliliğidir. Örneğin, avama vacip olan görevleri sayarken imsak görevi içerisinde “**Kaçılması gereken üçüncü husus: Tasrif etmek**” başlığı altında şunları söylemiştir:

“**Lafızda tasrif etmenin manası şöyledir:** Kur’an-ı Kerim’de “ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ (Allah arşa istiva etti)” sözü geçtiğinde, “ اِسْتَوَى (istevâ: istiva etti)” lafzını “ مُسْتَوٍ (mustevin: istiva eden)”, “ يَسْتَوِي (yestevî: istiva ediyor)” şeklinde tasrif etmemek gerekir. Çünkü “ مُسْتَوٍ عَلَى الْعَرْشِ (mustevin ala’l-arş: Allah arşa istiva edendir)” sözü, “arşa karar kılma” manasına

"إِسْتَوَى (istevâ: istiva etti)" lafzından daha yakındır.

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِعَمَدٍ تَرْوُنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَىٰ

﴿الْعَرْشِ﴾ ﴿١٢﴾

"Allah; gökleri, gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükseltmiş ve sonra arşa istiva etmiştir."

(el-Ra'd: 2)

"**Sonra arşa istiva etmiştir.**" sözünün yerine "O, arşa istiva edendir." denildiğinde bu söz "arşa karar kılma" manasına "arşa istiva etmiştir" sözünden daha yakındır. Aynı, Allah'ın şöyle buyurduğu gibi:

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ﴾

﴿٢٩﴾

"O (Allah) ki; yeryüzünde ne var ne yok hepsini sizler için yarattı. Sonra (zatına lâıyk bir şekilde) göğe istiva etti..."

(el-Bakara: 29)

"**Göğe istiva etti.**" sözü yerine "O, göğe istiva edendir." denildiğinde, "karar kılma" manasına daha çok yaklaşılr.

Hâlbuki bu iki ayette "إِسْتَوَى (istevâ: istiva etti)" lafzı geçmektedir. Bu lafız bu şekilde kullanıldığında istiva fiili olmuş ve bitmiştir ama "مُسْتَوٍ (mustevin: istiva eden)" denildiği zaman istiva hâlâ devam etmektedir manası anlaşılır yani arşa karar kılma manası daha yakındır. Fakat "إِسْتَوَى (istevâ: istiva etti)"

lafzı kullanıldığında halkına yönelmiş ya da bu istivayla sahip olduğu mülkünü tedbir etmiştir. Buna göre kullanılan kelimenin tasrifi değiştirilince delalet ve ihtimalleri de değiştirilmiş olur. Bu sebeple manaları artırmaktan nasıl uzak duruluyorsa lafzı tasrif etmekten de öyle uzak durmak gerekir.

Çünkü lafız tasrif edildiğinde ya manada artırma olur ya da eksiltme olur.” (s.129-130)

Ayrıca İmam Gazali daha kitaba başlarken Allah-u Teâlâ hakkında istikrar ve benzerlerini reddetmiştir. Şöyle ki:

“Ey kardeşim! Allah seni hakka ulaştırsın! Bana, Allah-u Teâlâ hakkında Kur’an ve sünnette geçen; ilimden uzak kıt akıllı kişilere, Haşeviye’den olan cahillere ve sapıklara teşbihi çağrıştıran bazı haberlerin manası hakkında sordun. O cahil kimseler, bu haberlerin zahiri manasına inanarak Allah ve sıfatları hakkında imkânsız olan, Allah’ın tenzih edilmesi gereken (O’na layık olmayan) صُورَة (suret), يَد (yed: el), قَدَم (kadem: ayak),

النُّزُول (nüzul: inme), bir yerden bir yere intikal etme, arşın üzerine oturma, الإِسْتِقْرَار (istikrar: karar kılma) ve

buna benzer şeyleri Allah’a nispet ettiler ve bu inancın, selefin inancı olduğunu iddia ettiler.” (s.9)

Buna göre “اِسْتِقْرَارُهُ عَلَى الْعَرْشِ : arşın üzerine istikrar etmesi” sözünün İmam Gazali’nin kitabına sokuşturma olduğu, bizat bu kitapta geçen sözlerle açıkça ispat edilmiştir.

Metin:

İkinci misal: Bir fakih, çocuk veya avamın yanında konuştuğunda sözlerinin içinde “suret” lafzı geçer ve “Bu meselenin sureti şöyledir.”, “Bu vakıanın sureti şöyledir.”, “Meseleni çok güzel surette tasvir ettim.” derse, meselenin manasını ve onun hakkında suret lafzı kullanıldığında bundan ne kastedildiğini bilmeyen çocuk veya avam, bildiği ve alışkın olduğu suretlerden dolayı bu suretin de ağzı, burnu ve gözü olduğunu düşünebilir. “Meselenin sureti” denildiğinde onun hakikatini bilen ve özel bir düzenlemeyle tertiplenmiş ilimlerden ibaret olduğuna inanan bir kimsenin buradaki suretin, diğer cisimlerde olduğu gibi bir ağzı, burnu ve gözü olduğunu

anlaması hiç düşünülebilir mi? Heyhat! Asla böyle düşünülemez. Aksine “meselenin” cismaniyet ve ona bağlı olan şeylerden münezzehtir olduğunu bilmesi, böyle bir manayı anlamaması için ona yeterlidir.

Aynı şekilde Allah-u Teâlâ'nın cisimler ve ona bağlı olan şeylerden münezzehtir ve yüce olduğunu bilmeleri, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ”Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı.” sözünü duyan herkesin kalbinde, burada geçen “صُورَةٌ (suret)” lafzının manasını anlamaları için bir karine olur. Allah'ın cisim ve ona bağlı şeylerden münezzehtir olduğunu bilen arif kimse, avamın mesele için cisimlere ait (ağız, burnu ve gözü) olan sureti düşünmesine şaşıracağı gibi, Allah-u Teâlâ'nın cismî bir sureti olduğunu düşünen kimselere de şaşırır kalır.

Açıklama:

İmam Gazali, Allah-u Teâlâ hakkındaki müteşabih nasların Kur'an ve sünnette az olup mutlaka karineyle zikredildiğine ve bu karine sebebiyle teşbih düşüncesinin akla gelmediğine dair ikinci olarak suret lafzını örnek gösteriyor. Suret lafzı; ağız, burun, göz gibi cisimlerin belli bir düzen içinde tertiplendiği özel bir cisim manasına gelebildiği gibi başka manalara da gelebilmektedir. Bu sebeple hadiste Allah-u Teâlâ hakkında “صُورَةٌ (suret)” lafzı geçtiğinde tenzih ve takdisi bilen bir kişi, bu suretten kastedilenin ağız, burun, göz gibi şeylerle tertiplenmiş bir cisim olduğunu asla düşünmez, Allah'ı bundan tenzih eder ve mutlaka Allah'a layık bir manası olduğuna inanır. Eğer karineden o layık olan manayı anlarsa lafzın manasını verir, anlamazsa da kesin olarak inanır ki bu lafzdan mutlaka Allah'a layık bir mana kastedilmiştir.

Metin:

Üçüncü misal: Şayet bir kimse çocuğun yanında “Bağdat halifenin elindedir.” derse, çocuk duyduğu bu sözden dolayı, Bağdat’ın halifenin parmakları arasında olduğunu, taşı ve çamuru tuttuğu gibi halifenin onu da kolaylıkla tuttuğunu düşünebilir. Aynı şekilde Bağdat lafzından ne kastedildiğini bilmeyen bütün avamlar da aynı düşünceye kapılabilir. Fakat Bağdat’ın büyük bir belde olduğunu bilen kimsenin bu sözü işittiğinde böyle bir düşünceye kapılması veya bunu aklından geçirmesi düşünülebilir mi? Yine bu sözü söyleyen kimseye “Niçin ‘Bağdat halifenin elindedir.’ dedin? Bu söz hakka zıt olan şeyleri akla getirir ve avamı cehalete sürükler. Hatta o, Bağdat’ın halifenin parmakları arasında olduğuna inanır.” diyerek itiraz etmesi düşünülebilir mi? Böyle bir itirazda bulunan kimseye şöyle denir: “Ey selim kalp sahibi! Bu söz ancak Bağdat’ın hakikatini bilmeyen cahil kimselerin aklına böyle bir düşünceyi getirir. Fakat Bağdat’ın hakikatini bilen bir kimse, hiçbir çaba sarf etmeksizin, zaruri olarak buradaki elden kastın avuç ve parmaklardan müteşekkil olan uzuv olmadığını, aksine bunun başka bir manası olduğunu ve bunu anlamak için Bağdat’ın hakikatini bilme dışında başka bir karineye ihtiyacı olmadığını bilir.”

Bütün bu anlatılanlardan sonra şu apaçık bir şekilde anlaşılır: Müteşabih haberlerde geçen, kişinin aklına teşbih düşüncesini getirebilecek bütün lafızlardaki teşbih düşüncesini ortadan kaldırmak için tek bir karine yeterlidir. O da Allah-u Teâlâ’yı hakkıyla tanımak, cisim veya cisimlerin cinsinden olmadığını kesin olarak bilmektir. Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* rasul olarak gönderildiği ilk yıllarda, daha müteşabih lafızları konuşmadan önce, bu karineyi açıklamakla davetine başlamıştır.

Açıklama:

“Bağdat halifenin elindedir.” denildiğinde Bağdat’ı bilmeyen bir cahil veya çocuk, elbette bu sözü yanlış anlayabilir.

Ancak Bağdat'ın ne olduğunu bilen aklı başında bir kişi, bu sözdeki el lafzından kastın uzuv olduğunu asla düşünmez. İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bunu güzel bir şekilde açıkladıktan sonra genel bir kaide söylüyor; o da Allah-u Teâlâ'yı iyi tanıyan ve tenzih akidesine sahip olan bir kişi, yani Allah'ın mahlukata, cisme ve cisimle alakalı hiçbir şeye hiçbir yönden benzemediğini bilen bir muvahhid, Allah'ın cisme benzediği şüphesi olan hiçbir nastan teşbih manasını anlamaz. Bilakis ilk olarak teşbihi andıran o manadan Allah'ı tenzih eder. İşte bunu, ancak Allah'ı tanıyan kişi yapar ki her Müslümanın Allah'ı tanıması gerekir. O nedenle Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu gibi sözleri söylemeden önce, daha tevhidi ilk anlattığında bu gerçek üzerinde durmuştur. Bu gerçeği bilmeyen bir kişi zaten muvahhid olamaz.

Öyleyse teşbihi andıran manayı ortadan kaldırmak için tek bir karine yeterlidir; o da Allah-u Teâlâ'yı bilmektir. Allah'ı bilen bir kişi, Allah'ın cisme ve cisimle alakalı hiçbir şeye ve hiçbir mahluka herhangi bir yönden bile benzemediğini bilir. Bu sebeple zahiri teşbihi andıran nasları okuduğunda asla mahzurlu duruma düşmez.

Metin:

Dördüncü misal: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hanımlarına şöyle buyurmuştur:

“(Öldükten sonra) **Bana en hızlı kavuşacak olanınız, eli en uzun olanınızdır.**”⁽⁶⁰⁾

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bazı hanımları, buradaki uzunluktan kastın mesafe bakımından uzunluk olduğunu zannederek ellerini üst üste koyup kimin elinin daha uzun olduğunu ölçerlerdi, ta ki Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara uzunluktan kastının ne olduğunu hatırlatıncaya kadar. Burada “**eli uzun olan**” sözüyle cömertlik kastedilmiştir, yoksa uzvun uzunluğu kastedilmemiştir. Rasulullah

⁽⁶⁰⁾ Buhari, 2/110, hadis no: 1420; Müslim, 4/1907, hadis no: 2452.

sallallahu aleyhi ve sellem bu lafzı, cömertlik manası anlaşılacak bir karineyle beraber zikretmişti. Lafız, karinesiz olarak nakledilir de şüphe veya yanlış anlama hâsıl olursa “Bazılarının manasını anlamadığı bir lafzı mutlak olarak zikretti.” diyerek Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’e kim itiraz edebilir? Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu lafzı mutlak olarak zikretmiştir ancak bunu, cömertlikten bahsettiği bir sırada orada hazır bulunanlar hakkında zikretmiştir. Fakat sözü nakleden kişi bazen karineyi zikretmeksizin lafzı duyduğu gibi (mutlak olarak) nakleder. Çünkü ya karineyi nakletme imkânı bulamaz ya da karinenin nakledilmesine ihtiyaç olmadığını zanneder. Veya kendisi sözü duyduğunda kastedileni nasıl anlamışsa naklettiği kişinin de öyle anlayacağını zanneder yahut kendisinin o lafzı anlamasının sebebinin karine olduğunun farkında olmayabilir. Bu sebeple karinesiz olarak sadece lafzı nakletmeyi yeterli görür. İşte bu gibi nedenlerden dolayı lafızlar karinesiz kalmış ve anlatılmak istenen mana tam olarak anlaşılmamıştır. Allah-u Teâlâ hakkındaki zahiri teşbihi çağrıştıran lafızlar, mutlaka karineyle beraber zikredilmektedir. Karineyle beraber zikredilmese bile takdisi (Allah’ın cisim ve cisme tabi olan şeylerden münezzehe olduğunu) bilmek, teşbih şüphesini reddetmek için tek başına yeterli bir karinedir. Ancak bu, lafızdan ne kastedildiğini tayin etmek konusunda yeterli olmayabilir. Bu dakik olan uyarıyı mutlaka yapmamız gerekir.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*’in bu örnekte de vurgulamak istediği şey şudur: Bazı sözlerin karine olmaksızın ve siyakıyla değerlendirilmeksizin doğru bir şekilde anlaşılması mümkün değildir. Bunu, verdiği misalde güzel ve net bir şekilde açıklamaktadır. Buna göre, lafızları siyak ve beraberindeki karineden ayrı olarak ya da temel karineleri hesaba katmadan anlamak, elbette mahzurlu olan bir anlayış meydana getirir. Bu sebeple Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sel-*

lem'in teşbihi andıran bu sözleri söylemesine hiç kimsenin hiçbir itiraz etme hakkı yoktur. Bilinmelidir ki Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu gibi sözleri söylemişse mutlaka bir hikmeti vardır ve bu sözleri doğru bir şekilde anlamak için mutlaka siyakıyla ve karinelerle birlikte değerlendirmek gerekir.

Metin:

Beşinci misal: Bir kimse çocuğun ya da insanlarla haşır neşir olmadığı ve oturma âdetlerini bilmediği için akıl, bilgi ve seviye bakımından çocuğa yakın olan bir kişinin yanında: “Filan, topluluğa girdi ve filanın üstüne oturdu.” dese, bunu duyan cahil ve aptal olan kişi, adamın bir kimsenin başının üzerine ya da başının üstünde bulunan bir yere oturduğunu zannedebilir. Âdetleri bilen kişi ise bu sözden adamın mertebe olarak meclisin başköşesine en yakın yerde oturduğunu ve “fevk (üst)” ibaresinin mertebe üstünlüğü manasında olduğunu bilir. Yine oturanın, filan kişinin başı üzerinde oturduğunu değil yanında oturduğunu, fakat meclisin başköşesine en yakın yerde oturduğunu anlar. Âdetleri bilenler bu sözü söyleyen kimseye: “Çocuklar ve aptallar bu sözün manasını anlamazlar, onların yanında bunu söyleme.” diye itiraz ederlerse bu itiraz batıldır, aslı yoktur. Bu konuda misaller çoktur.

Bu misallerden kat'i olarak anlaşılan şu ki; sarıh olan bu sözler tek bir karineyle, sarıh olan (gerçek) manalarından başka bir manaya çevrilmiştir. Bu karine ya sözle birlikte zikredilen bilgi ya da önceden sahip olunan bilgidir. Aynı şekilde çokça karine sebebiyle *–ki bunlardan bazıları daha önce elde edilmiş sabit ve kesin bilgidir–* sözler, teşbih andıran zahiri manalarından başka manaya çevrilmiştir. Bu karinelere olan önceden elde edilmiş bilgilerden biri; onların putlara tapmakla emredilmemiş oldukları, bir cisme tapmanın o cisim ister küçük ister büyük olsun, ister çirkin ister güzel olsun, ister aşağıda ister yukarıda olsun, mekân olarak yerin ya da arşın üzerinde olsun puta tapmış olduğu bilgisi-

dir. Allah-u Teâlâ'nın cisim olmaktan ve cisim olmayı gerektiren özelliklerden münezzehe olduğu Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tenzih konusundaki mübalağalı bildirimini sayesinde herkes tarafından kat'i olarak bilinmiştir.

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hususta tebliğ ettiği ayetlerden bazıları şunlardır:

﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ ﴿١١﴾

“(Bilin ki herhangi bir konuda veya herhangi bir yönden) **O’na benzer hiçbir şey yoktur.**” (el-Şura: 11)

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ ﴿١﴾ ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ ﴿٢﴾ ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾

﴿٣﴾ ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ ﴿٤﴾

“(Ey Muhammed! Senden Rabbini tanıtmamı isteyenlere) **De ki: “O, zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek olan Allah’tır.** (Bilin ki) **Allah, sameddir** (mükemmel sıfatlara sahiptir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, bütün mahlukat O’na muhtaçtır, ibadete layık yegâne varlıktır). **O, kesinlikle doğurmamıştır** (asla yok olmayacaktır) **ve asla doğurulmamıştır** (varlığının başlangıcı yoktur). **O’nun** (zatında, sıfatlarında, fiillerinde, hak ve yetkilerinde) **benzeri olan hiçbir varlık yoktur.**” (el-İhlas: 1-4)

﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَاداً وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ﴿٢٢﴾

“**Artık** (bunları) **bile bile Allah'a eşler koşmayın.**”

(el-Bakara: 22)

Bu konuda sınırlandırılmayacak kadar çok söz vardır, dolayısıyla hepsini zikretmemiz mümkün değildir. İşte bu

gibi ayetlerle bu bilgi, Müslümanlar tarafından şüphesiz bir şekilde bilinmiştir.

Bu anlatılanlar, etten ve kemikten mürekkebe bir uzuv olan elin Allah-u Teâlâ hakkında imkânsız olduğunu bilme konusunda onlar için yeterlidir. Zahiri teşbihi çağrıştıran diğer lafızlarda da durum böyledir. Çünkü bu lafızlar ister cisim için ister cisim olmayan için kullanılsın, zahirleri cisme ve onun arazlarına delalet eder. Bu lafız cisim için kullanıldığında cismin ve arazlarının vasıfları anlaşılır. Cisim olmayan Allah-u Teâlâ için kullanıldığında ise lafızların zahiri manalarının kastedilmediği, Allah hakkında caiz olan başka bir mana kastedildiği zaruri olarak bilinir. Ancak şu var ki bu mananın ne olduğu tayin edilebilir de tayin edilmeyebilir de. İşte bu anlatılanlar ile müteşabih lafızlar konusundaki şüpheler giderilmiş olur.

Açıklama:

Bir Müslümanın, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in teşbihi andıran sözlerini duyduğu ya da okuduğu zaman teşbihe düşmemesi için takdis ve tenzih karinesi ile sözü siyaka göre anlaması yeterlidir. Tenzihten muhakkak mübalağalı bir şekilde bahsedilmesi gerekmez. Bütün Müslüman ve muvahhidler Kur'an'dan bilirler ki Allah-u Teâlâ mahlukata, cisme ve cisimle ilgili hiçbir şeye hiçbir yönden benzemez. İmam Gazali tenzih ve takdis bilgisini muvahhid kulun akıl ve kalbine işleyen nice ayetten bazısını burada örnek olarak zikretmiştir: **el-Şura: 11, el-İhlas suresi, el-Bakara: 22** gibi. İşte bu tenzih ve takdis bilgisi, zahiri teşbihi andıran naslar karşısında teşbihe düşmemek için yeterlidir.

Metin:

Eğer “Madem bu lafızların zahiri manası kastedilmiyor, neden Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* avamın da çocuğun da lafzın zahiri manasını düşünmeyeceği şekilde kastedi-

len manayı açıkça söylemedi?” denirse buna şöyle cevap veririz:

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlara Arap diliyle hitap etmiş, konuşmuştur ve Arap dilinde özel olarak bu manaları ifade eden lafızlar yoktur. Hem nasıl olsun ki? Dili koyan bu manaları anlamıyordu ki onları karşılayan lafızlar koysun. Bu manalar ya nübüvvetin nuruyla ya da uzun araştırmalardan sonra aklın nuruyla idrak edilir. Tabi bu bütün meseleler için değil, bazı meseleler için böyledir. Kastedilen manaları daha önce konulan ibareler karşılamayınca, o manaları karşılamak üzere Arap diliyle konuşan herkes için o dilde bulunan lafızları istiare olarak kullanma zarureti doğmuştur.⁽⁶¹⁾

Örneğin biz, “Bu meselenin sureti böyledir, diğer meselelerin suretine muhaliftir.” demek mecburiyetinde kalırız. Buradaki “suret” lafzı, cisim olan suretten istiare edilmiştir. Çünkü dili koyan kişi, meselenin şekli ve özel tertibini ifade edecek nas olarak bir isim koymamıştır. Bunun sebebi; ya meseleyi anlamadı ya anladı fakat dili koyarken bunu karşılayacak bir lafız koymak aklına gelmedi ya da aklına geldi de nasılsa bununla ilgili istiare olarak başka lafız kullanılabilir diye düşünerek özel bir lafız koymamıştır. Yahut her mana için özel olarak bir lafız koymaktan aciz olduğunu bildiği için bunu yapmamıştır. Çünkü manaların sayısı sonsuzdur. Konulan lafızların ise elbette bir sonu vardır. Öyleyse konulan lafızlar biter fakat manalar kalır. Bu durumda konulan lafızlardan istiare olarak isimleri kullanmak gerekir. Dili bilen kişi bunu bildiği için bazı manalar için lafız koymuş, bazıları için koymamıştır. Diğer dillerin bu konudaki yetersizliği ise Arap dilinden daha fazladır.

İşte bu ve benzeri sebepler, bir kavmin diliyle konuşan kişiyi zaruri olarak istiare kullanmaya sevk eder. Çünkü o kav-

⁽⁶¹⁾ **İstiare;** lafzı, gerçek manası dışında ifade edilmek istenen durumu karşılamak üzere ödünç alarak mecazi manada kullanma sanatıdır. Bu mana karinelerle anlaşılır.

min dilini konuşup da o dildeki mevcut lafızların dışına çıkamaz. Biz, zaruret olmadığı zaman bile karinelere dayanarak istiare kullanılmasını caiz görüyoruz. Zaruret halinde nasıl caiz olmasın?

“Zeyd, Amr’ın üstüne oturdu.” sözü ile “Zeyd, başköşeye ondan daha yakın yerde oturdu.” sözü arasında ve “Bağdat halifenin hükmü altındadır.” sözü ile “Bağdat halifenin elindedir.” sözü arasında bir fark görmeyiz. Çünkü bu sözlerin her ikisi de aynı manadadır. Akıllı kimselerle konuşurken lafızları çocukların ve cahillerin yanlış anlamasından korumak imkânsızdır ve doğru da değildir. Çünkü bundan korunmak için lafızları onların anlayacağı şekilde kullanmak; sözde basitliğe, akılda sefihliğe ve lafızda ağırlığa sebep olur.

“Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* neden ilah lafzını mutlak olarak söyledi de manasını açık bir şekilde anlatarak ondaki kapalılığı gidermedi? Niye “Allah vardır; cisim, cevher, araz değildir, âlemin içinde değildir, dışında da değildir; muttasıl (bir şeye bağlı) değildir, munfasıl (bir şeyden ayrı) da değildir; bir mekânda ve bir cihette değildir, bilakis Allah bütün cihetlerden münezzehtir.” demedi? Oysa bazı kavimler katında bu söz hakır. Aynı kelam âlimlerinin yaptığı gibi açıklamalar yapmak mümkündür. Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in kullandığı ibarelerde bir kusur, hakkı açıklama isteğinde bir gevşeklik ve hakkı bilme konusunda bir eksiklik yoktur.” denilirse buna şöyle cevap veririz:

Eğer Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlara bu gibi şeyleri zikretseydi, insanlar bunları kabulden nefret etmeleri konusunda mazeretli olur ve inkâra koşarlardı. “Bu imkânsızdır.” der ve ta'tile (sıfatları iptal etmeye) düşerlerdi. Tenzihde mübalağa yapmak, insanların azı hariç çoğunu Allah’ın sıfatlarını iptale götürüyorsa bunda hayır yoktur. Oysa Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* halkı ahiret mutluluğuna davet etmek için ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Böyle olduğu halde nasıl insanların çoğunu helake sürükleyecek sözler söyler? Bilakis o, insanlarla akıllarının anlayaca-

ğı şekilde konuşulmasını emretmiş ve: **“İnsanlarla anlamayacakları şekilde konuşan kişi, onlardan bazılarına fitne sebebi olabilir.”** demiştir ya da bu manada bir lafız söylemiştir.

Eğer “Tenzihde mübalağa etmenin, insanlardan bazılarını ta'tile sürüklemesinden korkulur fakat zihinde teşbih uyandıran lafızlar kullanmanın da insanlardan bazılarını teşbihe götüreceğinden korkulur.” denilirse buna şöyle cevap veririz:

Bu ikisi arasında iki yönden fark vardır:

Birincisi: Allah'ı tenzih etmede mübalağalı sözler kullanmak, insanların çoğunu ta'tile sürükler. İlk bakışta zahiri manası teşbih olarak anlaşılan sözler kullanıldığında ise çok az kişi teşbihe düşer. İki zarar söz konusu olduğunda, zararı az olanı tercih edip zararı çok olandan kaçınmak daha evladır.

İkincisi: Teşbih düşüncesini tedavi etmek ta'til hastalığını tedavi etmekten daha kolaydır. Zahiren teşbihi düşündüren lafızlar zikredildiğinde sadece **"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."** ve **"Allah cisim değildir, cisme benzemez."** sözlerini söylemek, teşbih düşüncesini kaldırmak için yeterlidir.

Zikrettiğimiz şekilde tenzihte mübalağa ederek Allah'ın varlığını ispat etmek çok güçtür. Özellikle Arap toplumu olmak üzere, insanların binde biri bile bunu kabul etmez.

“Nebilerin, ulûhiyetin aslını insanların akidelerinde sabit kılmak için uğraşırken insanların mübalağalı tenzihi anlama konusundaki acizyetlerinden dolayı, teşbihi çağrıştıran lafızları açıklamayıp mutlak olarak söylemeleri, insanların akidelerine gerçeğe aykırı bir şekilde inanç yerleşmesine sebep olduğunda bu insanlar mazeretli olurlar mı? Örneğin “Allah'ın arşta oturduğu” veya “semanın içinde olduğu” ya da “mekân olarak yüksekte olduğu” şeklinde bir anlayışa sahip olurlarsa bu, onları mazeretli kılar mı?” denilirse buna şöyle cevap veririz:

Böyle bir zanna kapılmaktan veya doğru söyleyen bir nebinin Allah'ın kendini vafsettiği şeyler dışındaki şeylerle Allah'ı vafsettiği ve bunları halkın inancına yerleştirdiği düşüncesinden Allah'a sığınırız.

Halka anlamayacağı şeyler söylenirse, elbette anlayış kursuru onları olumsuz etkiler. Fakat nebi bu lafızlarla zaten kaldıramayacak kimselere karşı konuşmaz, bilakis bu müteşabih lafızlar hakkında soru sorma ve araştırma yapmak gibi işlere dalmaktan onları men eder. Nebi bu sözlerle ancak anlayışı iyi olan ve bunları kaldırabilecek kimselere karşı konuşur ve halkın anlama konusundaki aciziyet ve eksikliğini tedavi etmeyi de çok iyi bilir.

Hakka zıt olan şeylerin bilerek anlatılmasında hiçbir zaruret yoktur, özellikle de Allah'ın sıfatları hakkında. Evet, lafızları istiare olarak kullanmakta zaruret vardır. Lafızlar istiare olarak kullanıldığında aptal olan kişiler bazen yanlış anlayabilir. Lafızların istiare olarak kullanılmasının sebebi, lügatlerin eksik kalması ve karşılıklı tartışmaya ya da diyaloga girme zaruretinin olmasındandır. Fakat ister maslahattan dolayı olsun ister olmasın, halkı cehalete sürükleyecek şekilde hakka muhalif olan şeyleri anlatmak, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* için imkânsızdır.

“Teşbih ehlinin cehaleti, zahiri teşbihi düşündüren lafızlardan dolayıdır. Onları cehalete sürükleyen, teşbihi düşündüren lafzın mücmel olarak gelmesidir. Bu lafızları kullanan, bu konuda onları cehalete sürükleme kastı olsun ya da olmasın, cehalet hâsıl olduğuna göre rızası var demektir. Çünkü cehaletin hâsıl olacağını bilmek, buna rızadır.” denilirse şöyle cevap veririz:

Biz, teşbih ehlinin cehalete düşüp de Allah'ı teşbih etmelerinin, zahiri teşbihi düşündüren müteşabih lafızlardan dolayı olduğunu kabul etmeyiz. Teşbihe düşmelerinin asıl sebebi; bu lafızların zahiri manasını düşünmeden önce takdis bilgisini elde etme konusundaki ihmalkârlıklarındır. Eğer onlar

önceden takdis ilmini elde etmiş olsalardı bu lafızlara zahiri manalarını vermek suretiyle cehalete düşmezlerdi.

Takdis ilmine sahip olan bir kişinin “meselenin sureti” sözünü duyduğu zaman suretten kastın ne olduğunu anlaması, böylece ona zahiri manasını vererek cehalete düşmemesi buna örnektir. Bu nedenle onların üzerine vacip olan; bu ilmi elde etmek, sonra bu lafızlar konusunda şüpheye düşerlerse âlimlere müracaat etmek ve âlimler onlara ne yapmaları gerektiğini öğrettiğinde buna uyarak nefsi tevile gitmekten engelleyip takdise göre hareket etmektir. Eğer bunu yapmazlarsa elbette cehalete düşerler.

Şâri olan Allah biliyor ki insanlar fitratları gereği tembelliğe, bir işi eksik yapmaya ve kendilerini ilgilendirmeyen meselelere dalıp bunlar hakkında konuşmaya meyillidirler fakat onların bu hallerine rızası yoktur ve bu lafızları, cehaleti elde etsinler diye zikretmiş değildir. Bu, onların kısmetleri hakkındaki kaza ve kaderine rızadır. Allah-u Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

﴿وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لِأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ ﴿١١٩﴾

“Ey rasulüm! Bil ki Rabbinin ezeldeki hükmü şudur: Muhakkak ki cehennemi şeytana tabi olan bütün cin ve insanlarla dolduracağım.” (Hud: 119)

﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ ﴿١١٨﴾

“Ey rasulüm! Eğer Rabbin dileyseydi bütün insanları (hak üzerinde birleşmiş) tek bir ümmet yapardı.” (Hud: 118)

﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَن فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمَّ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ

﴿حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾ ﴿٩٩﴾ ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

﴿١٠٠﴾

“Ey rasulüm! Rabbin dileyseydi şüphesiz yeryüzündeki bütün insanlar iman ederlerdi (fakat O; hikmeti gereği dilediğini adaletiyle saptırır, dilediğini fazlıyla hidayete muvaffak kılar). **Sen, insanları mu'min olmaya mı zorlayacaksın?!** (İmanı kalplerine yerleştirmek senin elinde değildir.) (Ey rasulüm! İman etmeyenler için üzülme çünkü) **Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse mu'min olamaz** (O; hikmeti gereği dilediğini adaletiyle saptırır, dilediğini fazlıyla hidayete muvaffak kılar).”

(Yunus: 99-100)

﴿وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ﴾ ﴿١١٨﴾

“Fakat Allah böyle dilemediği için kıyamete kadar devamlı ihtilaf içinde olacaklardır (çünkü içlerinde heva ve hevesine uyanlar hep bulunacaktır).” (Hud: 118)

﴿إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ﴾ ﴿١١٩﴾

“Ancak Rabbinin rahmet edip hidayete muvaffak kıldığı kişiler hariç; onlar (hak üzerinde) ihtilaf etmezler. **Şu var ki Allah, (imtihan için) insanları ve cinleri seçme hakkına sahip bir tabiat üzere yarattığından hep ihtilaf içinde olacaklardır** (ahirette hakka tabi olanlar mutlu, tabi olmayanlar ise mutsuz olacaktır).”

(Hud: 119)

Allah-u Teâlâ insanları hakkı ve batılı seçme iradesine sahip olarak yaratmıştır. Bu iradeyle onlardan kimi hakka tabi

olacak, kimi batıla tabi olacaktır; kimi nefesine uyacak, kimi nefesine karşı gelecektir. Böylece hak ile batıl ehli arasında elbette ihtilaflar söz konusu olacaktır. İşte, insanlar üzerindeki ilahi zorlama, Allah'ın onları hakkı ve batılı seçecek iradeye sahip bir fitratta yaratması ve bunun doğal sonucu olarak birbirleriyle ihtilafa düşmeleri noktasındadır. (Zira meleklerin fitratında yaratsaydı asla masiyet işlemez, isyan etmezlerdi çünkü melekler seçme iradesine sahip olarak yaratılmamışlardır.) Bu, Allah'ın sünnetidir; Allah'ın sünnetini değiştirmeye nebilerin dahi gücü yoktur.

Metin:

FASIL

Belki İmam Malik'in sözünü duyduğunda “Zamanımızda bu konu hakkında şehirlerde ihtilaflar çıkıp yayıldı, herkes kendi görüşüne sıkı sıkıya bağlanır oldu. Bu konuda bize soru geldiğinde “Soru sorma!” deyip cevap vermemek onlar için yeterli olmaz. Öyleyse bu durumda izlenmesi gereken yol nasıl olmalıdır?” diyebilirsiniz.

Şöyle deriz:

Eğer bize, Kur'an ve sünnette Allah hakkında zikredilen ve zahiri teşbihi çağrıştıran lafızlar hakkında bir soru gelirse, ona cevabımız, İmam Malik *rahmetullahi aleyh*'in istiva hakkında verdiği “İstiva bilinen bir şeydir...” diye başlayan cevabı gibi olur. İşte fitne yolu kapansın diye avam bu mesele hakkında her sorduğunda ona böyle cevap verilir.

Eğer “فَوْقَ (fevk: üst), يَدِ (yed: el) ve إِصْبَعٍ (ısba': parmak) hakkında sorulduğunda ne ile cevap verilir?” diye sorulursa şöyle deriz:

Buna cevabımız; hak, Allah-u Teâlâ ve Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediğindedir, onların söylediği doğrudur.

Allah-u Teâlâ'nın: “**El-Rahmân, arşa istiva etti.**” (**Ta-Ha: 5**) buyurduğunda kat'i bir şekilde bilinir ki “**istiva**” sözüyle asla cisimlerde bir sıfat olan oturma ve istikrar (yerleşme) kastetmemiştir. Ancak bu sözle ne kastettiğini bilemeyiz, bilmekle de mükellef değiliz.

Yine Allah-u Teâlâ: “**O (Allah), kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahiptir).” (**el-En'am: 18**) buyurduğunda doğru söylemiştir. Allah için mekân yüksekliği imkânsızdır. Çünkü O, mekândan önce vardı; ezelde nasıl ise öyledir, O'nda bir değişme asla olmaz. Fakat Allah'ın bu sözdeki muradını bilmiyoruz.

Ey soru soran kişi! Ne biz Allah'ın bununla ne murad ettiğini bilmekle mükellefiz ne de sen mükellefsin. Aynı şekilde Allah hakkında يَد (yed: el)'i ve إصْبَع (ısba': parmak)'ı mutlak bir şekilde ispat etmenin caiz olmadığını söyleriz. Ancak Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediği şeyi; daha önce belirttiğimiz gibi hiçbir artırma, eksiltme, diğer müteşabih lafızlarla bir araya toplama, lafzı siyakından ayırma, tevil ve tafsilat yapmadan onun söylediği şekilde söylemek caizdir.

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*: “**Allah, Âdem'i yaratacağı çamuru yed'i (eli) ile mayaladı.**” ve “**Mu'minin kalbi, Rahman'ın ısbâ'larından (parmaklarından) iki parmağı (ısba'ı) arasındadır.**” dediğinde “Doğru söylemiştir.” der ve iman ederiz; ne artırır ne de eksiltiriz, rivayet bize nasıl ulaşmışsa o şekilde naklederiz. Ve kesin bir şekilde bu sözden kastedilenin et ve sinirden müteşekkil bir uzuv olmadığına inanırız.

Eğer bize: “Kur'an kadim midir yoksa mahluk mudur?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Kur'an mahluk değildir, kadimdir. Çünkü Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*: **“Kur'an Allah'ın kelimedir, mahluk değildir.”**⁽⁶²⁾ demiştir.

Eğer bize: “Kur'an'ın harfleri kadim midir değil midir?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Sahabeler bu mesele hakkında bir şey zikretmemiştir. Bu sebeple bu meseleye girmek bidattir, hakkında soru sormayın. Fakat bir kimse Haşeviyelerin hâkim olduğu ve onların “Kur'an harfleri kadimdir.” demeyenleri tekfir ettiği bir belde yaşıyorsa, bundan dolayı cevap vermek mecburiyetinde kalırsa şöyle der: “Eğer harflerden kastettiğin Kur'an'ın kendisi ise bil ki Kur'an kadimdir. Eğer kastettiğin Kur'an ve Allah'ın sıfatlarından başka bir şey ise, Allah ve sıfatları dışındaki her şey muhdestir (sonradan var olmuştur).” Bunun üzerine başka bir şey söylemesin. Çünkü avamın bu meselelerin hakikatini anlaması çok zordur.

“Nebi *sallallahu aleyhi ve sellem*: **“Kim Kur'an'dan bir harf okursa ona şu kadar sevap vardır.”**⁽⁶³⁾ diyerek Kur'an için harfler ispat etmiştir ve Kur'an'ı mahluk olmakla da vasfetmiştir; bu gösteriyor ki Kur'an'ın harfleri kadimdir.” denilirse şöyle cevap veririz:

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediği söze ilavede bulunmayız. Rasul ise Kur'an hakkında şöyle buyurmuştur: **“Kur'an mahluk değildir.”** Bu, birinci meseledir.

(62) Zayıf hadistir. Beyhaki, el-Esmâu ve'l-Sıfât kitabında şöyle dedi: Ebu el-Derda'dan merfu olarak şöyle bir rivayet nakledildi: “Kur'an Allah'ın kelimedir, mahluk değildir.” Aynı şekilde bu rivayet Muaz'dan, İbni Mesud'dan, Cabir'den merfu olarak nakledildi. Bu meseleyle ilgili rivayetler sahih değildir, senetleri karanlıktır, delil olarak alınmaz.

(63) **İbni Mesud** (r.a)'dan, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Kim Kur'an'dan bir harf okursa onun karşılığında bir hasene alacaktır. Hasene ise on mislidir. Ben “elif-lâm-mîm” harftir demiyorum fakat elif harftir, lam harftir, mim harftir.”** (Tirmizi rivayet etti ve “hasen-sahih” dedi)

Eğer Kur'an'ın harfleri varsa bu, ayrı bir meseledir. Bu harfler kadim midir değil midir meselesi ise üçüncü bir meseledir. Biz, sadece Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediğini söyler, söylediğine ek bir şey söylemeyiz. (“Kur'an mahluk değil.” deriz çünkü bunu Rasulullah söyledi. Kur'an'ın harflerinin olduğunu söyleriz çünkü Rasulullah bunu belirtti. Fakat harflerinin kadim olup olmadığı konusunda Rasulullah'ın sözü yoktur, öyleyse bu konuda bir şey söylemeyiz.)

Eğer “Birinci mesele (Kur'an'ın mahluk olmaması) ile ikinci mesele (Kur'an'ın harflerinin olması), üçüncü meseleyi (Kur'an'ın harflerinin kadim olmasını) gerektirir.” diye iddia edilirse şöyle deriz:

Bu yaptığınızı kıyas olup tefri' yapmaktır (teferruat yapmaktır). Oysa daha önce Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözüne kıyas edip teferruata girilmemesi gerektiğini, bilakis Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den varit olduğu şekliyle yetinmek gerektiğini beyan etmiştik.

Aynı şekilde: “Kur'an'ın Arapçası da kadimdir. Çünkü Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*: **“Kur'an kadimdir.”** demiştir. Allah-u Teâlâ da: **“Muhakkak ki biz Kur'an'ı Arapça olarak indirdik.” (Yusuf: 2)** buyurmaktadır. Buna göre Kur'an'ın Arapçası kadimdir.” denilirse buna şöyle cevap veririz:

Kur'an'ın Arapça olması haktır; çünkü bunu Kur'an bildirmiştir. Kur'an'ın kadim olması da haktır; zira bunu Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* söylemiştir. Fakat Kur'an'ın Arapçasının kadim olup olmaması üçüncü bir meseledir ve kadim olduğuna dair herhangi bir şey varit olmamıştır. Bu sebeple “Kur'an'ın Arapçası kadimdir.” demek gerekmez.

İşte bu şekilde avam ve Haşeviye, bu gibi meseleler hakkında tasarruf yapmaktan engellenir. Böylece onları kıyas yapmaktan ve sözün lazımı konuşmaktan men ederiz. Hat-

ta bununla da yetinmez, bu konuda onları sıkıştırır ve şöyle deriz:

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in “**Kur'an Allah'ın kelamıdır, mahluk değildir.**” sözü, Kur'an'ın kadim olduğuna dair başka bir nas olmasaydı “**Kur'an kadimdir.**” demek için bir ruhsat olmazdı. Çünkü “**mahluk değildir**” sözü ile “kadimdir” sözü arasında fark vardır.

Şöyle ki: Arap dilinde “Fılanın sözü mahluk değildir.” denir ve bundan “Onun sözü uydurma değildir.” manası anlaşılır. “Mahluk” lafzı “uydurma” manasına da geldiğine göre “mahluk değildir” sözünde ihtimaller söz konusudur. “Kadim” lafzında ise böyle bir ihtimal yoktur, dolayısıyla bu iki söz arasında fark vardır.

Bizim, Kur'an'ın kadim olduğuna dair inancımız sadece bu “Kur'an mahluk değildir.” sözünden dolayı değildir. Şüphesiz bu söz üzerinde tahrif, değiştirme ve tasarruf yapmak doğru değildir. Bilakis şöyle inanılması gerekir: Bu söz, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kastettiği manayla haktır. Kim, bu konuda bir nas nakletmeden Kur'an'ı mahluk olmakla vasfederse bidat işlemiş ve selefin mezhebinden başka bir yola meylederek ondan ayrılmış olur.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu fasılda, İmam Malik *rahmetullahi aleyh*'in sözünün ne manaya geldiğini ve nasıl kullanılacağını açıklamakta ve bununla ilgili itirazlara örneklerle cevap vermektedir.

İmam Malik'in sözü şöyledir: “İstiva malumdur, keyfiyet ise meçhuldür. Ona iman etmek vacip, hakkında soru sormak bidattir.”⁽⁶⁴⁾

(64) Bu söz İmam Malik'ten sabit değildir. Ondan sabit olan söz ve onunla ilgili açıklamalar daha önce zikredildi. Bak: 78-79. sayfa.

Bu sözünde İmam Malik, teşbihi andıran naslar hakkında soru sorulmaması gerektiğini söylemektedir. Soru sorulduğunda ise o soruya cevap vermemek gerekir.

Bir kimse itiraz edip: “Zamanımızda bidatler, ihtilaflar, heva ve hevese tabi olmalar çoğaldı. Böyle bir zamanda soru soranlara cevap verilmez ise nasıl karşı çıkılır?” diye sorarsa İmam Gazali’nin buna cevabı şöyledir: “İhtilaflar, bidatler, heva ve hevese tabi olmaların çoğaldığı bir zamanda bunlardan kurtulmanın ilacı, İmam Malik’in sözündedir.”

Akabinde İmam Gazali, İmam Malik’in sözünün nasıl anlaşılacağını ve diğer müteşabih naslara genelleştirip nasıl uygulanacağını örnekler vererek güzelce açıklamaktadır.

Özet olarak şöyledir: Allah-u Teâlâ Kur’an’da bir şey buyurduğunda ve Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sahih senetle bir şey söylediğinde onların söylediği hak ve doğrudur, deriz. Eğer Kur’an veya sünnette geçen bir nassın zahiri manası Allah’a layık değilse bu manadan kesin bir şekilde Allah’ı tenzih etmemiz, nistan bu mananın kastedilmediğine şüphe duymadan hüküm vermemiz ve mutlaka Allah’a layık bir mana kastedildiğine inanmamız gerekir. Bizim, o nassın manasını bilmemize gerek yoktur çünkü bununla mükellef değiliz ve bilmiyoruz diye de asla bizim için bir zarar söz konusu değildir.

İmam Gazali bu kaideyi bildirdikten sonra birtakım örnekler veriyor. Bunlar kısaca şöyledir: Allah-u Teâlâ’nın “**EL-Rahmân, arşa istiva etti.**” (**Ta-Ha: 5**) sözü haktır; istiva kelimesinin oturma ve istikrar gibi cisimlere has olan manaları asla Allah’a layık değildir, dolayısıyla bu kelimedenden bu gibi manalar kastedilmemiştir fakat hangi mananın kastedildiğini bilemeyebiliriz ve zaten bilmekle de mükellef değiliz; ancak biliriz ki mutlaka Allah’a layık bir mana kastedilmiştir. Allah-u Teâlâ “**O (Allah), kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahiptir).” (**el-En’am: 18**) sözünde de doğru söylemiştir; fevk (üst) kelimesinin cisimlere ait olan mekân yüksekliği manası Allah hakkında imkânsızdır, dola-

yısıyla bu kelimedenden asla bu mana kastedilmemiş, mutlaka Allah'a layık olan bir mana kastedilmiştir ve bu manayı bilmekle mükellef değiliz. Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Allah, Âdem'i yaratacağı çamuru yed'i (eli) ile mayaladı.**” ve “**Mu'minin kalbi, Rahman'ın ısbâ'larından (parmaklarından) iki parmağı (ısbâ'ı) arasındadır.**” dediğinde doğru söylemiştir; يَد (yed: el) ve إِصْبَع (ısbâ': parmak)

kelimelerinden, dildeki gerçek manası olan uzuv Allah'a layık değildir, dolayısıyla kesinlikle bu mana kastedilmemiştir fakat kastedilen mananın ne olduğunu bilemesek de şeksiz olarak biliriz ki mutlaka Allah'a layık bir mana kastedilmiştir. Bu gibi naslar hakkında soru sorulursa cevap olarak nassı okur; kelimeler üzerinde artırma, eksiltme, farklı yerlerde zikredilen müteşabih kelimeleri bir araya toplama, müteşabih kelimeleri siyakından ayırma, teferruata girme, kıyas, tevil ve tefsir gibi herhangi bir tasarrufta bulunmayız.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* kitabında çok önemli bir meseleye daha giriyor ve bu fasılda Kur'an hakkındaki birtakım tartışmalara yer veriyor. Şöyle ki:

Eğer Kur'an'ın kadim mi yoksa mahluk mu olduğu sorulursa bu konuda Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediği gibi, “**Kur'an Allah'ın kelimidir, mahluk değildir.**” diyerek cevap verilir. Eğer Kur'an'ın harflerinin kadim olup olmadığı sorulursa sahabeler bu konuda herhangi bir şey söylemedikleri için susulur ve bu meseleye girilmez, girilmesi de bidattir. Fakat Haşeviyelerin hâkim veya çok olduğu bir yerde takınılacak tavır değişir ve onlar, Kur'an'ın harflerine kadim demeyenleri tekfir ettiği için cevap vermek mecburi olur.

Onlara şöyle cevap verilir: “Harften kastın nedir? Kur'an'ın kendisi ise Kur'an kadimdir, o halde harfleri de kadimdir. Eğer kastın, Kur'an'dan ve Allah'ın sıfatlarından başka bir şey ise Allah dışındaki her şey mahluktur.” Bundan başkası söylenmez.

Eğer şöyle bir şüphe ortaya atılırsa: “Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in “**Kim Kur’an’dan bir harf okursa ona şu kadar sevap vardır.**” sözü, Kur’an için harfler ispat etmiştir. Rasulullah başka bir hadiste ise Kur’an’ın mahluk olmadığını söylemiştir. Buna göre Kur’an’ın harfleri mahluk değildir.” Atılan bu şüpheyeye İmam Gazali’nin cevabı şöyledir: “Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* nasta nasıl söylemişse biz de aynısını söyler, Kur’an mahluk değildir, deriz. Fakat mahluk olmayan, Allah’ın kelamı olan Kur’an’ın harflerinin olup olmaması ayrı bir meseledir. Bu harflerin kadim olup olmaması ise bunlardan başka, üçüncü bir meseledir. Hakkında nas olan meselede, hakkındaki nassı söyleriz; hakkında nas olmayan meselede ise bir şey söylemeyiz. Kur’an’ın mahluk olmadığına dair nas vardır, dolayısıyla bunu söyleriz. Fakat harflerden müteşekkil olup olmadığına ve bu harflerin mahluk olup olmadığına dair bir nas olmayıp bunlar birbirinden farklı üç meseledir.”

Eğer: “Birinci, yani Kur’an’ın mahluk olmaması ile ikinci, yani Kur’an’ın harfleri olması meselesi, üçüncü mesele olan Kur’an’ın harflerinin kadim olmasını gerektirir.” denilirse İmam Gazali’nin bu iddiaya cevabı şöyledir: “Bu söylediğiniz içtihattır; siz kıyas yapıyor, başka bir şeye dayanarak hüküm veriyorsunuz. Oysa Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in Allah hakkında söylediği müteşabih söze kıyas yapılmaması ve nassı geldiği gibi geçirmek gerektiğini, imsak görevini anlatırken beyan etmiştik.”

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* başka bir mesele daha ortaya atıyor ve: “Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in sözüne göre Kur’an kadimdir; yine Kur’an’ın naslarına göre Kur’an Arapça indirilmiştir. O halde Kur’an’ın Arapçası kadimdir.” denilirse buna şöyle cevap veriyor: “Bu da bir kıyastır. O öyleyse bu da böyledir demek, kıyas yapmaktır. Kur’an’ın Arapça olduğuna inanmaktayız çünkü bunu Kur’an bildirmiştir. Kur’an’ın kadim olduğuna da inanmaktayız çünkü bu konuyla ilgili delil vardır. Ancak Kur’an’ın Arapçasının kadim olup

olmaması meselesi bunlardan ayrı, üçüncü bir meseledir. Bunun hakkında bir nas varit olmamıştır. Dolayısıyla ne “Kur’an’ın Arapçası kadimdir.” deriz ne de “Kur’an’ın Arapçası kadim değildir.” deriz. İşte bu şekilde cevap verdiğimiz zaman hem avamları bir şey söyleyemeyecek duruma sokarız hem de Haşeviyeleri sustururuz.”

Sonrasında İmam Gazali, nassa nasıl sadık kalacağımıza dair bir misal daha veriyor ve şöyle diyor: “Eğer Kur’an’ın kadim olduğuna dair bir nas bulunmasaydı **“Kur’an Allah’ın kelimadır, mahluk değildir.”** nassında geçtiği gibi söyler, **“Kur’an kadimdir.”** demezdik. Çünkü “mahluk değildir” ile “kadimdir” sözleri arasında fark vardır. “Mahluk değildir” sözü, Arap dilinde “uydurma değil” manasında da kullanılmaktadır; “kadim” kelimesinin ise böyle bir manası yoktur. Bu sebeple bir lafız nasta nasıl geçiyorsa onu nasta geçtiği gibi söylemek, yerine başka bir lafız söylememek, ekleme ya da çıkarma yapmamak gerekir.

O halde İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*’e göre İmam Malik *rahmetullahi aleyh*’in sözünün manası şudur: Kur’an ve sahih hadislerde geçen Allah hakkındaki müteşabih nassın doğru olduğunu kabul edip iman etmek, Allah’a layık olmayan manadan Allah’ı tenzih etmek, sonra o sözün manası hakkında sormamak ve sorana da cevap vermemek gerekir. Çünkü sahabeler, Allah-u Teâlâ hakkındaki müteşabih naslar hakkında kendileri araştırmaya, mana vermeye dalmadıkları gibi soru soranlara da karşı çıkmışlardır. Bundan anlaşılıyor ki karşı çıktıkları kişilerin yolu, bidat yoludur.

İşte İmam Malik *rahmetullahi aleyh*’in sözü böyle anlaşılır ve istiva dışındaki teşbihi andıran diğer müteşabih naslarda da aynı tavır takınılıp soru soranlara ona göre cevap vermek gerekir.

Metin:**İMANIN KADİM OLMASI İLE İLGİLİ FASIL**

“Onların imanın kadim olduğunu söylemeleri bilinen meselelerdendir. Bize bu konu hakkında sorulduğunda nasıl cevap verelim?” denilirse şöyle deriz:

Eğer bu sorunun bize yöneltildiği belde, hükmümüz ve kontrolümüz altında ise ve soran kişiye karşı üstün durumda isek, onu hiçbir faydası olmayan bu saçma sözü söylemekten nehyeder ve ona şöyle deriz: “Böyle söylemek (“iman kadimdir” demek) bidattir.”

Eğer bu sorunun bize yöneltildiği belde, hükmümüz ve kontrolümüz altında değilse ve soranı engelleyemiyorsak bu durumda soruya cevap verir ve şöyle deriz:

“İmandan kastın nedir? Eğer imandan kastın, mahlukatın bilgilerinden ve sıfatlarından bir şey ise mahlukatın sıfatlarının hepsi mahluktur. Eğer Kur’an’dan ya da Allah-u Teâla’nın sıfatlarından bir şeyi kastediyorsan bil ki Allah’ın sıfatlarının hepsi kadimdir. Eğer imandan kastın, ne yaratılanın sıfatı ne de yaratıcının sıfatı ise o anlaşılır ve tasavvur edilebilir bir şey değildir. Zatı anlaşılmayan ve tasavvur edilemeyen bir şeyin hükmünün kadim ya da hâdis olduğu nasıl anlaşılabilir?”

Asıl olan, soran kişiyi azarlamak ve cevap vermemektir. Bu, selefi salihinin mezhebinin özelliğidir. Daha önce zikrettiğimiz zaruret durumları hariç asla bu yoldan ayrılmamak gerekir.

Eğer soran kişiyi zeki, ince anlayışa sahip ve gerçekleri anlamak isteyen bir kişi olarak bulursak meselenin üzerindeki örtüyü kaldırır ve onu, Kur’an hakkındaki şüphelerinden kurtarırız. Ona şöyle deriz:

Bil ki varlıkta her şeyin dört mertebesi vardır:

- 1) Kendi zatındaki varlığı,
- 2) Zihinlerdeki varlığı,

- 3) Dillerdeki varlığı,
4) Beyaz kâğıtlar üzerine yazılı olan varlığı.

Örneğin; ateş... Fırında ateşin varlığı vardır. Hayal ve zihinde de ateşin varlığı vardır ki bu, ateş ve onun hakikati hakkındaki bilgidir. Bir de dilde ateşin varlığı vardır ki bu, ateşe delalet eden kelimedir. Aynı şekilde ateşin, beyaz kâğıt üzerinde de yazılmış bir varlığı vardır.

Yakmak, ateşin özel sıfatıdır. Bize, "Zihnimizdeki 'ateş' kelimesi yakıcı mıdır?" diye sorulursa "Hayır." deriz. "Dilimiz üzerindeki 'ateş' harfleri yakıcı mıdır?" diye sorulursa yine "Hayır." deriz. "Kâğıt üzerine yazılmış bu harfler yakıcı mıdır?" diye sorulursa aynı şekilde "Hayır." deriz. "Dilde telaffuz edilen 'ateş' kelimesinden veya kâğıt üzerine yazılan 'ateş' kelimesinden kastedilen şey yakıcı mıdır?" diye sorulursa işte buna "Evet." deriz. Çünkü telaffuz edilen ve yazılan bu kelimedenden kastedilen şey fırındaki ateştir ve bu, yakıcıdır.

Nasıl ki yakıcılık ateşin vasfı ise, kıdem de Allah'ın kelamının vasfıdır.

Kendisine "Kur'an" ismi verilen şeyin varlığı da dört mertebede olur:

Birincisi: Bu, asıl olandır. Bu Kur'an'ın varlığı Allah'ın zatında kaimdir çünkü O'nun sıfatlarındandır. Bu, ateşin fırındaki varlığına benzer.

Bunu sadece bir misal olarak söyledik, yoksa verdiğimiz örnek ile Allah'ın kelamı Kur'an arasında asla gerçek bir benzeme yoktur. Allah-u Teâlâ'nın **el-Nahl: 60** ayetinde de bu yurduğu gibi: "**En yüce ve en mükemmel misal (sıfatlar) ise şüphesiz Allah'a aittir.**" Fakat bu misaller, anlama konusunda aciz olan kimselerin anlaması için gereklidir. İşte kıdem, Allah'ın kelamı olan Kur'an için özel bir vasıftır.

İkincisi: Zihinlerimizdeki ilmî varlığı. Kur'an'ı öğrendiğimizde onu dilimizle telaffuz etmeden önce, varlığı zihnimizde ilmî olarak vardır.

Üçüncüsü: Ses parçalarının birleşmesiyle (harflerin peş

peşe sıralanmasıyla) meydana gelen dilimizdeki varlığı.

Dördüncüsü: Kitaplarda ve kâğıt üzerine yazılı olan varlığı.

Eğer bize, dilimizle telaffuz etmeden önce zihnimizde bulunan Kur'an'ın ilmi hakkında sorulursa şöyle cevap veririz:

Bildiğimiz şey, Kur'an'ın zihnimizdeki sıfatıdır (yani bize aittir) ve mahluktur. Fakat bildiğimiz şeyin aslı olan Kur'an'ın kendisi kadimdir. Bu, tıpkı ateşin bilinmesinin ve hayalimizde tasavvur edilmesinin yakıcı olmayıp bilinen şeyin yani ateşin aslının yakıcı olması gibidir.

Eğer Kur'an okuduğumuz zamanki sesimiz, dilimizin hareketi ve telaffuzumuz hakkında sorulursa şöyle cevap veririz:

Bunların hepsi dilimizin sıfatıdır. Dilimiz hâdistir, onun sıfatları da sonradan meydana gelmiştir. Hâdisten sonra meydana gelen şey elbette hâdistir. Fakat hâdis olan bu seslerle telaffuz ettiğimiz, zikrettiğimiz, okuduğumuz ve tilavet ettiğimiz Kur'an kadimdir. Tıpkı "ateş" kelimesinin harflerini dilimizle zikretmemiz gibi. Bu harflerle zikrettiğimiz ateşin aslı yakıcı da olsa telaffuz ettiğimiz harflerimiz ve seslerimiz yakıcı değildir.

Ancak birisi çıkıp da: "Ateş kelimesinin harfleri, ateşin kendisidir." derse, eğer böyleyse o halde ateşin harfleri de yakıcıdır. Yine telaffuz ettiğimiz Kur'an harfleri Kur'an'ın kendisi ise o zaman bu harfler de kadimdir. Aynı şekilde kâğıt üzerine yazılan "ateş" kelimesi de yakıcıdır, çünkü siz "Yazılan şey aynı ateşin aslı gibidir." diyorsunuz. Oysa "ateş" kelimesi ateşin suretidir, yakıcı değildir. Çünkü kâğıt üzerindeki ateş kelimesi yanıcı ve yakıcı bir şey değildir.

İşte varlıkta bu dört derece vardır. Avamın bunların tafsihatlarını tek tek idrak etmesi mümkün değildir ve onu şüpheye düşürür. Bundan dolayı onlarla konuşurken bu tafsihata girmeyiz. Bunun sebebi, bu tafsihatların hakikatini bilmememizdir. Biliyoruz ki ateş, fırında bulunduğu "ya-

kıcı, sönük veya alevli” diye vafedilir. Aynı şekilde dillerdeki varlığından dolayı Arapça olmayan, Türkçe, Arapça; harfleri çok veya harfleri az olarak da vafedilir. Fırındaki ateş “Arapça olmayan, Türkçe, Arapça” diye kısımlara ayrılmadığı gibi, dilimizdeki ateş de “sönük” ve “alevli” diye vafedilmez.

Eğer ateş kelimesi kâğıt üzerine yazılmışsa, yazılan bu şey “kırmızı, yeşil, siyah” ile vafedilebilir. Bu yazılan şey, tahkik yapan kişinin kalemiyle sülüs veya rik’a hattıyla ya da nesh kalemiyle yazılmıştır. Dildeki ateş sözü ise asla “kırmızı, yeşil, siyah” ile vafedilmez. “Ateş” ismi fırında, zihinde, dilde ve kâğıtta bulunan şeylere verilir fakat müşterek bir isim olarak verilir.

Fırındaki ateşe verilen isim, ateşin hakikatine verilmiş bir isimdir. Zihinde mevcut olan ilme verilen isim ise ateşin hakikati değildir. Ancak zihinde mevcut olan şey, ateşin hakikatinin suretidir. Tıpkı aynada görülen şeyin “insan” olarak isimlendirilmesi gibi. Zihindeki ateş de ateşin hakikati değil, ateşin hakikatini anlatan bir surettir.

Dildeki “insan” ve “ateş” kelimeleriyle isimlendirilen insan ve ateş de üçüncü bir manadır. Çünkü zihinde mevcut olan ilme delalet etmektedir ki bu ilim de insan ve ateşin hakikatine delalet etmektedir. Bu kelimeler ıstıhlara (dile) göre değişse de birinci mana (hakikat) ve ikinci mana (hakikatin zihindeki sureti) değişmez. Kâğıt üzerine yazılı olan “ateş” ise dördüncü mana olarak isimlendirilir ve dildeki ıstılahi karşılığı olan harflere delalet eder.

“Kur’an” isminin de “ateş” ismi gibi müşterek olduğu ve her varlığın dört mertebede olduğu meselesi anlaşılırsa; “Kur’an, kulun kalbindedir.” veya “Kur’an, okuyanın dilindedir.” ya da “Kur’an, Allah’ın zatî sıfatıdır.” şeklinde bir haber varit olduğunda bu sözlerin hepsi kabul edilir ve manaları anlaşılır olup herhangi bir çelişki de söz konusu olmaz.

Akıllı kimseler bu sözlerle murad edilen şeylerin hakikatini bilerek hepsini tasdik ederler. Çünkü bu meseleler açık ve dakiktir. Kuvvetli anlayışa sahip ve zeki kimselere göre, bu

meselelerden daha açık, daha dakik bir mesele yoktur. Fakat anlayışı zayıf ve aptal kişilere göre, bunlar çok zor ve kapalı meselelerdir. Bu sebeple anlayışı zayıf kişilerin hakkı, bu meselelere girmekten engellenmeleridir. Onlara: “Sana Kur’an hakkında sorulduğunda “Kur’an mahluk değildir.” de ve sus; ne buna bir şey ekle ne de bundan bir şey eksilt. Bu meseleler hakkında inceleme ve araştırma yapma.” denir. Zeki kişi ise kendisine anlatıldığında müşkil olan bu meseleyi anında kavrar ve aklındaki şüphe giderilmiş olur. Fakat ona bu anladığımı, kaldıramayacağı şeyi avama yüklemesin diye ona anlatmaması öğütlenir.

İşte bu şekilde zahirinde müşkilat bulunan bütün haberlerdeki hakikatler, basiret sahibi kimseler için açıktır; fakat kör olan (akletmeyen) avamlar için gizlidir. Dolayısıyla selefin büyüklerinin bu hakikatleri bilmekten aciz olduklarını zannetmek doğru olmaz. Onlar, bu lafızların hakikatini açıklamamışlarsa kendileri bu hakikatleri bilmedikleri için değildir; avamın bu konudaki aciziyetini bildikleri için onlara açıklama yapmadılar ve onları susturdular. İşte bu, hakkın ve doğruluğun ta kendisidir. Selefin büyüklerinden kastım ise mevki, makam ve şöhret bakımından büyük olanları değildir. Ancak kastım; ince manaları bilen ve bu sözlerin sırlarına vakıf olanlardır. Avamlar ise “büyükler” sözünden meşhur olanları anlarlar. İşte bu, sapıklığın bir başka sebebidir.

Açıklama:

Sahabelerin zamanından sonra başka din mensupları İslam’a girince onlarla beraber felsefe ve kelam ilmi de İslam toplumuna girmeye başlamıştır. Bu sebeple sahabelerin bilmediği, onların zamanında hiç konu edilmemiş birtakım sorular sorulmaya başlandı. Bunlardan biri de “İman kadim midir değil midir?” sorusudur.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* asıl olanın; bu gibi meselelerden bahsetmemek, hakkında soru sorulduğunda cevap vermemek olduğunu söylüyor. Çünkü bunun pratikte bir

faydası yok, bilakis zararı vardır. Dolayısıyla bu gibi meselelerden bahsedildiğinde bir fayda sağlanmaz. Fakat mecburen cevap verilmesi gereken bir ortamda takip edilecek yol şudur: Soruyu sorana bu sözden kastını anlattırmak ve verdiği cevaba göre hüküm vermek. Bu, sadece imanın kadim olup olmaması meselesiyle alakalı değildir, her meselede takip edilecek yol böyle olmalıdır. Kişi sahabelerin zamanında konuşulmamış, ayet ve hadislerde geçmeyen Allah-u Teâlâ hakkında bir söz ortaya atar ve hakkında sorarsa ona: “Bu söz ile ne kastediyorsun?” diye sorulur ve verdiği cevaba göre hareket edilir. Böylece hem o soru soran kişi susturulmuş hem de şüphe kaldırılmış olur. Yani meseleyi hep aslına döndürmek gerekir.

Şöyle ki: “İman kadim midir değil midir?” diye sorulduğunda bu soruya cevap vermek mecburiyetinde kaldığımızda önce soruyu sorana “İmandan kastettiğin şey nedir? İnsanların ilmine dâhil olan bir şey midir?” diye sorarız. Eğer “Evet.” derse “İnsanların ilmine dâhil olan bir şey, insanlar gibi mahluktur.” deriz. Sonra: “Peki imandan kastettiğin, Kur’an’a ait olan bir şey midir?” diye sorarız, “Evet.” derse, “Kur’an’a ait olan şey, Allah’ın sıfatıdır. Allah’ın sıfatı ise kadimdir.” deriz. Devamla şöyle deriz: “Eğer kastettiğin ne insanların ilmine ait ne de Allah’ın sıfatına ait bir şey ise o zaman bu olan bir şey değildir; çünkü mevcut olan şey ya yaratana aittir ya da yaratılana aittir. Yaratılana ait her şey mahluktur, yaratana ait her şey kadimdir. Mahlукun sıfatı mahluktur, Allah’ın sıfatı ise mahluk değildir. Allah’ın kelamı olan Kur’an hakkında soruyorsan Kur’an mahluk değildir fakat insanların dilleriyle telaffuz ettiği veya elleriyle yazdığı ya da hayal ettikleri şey mahluka ait fiildir. Mahluka ait fiil, onun gibi mahluktur.”

İmam Gazali bu mesele daha iyi anlaşılсын diye varlığın dört mertebesini anlatarak Kur’an’la ilgili çok güzel bir misal veriyor. Şöyle: Bir şeyin varlığı dört mertebede olur; kendi zatındaki varlığı, zihindeki varlığı, dildeki varlığı ve yazılan

kâğıtlardaki varlığı. Buna örnek olarak ateşi ele alalım. Bilenen ateş *-ki bu, fırında mevcut olan ateştir-* yakıcıdır. Bu ateş, zihnimizde hayal ettiğimizde vardır ve hayalimizdeki ateş yakıcı değildir. Ateş kelimesini telaffuz ettiğimizde bu kelime dilimizden çıkmaktadır, ancak dilimizden çıkan ve harflerden müteşekkil olan ateş kelimesi yakıcı değildir. Ateş kelimesini kâğıda yazdığımızda da yakıcı değildir. Bunların hepsi; zihnimizdeki, dilimizdeki ve kâğıttaki ateş, asıl olan ateşe delalet etmektedir, yoksa ateşin kendisi değildir.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu örneği Kur'an'a uygulayarak Kur'an'ın Allah'ın kelamı olmasının ne manaya geldiğini; zihinde ezber olarak bulunanın, dilde tilavet edilenin, Mushafta yazılanın Kur'an olduğunu ve bunların Kur'an'ın kendisi olmayıp ona delalet ettiğini güzel bir şekilde ortaya koyuyor. Böylece Kur'an kelimesini duyan kişi, siyaktan ne kastedildiğini rahatlıkla anlar ve ona göre hüküm verir.

Metin:

FASIL

Eğer bir kimse şöyle derse: "Avam, araştırmaktan ve ince düşünmekten engellenirse delili bilemez. Delili bilmeyen ise delilin gösterdiği şey konusunda cahil olur. Oysa Allah-u Teâlâ bütün kullarına kendisini tanımalarını yani;

Birincisi: Allah'a iman edip varlığını tasdik etmelerini,

İkincisi: Hâdis (sonradan) olanların sıfatlarından ve başkasına benzemekten tenzih etmelerini,

Üçüncüsü: O'nu birlemelerini,

Dördüncüsü: İlim, kudret, dilediği şeyin olması ve akılla idrak edilebilecek diğer sıfatlarını bilmelerini emretmiştir.

Bu sayılanlar, zaruri ilimle bilinen şeyler değildir (zaruri ilim; kişinin araştırma yapmadan elde ettiği ilimdir.) Yani bu sayılanlar araştırmadan elde edilemez, mutlaka bunları öğrenmek için çaba sarf etmek gerekir. Buna göre; öğrenmek için araştırmak, bakmak, düşünmek gerekir. Herhangi bir

ilmi elde etmek ve ona sahip olmak için birçok delile ihtiyaç duyulduğu gibi bu delillere bakmak, neye delalet ettiğini araştırmak ve delalet ettiği şeylere dikkat etmek, istenilen şeylere delalet edip etmediğini, bu delillerden istenen şeyin çıkıp çıkmadığını da bilmek gerekir. Ve bunların hepsi ancak delillerin şartlarını ve delillerden nasıl ilim elde edileceğini; şöyle ki mukaddimelerin konuluşunu ve bu mukaddimelere dayanarak sonuç elde etme metodunu bilmekle mümkün olur. Bu ilme kişi, ta ki araştırma konusunda belli bir seviyeye ulaşıncaya kadar yavaş yavaş sahip olur. İşte bu, kelim ilminin bahsettiği meselelerdir ve insan bu ilmi öğrenerek bakmak ve düşünmekle aklın idrak edebileceği en yüksek şeylere ulaşır.

Aynı şekilde avamın Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i getirdiği her şeyde tasdik etmesi vaciptir. Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğru sözlü olması ise zaruri (araştırmadan, çabalamadan elde edilecek) bir ilim değildir. Zira o da diğer mahlukatlar gibi bir beşerdir. Onu yalancı nebilik iddiasında bulunan kimselerden ayırt etmek için mutlaka bir delil gerekir. Bu ise mucizeye bakmak, mucizenin hakikati ve nübüvvetle ilgili diğer şartları bilmekle ancak mümkün olur. İşte bu, kelim ilminin özüdür.”

Buna şöyle cevap veririz:

Her mükellefin yukarıda zikredilen bu dört şeye iman etmesi vaciptir. İman; şek ve tereddüt içermeyen kesin bir tasdiktir. Bu imana sahip olan kişi, iman ettiği şeylerde hata olduğunu asla düşünmez.

Bu kesin olan tasdik (doğrulamak) altı mertebede hâsıl olur:

Birinci mertebe: Bu, kesin tasdik en üstün mertebesidir. Bu tasdik; konuyla ilgili her şeyi kapsayan, hiçbir ihtimal ve şüphe kalmayınca kadar şartları tamamlanmış, asılları ve mukaddimleri derece derece, kelime kelime bilinen delillerle elde edilen tasdiktir. İşte bu, ulaşılması istenen en

üstün gayedir. Her asırda bu mertebeye ancak bir ya da iki kişi ulaşabilir, hatta bu mertebeye hiç kimsenin ulaşmadığı asırlar da olur. Eğer cehennemden kurtuluş bu mertebeye ulaşanlara has olsaydı, kurtuluş da o kurtuluşa erenler de çok az olurdu.

İkinci mertebe: Büyük âlimler arasında meşhur olduğu, bu sebeple reddedilmesi çirkin görünen, karşı gelmek veya hakkında tartışmaktan nefsin nefret ettiği meselelerin doğru olduklarına dair teslimiyete götüren vehmî ve kelimî delillerle hâsıl olan tasdik. Bu tür deliller de bazı meseleler ve bazı insanlar hakkında, sahibinin aksini mümkün görmediği kesin bir tasdik ifade eder.

Üçüncü mertebe: Hitabî delillerle hâsıl olan tasdik. Bundan kastım; bazı insanlarda bulunan, konuşma ve tartışma esnasında kullandıkları ikna kabiliyetidir. Bu delil çoğu kişi için, daha önce edindiği kanaat ya da anlayışa uygun düştüğünden kesin tasdiki ifade eder. Ancak içi taassupla dolu olan veya delilin gerektirdiği şeye muhalif bir inancı kabul eden ya da her söylenene karşı çıkma âdeti olup kendini göstermek için akaid konusunda cedelleşme meyli olanlar müstesna.

Kur'an delillerinin çoğu bu cinsten (akla ve selim fitrata hitap eden) delillerdir. Örneğin; "Bir evde iki idareciyle düzen olmaz." sözü, kişiyi hemen tasdike sevk eder.

﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾ ﴿٢٢﴾

"O ikisinde (yerde ve gökte) Allah'tan başka gerçek ilahlar olsaydı muhakkak düzenleri bozulup yok olurdu." (el-Enbiya: 22) ayeti de böyledir.

Selim fitrat üzerinde sabit kalan ve cedelcilerin gösteriş yapmasından uzak duran her kalp, bu delili duyduğunda hemen yaratıcının vahdaniyetinin (zatında, sıfatlarında, fiil-

lerinde, hak ve yetkilerinde bir olduğunun) kesin bir şekilde tasdik edileceğini anlar.

Fakat batıl cedelleşme yapan bir kişi: "Âlemi idare ve düzen konusunda birbiriyle anlaşıp ihtilafa düşmeyen iki ilah neden olmasın?" dese, bu kadarını duymak bile tasdik konusunda onun aklını karıştırır. Sonra anlayışı az olan bazı kişiler şüpheye kapılırlar ve bu şüpheyi def etmeleri imkânsız olur.

Selim aklın kabul ettiği açık ve mantıklı delillerden biri de şudur: "Yoktan var etmeye kadir olan, var olan bir şeyi yok olduktan sonra iade etmeye elbette daha kadirdir." Allah'ın Yasin suresi 79. ayette buyurduğu gibi: "**De ki "Daha önce o kemikleri kim bir araya getirip inşa ettiyse, yeniden hayat verecek olan da O'dur."**" Bu açık delili duyan her avam, ister zeki ister aptal olsun, hemen bunu tasdik eder ve: "Evet, tekrar yaratmak elbette başlangıçta yaratmaktan daha zor değildir, bilakis daha kolaydır." der.

Ancak bir soruyla yine bu kişinin aklını karıştırmak mümkündür ve cevabını anlamak ona zor gelebilir. Oysa bütün soruları sorup cevaplarını verdikten sonra hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde tasdik ifade eden delili bilmeden önce de tasdik hâsıl olur.

Dördüncü mertebe: Sırf, halk tarafından çok övülmesi sebebiyle hakkında iyi bir inanca sahip olunan bir kimseden duymakla hâsıl olan tasdik. Bir kimse; hakkında iyi bir inanca sahip olduğu babası, hocası ya da fazilet sahibi meşhur bir adamdan bir şahsın öldüğü veya gurbette olan bir kimsenin geldiği ya da başka bir şeye dair haber duyarsa, kalbinde hemen söylenen şeylere karşı aksini mümkün görmeyeceği şekilde kesin bir tasdik meydana gelir. Onun bu tasdike sahip olmak için dayandığı tek şey; haberi getiren kişinin doğru sözlü, vera sahibi ve takvalı olmasının tecrübeyle sabit şudur. Örneğin; Ebu Bekir el-Sıddık *radıyallahu anh*: "Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu." dediği zaman,

nice insan bu sözün doğruluğunu kesin tasdik ve mutlak bir şekilde kabul eder. Bu kabul ve tasdikın dayanağı ise sadece Ebu Bekir hakkında sahic olunan iyi inançtır.

İşte böyle birisi avama: "Bu kâinatın yaratıcısı birdir; O her şeyi bilen, her şeye kadir olandır. Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i rasul olarak göndermiştir." gibi akaidle ilgili bir inanç söylese, avam olan kişi hemen onun bu sözünü tasdik eder ve bu sözün doğruluğu konusunda kendisinde herhangi bir şek ve şüphe de olmaz.

Çocukların, babaları ve hocaları hakkındaki inançları da böyledir. Onlar babaları veya hocalarından inançlarla ilgili bir şey duyarlarsa hiçbir delile ve hüccete ihtiyaç duymaksızın söylenen şeyi hemen tasdik eder ve bu tasdikte devam ederler.

Beşinci mertebe: Kalpte, bazı karine ve hallerle birlikte bir şey işitildiğinde meydana gelen tasdik. Bu karine ve haller, muhakkikler (araştırmacılar) katında kesinliği ifade etmese de avamın kalbinde kesin inanca sebep olur.

Örneğin; avam, tevatür yoluyla köyün reisinin hasta olduğunu duysa, sonra onun evinden bağırsık çağırış sesleri yükselse, sonra da çocuklarından birinden öldüğü haberini duysa kesinlikle reisin öldüğüne inanır ve buna dayanarak harekete geçer. Çocuğun bu haberi korkudan veya yanlış anladığından dolayı vermiş olabileceği, evdeki bağırsık çağırışların da reisin bayılmasından veya hastalığının şiddetlenmesinden ya da başka bir sebepten kaynaklanmış olabileceği avamın aklına hiç gelmeyebilir. Bu incelikler avamların aklına gelmediğinden bu gibi karineler onların kalplerinde kesin inanç oluşturabilir.

Nice bedeviler vardır ki Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yüzünün ve latif kelamının güzelliğine, davranışlarındaki inceliğe ve ahlakına bakarak Allah tarafından gönderildiğine dair herhangi bir delil ve mucize istemeden ona iman etmiş ve doğru söylediğini kesin olarak tasdik etmiştir.

Altıncı mertebe: Sırf kendi tabiatına ve ahlakına uygun düştüğünden dolayı meydana gelen tasdik. Bu tasdike sebep olan şey; söyleyen kişi hakkında iyi bir inanca sahip olmak ya da şahit olunan bir karine değildir, sadece söylenen şeyin kendi tabiatına uygun olmasıdır. Örneğin; düşmanın ölmesini veya öldürülmesini ya da azledilmesini arzulayan bir kimse, bunlardan herhangi birine dair en basit bir söylenti duysa bile hemen bunu tasdik eder ve inancı üzere kesin bir şekilde devam eder. Aynı haber arkadaşları hakkında verilse veya heva ve hevesine muhalif bir şey haber verilse bu defa hemen inanmayıp duraklar. Belki de tamamen reddeder.

İşte böyle bir tasdik, tasdik mertebelerinin en zayıfı ve derece bakımından en aşağısıdır. Zira önceki mertebeler, her ne kadar bazıları zayıf da olsa bir karineye veya haber veren kişi hakkındaki iyi inanca ya da bunlara benzer bir delile dayanmaktadır. Bunlar, avamın delil zannettiği emarelerdir ve onda, kesin deliller kadar etki bırakır.

Bu kesin tasdik mertebeleri bilindikten sonra, bil ki avamın imanı bu gibi sebeplere dayanır. Avamın imanı konusunda dayandığı sebeplerin en üstün derecesi ise Kur'an delilleri ve Kur'an gibi kalbi tasdike götüren diğer delillerdir.

Avam için en üstün mertebe bu olduğundan, ona kalpleri teskin edip rahatlıkla tasdike sevk eden Kur'an delillerinden ve etkileme bakımından Kur'an gibi olan açık delillerden başkasını vermek doğru değildir. Bundan ötesi avamın gücünü aşar.

İnsanların çoğu, çocukken iman etmiştir. Onların tasdiklerinin sebebi, sırf babaları ve hocaları hakkında besledikleri hüsnüzan sebebiyle onları taklit etmeleridir. Babalarının ve hocalarının kendi nefislerini çok övmeleri veya başkaları tarafından övülmeleri, çocukların gözleri önünde kendilerine muhalefet edenlere sert bir şekilde karşı çıkmaları, kendi inançlarına sahip olmayanların başlarına neler geldiğine dair çeşitli hikâyeler anlatmaları, "Filan Yahudi kabrinde köpeğe dönüştürüldü." veya "Filan Rafizi domuza çevrildi." şeklin-

deki inanç ve sözleri veya rüyalar anlatmaları; işte bütün bu haller çocukların nefislerinde, kötü olarak anlatılan şeylere karşı nefret ve bunların zıddına karşı meyil meydana getirir. Nihayet onlardan inanmaları istenen inanca dair kalplerinde mutmainlik oluşur ve tamamen şüphe kalkar.

Küçüklükte öğrenmek, taşınak nakşetmek gibidir. Sonra çocuk bu inanç üzere büyür ve nefsindeki inanç kesin bir hâl alır. Buluş çağına eriştiğinde de küçükken sahip olduğu kesin inanç ve kesin tasdik üzerinde hiçbir şüphesi kalmayacak şekilde devam eder. Bundan dolayı Hristiyanların, Rafizilerin, Mecusilerin ve Müslümanların çocuklarının hepsinin buluşa babalarının inançları üzere eriştiklerini ve inançları ister batıl ister hak olsun, öyle kesindir ki parça parça kesilseler yine de inançlarından dönmediklerini görürsün. Hâlbuki onlar bu inançlarının doğruluğuna dair gerçek ya da değil, hiçbir delil duymadılar.

Aynı şekilde müşrikten alınan köle ve cariyeler de İslam'ı bilmedikleri halde Müslümanlara esir olup onlarla bir müddet haşır neşir olduklarında onların İslam'a olan meyillerini görünce onlar da İslam'a meylederler ve böylece Müslümanların inandığı gibi inanmaya, onların ahlaklarıyla ahlaklanmaya başlarlar. Bütün bunlar, sırf tabi olunanlara taklit ve benzemeden dolayıdır. İnsanların tabiatı, özellikle de çocuk ve gençlerin tabiatı benzeme ve taklide meyyaldir.

Bu gösteriyor ki kesin tasdik, araştırma ve delil olmaksızın da hâsıl olabilir.

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu fasla, gelmesi muhtemel bir soru ile başlıyor. Soru şöyledir: "Allah-u Teâlâ bütün kullarına kendisini tanımalarını farz kılmıştır. Yani Allah-u Teâlâ kullarına; O'nun varlığını tasdik etmelerini, O'nu her türlü noksanlıklardan tenzih etmelerini, O'nu birlemelerini ve O'na layık sıfatlara *-ilim, kudret, dileme gibi-* sahip olduğunu bilmelerini emretmiştir. Herkesin bilmesi gereken bu

şeyleri çaba göstermeksizin bilmek mümkün değildir, bunların ilmine sahip olmak için mutlaka çaba göstermek gerekir. Eğer avam bu gibi şeylerin delillerini araştırmaz ve üzerine düşünmez ise bu delillerin delalet ettiği şeyleri bilmesi mümkün olmaz. Allah'ın ona bilmesini emrettiği şeyleri deliline bakmadan, araştırmadan elde etmesi mümkün olmadığına göre bu durumda mutlaka delile bakıp araştırması, o delillerden nasıl hüküm çıktığını, istenen şeyin delil olup olmadığını bilmesi gerekir. Bunun için de kelim ilmini bilmesi lazım çünkü bu meselelerle kelim ilmi ilgilenmektedir. Aynı şekilde avamın, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğru söylediğini kesin bir şekilde tasdik etmesi gerekir ki onun doğru söylediğini tasdik etmek delile dayanır. Bu tasdik, araştırmadan kendiliğinden hâsıl olabilecek bir şey değildir. Çünkü Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir insandır, onun diğer insanlardan farkını anlamak için mutlaka delile ihtiyaç vardır ve getirdiği mucizeler nebilğine delil midir değil midir anlamak için araştırma, bakma, düşünme gereklidir. İşte bu, kelim ilminin konusu budur. O halde neden avama kelim ilmi yasaklansın?"

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu soruya, imanın tarifini yaparak cevap vermeye başlıyor. Çünkü sayılan şeylere iman etmek vaciptir, bu nedenle önce imanın ne olduğunu bilmek gerekir. İman; kesin bir şekilde, şüpheye yer bırakmadan, tereddüt barındırmayan bir tasdiktir. Bu tasdikte, tasdik edilen şeyde hata olabileceği konusunda zerre şüphe bulunmaz. İşte istenen tasdik budur ve bu tasdik, sadece tek yolla elde edilebilecek bir şey değildir. Yani tasdikin, sadece kelim âlimlerinin sunduğu delillerle ya da onların bildirdiği şekilde hâsıl olması gerekmez. Allah'ın her kuldân istediği tasdik şekli; hangi yolla olursa olsun hakka, olduğu gibi ve hiçbir şüphe, tereddüt duymaksızın iman etmektir.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, Allah'ın kullarından istediği tasdiki tarif ettikten sonra bunun tek yolla elde edilemeyeceğini, altı yolla da elde edilebileceğini; bu altı yol arasında

mertebe bakımından üstünlük olsa da her birinde istenen tasdikın hâsıl olabileceğini belirtip bu altı tasdik mertebesini güzel bir şekilde anlatıyor:

Birinci mertebe: Kişi bu tasdike; delilleri araştırarak, derine inerek ve tasdik edilen şeyin doğru olduğuna dair zerre kadar şüphe duymayarak erişmiştir. Bu mertebede kişi, inandığı şeyler konusunda herkesle tartışmaya hazırdır ve hiçbir şüphe, hiçbir delil yoktur ki onun tasdikini etkilesin. Bilakis o, tasdik ettiği şeyler konusunda herkese meydan okumaktadır. Çünkü bu tasdike basit olan, ihtimalli yollarla ulaşmamıştır; bilakis bütün gücünü kullanarak, derin ve büyük bir araştırmaya girerek ulaşmıştır. Yani bir şeyin doğru olduğuna, onunla ilgili delilleri tek tek inceleyerek, en ince teferruatına inerek kanaat getirmiştir. İşte bu, en yüksek derecede tasdiktir. Tabii herkesin bu mertebeye ulaşması mümkün değildir; her asırda belki bir iki kişi ulaşabilir, bazı asırlarda ise hiç ulaşan olmaz. Dolayısıyla cehennemden kurtulmak, zor olduğu ve çok az kişi ulaşabildiği için böyle bir tasdikle sınırlı değildir.

İkinci mertebe: Kişi bu tasdike; herhangi bir araştırma yaparak, delilleri inceleyerek ulaşmış değildir. Yaşadığı ortamda büyük, meşhur, muteber olan âlimler vardır ve bu âlimlerin görüşleri yaygındır. Halk bu görüşleri kabul etmiş durumdadır; çünkü bunlar, büyük âlimlerden gelmiş olan görüşlerdir. Dolayısıyla bu görüşlere karşı çıkmak çok kötü görülür; karşı çıkan kişi, halk tarafından “Sen kimsin de âlimin görüşüne karşı çıkıyorsun? Senin ne ilmin var?” gibi bir karşılık görebilir. Çünkü bu görüşlere karşı çıkmak; büyük âlimlere, müçtehitlere muhalefet etmek demektir ki bu, halk nazarında kabul edilebilir bir şey değildir. Aynı şekilde halk, bu gibi görüşler hakkında tartışmaktan, bir şey söylemekten nefret eder durumdadır. İşte böyle bir toplumda yaşayan kişi, bu büyük âlimlerin görüşlerini duyduğu zaman hemen teslim olur ve tereddütsüz bir şekilde o görüşlerin doğru olduğuna

inanır. O halde bu yolla da tasdik hâsıl olmaktadır, üstelik kesin bir şekilde.

Üçüncü mertebe: Kişi bu tasdike, hitabeti güzel olan kişiye tabi olarak sahip olur. Yani kişi araştırma yapamaz, delillerin inceliğini düşünemez fakat hitabeti güzel olan bir kişiyi dinler, hitabetinden etkilenir ve bundan dolayı onun söylediğinin hak olduğuna inanır. Tabii onda, bu tasdike engel olacak birtakım etkenler yoksa... Eğer söylenenin zıddı bir şeye inanıyorsa veya belli bir görüşe taassubu varsa ya da her söylenene karşı gelme âdeti varsa yahut da söylenen şey nefsinin hoşuna gitmiyorsa elbette söylenen şeylere karşı çıkar. Fakat bu gibi etkenler yoksa ve kişi gerçekten hakkı istiyorsa, karşı tarafın güzel üslubu, ikna edici ve etkileyici hitabeti karşısında etkilenir ve onun doğru söylediğini ikrar eder. Çünkü akıllı olan kişi; mantıklı konuşan, birbirine zıt şeyler söylemeyen, meseleyi anlatma üslubu etkileyici, ikna edici ve hitabeti iyi olan, akla hitap eden bir kimsenin anlattıklarını, eğer sayılan etkenler kendisinde yoksa tasdik eder ve şüphesiz bir şekilde inanır.

İşte Kur'an'ın delilleri böyledir. Kur'an'ın delillerini duyan kimse, eğer kendisinde olumsuz etkenler söz konusu değilse "Bu, haktır." der. Zira Kur'an; meseleleri oldukça etkili, mükemmel bir şekilde sunmaktadır. Dolayısıyla elbette dinleyende veya okuyanda bir etki bırakacaktır çünkü selim akla hitap etmektedir. Selim akıl bu hitabı duyduğunda doğru olduğunu anlar ve kesin bir şekilde inanır. Örneğin "Evde iki idareci olursa güzel bir idare söz konusu olmaz; çünkü her iki taraf da kendi istediği gibi idare etmeye kalkacak, dolayısıyla aralarında ihtilaf olacak ve idarede kusur meydana gelecektir." sözü, her aklın kabul edeceği bir gerçektir. Bu, Kur'an-ı Kerim'den alınmış bir delildir: "Bu kâinatın düzenli olması, bu düzenin hiç bozulmaması, dakik bir şekilde işlemesi; idarecinin bir olduğunu gösterir. Eğer idareci bir olmazsa mutlaka ihtilaf olacaktır; çünkü herkes kendi iradesini gerçekleştirmek isteyecek ki öne geçen kimin görüşü olacak?"

Fakat bu deliler ne kadar mantığa uyup insanı doğruluğunu kabule götürse de şeytana bağlı olan bir insan, bir şüphe atarak kişinin inancını etkileyebilir. Örneğin “İkisi de anlaşılırlarsa neden olmasın? Herkes kendi görevini bilir, kimse diğerinin görevine karışmaz ve bu şekilde düzen sağlanabilir.” dediğinde eğer kişi böyle bir delile nasıl cevap vereceğini bilmiyorsa şüpheye düşer. Araştırmacı kişi bu şüpheye rahatlıkla cevap verir. Fakat bu şüpheyi kaldıracak kuvvetli ilme sahip olmayan kişi şüpheye düşer, fikri bulanır, vesveseye kapılır.

İmam Gazali bu mertebeye ilgili her aklın kabul ettiği bir örnek daha veriyor: “Örneksiz yaratan, elbette bu yarattıklarımı iade etmeye kadirdir çünkü bu, ilkinden daha kolaydır.” Akıl sahibi herkes, zekâsı ister normal ister düşük olsun, bu delili kabul eder. Çünkü aklın kabul ettiği bir delildir. Fakat biri çıkıp ortaya bir şüphe atarsa kişinin kafası karışabilir. Ama bu şüphe atılmadan önce o kişide istenen tasdik hâsıl olmuştur. Dolayısıyla bu yolla da tasdik hâsıl olabilmektedir.

Dördüncü mertebe: Kişi; yalan söylemeyen, dürüst ve güvendiği birinden bir şey duyduğunda onun söylediğine kesin bir şekilde inanır. İmam Gazali bununla ilgili güzel bir örnek veriyor ve kesin tasdik bu yolla da hâsıl olabileceğini ispat ediyor.

Beşinci mertebe: Kalp ve akıl, birtakım karinelere dayanarak bir şey duyduğu zaman büyük ihtimalle o şeyin olduğuna inanır. Çünkü karineler kesin olmasa bile az olan ihtimalleri unutturur ve kişiyi o şeye inanmaya sevk eder. Örneğin; çok hasta olduğu bilinen bir kişinin evinden çığlıklar, ağlamalar duyulur, sonra da o evin yakınlarından gelen bir çocuk: “Filan kişi öldü.” derse araştırmacı olmayan bir kişi çok hasta olduğunu bildiği kişinin -ki bu bir karinedir- öldüğü haberine inanır. Çünkü büyük bir ihtimalle bu haber doğrudur; zira söz konusu kişi çok hastadır, akabinde evinden çığlıklar, ağlamalar duyulmuş, sonra da çocuktan öldüğü haberi gelmiştir, işte bu da kesin tasdike sebep olmuştur.

Hâlbuki ince bir araştırma yapılırsa bu bir ihtimaldir ama kesin değildir. Adamın hasta olması, evinden çılgınlıkların, ağlamaların gelmesi gibi birtakım karineler, ince ihtimalleri unutturur ve öldüğüne dair haberin kesin olarak tasdik edilmesine sebep olur. Başka bir örnek; iyi ahlaklı olduğu bilinen, güler yüzlü, yalan söylediğine şahid olunmayan bir kişi bir haber verdiğinde, doğru olduğunu ispatlamasa bile, sırf bu ahlak ve özelliklere sahip olduğu için delil sormadan verdiği habere inanılır. Bu kişinin yalan söyleme ihtimali az olduğu için akla gelmez ve bir haber verdiğinde iyi ahlaklı ve güler yüzlü olması, yalan söylememesi gibi karinelere dayanarak kesin tasdik hâsıl olur.

Altıncı mertebe: Kişi; kendi tabiatına, ahlakına, âdetlerine, inancına, meylettiği şeylere muvafık olan bir şey duyarsa o şeye kesin olarak inanır ve bu yolla da kesin tasdik hâsıl olabilir. Tabii bu tasdik şekli, en düşük mertebedir.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu mertebeleri bir şeyi ispat etmek için anlatıyor, o da şudur: Kesin tasdik, sadece kelimelerin sunduğu delillerle olmayabilir, başka yollarla da olabilir.

Akabinde İmam Gazali, avama karşı en iyi yolun, ona Kur'an'ın delillerini sunmak olduğunu ifade ediyor. Çünkü Kur'an'ın delillerinde hem anlatım gücü vardır hem ikna edicidir hem de kalbi mutmain eder. Bu sebeple avama kelimelerin delilleriyle değil, Kur'an delilleriyle hitap etmek en iyi metottur. Kur'an delilleriyle hitap edildiğinde bu delillerle, iman edilmesi istenen şeylere kesin ve şüphesiz bir iman hâsıl olur.

Metin: **FASIL**

Şöyle diyebilirsiniz:

“Zikredilen bu sebeplerle avamın kalbinde kesin tasdik hâsıl olacağını reddetmiyorum. Fakat bu şekildeki tasdik

bilmekle alakası yoktur. Şüphesiz insanlar gerçek manada bilmekle mükellef tutuldular, hak ile batılı ayırt edemeyeceği cehalet cinsinden bir inançla değil.”

Cevap şudur:

Mükelleften istenen şeyin gerçek marifet olduğu, sadece tasdik olmadığı görüşü doğru değildir. Halkın mutluluğu; olan şeye, olduğu gibi kesin bir şekilde inanmaktadır. Halk, olan şeye olduğu gibi inandığı zaman kalplerinde hakkın hakikatine uygun bir suret nakşedilir. Öldüklerinde hakikatten örtü kaldırıldığı ve dünyada inandıkları hakikati olduğu gibi müşahede ettikleri zaman zor duruma düşmez, utanç veren bir ateşle ve cehennem ateşiyle yanmazlar. İşte hakkın sureti bir kişinin kalbine nakşedildiğinde artık kalbine bu hakkın suretini nakşeden sebebin ne olduğuna bakılmaz. Bu sebep, gerçek bir delil olabileceği gibi zahiri delil gibi görünen veya ikna edici bir delil de olabilir ya da bu hak, söyleyenin doğru olduğuna inanılarak veya sebepsiz, sırf taklitten dolayı kabul edilmiş olabilir. Çünkü istenen, hakkın kalbe nakşedilmesinin ne şekilde olduğu değildir; istenen fayda, hakkın hakikatinin olduğu gibi kalpte bulunmasıdır.

Kim Allah-u Teâlâ'ya, sıfatlarına, kitaplarına, rasullerine ve ahiret gününe hakkın gerektirdiği şekilde inanırsa işte o kimse mutludur, velev ki bu inancı kelam ilmine uygun bir delille hâsıl olmasın.

Allah-u Teâlâ kullarını bundan başkasıyla, yani hakka kesin bir şekilde ve olduğu gibi inanmak dışında bir şeyle mükellef tutmamıştır.

Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den mütevatir olarak gelen haberlerle kati olarak bilinmektedir ki; bedeviler ona geldikleri zaman Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara imanı anlatıyor, onlar bu imanı kabul edip tekrar deve ve koyunlarına çobanlık yapmaya koyuluyorlardı. Onlar hiçbir zaman Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğruluğuna delalet eden mucizeleri düşünmekle ya da âlemin hâdis olduğu ve bu âlemi yaratanın varlığını ispat etmekle yahut Al-

lah'ın vahdaniyetinin delillerini ve diğer sıfatlarını düşünmekle mükellef tutulmadılar. Hatta Arapların kaba saba olan ve zeki olmayanlarının çoğu eğer bununla mükellef tutulsalardı anlamaz ve uzun bir müddet anlatılsa bile idrak edemezdi.

Hatta onlardan bazıları Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e yemin ettirerek: "Allah seni rasul olarak mı gönderdi?" derlerdi, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de onlara: **“Allah'a yemin olsun ki Allah beni rasul olarak gönderdi.”** diye cevap verirdi de bu yeminden dolayı onlar tasdik eder ve dönüp giderlerdi. Bir başkası da Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip ona baktığında: "Vallahi bu yüz, yalancının yüzü değildir." der ve Rasulullah'ı hemen tasdik ederdi. Buna benzer örnekler sayılamayacak kadar çoktur.

Yine gerek Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zamanında gerekse ashabının zamanında tek bir gazveyle binlerce kişi İslam'a girerdi de çoğu kelamî delilleri anlamazdı. Zira anlaması için işini gücünü terk edip uzun bir müddet bir Müslümanın yanında kalmaya ihtiyacı vardı. Oysa onların böyle yaptıklarına dair herhangi bir şey nakledilmemiştir.

Buna göre zaruri ilimle bilinmiştir ki Allah-u Teâlâ, halkı sadece Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediği şeylere iman ve kesin bir tasdikle mükellef tutmuştur, bunu ne şekilde elde ederlerse etsinler.

Evet, delilleri bilip onlardan hüküm çıkarabilen kişinin derece bakımından mukallitten üstün olduğu inkâr edilemez. Fakat delilleri bilen nasıl mu'min ise hak konusunda taklit eden kişi de aynı şekilde mu'mindir.

Eğer: "Müslüman mukallit, kendisini Yahudi mukallitten nasıl ayırır?" diye sorarsan şöyle cevap veririz:

Mukallit olan kişi taklidi ve kendisinin mukallit olduğunu bilmez. Bilakis kendi nefsinde hakkı bilerek tasdik ettiğine inanır ve bu inancında asla şüphe etmez. Yahudinin batıl,

kendisinin ise hak üzere olduğuna kesin bir şekilde inandığı için Yahudi ile kendi arasını ayırmasına ihtiyacı yoktur.

Kuvvetli olmasa bile zahir olan bazı karine ve delillere dayanarak kendisini Yahudiden ayırır ve kendisini hak üzerinde görür. Dolayısıyla Müslüman mukallidin kendisinin hak üzere olduğuna inanması gibi Yahudi mukallidin de kendisinin hak üzere olduğuna inanması, Müslümanın inancına zarar vermez.

Aynı şekilde delili bilen kişi kendisinin Yahudilerden farklı olduğunu delille ayırt eder ve kelimine sahip olup delillere bakan bir Yahudi ona: “Ben hak üzereyim, buna dair delilim var.” dese de asla onu şüpheye düşüremez. İşte delille hak üzere olduğunu iddia eden bir Yahudi, delille hak üzere olduğunu bilen bir Müslümanı nasıl şüpheye düşüremiyorsa, hakka kesin olarak inanan bir mukallit de asla imanında şüpheye düşmez. İnancında şüpheye düşmemesi ve batılıların sözlerine karşı gelmesi, mukallide iman konusunda yeterlidir.

Sen hiç, gerçek manada iman eden bir avamın kendi taklidi ile Yahudinin taklidi arasındaki farkı ayırt edemediğinden dolayı üzülüp dertlendiğini, sıkıntıya düştüğünü gördün mü? Hatta bu, onların aklına bile gelmez. Eğer akıllarına gelir ya da onlara söylenirse, bu sözü söyleyen kişiye gülerler ve: “Bu ne saçmalaktır! Hak ile batıl eşit mi ki batılla aramızı ayıracak bir farka ihtiyaç olsun? Onun batıl üzere olduğu bellidir, ben ise hak üzereyim ve buna inancım kesin olup hiçbir şüphem yoktur. Aramızdaki fark kesin olarak biliniyorken niçin bu farkı isteyeyim ki?” derler.

İşte inancı sağlam olan ve inancında şüphe bulunmayan mukallidin hâli budur! Kendi dininin hak olduğuna inanan Yahudi mukallit, batıl üzerinde olduğu halde dini konusunda şüphe duymuyorken, hak üzerindeki Müslüman mukallit inandığı şeyler konusunda nasıl şüphe duysun?

Bu açık bir şekilde gösteriyor ki mukallitlerin inançları ke-sindir ve şeriat onları sadece bununla mükellef kılmıştır.

Eğer: “Farz edelim taklit etmeyen, aynı zamanda Kur’an delilleriyle ve daha önce zikredilen hak ile batılı ayırıcı özellikteki açık sözlerle de ikna olmayan cedelci ve inatçı bir avam var. Ona karşı ne yapılmalıdır?” denilirse şöyle cevap veririz:

Bu avam hastadır; tabiatı, aslî olan selim ve sağlıklı yaratılıştan kaymıştır. Onun durumuna bakılır: Eğer inat ve cedelin, tabiatına hâkim olduğunu görürsek onunla cedelleşmeyiz (tartışmayız). Eğer imanın asıllarından bir aslı inkâr ediyorsa yeryüzünü ondan temizleriz. Eğer akıllı olan, doğru anlatıldığı zaman anlayıp kabul eden, âdet olsun diye boşuna cedelleşmeyip ancak hak için tartışan ve sözün zahirinden derinine indiğimizde hakkı kabul edecek vasıfta bir kişiye ona gücümüz yettiğince ilaç verir, acılı tartışmalarla ve tatlı delillerle tedavi ederiz. Genel olarak, onunla Allah’ın emrettiği şekilde güzellikle tartışmaya çalışırız.

Bizim belli bir miktarda ona ilaç vermeyi caiz görmemiz, yani tedavi etmek için derine inmeye ruhsat vermemiz, kelam ilminin kapısının herkese açılabilceğine delalet etmez. Çünkü ilaçlar, hasta olanlara verilir. Bunların sayısı ise sağlıklı olanlara nazaran azdır. Zaruret sebebiyle hastaya verilen ilaç, hasta olmayana verilmez.

Aslî olan sahih fitrat, tartışma ve delillerin gerçeklerini açıklamaya girmeden imanı kabul etmek için hazırdır. Hasta olmayana ilaç vermenin zararı, hasta olana ilaç vermemenin zararından daha az değildir. Allah-u Teâlâ’nın, nebisine emrettiği gibi her şey yerine koyulsun. O şöyle buyurmaktadır:

﴿ اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالتِّي هِيَ
أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴾

"Ey rasulüm! İnsanları Rabbinin yoluna (dinine) hikmet (şek ve şüpheyi kaldıran hikmetli açık sözler) ve güzel öğüt (selim aklın ve doğru mantığın hoşuna giden etkileyici sözler ve ikna edici deliller) ile çağır. Ve onlarla en mükemmel ve ikna edici üsluplarla tartış. Muhakkak ki Rabbin, kimin dosdoğru yolundan (dininden) saptığını, kimin de doğru yolda olduğunu çok iyi bilir." (el-Nahl: 125)

Hakka hikmetle davet edilecek olanlar başka bir kavim, güzel öğütlerle davet edilecekler başka bir kavim, iyi bir tartışmayla davet edilecekler ise başka bir kavimdir. Bu metodları **Kıstâsu'l-Mustakîm** kitabında açıkladık. Bunları tekrarlayarak sözümüzü uzatmayalım.

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun (Allah'ı yücelterek över ve verdiği nimetlerden dolayı O'na şükrederiz)!

Açıklama:

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, Kur'an ve sünnette Allah-u Teâlâ hakkında varit olan müteşabih naslar konusunda avama karşı takınılacak tavrı, selefi salihinin metodunu ve avam için en uygun olanın bu olduğunu, avamın bununla mükellef olup başka bir şeyle mükellef olmadığını ve avama vacip olan yedi görevi anlattıktan sonra, kelim ilminin metodunu her durumda, tamamen reddediyormuş gibi anlaşılmasın diye ortaya bir soru atıp o soruya cevap vermektedir. Verdiği cevaplardan şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

İnsanlar iki kısımdır: Avam olanlar ve âlim olanlar. Avam için uygun olan; kelim ilminin kaidelerine, delillerine girmemesidir. Avama, bu gibi şeylerden bahsedilmemesi gerekir; sadece ona vacip olan yedi görev anlatılmalı ve bu yedi göreve zıt olan şeylerden uzak tutulmalıdır. Avama her şeyden önce Allah'ı nasıl tenzih edeceği öğretilmeli; Allah hakkındaki müteşabih ayet ve hadisler konusunda kesinlikle tevile girmemesi, mana vermemesi tembihlenmeli; mana

sorduğunda ise karşı çıkılmalı ve aynen İmam Malik'in verdiği cevap verilmelidir. Âlim olanlar ise şüphelere reddiye yapabilmek için elbette meselelerin derinine inmeli ve kelimini iyice bilmelidirler. Kelam ilmini öğrenmek asla farzı ayn değildir. Halkın mükellef olduğu ve onlara farzı ayn olan şey; Allah'ı noksan sıfatlardan ve mahlukata benzemekten tenzih etmek ve inanmaları vacip olan şeylere inanmaktır. Bu inancın geçerli ve sahih olması için delille bilinmesi şart değildir.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*, avamlara Kur'an delillerini sunmanın, Kur'an metotlarını kullanmanın en uygun ve selefi salihinin metodu olduğunu bildiriyor. Çünkü Kur'an'ın delilleri, akıl sahibi olan herkesin rahatlıkla anlayabileceği delillerdir. Kelam ilminin delilleri ise böyle değildir; derin deliller olup anlamak için zekâ üstünlüğü gerektirir ki böyle bir zekâ çok az kimsede bulunur. Yani kelam ilmi havas olan, üstün zekâlı insanların ilmidir; herkes onu anlayamaz, kaldıramaz.

İmam Gazali'nin bu kitabında mutlak bir şekilde kelam ilmini ya da mutlak bir şekilde tevili reddettiği kesinlikle anlaşılmaz. Bilakis kitabında, kelam ilmini ve tevili tamamen reddetmediğine dair sözleri vardır. Buna, İmam Gazali'nin bu kitabında kaleme aldığı şu sözlerle örnek verelim:

“İkinci tür delilleri avama sunmakta bir tehlike yoktur. Ama ince düşünmeye ve tetkike ihtiyacı olan deliller avamın gücünü aşar; bu sebeple ona sunmamak gerekir. Kur'an'ın delilleri gıda gibidir; bütün insanlar ondan faydalanır. Kelam âlimlerinin delilleri ise ilaç gibidir; ancak belli insanlar ondan fayda alır, çoğu insan ise ihtiyacı olmadığı halde alırsa zarar görür. Hatta diyebiliriz ki Kur'an'ın delilleri su gibidir; ondan hem süt emen çocuk faydalanır hem de kuvvetli bir adam faydalanır. Kelam âlimlerinin sunduğu deliller ise yemek gibidir; bünyesi kuvvetli olanlar ondan bazen istifade ettiği gibi bazen bundan dolayı hastalığa yakalanır ve asla bu gibi yemekten süt emen çocuklar fayda alamaz.” (s.151)

Kitabının başka bir yerinde şöyle demiştir:

“Eğer: “Farz edelim taklit etmeyen, aynı zamanda Kur’an delilleriyle ve daha önce zikredilen hak ile batılı ayırıcı özellikteki açık sözlerle de ikna olmayan cedelci ve inatçı bir avam var. Ona karşı ne yapılmalıdır?” denilirse şöyle cevap veririz:

Bu avam hastadır; tabiatı, aslî olan selim ve sağlıklı yaratılıştan kaymıştır. Onun durumuna bakılır: Eğer inat ve cedelin, tabiatına hâkim olduğunu görürsek onunla cedelleşmeyiz (tartışmayız). Eğer imanın asıllarından bir aslı inkâr ediyorsa yeryüzünü ondan temizleriz. Eğer akıllı olan, doğru anlatıldığı zaman anlayıp kabul eden, âdet olsun diye boşuna cedelleşmeyip ancak hak için tartışan ve sözün zahirinden derinine indiğimizde hakkı kabul edecek vasıfta bir kişiye ona gücümüz yettiğince ilaç verir, acılı tartışmalarla ve tatlı delillerle tedavi ederiz. Genel olarak, onunla Allah’ın emrettiği şekilde güzellikle tartışmaya çalışırız.

Bizim belli bir miktarda ona ilaç vermeyi caiz görmemiz, yani tedavi etmek için derine inmeye ruhsat vermemiz, kelim ilminin kapısının herkese açılabilmesine delalet etmez. Çünkü ilaçlar, hasta olanlara verilir. Bunların sayısı ise sağlıklı olanlara nazaran azdır. Zaruret sebebiyle hastaya verilen ilaç, hasta olmaya verilmez.” (s.234)

İmam Gazali’nin bu sözleri gösteriyor ki kelim ilmi sadece avama yasaklanmalı ve avam bu ilme girmeye çalıştığında bundan engellenmelidir. Zaten bu kitap da bu konuyla ilgilidir. İmam Gazali akıl seviyesi yüksek kişilerin ise kelim ilmiyle uğraşmalarında bir sakınca görmüyor, bilakis bazı kimselere ilaç gibi faydalı olduğunu söylüyor. Tabii kelim ilminden kastedilen; İslam şeriatının izin verdiği kelim ilmidir, yoksa kötülenmiş kelim ilmi değildir.

İmam Gazali’nin teville karşı olmayıp lafızların mecazi manada da kullanılabileceğini kabul ettiğine dair kitabından şu sözleri nakledelim:

“**Başka bir örnek:** Mükellef olan bir kimse Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in; “**Muhakkak ki Allah-u Teâlâ, Âdem'i kendi sureti üzere yaratmıştır.**” veya “**Muhakkak ki ben, Rabbimi en güzel surette gördüm.**” sözlerinde geçen “صورة (suret)” lafzını duyarsa bilmesi gerekir

ki; suret lafzı (tek bir şeyin ismi olmayıp ayrı şeyler için kullanılan) ortak bir isimdir. Bu lafızla bazen belli bir düzenle tertip edilmiş cisimlerden müteşekkil bir hey’et (şekil) kastedilir. Örneğin: “insan sureti” denildiğinde; burun, göz, ağız ve yanak gibi şeylerin belli bir düzen içinde tertip edildiği insan yüzü anlaşılır. Bu şeyler ise cisimdir ve her biri etten ve kemikten oluşmuştur.

Bazen de bu lafızla ne cisim ne cisimde mevcut olan bir hey’et (şekil) ne de cisimlerde düzenlenmiş bir şey kastedilir. Bu, senin “Falan kişi bu şeyin suretini ve bu suretle aynı durumda olan şeyi bildi.” demen gibidir. (Bu sözdeki suret lafzından, cisim veya cisim cinsinden müteşekkil bir mana kastedilmemiş, mecazi bir mana kastedilmiştir.)” (s.45)

İşte bu ve benzeri sözler açıkça, İmam Gazali’nin tevili sahih gördüğünü göstermektedir. Ayrıca o, istiareyi de sahih görmektedir. Örneğin imsak görevinde tefsirden kaçınmanın gereklerini açıklarken şunları söylemiştir:

“**Tefsir etmemek gerektiğine dair ikinci sebebe** (Arapçadaki lafzın başka dilde mutabıkı olsa bile Arapçadaki istiare manasıyla kullanılmadığına) **örnek;** Arapçada “إصبع (ısba': parmak)” lafzı normalde "parmak" manasında kullanılırken istiare olarak “nimet (iyilik)” manasında kullanılır. Örneğin; bir kimse hakkında “Bu adamın bende ısba’ı vardır.” yani “Bana nimet vermiştir.” denir. Isba' lafzının Farsçadaki mutabıkı ise “engöş” kelimesidir. İstiare kullanma âdeti Araplarda olduğu gibi Acemlerde (Arap olmayanlarda) yoktur. Öyle ki Araplar, bazı lafızları istiare olarak kullanma yönüyle başka milletlere göre daha genişlemişler, Acemler ise

bu konuda Araplar kadar genişlememişlerdir. Hatta diyebiliriz ki Acemlerin sözlerinde istiare ve mecaz kullanımının Araplardakine nazaran orantısı bile yoktur. Yine Araplar, sözlerinde bu şekilde istiare yapmaktan çok hoşlanır ve dil bakımından bunu iyi sayarlar. Acemlerin dillerinde ise istiare sanatı fazla kullanılmadığı ve alışık olunmadığı için yabancı dillerde istiare manasıyla bir söz söylendiğinde kalpte ona karşı bir sıkıntı hissedilir ve Acemlerin anlamadığı, sıkça kullanmadığı veya duymadığı bir üslup kullanılmış olunacağından kalp bu gibi lafızları kullanmaya meyletmez. Arap dilinde bir lafzın istiare ve mecazi yönüyle kullanımı yaygın olduğu halde yabancı dillerde istiare manasıyla kullanımı yaygın olmadığı ve bundan sıkıntı duyulduğu için Arapçada geçen bu lafzı başka bir dile değiştirmede birebir uyum sağlanmamış, bilakis farklılık olmuştur. Bu durumda böyle bir kelimeyi başka bir dile değiştirmek, mutabıkı olsa bile kullanım alanı Arapçadaki kadar geniş olmadığı için caiz değildir.” (s.93-94)

Tevili tamamen ortadan kaldırmadığına bir delil de tevili avama yasaklamasına karşın âlime yasaklamamasıdır. Öyle ki yedinci vazifede avamın ilim ehline teslim olması gerektiğini bildirmiştir. İlim ehli âlimler ise müteşabih nasların tevilini bilmektedir. Yani İmam Gazali marifet ashabının, âlimlerin Allah hakkındaki müteşabihlerin tevilini bildiklerini kabul etmektedir. Aynı şekilde imsak görevinin **“Kaçınılması gereken ikinci husus: Tevil etmek”** başlığı altında, tevili avamın yapmasını yasaklamış, âlimin bazı meselelerde yapmasını yasaklamamıştır. Bu gösteriyor ki İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* tevili tamamen iptal etmeyip sadece avama yasaklamış, âlim için sahih görmüştür. Hatta bazı avamlar için bile sahih görmüştür. Eğer bu avam Kur’an’ın delilleriyle yetinmeyen, derine girmek isteyen ve tabii hasta olmayan bir kişi ise teville girmesine izin vermiştir.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* burada önemli bir mesele-ye daha değiniyor: Allah'ın bizden istediği şey, hakkı kesin olarak kabul edip ona inanmak ve her türlü batıla karşı çıkmaktır. Bir insan bunu sağladı mı mu'min sayılır. Bunu ne şekilde sağladığı önemli değildir; önemli olan, kalbinde hakka kesin bir inanç sağlamış olmasıdır. İmam Gazali daha önce kesin inancı sağlayacak altı yoldan bahsetmiş; en üstününün delillere bakıp araştırarak, inceleyerek elde edilen birinci yol olduğunu fakat insanların bu mertebedeki tasdiki elde etmelerinin çok zor olduğunu belirtmiş; en sağlam yolun, Kur'an ayetleri vasıtasıyla idrak edilen yol olduğunu söylemiştir.

Bu şekilde kesin imana sahip olan bir kişi, belki ortaya atılan şüphelerden etkilenip şüpheye düşebilir ya da onlara cevap veremeyebilir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda bir âlime sorarsa âlim ondan o şüpheyi kaldırır. Avamlar, şüphe atanlara karşı çıkmak, onlara cevap vermekle mükellef değildir; bu, âlimlerin işidir. Dolayısıyla avama farz olan şey, hakkı eksiksiz bilmek ve ona şeksiz şüphesiz inanmaktır. Bunu sağladı mı muvahhid olur. Fakat tevhide tamamıyla inanmaz, eksik olarak inanır ise asla muvahhid olamaz; batıl ehlini taklit etmesi de Allah katında ondan mazeret olarak kabul edilmez çünkü hak, her daim mevcuttur. Ancak bütün gücüyle araştırdığı halde hakka ulaşamamışsa bu durumda dünyadaki hükmü zahire göredir yani hakkı tamamen bilip eksiksiz inancı sağlamadığı için muvahhid değildir fakat ahiret gününde mazeretlidir. Yani Allah-u Teâlâ o ve onun gibileri imtihan edecek, imtihan etmeden cehenneme sokmayacaktır. Fakat dünyada mukallit de olsa bilen de olsa, tevhide eksik bilen bir kişi asla muvahhid değildir; çünkü kişi ancak bildiğine inanır, eksik bilenin ise inancı eksiktir. Eğer kişi tevhide eksiksiz inanıyorsa o zaman muvahhidir, bu tevhide ne şekilde bildiği onun İslam'ını etkilemez. Yani kişi hak olan tevhide teslim olmaya veya şüphesiz bir şekilde inanmaya, sadece kelam ilminin delilleriyle ulaşır diye bir şey yoktur.

Evet, kelim ilminin delilleriyle ulaşilabilir ama başka yollarla da ulaşmak mümkündür, öyle ki hak ehlini taklit etmekle bile hakka ulaşilabilir.

İMAM GAZALİ VE İBNİ TEYMİYYE İLE İLGİLİ ÖNEMLİ BİR MESELE

İbni Teymiyye, İmam Gazali ve kitabı İlcâmu'l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) hakkında Mecmû'ul-Fetâvâ'da şunları söylüyor:

فَإِنْ فُرِضَ أَنَّ أَحَدًا نَقَلَ مَذْهَبَ السَّلَفِ كَمَا يَذْكُرُهُ؛ فَمَا أَنْ يَكُونَ قَلِيلَ الْمَعْرِفَةِ بِأَثَارِ السَّلَفِ كَأَبِي الْمَعَالِي وَأَبِي حَامِدِ الْغَزَالِيِّ وَابْنِ الْخَطِيبِ وَأَمْثَالِهِمْ مِمَّنْ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنَ الْمَعْرِفَةِ بِالْحَدِيثِ مَا يُعْدُونَ بِهِ مِنْ عَوَامِّ أَهْلِ الصَّنَاعَةِ فَضْلًا عَنْ خَوَاصِّهَا وَلَمْ يَكُنِ الْوَاحِدُ مِنْ هَؤُلَاءِ يَعْرِفُ الْبُخَارِيَّ وَمُسْلِمًا وَأَحَادِيثَهُمَا إِلَّا بِالسَّمَاعِ كَمَا يَذْكُرُ ذَلِكَ الْعَامَّةُ وَلَا يُمَيِّزُونَ بَيْنَ الْحَدِيثِ الصَّحِيحِ الْمُتَوَاتِرِ عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْحَدِيثِ وَبَيْنَ الْحَدِيثِ الْمُفْتَرَى الْمَكْذُوبِ وَكُتُبُهُمْ أَصْدَقُ شَاهِدٍ بِذَلِكَ فِيهَا عَجَائِبُ. وَتَجِدُ عَامَّةَ هَؤُلَاءِ الْخَارِجِينَ عَنْ مِثْهَاجِ السَّلَفِ مِنَ الْمُتَكَلِّمَةِ وَالْمُتَّصِفَةِ يَعْتَرِفُ بِذَلِكَ إِذَا عِنْدَ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا قَبِلَ الْمَوْتَ وَالْحِكَايَاتِ فِي هَذَا كَثِيرَةٌ مَعْرُوفَةٌ. هَذَا أَبُو الْحَسَنِ الْأَشْعَرِيُّ: نَشَأَ فِي الْإِعْتِرَالِ أَرْبَعِينَ عَامًا يُنَاطِرُ عَلَيْهِ ثُمَّ رَجَعَ عَنْ ذَلِكَ وَصَرَاحَ بِتَضْلِيلِ الْمُعْتَرِلَةِ وَبَالَعِ فِي الرَّدِّ عَلَيْهِمْ. وَهَذَا أَبُو حَامِدِ الْغَزَالِيُّ مَعَ فَرَطِ ذَكَائِهِ وَتَأَلَّهِهِ وَمَعْرِفَتِهِ بِالْكَلامِ وَالْفَلَسَفَةِ وَسُلُوكِهِ طَرِيقَ الرُّهْدِ وَالرِّبَاضَةِ وَالتَّصَوُّفِ يَنْتَهِي فِي هَذِهِ الْمَسَائِلِ إِلَى الْوَقْفِ وَالْخَيْرَةِ وَوُجِهُلْ فِي آخِرِ أَمْرِهِ عَلَى طَرِيقَةِ أَهْلِ الْكُشْفِ وَإِنْ كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ رَجَعَ إِلَى طَرِيقَةِ أَهْلِ الْحَدِيثِ وَصَنَّفَ "إِلْجَامَ الْعَوَامِّ عَنْ عِلْمِ الْكَلَامِ".

“Eğer o kelim âlimlerinden biri selefin mezhebinin nakletse, naklettiği gibi, selefi salihin hakkında gelen rivayetlerden çok azını bildiklerini yaptıkları nakillerden biliriz. Ebu el-Me’âli, Ebu Hâmid el-Gazali, İbni el-Hatib ve onlar gibi hadis ilmini bilmeyen diğer kelamcılar buna örnektir... O kimsele-

rin hadis ilminde hiçbir bilgisi yoktur, hatta öyle ki hadis ilminde avam sayılacak kadar az bilgiye sahiptirler, kaldı ki hadis âlimlerinin meşhurlarından olsunlar. Onlardan her biri ne Buhari ve Müslim'i bilir ne de bunların hadislerini bilir. Ancak kulaktan dolma birtakım bilgilere sahiptirler, aynı avamın söylediği gibi. Hadis âlimlerinin katında mütevatir sahih hadis ile Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e yalan yere iftira edilmiş hadisleri birbirinden ayırt edemezler. Söylediklerimizin doğru olduğuna dair onların kitapları delildir ve onların kitapları şaşılacak şeyler ile doludur. İşte selefi salihinin yolundan çıkmış olan bu kelamcı ve mutasavvıfların çoğu, ya öleceği vakit ya da ölmeden önce itiraf eder. Onlar hakkında bu konudaki hikâyeler çoktur ve bunlar bilinmektedir.

Örneğin **Ebu el-Hasen el-Eşari**: O, kırk sene Mutezile mezhebi üzerindeydi ve bu mezhebi müdafaa etmekteydi. Sonra bu mezhepten döndü ve açık bir şekilde Mutezile mezhebinin sapık olduğunu söyleyip onlara mübalağalı bir şekilde reddiyeler yaptı.

Bir de **Ebu Hâmid el-Gazali**: O, çok zeki ve devamlı ibadetle meşgul olduğu, kelam ve felsefe ilmini gayet iyi bildiği; zühd, ibadet ve tasavvuf yolunu tuttuğu halde bu anlattığımız meseleler konusunda nihayet duraklama ve hayrete ulaştı ve ömrünün sonunda keşif ehline (tasavvufçulara) yöneldi. Fakat bu durumdan sonra hadis ehlinin mezhebine döndü ve bu mezhebi anlatan "**İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm**" isimli kitabını yazdı." (*Mecmû'u'l-Fetâvâ*, c.4 s.71-72)

Ben (Ziyaeddin el-Kudsi) diyorum ki: Bu satırlarda İbni Teymiyye, kendi şahadetiyle İmam Gazali'nin İlcâmu'l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabının hadis âlimlerinin akidesine uygun bir şekilde yazıldığını söylemektedir. İbni Teymiyye'nin hadis âlimlerinden kastı, selefi salihindir; yani İbni Teymiyye sadece hadis âlimlerinin yolunu *-ki bunlar kendi tabi olduğu hadis âlimleridir-* selefi salihinin yolu olarak kabul etmektedir. İşte bu sözde o, İmam Gazali'nin yaz-

dığı İlcâmu'l-Avâm kitabının, selefi salihinin olarak kabul ettiği hadis âlimlerinin inancına uygun bir kitap olduğunu ikrar etmektedir.

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*'in İlcâmu'l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabı işte elinizdedir; güzelce okuyun. Bu kitabı okuyup doğru bir şekilde anlayan kişi apaçık görecektir ki İmam Gazali üzerinde dura dura selefi salihinin akidesinin tafvid akidesi olduğunu ve avamın selefi salihinin akidesine göre hareket etmesi gerektiğini söylemekte, doğru olanın bu akide olduğunu delillerle ispat etmektedir. İmam Gazali'nin bu kitapta anlattığı şeylerin temeli, tenzih akidesidir. Yani Allah-u Teâlâ hakkında müteşabih naslar karşısında yapılacak ilk iş, nassın zahiri manasından Allah'ı tenzih etmek, öncelikle tenzih ve takdis inancına sahip olmaktır. İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bunun selefi salihinin inancı olduğunu bildirip onların Allah hakkındaki müteşabih naslara karşı takındıkları tavrın avama vacip olduğunu söyleyerek bunları tek tek açıklamaktadır. Avama vacip olan bu yedi tavır özetle şöyledir:

1- Takdis etmek: Allah-u Teâlâ'yı cisim ve cisme tabi olan (cevher, araz gibi) şeylerden tenzih etmek.

2- Tasdik etmek: Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediği söze iman etmek; söylediği sözün onun kastettiği mana yönüyle hak olduğuna ve onun ancak doğruyu söylediğine inanmak.

3- Acziyetini itiraf etmek: Allah hakkındaki müteşabih haberlerde kastedilen manayı bilmenin gücünü aşan bir konu olduğunu ve bu manayı araştırmakla mükellef olmadığını itiraf ve ikrar etmek.

4- Susmak: Bu gibi müteşabih haberlerin manası hakkında soru sormayıp bu işe dalmamak; soru sormanın bidat olduğunu, bu meseleye dalmanın dini açıdan tehlikeli olduğunu ve hiç fark etmeden kişiyi küfre sokabileceğini bilmek.

5- Kendini tutmak: Bu gibi müteşabih haberlerde geçen lafızlar üzerinde dille ilgili herhangi bir değiştirme, lafız başka dile çevirme, harf ekleme, harf çıkarma yapmamak, farklı

yerlerde zikredilen müteşabih lafızları bir araya toplamamak ve lafzı, içinde geçtiği cümleden ayırıp tek olarak zikretmek, lafız nasıl geçmişse o şekilde muhafaza etmek.

6- Hiçbir şey yapmamak: Allah hakkındaki müteşabih haberlerin manası konusunda düşünmemek, kalbi araştırmaktan men etmek.

7- İlim ehline teslim olmak: Allah hakkındaki müteşabih nasların manası aczinden dolayı kendine gizli kalsa da bu naslardan bazılarının manasının rasullere, evliyalara, sıddıklara gizli kaldığına inanmamak.

İşte! Acaba İbni Teymiyye, piyasada mevcut olan kitaplarında selefi salihinin akidesini anlatırken, İmam Gazali'nin bu kitapta anlattığı akide gibi mi anlatıyor? Oysa piyasada İbni Teymiyye'ye ait olarak yayımlanan kitaplara baktığımızda tafvid akidesinin sapık bir akide olduğunu hatta tevilcilerin akidesinden daha kötü, mülhidlerin akidesi olduğunu söylediğini görmekteyiz. Örneğin **Der'ut-Te'ârud** kitabında şöyle demektedir:

فتبين أن قول أهل التفويض الذين يزعمون أنهم متبعون للسنة والسلف من شر

أقوال أهل البدع والإلحاد

“Açıkça belli olmuştur ki sünnete ve selefe tabi olduğunu iddia eden tafvid ehlinin sözü, bidat ve ilhad (küfür) ehlinin sözlerinin en şerlisidir.”

İkincisi; İbni Teymiyye, İmam Gazali'nin bu kitapta Allah hakkındaki müteşabih ayetlere karşı avamın ne yapması gerektiğine dair söylediği şeylere tamamen karşıdır. Zira İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* bu kitapta Kur'an-ı Kerim'de müteşabih ayetler olduğunu bildirip bunlara karşı avamın takınması gereken tavrı anlatıyor ve bunun selefin akidesi olduğunu söylüyor. O, bu kitabında nassın zahirine iman edilmesi gerektiğine dair herhangi bir şey söylemiyor, bilakis aksini ifade ediyor; “Nassın zahiri Allah'tan tenzih edilmelidir çünkü nassın zahirinde mahlukata benzeme manası vardır.” diyor. İbni Teymiyye ise kitaplarında böyle demiyor; “Nassa

zahirine göre inanılmalıdır, ﴿ (yed: el) geçiyorsa bu gerçek eldir.” diyor. Ayrıca İbni Teymiyye’ye göre müteşabih nas, mecaz diye bir şey yoktur. Nassın zahirinden ne anlaşılıyorsa öyle anlaşılmalı fakat Allah-u Teâlâ mahlukata benzetilmemelidir(!). Kısaca; İbni Teymiyye’nin piyasadaki kitaplarına baktığımızda selefi salihinin inancı olduğunu söylediği şey ile İmam Gazali’nin İlcâmu’l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabında anlattığı şey birbirine taban tabana zıttır. Durum böyleyken ne diyebiliriz? Bir yanda İbni Teymiyye’nin İlcâmu’l-Avâm’ı öven ve bu kitabın selefi salihinin akidesini ihtiva ettiğini söylediği sözü; bir yanda bu kitapta mevcut olan akideye tamamen zıt şeyler söylediği kitapları... Bu durum karşısında nasıl düşünmeliyiz? Burada bazı ihtimaller ortaya çıkmaktadır:

Birinci ihtimal: İbni Teymiyye gerçekten İlcâmu’l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabında anlatılan akideye inanıyor ve bu akidenin selefi salihinin akidesi olduğunu ikrar ediyor. Binaenaleyh İbni Teymiyye’nin gerçek inancı, İlcâmu’l-Avâm’da belirtilen tafvid akidesi olup piyasadaki ona nispet edilen kitaplar ya onun hakkında uydurulmuş ya da içine sokuşturmalar yapılmış kitaplardır.

İkinci ihtimal: Hayır, piyasadaki İbni Teymiyye’ye nispet edilen kitaplar, gerçekten onun inandığı akideyi anlatıyor. Peki, şayet böyleyse nasıl olur da kendi inandığı ve kitaplarında yazdığı akideye zıt olan, apaçık kötilediği akideyi ihtiva eden bir kitap için “Selefi salihinin akidesine göre tasnif edilmiş bir kitaptır.” der?

Eğer piyasadaki mevcut kitapların gerçekten ona ait olduğunu kabul edersek -ki bu durumda İlcâmu’l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabı hakkındaki sözünü de doğru kabul edeceğiz, İbni Teymiyye’nin söylediklerini de kabul edeceğiz- o zaman iki ihtimal ortaya çıkar: Ya İbni Teymiyye İlcâmu’l-Avâm’ı okumamış ya da okuduğu halde anlamamıştır. Bu iki ihtimal de İbni Teymiyye için kötü bir sonuçtur. Çünkü böyle olan bir kişi âlim seviyesine çıkamaz. Okumadan bir kitap hakkında hüküm vermek yalan söylemektir,

okuduğu halde kitaptakilerin tersi bir hüküm vermek ise gerçeği saptırmaktır. Her ikisi de âlime yakışmayan bir şeydir. Bu söylediğimiz ihtimallerin dışında başka bir ihtimal yoktur. Başka bir ihtimal olduğunu düşünen varsa bize söylesin bakalım!

Günümüzde İbni Teymiyye'nin, asrın en büyük âlimi olduğunu söyleyen ve piyasada mevcut olan kitaplarının selefi salihin akidesini anlattığını iddia edenler, acaba bu ihtimallerden hangisini tercih ediyorlar? Hangisini tercih ederlerse etsinler bu, onlar için kötü bir sonuçtur. Bundan dolayı onlar, İbni Teymiyye'nin İlcâmu'l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) hakkındaki sözünden sanki hiç haberleri yokmuş gibi davranırlar. Hatta bazıları, İbni Teymiyye'nin sözünün geçtiği ilgili kitabı tercüme eder veya yayımlar iken o sözü kitaptan kaldırırılar.

İbni Teymiyye'yi büyük bir âlim sayan ve onun, kitaplarındaki mezhebine bağlı olan ve kendisi de bulunduğu toplumda âlim sayılan bir kişi, İbni Teymiyye'nin İlcâmu'l-Avâm hakkındaki sözü ile kitaplarındaki muhtevanın çeliştiğini görünce bakın neler söyledi:

فقد رأيت بعض من في قلبه مرض ويحب أن يجادل عن الذين يختانون أنفسهم من غلاة المبتدعة مثل أبي حامد الغزالي وغيره من أئمة الشرك والتعطيل يزعم أن أبا حامد رجع إلى طريقة أهل الحديث وصنف في ذم الكلام كتابا اسمه "إلجام العوام عن علم الكلام" فأقول: إن كتاب "إلجام العوام" وصل إلينا ويتبين بعد مراجعته لكل من عرف دين الإسلام أن هذا الكتاب ليس على طريقة أهل الحديث بل على طريقة زنادقة الباطنية الذين يزعمون أن الرسل كتموا الحق في باب التوحيد وتكلموا بخلافه فخيّلوا ومثّلوا بأمثلة كاذبة تخالف ما هو الحق في نفس الأمر لمصلحة الجماهير الذين لو عرفوا الحق لعدوه تعطيلًا للصانع والشرائع

“Kalbinde hastalık olan bazı kimseler gördüm. Onlar, Ebu Hâmid el-Gazali ve diğerleri gibi şirk ve ta'til imamlarından

aşırı bidatçı olanları müdafaa ederek onlara muhalefet edenler ile cedelleşmeyi severler. Onlar, Ebu Hâmid'in hadis âlimlerinin inancına döndüğünü ve kelim ilmini kötölemek için ismi “**İlcâmu'l-Avâm an İlmî'l-Kelâm**” olan kitabı tasnif ettiğini iddia ederler.

Ben diyorum ki: Bize ulaşan “İlcâmu'l-Avâm” kitabını okuduktan sonra İslam dinini bilen herkes için apaçık belli olmuştur ki bu kitap hadis âlimlerinin mezhebi üzere değil, bilakis zındıkların ve Batınîlerin mezhebi üzere yazılmış bir kitaptır. Onlar, tevhid konusunda rasullerin hakkı gizlediklerini ve tevhidin zıddına konuştuklarını, hayale kapılıp halkın maslahatı için hakka muhalif olan yalan misallerle misal verdiklerini, çünkü halk gerçeği bilirse yaratıcı ve şâri' olan Allah'ı iptal edilmiş olarak addedeceklerdi diye iddia etmektedirler.”

Bu sözlerin sahibi, açık bir şekilde İbni Teymiyye'nin hata yaptığını söylemekte ve İmam Gazali'nin İlcâmu'l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabındaki sözlerinin onların inancına göre asla selefi salihinin akidesini temsil etmediğini net bir şekilde dile getirmektedir. Tabii bu kişi, güya bir hatayı düzeltmeye kalkıyor, fakat bilmiyor ki bir hata düzeltiyim derken çok büyük bir açık veriyor. Evet, bu adam kendi inandığı akideye sadıktır. Dolayısıyla ona muhalefet eden İlcâmu'l-Avâm kitabını okuduğunda kendi inandığı selefi salihinin akidesine zıt olduğunu anlamış ve bunu söylemiştir. Ancak unuttuğu ya da cevap veremediği bir şey var: Kendisi, hocası olan İbni Teymiyye'den daha mı âlim, daha mı anlayış sahibidir? O, İlcâmu'l-Avâm kitabını okudu ve anladı ki bu kitap kendi inandığı selefi salihinin akidesine muhaliftir. Peki, İbni Teymiyye bu kitabı okumamış mı yoksa okumuş da onun gibi anlamamış mıdır? Hadi bakalım, açıklama bekliyoruz. Neden İbni Teymiyye kendi inandığı selefi salihinin akidesine tamamen zıt olan bu kitabın selefi salihinin akidesini temsil ettiğini söylemiştir? Neden? Biz bu soruyu hem bu yazara hem de şu an mevcut olan bütün İbni Teymiyye tabiiyelerine soruyor ve onlardan ilmi bir cevap bekliyoruz. Şayet

ortaya koyduğumuz ihtimallerden başka bir ihtimal varsa söylesinler ya da bu ihtimallerden birini seçsinler.

Bakalım, İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* ile İbni Teymiyye sıfat meselesinde aynı mezhebe mi sahiptir.

İmam Gazali ile İbni Teymiyye Arasındaki Sıfatla İlgili İnanç Farkları:

Birinci fark: İbni Teymiyye, Kur'an ve sünnette Allah-u Teâlâ'ya nispet edilen müteşabih haberler hakkında şöyle diyor: “Bunlar Allah'ın sıfatıdır. Allah hakkında kullanılan bu lafızlardan gerçek manası kastedilmiştir fakat Allah için olan gerçek manası, mahlukat için olan gerçek manası ile aynı değildir. Allah için kullanılan gerçek manası Allah'a layık olan, mahlukat için kullanılan gerçek manası da mahlukata layık olan bir manadır. Örneğin; “**Allah'ın yed'i** (eli), **be-yat verirken beyat edenlerin elleri üzerindedir.**” (**Fetiḥ: 10**) ayetinde Allah-u Teâlâ'ya “يَد (yed: el)” lafzı isnat edilmektedir. Yed kelimesinin manası, bilinen bir manadır. Allah için kullanıldığında O'na layık bir manası vardır, mahlukat için kullanıldığında ise mahlukata layık bir manası vardır. Buna göre mahlukat için yed (el) bir uzuvdur fakat Allah için kullanıldığında uzuv değil, bir sıfattır. وَجْه (vech: yüz), قَدَم (kadem: ayak), الإِسْتِوَاء (istiva) da keza.”

İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* ise böyle demiyor. İmam Gazali'ye göre “يَد (yed: el)” kelimesinden akla gelen ilk mana uzuvdur. Allah için yed kelimesini bu manada kullanmak caiz olmaz. Dolayısıyla bu kelime Allah'a isnat edilmişse ilk olarak lügatteki gerçek manasının kastedilmediğine iman etmek gerekir.

İbni Teymiyye'ye göre Allah için zikredilen yed, vech, kadem, istiva vb. kelimelerin zahiri, gerçek manasıdır ve Allah için kullanılan bu kelimelerin gerçek manası Allah'a layık olan manadır. Kullar için kullanıldığında da gerçek manası

kastedilir ancak kullar için kullanıldığında gerçek manası onlara layık olan manadır. Dolayısıyla bu gibi ayetler okunduğunda şöyle anlamak gerekir: “Allah’ın bir yed’i (eli) vardır fakat mahlukatın eli gibi değildir.” İşte zahiri mana budur.

İmam Gazali ise böyle demiyor. İmam Gazali *rahmetullahi aleyh’e* göre bu ayet ve hadislerin zahiri, akli olan bir kişinin okuduğunda ilk anladığı manadır. Ve bu, İmam Gazali’ye göre kuvvetli olan mecazdır. O halde İmam Gazali’ye göre bu ayetlerin zahiri manası, kuvvetli olan mecazdır ve artık kuvvetli olan mecaz, zahiri olan gerçek mana olmuş olur. Örneğin bir Müslüman, “**Allah’ın yed’i (eli), beyat verirken beyat edenlerin elleri üzerindedir.**” (Fetih: 10) ayetini okuduğu zaman aklına hiçbir zaman “يد (yed: el)” kelimesinin gerçek manası gelmez, hemen mecazi manada olduğunu düşünür; çünkü lügatteki el manası, Allah’a layık olan bir mana değildir. Müslümanın inancında şu temel vardır: Allah-u Teâlâ uzuvlardan, mahlukata benzemekten münezzehdir. Dolayısıyla Allah için “يد (yed: el)” kelimesini okuduğunda asla lügatteki el manası aklına gelmez. Aklına gelecek olan; “Allah onları destekleyecek, onlara yardımcı olacaktır.” manasıdır. Aynı şekilde “Emir, şehre el koydu.” sözünden hiçbir zaman emirin elinden bahsedildiği anlaşılmaz. Bu sözden, emirin şehri kontrolüne geçirdiği anlaşılır, velev ki emirin eli kesik olsun. İşte Allah için zikredilen vech, kadem, istiva vb. de böyledir.

İmam Gazali’nin kitabında verdiği şu örnekler buna delildir:

“Avamdan bir kimse, Kur’an veya sünnette “Allah’ın yed’i (eli)” veya “Allah’ın ısbâ’ı (parmağı)” sözlerinin geçtiği ayet ve hadisleri veya Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in “**Allah-u Teâlâ Âdem’in çamurunu yed’i (eli) ile mayaladı.**” ya da “**Mu’minin kalbi, Rahman’ın ısbâ’larından (parmaklarından) iki ısbâ’ı (parmağı) arasındadır.**” sözlerinde Allah’a isnat edilen “يد (yed: el)” ve “إِصْبَع (ısbâ’: par-

mak)" lafızlarını duyduğu zaman bilmelidir ki "يَد (yed: el)" sözü iki manaya gelir. **Birincisi;** lügatteki asıl manasıdır. Yani et ve sinirden oluşan bir uzuvdur. Bu et, kemik ve sinir, özel vasıfları olan birer cisimdir. Cisimden kastım; uzunluğu, eni ve derinliği olan, bulunduğu yeri işgal eden ve bulunduğu yerden çekilmedikçe işgal ettiği yerde başka bir şeyin bulunmasına engel olan belli hacimdeki şeydir.

Bu lafız, yani yed (el) lafzı, istiare olarak başka bir manada da kullanılır. İstiare olarak kullanılan yed lafzı, asla cisim manasında değildir. Tıpkı "**Ülke, emirin elindedir.**" denildiği gibi. Emir in eli kesik bile olsa bu, manası anlaşılır bir sözdür.

Bu sebeple avam olsun ya da olmasın herkesin, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Allah-u Teâlâ hakkında kullandığı "يَد (yed: el)" lafzından asla etten, kandan ve kemikten müteşekkil bir cisim olan uzuv manasını kastetmediğine kesin ve yakini olarak inanması gerekir. Çünkü bu, Allah-u Teâlâ hakkında imkânsızdır ve Allah-u Teâlâ bundan münezzehtir." (s.35-37)

İmam Gazali'nin bu sözü gösteriyor ki "يَد (yed: el)" lafzı cümleden etten, kemikten, sinirden müteşekkil uzuv manasında anlaşılıyorsa sözün zahiri "gerçek" manadır; cümleden gerçek manasında anlaşılmasına imkân yoksa -ki bu lafızlar uzuvlardan münezzehe olan Allah hakkında kullanılmaktadır- kastedilenin mecazi mana olduğu açıktır ve bu durumda sözün zahiri "tercih edilen mecaz" manadır. Allah-u Teâlâ'ya nispet edilen "يَد (yed: el)", وَجْه (vech: yüz), قَدَم (kadem: ayak),

النُّزُول (nüzul: inme), الإِسْتِوَاء (istiva) vb. lafızların lügatteki gerçek manası Allah hakkında düşünülemezliğine göre sözün zahiri asla bu mana olamaz, dolayısıyla Allah'a nispet edilen bu lafızların zahirinin gerçek değil, tercih edilen mecaz olduğu açıktır.

İmam Gazali'nin zahirden kastının cümleden anlaşılman olduğuna dair bir başka delil ise şu sözüdür:

“Eğer avam olan bir kimse, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **“Allah-u Teâlâ her gece dünya semasına iner.”** sözündeki “inme” lafzına takılırsa bilmesi gereken şudur: “النزول (nüzul: inmek)” lafzı müşterek olan (birkaç

mana için kullanılabilen) bir isimdir. Buna göre, bazen bu lafız kullanıldığında vereceği mananın  cisme ihtiyaı olur. Bunlar; yukarıda mevcut olan cismin yerleştiği yer, aşağıda mevcut olan cismin yerleştiği yer ve bu iki cisim arasında yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarıya hareket eden bir cisimdir. Hareket eden cisim, aşağıdaki cisimden yukarıdaki cisme doğru hareket ederse buna “ıkmak”, “yükselmek” denir. Eğer bu cisim yukarıdaki cisimden aşağıdaki cisme doğru hareket ederse buna da “inmek”, “düşmek”, “alçalmak” denir.

Bazen de bu lafız (inme lafzı) başka bir mana için kullanılır. Bu manaya göre, cismin bir yerden bir yere intikal etmesi veya hareket etmesi kastedilmez. Allah-u Teâlâ'nın şu sözündeki gibi: **“...ve sizin için enamdan** (deve, sığır, koyun ve keçilerden erkek ve dişi) **sekiz çift indirdi** (var etti).” **(Zümer: 6)**

Bu ayette “وَأَنْزَلَ (enzele: indirdi)” lafzı geçmektedir. Ancak bu lafızla yukarıdan aşağıya doğru bir hareket kastedilmemiştir. Zira hiç kimse, enamdan olan deve ya da ineğin gökten indiğini görmemiştir. Enamlar (deve, sığır, koyun ve keçi cinsi), annelerinin rahminde yaratılırlar. Ayetteki “indirdi” lafzıyla elbette bir mana kastedilmemiştir, fakat asla gökten yere inme manasında bir hareket kastedilmemiştir. Tıpkı İmam şafi *rahmetullahi aleyh*'in söylediği şu sözdeki gibi: **“Mısır'a girdim, sözümü anlamadılar. Bunun zerine biraz indim, sonra yine indim, sonra tekrar indim ta ki onlar anlayıncaya kadar.”** Bu sözünde İmam şafi *rahmetullahi aleyh*, bedeninin yukarıdan aşağıya intikal ettiğini kas-

tetmemiştir (anlaşılsın diye sözünü basite indirdiğini ifade etmek istemiştir).

Buna göre mu'minin kesin olarak inanması gereken şudur: Allah-u Teâlâ hakkında zikredilen “inme” sözünden, bahsettiğimiz birinci mana asla kastedilmemiştir; yani bu söz, bir şahsın ve bedeninin yukarıdan aşağıya hareket etmesi manasında değildir. Zira şahıs ve beden birer cisimdir. Yüce olan Rab ise asla bir cisim değildir.” (s.53-54)

Bu söz de açıkça göstermektedir ki İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* Allah'a nispet edilen “النُّزُولُ (nüzul: inmek)” lafzından lügatteki gerçek manası olan “yukarıdan aşağıya intikal etme, hareket etme” kastedilmediğine, çünkü Allah'ın bu gibi cisimlere ait olan vasıflardan münezzeh olduğuna, dolayısıyla kastedilenin tercih edilen mecaz mana olduğuna ve bu nassın zahirinin de bu mecaz olan mana olduğuna inanmaktadır. Zira bir sözün gerçek manasının kastedilmiş olması imkânsız ise *-bilinsin ya da bilinmesin-* mecazi manasının kastedildiğine hükmedilir. İşte selim akıl sahibi bir kimse sözü okuduğunda gerçek mananın değil, mecazi mananın kastedildiğini anlarsa bu sözün zahirinden anlaşılan, mecazi mana demektir. Kullanılan bu ifadelerden zaruri olarak anlaşılan mecaz manasına, ister İmam Gazali gibi “zahir” ismi verilsin ister “tevil” ismi verilsin fark etmez; ihtilaf manada değil, lafızdadır.

Ben (Ziyaeddin el-Kudsi) şöyle diyorum: İmam Gazali *rahmetullahi aleyh*'in görüşünde teşbihe düşme korkusu yoktur, avam bunu rahat bir şekilde anlar. İbni Teymiyye'nin görüşü ise avamın kafasını karıştırır ve onu teşbihe sürükler. Çünkü yed, vech, kadem, nüzul, istiva gibi lafızların lügatte asıl bir manası vardır ve bu asıl olan mana, hissedilen şey için konulmuştur. Yani “يَد (yed: el)” denildiğinde asıl manası, hissedilen bir eldir; “قَدَم (kadem: ayak)” denildiğinde his-

sedilen bir ayak, “وَجْهٌ (vech: yüz)” denildiğinde hissedilen bir yüzdür. “Gerçek manası” denildiğinde bu mana, hissedilen yani duyu organlarıyla algılanabilen veya akılla hayal edilen bir manadan başkası değildir. Allah-u Teâlâ ne duyu organlarıyla algılanabilir ne de akılla hayal edilebilir. Buna göre “gerçek bir yed (el), gerçek bir kadem (ayak), gerçek bir vech (yüz)” denildiği zaman bu, hissedilen bir şey yani uzuvdur. “Nüzul (inmek)” kelimesi de bir yerden bir yere intikal etmeyi, yukarıdan aşağıya inmeyi ifade etmek için konulmuştur, “gerçek manası” denildiğinde anlaşılan budur. Yani bu gibi kelimeler gerçek manası itibarıyla hissi olan mana için kullanılır. Buna göre “Bu kelimeler gerçek manada kullanılmıştır.” dedikten sonra ister “mahiyeti biliniyor” denilsin ister “mahiyeti bilinmiyor” denilsin fark etmez, kastedilen hissi bir mana yani uzuvdur. Eğer bu kelimelerden hissedilen bir şeyden başka mana istenirse, bu manayı bilelim ya da bilmeyelim, bu kelimeler gerçek manası ile değil, mecazi mana ile kullanılmıştır. Bir kimse tevil yapmayayım diye, “Bu kelimelerin zahiri manası vardır ve o mana Allah-u Teâlâ’ya layıktır, hissedilmeyen bir manadır fakat ben onun mahiyetini bilmiyorum.” derse aslında bir teviden kaçıp başka bir teville geçmiştir; mecazdan kaçmış, başka bir mecaza girmiştir.

İbni Teymiyye, “Yed, vech, kadem, nüzul vb. lafızlar gerçek manadadır ve Allah’a ait sıfatlardır, mahlukatınkine benzemez.” sözüne karşı çıkanlara şöyle bir kıyas sunmaktadır: “Siz, Allah’ın kudret, ilim, irade sıfatları olduğunu ve bunların zati sıfatlar olduğunu kabul ediyor, mahlukatın sıfatlarına benzemediğini söylüyorsunuz. Aynı tavrı niçin yed, vech, kadem, nüzul vb. için de takınmıyorsunuz? Bunlar da Allah’ın zati sıfatıdır ve mahlukatınkine benzemez.”

Cevap olarak şöyle diyorum:

Birincisi; İbni Teymiyye burada yed, vech, kadem, nüzul gibi teşbihi andıran lafızları kudret, ilim, irade sıfatlarına kıyas etmiştir ancak böyle bir kıyas batıldır. Zira kıyasın sahih olması için kıyas edilen ile kendisine kıyas yapılan ara-

sındaki ortak illetin birebir aynı olması gerekir. En küçük bir farklılık, kıyası batıl kılar. Kudret, ilim ve irade gibi vasıfların anlamı manevidir; bunlardan maddi ya da hissi bir şey akla gelmez. Yed, vech, kadem vb. ise öyle değildir; bunlar maddi yani duyu organlarıyla hissedilebilendir. Dolayısıyla kudret, ilim ve irade; yed, vech, nüzul gibi değildir, aralarında fark vardır, bu sebeple birbirine kıyas edilemez.

İkincisi: İlim, kudret, irade gibi manevi sıfatlarla Allah-u Teâlâ vasfedildiği zaman, “Allah’ın ilmi, insanların ilmine benzemez. Allah’ın kudreti, insanların kudretine benzemez. Allah’ın iradesi, insanların iradesi gibi değildir.” demeye gerek yoktur çünkü ilim, kudret ve irade gibi sıfatlar seviyelidir. Allah için ilim denildiğinde en mükemmel ilim anlaşılır, kudret ve irade de keza. Dolayısıyla bu tür manevi olan vasıflandırmaları lügat manasıyla yani gerçek anlamıyla kullanarak Allah-u Teâlâ’yı vasfederiz. Çünkü mana ifade eden bu lafızlar, hakkında kullanılan zata göre anlam kazanır. Yed, vech, kadem, nüzul ise böyle değildir, bu kelimelerin dildeki zahiri (gerçek) manası hissidir; yani yed (el), vech (yüz), kadem (ayak) birer uzuv, nüzul (inme) bir hareket, yukarı mekândan aşağı mekâna intikaldir. Bu vasıflar arasında vasfedilene uygun olarak farklar bulunsa da bu, onları uzuv olmaktan çıkarmaz. Farkları, ancak şekil ve ölçü gibi keyfiyetlerindedir; dolayısıyla uzuv manası olan bu tür lafızları Allah hakkında gerçek, yani lügat manasında kullanmak asla caiz olmaz. Bu gibi kelimeler nassın siyakından ayrı olarak okunduğunda akla ilk olarak dildeki zahiri yani gerçek olan mana gelir. Bu sebeple selefi salihin ve ehlisünnet âlimleri bu gibi kelimele-
rin zahiri manasından Allah’ı tenzih etmiştir. Onların Allah’tan tenzih ettikleri bu manadan İbni Teymiyye de Allah’ı tenzih etmektedir fakat o, Allah için kullanıldığı zaman bu kelimelerin zahiri manasının mahlukata ait olan yed (el), vech (yüz), kadem (ayak), nüzul (inme) gibi olmadığını, Allah’a layık olan bir yed (el), Allah’a layık olan bir vech (yüz), kadem (ayak), nüzul (inme) olduğunu söylemektedir. Bu kelimeler mahlukat için kullanıldığında uzvu ifade ederken Allah için kullanıldığında uzuv manasına gelmeyeceğini söy-

lemektedir. Peki, İbni Teymiyye'ye göre lügatteki gerçek manasıyla anlaşılması gereken bu kelimeler uzuv manasında değilse lügatteki hangi gerçek manaya göre bu kelimeleri anlamalıyız? Kendisi bu sorunun cevabını vermemiştir. Lügate baktığımız zaman bu kelimelerin gerçek manası uzuvdur, hiçbir sözlükte “Allah için kullanıldığında manası şudur.” diye bir ibare geçmemektedir. Bu kelimeler Allah-u Teâlâ hakkında kullanıldığında manasının mahlukata layık bir mana değil, Allah'a layık bir mana olduğunu söyleyip bu mana ortaya konmadığı müddetçe mana gizli kalmıştır. Dolayısıyla aslında İbni Teymiyye bu kelimelere bir mana vermemiştir. Şayet ona tabi olanlar mana verdiğini söylüyor iseler buyursun, o manaları bizimle de paylaşsınlar.

İkinci fark: İbni Teymiyye sözde, tecsimi ve teşbihi reddettiği halde Allah-u Teâlâ için hissi olan bir cihet (fevkiyet ciheti) ispat etmektedir. Bu inancına delil olarak bazı nasların zahirini göstermektedir.⁽⁶⁵⁾

İmam Gazali ise Allah-u Teâlâ'yı hissi cihetten tenzih etmektedir çünkü bu, mahlukata ait olan bir sıfattır ve Allah-u Teâlâ mahlukata benzemekten münezzehtir. Bu konuda İlcâmu'l-Avam (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabınının 126. sayfasında şöyle demiştir:

“Arapçada “فَوْقَ (fevk: üst)” kelimesinin sadece iki manası vardır; ya mekân üstünlüğü ya da mertebe üstünlüğüdür. Takdis ve tenzihten dolayı Allah-u Teâlâ hakkında mekân üstünlüğü batıl olduğuna göre “فَوْقَ (fevk: üst)” lafzından Allah hakkında caiz olan tek bir mana kalır ki o da mertebe üstünlüğüdür. Dolayısıyla “**O (Allah), kulları üzerinde kahhardır** (her türlü tasarrufa sahiptir).” (el-En'am: 18) ayetindeki üstünlükten mertebe üstünlüğünü anlamak gerekir.”

⁽⁶⁵⁾ Bu konuda İbni Teymiyye'nin el-Hameviye el-Kubra s.419-421'e ve diğer kitaplarına bakılabilir.

Ben diyorum ki: İbni Teymiyye'nin sahip olduğu bu inanç, selim aklın asla kabul etmediği bir inançtır. Zira Allah'ın hem mahlukata benzemekten, cisim ve cisimle alakalı özelliklere sahip olmaktan münezzehe olması hem de bununla birlikte yalnızca cisimlere has olan hissi bir ciheti olması imkânsızdır. Mekân ve cihet yaratılmış olan şeylerdir ve Allah-u Teâlâ bunları yaratmadan önce vardır. Öyleyse nasıl olur da cihet ve mekânı yaratan zat, bir cihet ve mekânla vasfedilebilir? En basit düşünen akıl bile bilir ki cisim olmayan bir şeye, cisim için söz konusu olan parmakla yukarıyı işaret ederek hissi bir cihet yani mekân nispet etmek birbirine zıt olan şeylerdir. Selim akıl, böyle bir tenakuzu hiçbir şekilde uygunlaştırmaz. Uygunlaştıran varsa uygunlaştırsın, görelim.

Allah'a hissi manada cihet yani mekân isnat eden İbni Teymiyye ve onun görüşlerine sarılanlar, bu mekânın ademî (olmayan, yaratılmamış) bir mekân olduğunu söylerler. Peki, ademî yani mevcut olmayan bir mekâna nasıl parmakla işaret edilebilir? Mevcut olmayan bir mekân nasıl hissi olarak ispat edilebilir? Bu, hiçbir selim aklın kabul etmediği apaçık bir tezattır. Mahlukata benzemekten, cismi özelliklere sahip olmaktan münezzehe olan Allah'ın, ancak cisimler için söz konusu olan hissi mekânı olması, ancak cisimlerin cihetinin gösterilmesi için söz konusu olan parmakla işaret edilmesi imkânsızdır. İbni Teymiyye'nin Allah'ın gökte olduğunu, gerçek manada arşın üzerinde bulunduğunu ispat etmek adına öne sürdüğü delillerin hiçbiri onun lehine değildir. Hanbeli âlimlerinin büyüklerinden olan İbni el-Cevzi ve başka âlimler, kendi zamanlarında İbni Teymiyye gibi görüşe sahip olanlara güzel bir şekilde reddiye yapmışlardır.⁽⁶⁶⁾

İbni Teymiyye sahip olduğu bu görüşün, selefi salihinin görüşü olduğunu iddia edip bu görüşe sahip olmayanları bidatçi diye vafsetmektedir. Bu iddiasına delil olarak İmam

(66) Bu meseleyle ilgili selefi salih âlimlerinin ve onlara tabi olan âlimlerin görüşlerini içeren bir kitapta, delilleriyle birlikte bu mesele geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Malik'ten sabit olmayan şu sözü getirmektedir: “İstiva ma-lumdur, keyfiyet ise meçhuldür. Ona iman etmek vacip, hak-kında soru sormak bidattir.”

Bu söz İmam Malik'ten sabit kabul edilse bile yine de bu sözden İbni Teymiyye'nin anladığı mana çıkmaz, kaldı ki İmam Malik'ten bu konuda sabit olarak gelen rivayetler, onun sözünün İbni Teymiyye'nin anladığı gibi olmadığını çok açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. İmam Malik'ten sabit olan rivayette o, şöyle demiştir: “Allah, **“El-Rahmân, arşa istiva etti.”** (Tâ hâ: 5) buyurmuştur. Allah nefsini (Kur'an'da) vafettiği gibidir, O'nun hakkında “nasıl” denilmez. Keyfiyet O'ndan kaldırılmıştır.” Sabit olan başka bir rivayette ise şöyle geçmektedir: “İstiva meçhul değildir (hak-kında ayet vardır). Keyfiyet düşünülmez (aklı aşar). Ona iman etmek vaciptir, (manası ve keyfiyeti) hakkında soru sormak ise bidattir.” Bu sözlere bakıldığında açıkça anlaşıl-maktadır ki İmam Malik'in anlatmak istediği şey, istivanın hissi manada olmayıp Allah'ın zatına layık olduğu ve mahiye-tinin bilinemeyeceğidir.⁽⁶⁷⁾

Üçüncü fark: İbni Teymiyye, müteahhir âlimlerinin mü-teşabih ayetlerde yaptıkları tevili Allah'ın sıfatlarını iptal et-mek olarak görüp Allah'ın ayetlerini tahrif etmek sayar. Mü-teahhir âlimlerin tevili ise müteşabih ayetlerde geçen kelime-lere lügatteki gerçek manasını vermeyip, çünkü bunlar Al-lah'a layık olmayan manalardır, kelimeye mecazi manaların-dan Allah'a layık olan bir manayı seçip vermektir. İşte İbni Teymiyye böyle yapmayı, sıfatı iptal ve Allah'ın ayetlerini tahrif etmek olarak vasıflandırmaktadır. İmam Gazali *rahme-tullahi aleyh* ise böyle bir tevil yapmayı sadece avama yasak-lamakta, belli şartlar dâhilinde âlimlere cevaz vermektedir.

Dördüncü fark: İmam Gazali, Allah'ın cisimden ve ci-simle alakalı şeylerden münezzehe olduğunu söylemektedir.

(67) Bu konuda daha geniş açıklama için Selefi Salihinin Mezhebi kitabının 78-79. sayfalarına bakılabilir.

İbni Teymiyye ise bu gibi sözleri kullanmanın bidat olduğunu ve bunların kalamcılarının uydurduğu batıl şeyler olduğunu söylemektedir.

Bu konuda şuna dikkat etmek gerekir: Kullanılan lafızlar yeni olsa bile kastedilen mana haktır. İbni Teymiyye ise bu sözleri hem lafız hem de mana olarak reddetmiştir yani ona göre “Allah cisimdir.” de denilmez “cisim değildir” de denilmez.

Beşinci fark: İbni Teymiyye kalamcılarının kullandığı delillerin kullanılmasını caiz görmeyip bunlara bidat demektedir. İmam Gazali ise kalamcılarının kullandığı delilleri tamamen reddetmemekte, bu delillerin ilaç gibi olduğunu ve belli kişilere verilmesinin caiz olduğunu söylemektedir. Yani İslam’a uygun olan kalam ilminde kullanılan sahih akli delillerin bazı insanlara kullanılmasında bir sakınca yoktur.

İbni Teymiyye şöyle demektedir: “Allah’ın yed’i (eli) vardır fakat mahlûkatın eli gibi değildir; Allah’ın vech’i (yüzü) vardır fakat mahlûkatın yüzü gibi değildir; Allah’ın kadem’i (ayağı) vardır fakat mahlûkatın ayağı gibi değildir. Allah’a nispet edilen bu yed, vech ve kadem lafızlarını Arapçaya göre anlamamız gerekir.” Ancak lügate bakıldığında يد (yed: el),

وَجْه (vech: yüz) ya da قَدَم (kadem: ayak) kelimelerinin hissedilen birer uzuv olduğu görülmektedir. Öyleyse bu lafızlar Allah’a nispet edildiği zaman Arapça manası nedir? Bu soruya İbni Teymiyye mezhebine sahip olanlardan cevap bekliyoruz. Eğer “Manayı bilmiyoruz.” dersiniz o halde mana belli değildir ve o mana Allah’a havale edilmiştir. Bu durumda İbni Teymiyye’nin “techil, ilhad, en şerli mezhep” diye vasfettiği tafvid mezhebine gelinmiş olur. O halde böyle bir mezhebe girmemek için Allah’a nispet edilen yed, vech ve kadem lafızlarına Arapçadaki manasını vermeniz gerekir. İbni Teymiyye “Bu lafızlar mahlûkat için uzuv manasındadır, Allah için uzuv değildir.” diyor. Eğer Allah için kullanılan bu kelimelerin manası uzuv değilse nedir? Allah için bu kelimenin lügatteki manası nedir? Bu sorunun cevabını İbni Teymiyye’nin kitap-

larında bulamadık; kim bilir, belki vardır da biz görememişizdir. Şayet ona tabi olan öğrencilerinden bulan varsa bize söylesin ya da bu sözleri nasıl anlayacağımızı bize açıklasın. Çünkü bize göre Allah için kullanılan bu lafızların ya manası bilinmemekte ve Allah'ın bildiği bir şeydir ki bu, tafvid akidesidir ya da lügatteki manası gibidir ki bu da tecsim akidesidir. Üçüncü bir mana varsa onu bize öğretin de öğrenelim.

Şunu da belirtmek isterim: Ben, bu kelimenin keyfiyetini sormuyorum. Çünkü biliyorum ki “Bunların keyfiyeti vardır fakat biz bu keyfiyeti bilmiyoruz, Allah’a aittir.” diyeceksiniz. Ben, Allah’a nispet edilen bu kelimenin lügatteki gerçek manasının ne olduğunu soruyorum. Bu kelimeler mahlûkata nispet edildiğinde elbette uzuv olarak anlaşılır. Peki, bu kelime Allah’a nispet edildiğinde lügatteki manası nedir? Biz biliyoruz ki Kuran Arapça inmiştir ve mutlaka Arapçaya göre anlamamız gerekir. Kuranda geçen kelimelerin gerçek manaları elbette Arap dilinde mevcuttur. Allah’a nispet edildiğinde de manasının mevcut olması gerekir, mahlûkata nispet edildiğinde de manasının mevcut olması gerekir. Bizim sorumuz ise şudur: Bu lafızlar Allah’a nispet edildiğinde lügatteki gerçek manası nedir?

İmam Gazali ile İbni Teymiyye arasındaki farkların ortaya konulduğu bu başlıkta, sıfat meselesini yakından ilgilendiren şu meseleyi zikretmeden geçmek istemiyorum:

Bilinmelidir ki Kur’an’ın bazı ayetleri muhkem, bazı ayetleri de müteşabihtir. Hangi ayetlerin müteşabih olduğu ve müteşabih ayetlerden neyin kastedildiği konusunda birçok görüş vardır. Bu konuda doğru olan şudur: Müfessirlerin cumhuruna göre Kur’an-ı Kerim’deki müteşabih ayetlerden kasıt, Allah’ın sıfatları ve fiilleri ile alakalı ayetlerdir. **“Allah’ın yed’i (eli), beyat verirken beyat edenlerin elleri üzerindedir.” (Fetih: 10), “El Rahmân, arşa istiva etti.” (Tâ hâ: 5), “Muhakkak ki Meryem oğlu Mesih İsa; Allah’ın rasulüdür (o, asla sizlerin iddia ettiği gibi Allah ya da Allah’ın oğlu değildir). O, (babasız olarak) Meryem’in karnında Allah’ın (ol) kelimesi (emri) ile var**

olmuştur” (Nisâ: 171) gibi ayetler, müteşabih ayetlerdendir.

Bazı müfessirlere göre ise müteşabih ayetlerden kasıt, gaybi haberlerdir. Ahiretin sıfatını ve ahirette olacak şeyleri bildiren ayetler böyledir.

Bütün müfessirler **Âli İmrân: 7** ayetinde iki yerde durulabileceği konusunda ittifak etmiştir.

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor:

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو

الْأَلْبَابِ ﴿٧﴾

“(Ey Muhammed! Göklerde ve yerde hiçbir şey kendisine gizli kalmayan, ibadete kendisinden başkası layık olmayan, tek gerçek rab ve ilah olan) **O yüce zat sana Kur’an’ı indirdi. O kitapta muhkem** (delalet ettiği mana açık olan ve hiçbir ihtilafa mahal bırakmayan) **ayetler vardır, onlar kitabın anasıdır** (aşlıdır. İhtilaf edildiğinde mutlaka onlara başvurulması gerekir). **Ayetlerin bir kısmı da müteşabihdir** (delalet ettiği mana açık olmayıp ihtilafa sebep olabilen ayetlerdir). **Kalplerinde haktan sapma eğilimi olanlar**, (muhkem ayetleri bırakıp) **Kur’an’ın müteşabih ayetleriyle amel etmek isterler. Bunu, fitne** (fesat) **çıkarmak ve** (ayetleri heva ve heveslerine göre) **tevil etmek için yaparlar. Müteşabih ayetlerin gerçek anlamını yalnız Allah bilir ve ilimde derinleşenler şöyle derler: “Biz bunlara** (müteşabih ayetlere) **iman ettik**, (muhkem ve müteşabih ayetlerin) **hepsi Rabbimizin kütünden indirilmiştir.” Bu açıklamalardan ancak akıl**

sahipleri öğüt alır (muhkem ve müteşabih ayetlere iman edip müteşabih ayetleri muhkem ayetlere göre anlar).”

(Âli İmrân: 7)

Birinci görüş: Âlimlerin cumhuruna göre ayetteki durak, ﴿وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ﴾ “**Müteşabih ayetlerin gerçek manasını yalnız Allah bilir**” lafzının sonundadır. Ayetin bu kısmında durulduğunda ayet; “Müteşabih ayetlerin gerçek manasını sadece Allah bilir, ilimde derinleşenler bilmez.” manasında olmaktadır. Bu sebeple cumhur, müteşabih ayetlerde tafvid yapmak gerektiğini söylemiştir. Yani bu ayet, tafvid inancının delilidir. Buna göre insanların müteşabih ayetleri, muhkem ayetlere dayanmadan tefsir etmemesi gerekir çünkü bunları idrak etmek mümkün değildir. Böyle ayetleri muhkem ayetlere dayanmadan tefsir etmeye kalkışan kişi sapmış olur.

İkinci görüş: Bazı âlimlere göre ayetteki durak, ﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾ “**ve ilimde derinleşenler**” lafzının sonundadır. Ayetin bu kısmında durulduğunda ayet; “Müteşabih ayetlerin gerçek manasını Allah ve ilimde derinleşenler bilir.” manasında olmaktadır.

İmam Gazali ikinci görüşü tercih etmiştir. İbni Teymiyye de ikinci görüşü tercih etmiştir ancak ayeti anlama bakımından aralarında fark vardır.

İbni Teymiyye bu ayeti şöyle açıklamaktadır: “Selefi salihin, müteşabih ayetlerde geçen lafızların mücmel olarak zahirini aldı fakat keyfiyetini araştırmadı. Çünkü ayetteki “رَبِّعٌ” (**sapmak**)” sözünden kasıt, müteşabih ayetlerdeki lafızların keyfiyetini araştırmaktır.”

Dolayısıyla İbni Teymiyye’ye göre ayetlerin müteşabih olması kişinin aklına göredir, gerçekte ise ayetler bizatihi müteşabih değildir. Bütün ayetler sarih akla uygundur, ayetlerdeki lafızların lügatteki zahiri (gerçek manası ve hakikati) açıktır ve bilinmektedir. Fakat bazı insanlar için bazı ayetler

müteşabih olur çünkü onlar, böyle ayetlerdeki lafızların keyfiyetini ve gerçek mahiyetini araştırmaya kalkıp saparlar. Müteşabih ayetlerin gerçek manasını (keyfiyetini) kimse bilemez. İşte, böyle ayetlerdeki lafızların gerçek manasını (keyfiyetini) düşünen kişi sapar. Bu sebeple müteşabihlik, akıllara nispet edilmiştir, kelimelerin gerçek manasına yönelik bir vasıf değildir. Hakkı isteyen kalpler, bu lafızların gerçek manasından sapmaz. Ancak keyfiyeti yani mahiyeti düşünürse sapar. Ayette geçen müteşabih kelimesini böyle anlamak gerekir. Eğer müteşabihten kasıt; sadece Allah'ın bildiği, insanların ise bilmediği şeyler demek olursa bu durumda "Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve sahabeleri bu kelimelerin manasını anlamadılar ve Allah'a tafvid ettiler. Çünkü Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu kelimelerin manalarını bilseydi mutlaka sahabelere anlatırdı, sahabelere anlatmadığına göre Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu kelimelerin manasını bilmiyordu." denilmiş olur. Rasul ve sahabeler hakkında böyle düşünmek ise onlara laf atmak ve onların değerini düşürmek manasına gelir.

İbni Teymiyye'ye göre bu okuyuş (birinci durakta durarak okumak) sabit olan bir okuyuştur ve bu okuyuşa göre müteşabih ayetlerin tevili sadece Allah bilir. Bu görüşü kabul etsek bile tafvid diye bir şey yoktur. Buradaki tevil, kelimelerin âlimlerinin ıstılahındaki tevil değildir.

İbni Teymiyye'ye göre tevilden kasıt; bir şeyin gerçeğini (hakikatini) yani Allah katındaki manasını bilmektir. Yani kişi, bir şeyin tevili biliyorsa onun hakikatini, ne olduğunu biliyor demektir. Tevilden kasıt, sonradan çıkan tevil değildir. Sonradan çıkan tevilden kasıt ise halef âlimlerinin ıstılahi manada kullandıkları tevil sözüdür. İstılahi manada tevil; bir lafza zahir olan lügat manasını vermeyip bir sebepten veya delilden dolayı zahir olmayan başka bir mana vermektir. Yani kuvvetli (akla gelen ilk) manayı vermeyip muhtemel manayı vermektir. Bu ıstılah; usul ve kelimelerin ıstılahıdır, bu ayette geçen tevil kelimesi ise bu manada değildir.

Sonuç olarak İbni Teymiyye'ye göre; ister “إِلَّا اللَّهُ” (sadece Allah)” lafzının sonunda durulsun ister “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” (ve ilimde derinleşenler)” lafzının sonunda durulsun, sonuçta zahiri manasını kabul edenler tevil yapmamışlardır. Çünkü tefsir yapanlar sadece zahiri aldılar ve tevil yapmadılar. Yani ayette ister birinci durakta durmayı tercih edenler olsun ister ikinci durakta durmayı tercih edenler olsun, tevil yapmadılar. Çünkü ona göre tevil, bir lafzın gerçek manasını bilmek demektir ve lafızların gerçek mahiyetini (keyfiyetini) sadece Allah bilir, kimse bilemez.

İmam Gazali ise İbni Teymiyye gibi durağın “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” (ve ilimde derinleşenler)” lafzının sonunda olduğu görüşünü alıp Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ayetlerde zahire göre tefsir yapsa da İbni Teymiyye ile aralarında fark vardır. Zira İmam Gazali *rahmetullahi aleyh* ayetteki müteşabihi akıllara nispet etmemekte; müteşabihi, Allah-u Teâlâ hakkında verilen ve lügatteki gerçek manası teşbihi çağrıştıran haberler olarak görmektedir. İmam Gazali müteşabih ayetlerin manasını rasuller ve ilimde derinleşenlerin bileceği görüşünü almıştır. Yani onlar, akıllarının alabileceği kadarıyla bu ayetlerin manalarını anlarlar; yoksa bu, Allah'ın mahiyetini bildikleri anlamına gelmez çünkü beşer aklı ilim konusunda ne kadar yükselse de Allah-u Teâlâ'nın zatının ve sıfatlarının mahiyetini idrak konusunda acizdir. Allah-u Teâlâ'nın zatının ve sıfatlarının mahiyetini kendisinden başkası bilmez.

İmam Gazali'ye göre müteşabih ayetler yüce Allah'ın zati hakkında zikredilen haberlerdir ve bu haberlerin manasını bilmek farz değildir; âlim olmayan bu manaları anlayamaz, anlamakla da mükellef tutulmamıştır. Onlara farz olan; Kuran'ın muhkemiyle amel etmek, müteşabihine iman edip İlcâmu'l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabında zikredilen avama vacip yedi vazifeyi uygulamaktır. Dolayısıyla ayette yasaklanan, tevil ehli olmayanın yaptığı tevildir.

Zahire gelince; yukarıda izah ettiğimiz üzere İmam Gazali'nin zahirden kastı, selim aklın bir sözü okuduğunda sözün siyak ve sibakından anladığı manadır. Allah hakkındaki lafızların zahiri ise kuvvetli olan mecaz manadır, gerçek mana değildir. Yani İbni Teymiyye “Ayetlerde geçen يَد (yed: el) kelimesinin manası lügatte geçen eldir ve bu, Allah'a layık olan bir eldir; istiva, gerçek bir istivadır ve Allah'a layıktır; عَيْن (ayn: göz), gerçek bir gözdür ve Allah'a layıktır; وَجْه (vech: yüz), gerçek yüzdür ve Allah'a layıktır. Çünkü kelimelerin lügatteki zahiri manası bunlardır.” demekte, İmam Gazali ise bu lafızların zahirinin Allah hakkında gerçek manayı ifade etmediğini, açık olan mecaz manasını ifade ettiğini söylemektedir. Dolayısıyla bu kelimeyi zahir olan açık mecaz manasıyla anlayan kişi tevil yapmış sayılmaz. Çünkü tevil, zahiri manasını almayıp başka bir mana almaktır. Dolayısıyla açık olan mecaz manası alındığında ne tevil yapılmış ne de kelimenin lügatteki gerçek manası verilmiş olur. Birinci farkı açıklarken İmam Gazali'nin İlcâmu'l-Avâm (Selefi Salihinin Mezhebi) kitabından naklettiğim sözleri buna delildir.

Sonuç olarak şöyle diyoruz: Müteşabih ayet ve hadisler konusunda İmam Gazali'nin görüşünün daha doğru olduğuna inanmakta, bunun daha dakik, daha doğru ve daha selametli yol olduğunu görmekteyiz. Çünkü bu, tenzihi asıl gören, avamı teşbih ve tecsimden uzaklaştıran ve insanları çetrefil anlayışa sürüklemeyen bir yoldur.

İbni Teymiyye ile İmam Gazali arasındaki Allah'ın sıfatlarıyla ilgili farkı ana hatlarıyla anlattık. Buna göre İbni Teymiyye'nin, İmam Gazali'nin kitabı hakkında söylediği “Selefin akidesini temsil ediyor.” sözü gerçekten doğru bir sözdür. Fakat bu akide, İbni Teymiyye'nin akidesi değildir. İlcâmu'l-Avâm kitabı için hem “Selefin akidesini temsil ediyor.” demek hem de ona zıt bir akideye sahip olup “Selefin akidesi budur.” demek, açık bir çelişkidir.

الحمد لله

YAYINEVİNİN ÖNSÖZÜ.....	3
RİSALEYİ TAHKİK VE ŞERH EDENİN ÖNSÖZÜ	5
SELEFİ SALİHİNİN MEZHEBİ.....	27
Birinci Bölüm	30
SELEFİ SALİHİNİN MÜTEŞABİH HABERLER HAKKINDAKİ	30
GERÇEK MEZHEBİNİN AÇIKLANMASI	30
Birinci Görev: Takdis etmek	35
İkinci Görev: İman ve tasdik etmek.....	69
Üçüncü Görev: Aczini itiraf etmek	80
Dördüncü Görev: Kur'an ve sünnette Allah hakkında geçen ve teşbihi çağrıştıran müteşabih lafızların manası hakkında soru sormayıp susmak.....	84
Beşinci Görev: Allah-u Teâlâ hakkında haber verilen lafızlar konusunda herhangi bir tasarruf yapmaktan kaçınmak	89
Kaçınılması gereken birinci husus:Tefsir etmek.....	90
Kaçınılması gereken ikinci husus:Tevil etmek.....	98
Kaçınılması gereken üçüncü husus:Tasrif etmek (Lafza harf eklemek veya çıkarmak suretiyle lafzı türetmek)	127
Kaçınılması gereken dördüncü husus:Kıyas ve tefri' yapmak (teferruat yapmak)	130
Kaçınılması gereken beşinci husus:Ayrı ayrı zikredilen müteşabih lafızları bir arada zikretmek	132
Kaçınılması gereken altıncı husus:Müteşabih kelimeleri birlikte zikredildiği diğer kelimelerden ayırmak.....	135
Altıncı Görev: İmsak'tan (müteşabih lafızlar üzerinde tefsir, tevil, tasrif, kıyas ve tefri', bunları toplu ya da ayrı olarak zikretme gibi tasarruflardan kaçındıktan) sonra keff yapmak	139
1- Yaratıcıyı bilmekle alakalı deliller:	141

2- Allah-u Teâlâ'nın vahdaniyetini anlatmak için Kur'an'daki ayetler kişiyi ikna eder. Bu konuyla alakalı delillerden bazıları şunlardır:	144
3- Rasulullah <i>sallallahu aleyhi ve sellem</i> 'in doğruluğuna dair deliller:	145
4- Ahiret gününün varlığını ispata delalet eden deliller:.....	146
Yedinci Görev: İlim ehline teslim olmak	161
İKİNCİ BÖLÜM:	166
SELEFİN MEZHEBİNİN HAK OLDUĞUNA DAİR DELİLLER.....	166
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:	181
BU İLİMLE ALAKALI DİĞER MESELELER VE FAYDALI KONULAR	181
FASIL.....	203
İMANIN KADİM OLMASI İLE İLGİLİ FASIL.....	212
FASIL.....	218
FASIL.....	229
İmam Gazali ve İbni Teymiyye İle İlgili Önemli Bir Mesele.....	240
İmam Gazali ile İbni Teymiyye Arasındaki Sıfatla İlgili İnanç Farkları:	247

TÜRKÇE ESERLER**1- İşte Tevhid**

Yazarı: Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

2 –Buhari ve Müslim'den İslam Davetçilerine Öğütler

Yazarı: Şeyh Seyfuddin el-Muvahhid

3 - Akidede Sünnetin Yeri

Yazarı: İmam Suyuti

4 - Davetçinin Tefsiri (1-10 Cilt)

Yazarı: Şeyh Seyfuddin el-Muvahhid

5 - Hâkimiyet Allah'ındır

Yazarı: Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

6 - İrtidat ve Mürtedin Hükümü

Yazarı: Abdülhak el-Heytemi

7 - İslam'ın Hareket Metodu

Yazarı: Seyyid Kutup

8 - İşte Müslüman

Yazarı: Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

9 –Kelimetu'l İhlâs

Yazarı: İbni Receb el-Hanbelî

10 - Kur'an'da Nasih ve Mensuh

Yazarı: Mer'i İbni Yusuf el-Kermi

11 - Rasulullah'ın Hayatıyla

İslam'ın Hareket Metodu (1-4 Cilt)

Yazarı: Abdurrahman el-Muhacir

12 - Mevzu ve Zayıf Hadislerin Akideye Etkisi

Yazarı: Abdurrahman Abdülhak

13 - Büyük Günahlar

Yazarı: İmam Zehebi

14 - İbni Hacer El-Askalani'nin

Akaid Konusundaki Fetvaları

Yazarı: Hafız İbni Hacer El-Askalani

15 - Yahudiliğin Gerçek Yüzü

Yazarı: Fuad Abdurrahman er-Rıfai

16 - Uygulamalı Tecvid

Okuyan: Hafız Abdulfettah Şelebi

17 - Halifelik ve Emirlik

Yazarı: Mahmut Şakir

18 - Asrımızın Yesakı

Yazarı: Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

- 19-** Cahiliyenin Hükümünü mü İstiyorlar?
Yazarı: Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi
- 20 -** İslam Dininin Aslı
Yazarı: Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi
- 21 -** Mü'minin Sıfatları
Yazarı: Abdulhak El-Heytemi
- 22 -** Müslümanı Koruyan Dualar
Yazarı: Abdurrahman el-Muhacir
- 23 -** Müslümanlara Karşı
Kâfirlere Yardım Etmenin Hükümü
Yazarı: Şeyh Seyfuddin el-Muvahhid
- 24 -** Tağutu Reddetmek Tevhidin Gereğidir
Yazarı: Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi
- 25-** İslam'ın Bakışı Altında Hamas Hareketi
Yazarı: Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi
- 26-** Büyük Şirkte Cehalet Mazeret Değildir
Yazarı: Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

ARAPÇA ESERLER

- 1- أَصْلُ دِينِ الْإِسْلَامِ - ضياء الدين القدسي
- 2- المسلم الحق - ضياء الدين القدسي
- 3- الحكم لله - ضياء الدين القدسي
- 4- أَفْحُكُمُ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْعُونَ - ضياء الدين القدسي
- 5- الْكُفْرُ بِالطَّاعُوتِ زَكْنُ التَّوْحِيدِ - ضياء الدين القدسي
- 6- اليأسق العَصْرِي - ضياء الدين القدسي
- 7- حُكْمُ إِعَانَةِ الْكَافِرِينَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ - د. سيف الدين الموحد

ALMANCA ESERLER

- 1 - Der wahre Muslim
Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi
- 2 - Der wahre Tauhid
Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

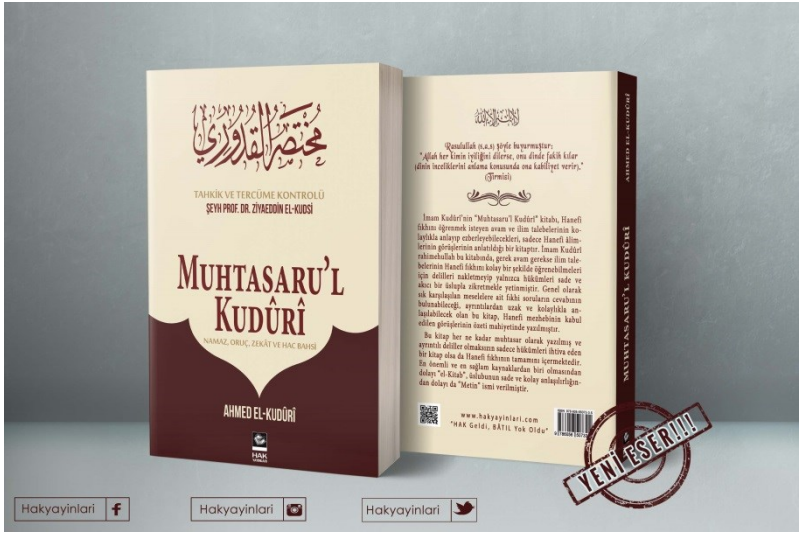
- 3-** Der Kufr gegen den Taghut ist eine
Bedingung des Tauhids
Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi
- 4-** Die Unwissenheit im großen
Schirk ist keine Entschuldigung
Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

İNGİLİZCE ESERLER

- 1 -** The True Muslim
Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

FRANSIZCA ESERLER

- 1 -** Le Veritable Musulman
Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el-Kudsi

YENİ ESER!!! MUHTASARU'L KUDÛRÎ

...
Yazar
Ahmed el Kudûrî

...
Tahkik ve Tercüme Kontrolü
Şeyh Prof. Dr. Ziyaeddin el Kudsi

...
Önemli ve en sağlam kaynaklardan biri olmasından dolayı “el-Kitab”, üslubunun sade ve kolay anlaşılabilirliğinden dolayı da “Metin” ismi verilmiş olan İmam Kudûrî'nin “Muhtasar el-Kudûrî” kitabı, Hanefi fikhını öğrenmek isteyen avam ve ilim talebelerinin kolaylıkla anlayıp ezberleyebilecekleri, sadece Hanefi âlimlerinin görüşlerinin anlatıldığı bir kitaptır. İmam Kudûrî rahimehullah bu kitabında, gerek avam gerekse ilim talebelerinin Hanefi fikhını kolay bir şekilde öğrenebilmeleri için delilleri nakletmeyip yalnızca hükümleri sade ve akıcı bir üslupla zikretmekle yetinmiştir. Genel olarak sık karşılaşılan meselelere ait fihki soruların cevabının bulunabileceği, ayrıntılardan uzak ve kolaylıkla anlaşılabilir olan bu kitap, Hanefi mezhebinin kabul edilen görüşlerinin özeti mahiyetinde yazılmıştır.

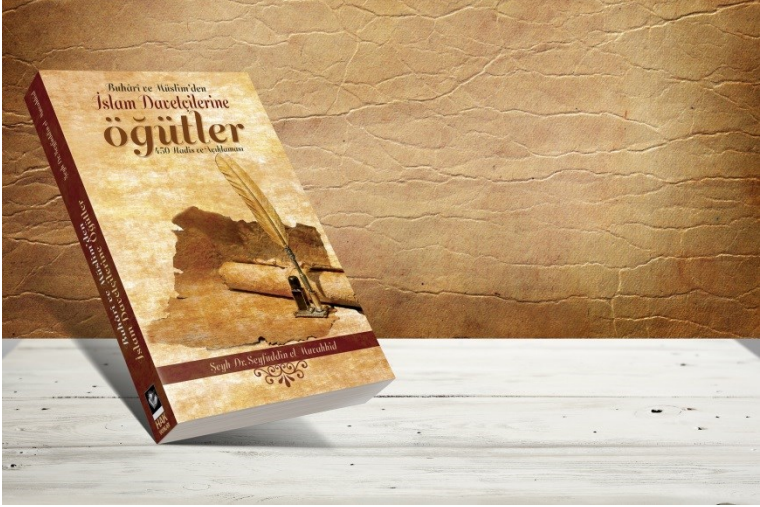

Rasulullah'ın Hayatı İle İslam'ın Hareket Metodu 4 Cilt Takım

...
Yazar: Abdurrahman El-Muhacir

...
Tercüme Eden: Eyub Aslan

...
Bu din nasıl Allah'tan ise bu dini hayat pratiğine hakim kılmak için takip edilmesi gereken yol da Allah'tandır. Hareket metodunda Rasulullah (s.a.s)'a uymak "Muhammedun Rasulullah'a" şahadetin gereğidir. Bu hareket metodunu anlamak için Rasulullah (s.a.s)'ın hayatını öğrenip çok iyi anlamak ve O'nun takip ettiği merhaleleri adım adım takip etmek gerekir.

Buhari ve Müslim'den İslam Davetçilerine Öğütler

...

Yazar: Şeyh Dr. Seyfuddin El-Muvahhid

...

Tercüme Eden: İbrahim Özsoy

...

Bu kitap; hadislerin fihi yönlerini ve İslam alimlerinin o hususlardaki ihtilaflarını ele almadan direkt olarak davet ve inanç problemlerine cevap olacak bir yaklaşımla yazılmıştır.

Bu derece önemli olan bu kitabı okumakta geç kalmayınız.